

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Slovanské filologie

Marija Vlašić

Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju

**Tradice purizmu v chorvatské jazykovědě
Tradition of Purism in Croatian Linguistics**

Disertační práce

vedoucí práce: prof. PhDr. Hana Gladkova, CSc.

březen 2010

SADRŽAJ

PREGOVOR	6
1. JEZIČNI PURIZAM	
1.1. Što je purizam?	9
1.2. Purizam kao "konstanta hrvatskog jezika"	23
2. HRVATSKI JEZIK I PURIZAM	
2.1. Predstandardno razdoblje	33
2.2. Počeci standardizacije (2. pol. 18. st. - poč. 19. st.)	39
2.3. Narodni preporod (tridesete godine 19. st.)	48
2.4. Poslijepreporodno i srpsko-hrvatsko razdoblje (1850. - 1990.)	68
2.4.1. Hrvatski jezik u Beču i oko njega (1850.-1941.)	72
2.4.2. Hrvatski jezik u Zagrebu i oko njega (1941.-1945.)	78
2.4.3. Hrvatski jezik u Novom Sadu i oko njega (1945.-1991.)	88
3. HRVATSKO JEZIKOSLOVLJE I PURIZAM NA PRIJELAZU TISUĆLJEĆA	
3.1. Uvod	98
3.2. Savjetništvo (knjižno, radio, telefonsko)	114
3.3. Časopisi i novine	145
3.4. Institucije	173
4. ZAKLJUČAK	196
Sažetak	198
Literatura	201
Prilozi	
A/ Naziv hrvatskog jezika kroz dokumente i države nakon Bečkog dogovora	211
B/ Književni dogovor u Beču	213
C/ Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu	215
D/ Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog	

oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku.	217
E/ Novosadski dogovor	218
F/ Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika	220
G/ HKV: Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?	222
H/ Izjava o položaju hrvatskoga jezika (HAZU)	224
I/ Zapisnik 15. sjednice Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika	230
J/ Prioritetni zadatci hrvatskoga jezikoslovlja (IHJJ)	233
K/ Odluka o izradi strategije razvitka jezične kulture Vlade RH	235
L/ Položaj hrvatskoga u europskim integracijama	236

Za svjež dah potrebno je čišćenje jezika i malo kave.
korisnisavjeti.com

No moralno pravo kritike i u takvim iznimnim slučajevima imaju ipak samo oni koji su u prošlosti kritizirali jugounitaristička i velikosrpska nasilja nad hrvatskim jezikom, prava, a ne tobožnja nasilja, kada su neki nedoučeni rukovodioci zabranjivali čak hrvatska imena mjeseci kao "ustaške kovanice". A ako komu to nije onda smetalo, a danas mu u hrvatskom jeziku smeta, onda je jasno o čem se tu radi.

Dalibor Brozović, 1996.

PREDGOVOR

*Jafamfe mloggo ufudio.
Kaddafamfe ovvo Dillo nacfiniti podvatio,
jerefamfe ufudio onno nacfinnitti,
schto nifam nikad znao,
i onno drugoga naucfitti,
schto nifam nikada fahm uc fio.*

Blaž Tadijanović, 1761.

Prema prvobitnoj zamisli ovaj rad trebao je pratiti razvojne tendencije purizma u hrvatskom jeziku. Prikupljanjem i analizom materijala na tu temu, došla sam, međutim, do spoznaje da je tradicionalnost i kontinuitet purizma u hrvatskom jeziku uveliko određena prizmom kroz koju recentno hrvatsko jezikoslovlje posmatra razvojni put hrvatskog jezika. Osjećaj da s tom interpretacijom tradicije i prezentiranim tendencijama hrvatskog jezika nešto nije u redu zasigurno je dobio bitan dodatni impuls u mojoj poziciji izvornog govornika hrvatskog jezika koji svoj materinski jezik predaje strancima. Profesionalni dodiri s vlastitim jezikom, kroz praktičnu nastavu i leksikografski rad, omogućili su mi pogled na vlastiti materinski jezik izvana i učvrstili u spoznaji da su utjecaji drugih jezika u hrvatski jezik upisani u jednakoj mjeri kao i svaki drugi i, što je bitnije, da je hrvatski jezik nedovoljno i neprecizno opisan, te stoga naglašena skrb za njega izrazito površinska i deklarativna.

Sve to dovelo me je do zaključka da je purističnost hrvatskog jezika iluzija koja ne odražava zbiljske tendencije i stanje hrvatskog jezika, nego tek tendencije i stavove o idealnom jeziku onih koji se njim bave. Iz tog razloga moj prvobitna namjera da opišem razvojne tendencije hrvatskog jezika svela se na opis tradicije purizma iz perspektive hrvatskog jezikoslovlja.

Iz istog razloga cjelokupni razvojni put hrvatskog jezika u radu praćen je iz te perspektive i ne predstavlja cjelokupan i detaljan pregled standardizacije hrvatskog jezika. Moj pogled bio je usmjeren na mjesta u

razvojnim fazama hrvatskog jezika u kojima se puristička tradicija iščitava i predstavlja kao tendencija hrvatskog jezika. Pokušavajući sebi objasniti kako i zašto je došlo do zanemarivanja praktičnih potreba jezika i jezične zajednice, te akutnog potenciranja pseudoproblema, došla sam do zaključka da se dijakronijskim pristupom jeziku u kojem se akcentuira važnost i kontinuitet purizma djeluje na stavove govornika i osigurava nesmetan puristički pristup i u sinkronijskom opisu suvremenog jeziku. Iako se purističnost ističe i njeguje u ime očuvanja jezičnog integriteta i identiteta, njegovo djelovanje međutim ostavlja negativne posljedice na jezični identitet zajednice, što će biti detaljnije prikazano na stranicama koje slijede.

Prvo poglavlje prikaz je recentnih teoretskih stajališta o terminu purizam u jezikoslovlju i pokušaj odgovora na pitanje zbog čega uopće dolazi do relativiziranja i svojevrsne neuhvatljivosti samog termina. Drugo poglavlje predstavlja uži pregled hrvatske jezične povijesti i mjesta u njoj koja se interpretiraju kao tradicionalni hrvatski purizam. Treće poglavlje donosi analizu jezične situacije s prijelaza iz 20. u 21. stoljeće, u kojem je puristička tendencija hrvatskog jezikoslovlja poslužila kao teorijsko uporište za ublažavanje negativnosti purizma koji se, u skladu s ekstralingvističkim faktorima, tih godina pojavio.

Cilj ovoga rada nije analiza konkretnih jezičnih promjena nego analiza purističkog diskurza i metoda kojima se služi kako bi sačuvao svoje pozicije prikazujući purizam imanentnim jeziku i njegovu razvoju. U svrhu predočavanja djelovanja na stavove korisnika jezika, osim znanstvenih radova, korišteni su i članci iz dnevnog tiska i elektronskih medija. Isti izvori poslužili su i za prikaz reakcija jezične zajednice. Njih smatram vrijednim izvorima koji upućuju na dinamiku zbivanja i sprečavaju neke daljnje (dez)interpretacije tradicije.

Moj rad bez sumnje je određen pozicijom izvornog govornika koji jezik smatra sastavnim dijelom svoga identiteta. Upravo suosjećanje s

neimenovanom masom govornika, nositelja jezika, kod kojih je purističkim tendencijama hrvatskog jezikoslovlja potaknuta nesigurnost u jezični sustav i vlastiti jezični identitet, dopustilo mi je i ponešto oštrije tonove. Ukoliko sam u tome podlegla *sindromu kumice s placa*, sigurna sam da sam si time priskrbila titulu tipičnog hrvatskog jezikoslovca.

Zatvarajući rad u korice s neskrivenom radošću mogu reći: Hvala Bogu, to je iza mene. Zahvalnost također dugujem mojoj mentorici prof. PhDr. Hani Gladkovej, CSc. za stručnu i ljudsku potporu, te obitelji, prijateljima i studentima - svima koji su mi darovali strpljenje i razumijevanje tijekom mojih fizičkih i duhovnih odsutnosti s nekih važnih mjesta početkom 2010. godine. Special thanks goes to Google.com.

Marija Vlašić
Prag, ožujak 2010.

1.

JEZIČNI PURIZAM

1.1. ŠTO JE PURIZAM?

*Humpty-Dumpty sat on a wall
Humpty-Dumpty had a great fall
All the king's horses and all the king's men
Couldn't put Humpty-Dumpty together again.*

Težnja za idealom izvorne čistoće koja se javlja na više raznorodnih polja (religiji, genetici, likovnoj umjetnosti, glazbi, arhitekturi, metalurgiji) u jezikoslovlju se označava pojmom jezični purizam. Sama etimološka definicija (lat. *purus* – čist, pravilan, neokaljan) ne govori mnogo i ostavlja širok prostor za raznoliko poimanje termina, definiranje njegova područja i procjenu učinka. I sami uključeni pojmovi – jezik i čistoća, dovoljno su široko interpretirani da bi se njihov suodnos mogao jednostavno i jednoznačno odrediti. Polazeći od same definicije jezika i njegovih varijeteta, određivanja pojma čistoća i njegove apsolutnosti ili relativnosti, ostvarljivosti i mjerljivosti, preko potrebe da se teoretski apstrahira njihov uzajamni odnos koji je uvijek realiziran kao konkretan ostvaraj u različitim jezicima i u različitim razdobljima, svaki pokušaj da izrekemo što je purizam dovodi nas natrag k onoj spoznaji koja kaže da su neka najjednostavnija pitanja ujedno i ona najteža. Za purizmu su čuli svi i svi o njemu govore – od laika do akademika, nerijetko o njemu imaju i svoje mišljenje ili ga aktivno provode, no povede li se ozbiljniji razgovor o toj pojavi neizbježno se upada u zemlju čuda na čijem zidiću sjedi Humpty-Dumpty i izriče svoj sud o značenju riječi koji glasi: *Riječ znači samo ono što ja želim da ona znači*. Suočen s tom spoznajom o širokoj, ali mnogoznačnoj upotrebi termina jezični purizam, kojeg se usudio nazvati i apstrakcijom (Thomas 1991:9-10)¹ i povezati s Humpty-Dumpty sindromom², američki

¹ Usp. "(...) some of the theoretical difficulties we face when trying to pin down an abstraction like purism. (...) One of the basic problems in discussing purism is that there is so little agreement about what it is." (Thomas 1991:9-10)

jezikoslovac George Thomas izradio je 1991 g. prvu cjelovitu teorijsku studiju o purizmu.

U toj studiji nalazimo relevantne teorijske pretpostavke za pristup jezičnom purizmu, u prvom redu pregled dotadašnjih dominantnih stavova i definicija³:

- *Jezik se smatra to čistijim što je veći broj njegovih riječi sačinjen iz korijena tog jezika*⁴. (Jacobs 1952)
- definicija engleskog purista William Barnesa iz 1854. koja uzima u obzir samo leksikčku razinu jezika, a isključivanje neizvornih elemenata smatra jedinim kriterijem jezične čistoće. Prema Thomasu (1991:10) ova kratka definicija donosi bit najraširenijeg poimanja purizma u literaturi o purizmu.
- *[Purizam je] pokušaj odstranjivanja stranih elemenata iz danog jezika, odnosno elementa koji se smatraju stranim, i njihove zamjene elementima izvornog, nacionalnog karaktera*⁵. (Auty 1973)
- definicija koja je reprezentativna kao proširenje i modernizacija Barnesove definicije. Djelokrug purizma proširuje se na sve razine jezika, a njegovom djelovanju daju se dvije dimenzije – odstranjivanje stranih elemenata i

² Humpty-Dumpty sindrom je metafora koja se odnosi na situacije u kojima dolazi do nesporazuma uslijed različite upotrebe riječi. Do toga može doći zbog pogrešnog interpretiranja kodova, neznanja, slične zvučne slike riječi, ali i autoritativne proizvoljnosti pri korištenju, u smislu pridavanja značenja riječima na temelju moći koju posjeduje osoba koja je koristi. U tom smislu i Thomas koristi metaforu navodeći da svaki znanstvenik purizam koristi u značenju u kojemu on to želi. Aludira se time na poznati dijalog iz Carrolova romana: "Kada upotrijebim riječ," reče Humpty Dumpty prezrivo, "ona znači samo ono što ja odaberem da znači – ni manje ni više od toga." "Pitanje je," reče Alisa, "možeš li ti natjerati riječi da znače tako mnogo različitih stvari." "Pitanje je samo," reče Humpty Dumpty, "tko je glavni – i to je sve."

³ Svih osam definicija prema Thomasu (1991:10-13)

⁴ Citat prema Thomas 1991: "A language is called purer inasmuch as more of its words are formed from its own roots" (Jacobs 1952:16).

⁵ Citat prema Thomas 1991: "[Purism is] the attempt to remove from a given language elements that are foreign or deemed to be foreign and replace them by elements of a native, national character" (Auty 1973:335)

zamjena domaćima, te se dopušta subjektivnost u identifikaciji stranih elemenata.

- *Riječ purizam prvenstveno je vezana za odbojnost prema stranim riječima koja rezultira pokušajem njihova isključenja iz jezika... Međutim, na udaru purističkog anatemiziranja mogu se naći i društvene i teritorijalne varijante vlastitog jezika, zbog njihova neuklapanja u atrikulacijske, morfološke, sintaktičke ili leksičke norme standardnog jezika (ili purističke predodžbe o standardnom jeziku)⁶. (Keipert 1977)*
- definicija koja proširuje djelokrug purizma i na domaće jezične elemente (dijalektalizme, žargon i sl.).
- *Purizam se u svojoj biti sastoji od shvaćanja da je jedna vrsta jezika (danog dijalekta, ili govora određene društvene klase, epohe, itd.) 'čistija' dakle i 'superiornija' drugim vrstama⁷. (Hall 1942)*
- definicija koja predstavlja deskriptivističko gledište. Ističe elitistički preskriptivizam purizma i izražava prema njemu svoj negativan stav (znakovima navodnika). Kriterij čistoće više nije strano ili domaće porijeklo jezičnih elemenata, nego njihova pripadnost određenom prestižnom sloju domaćeg jezika.
- *[Purizam je] borba protiv neologizama, protiv uvođenja u upotrebu posuđenica i internacionalizama itd., koja nije zasnovana na znanstvenoj studiji razvojnih tendencija danog jezika, te aktivnost onih koji pokušavaju zaštititi svoj izvorni jezik od stranih utjecaja⁸. (Axamova 1966)*

⁶ Citat prema Thomas 1991: "The word purism is associated primarily with the antipathy to foreign words and the resulting attempt to expel them from the language... The purist's anathema can however also be aimed at the social and territorial variants of its own language area, because they do not conform to the articulatory, morphological, syntactical or lexical norms of the standard language (or his notion of the latter)." (Keipert 1977b:286)

⁷ Citat prema Thomas 1991: "Purism, in its essential nature, consists of considering one type of language (a given dialect, or the speech of a given social class or of a certain epoch etc.) as 'purer' than and therefore 'superior' to other types." (Hall 1942:4)

⁸ Citat prema Thomas 1991: "[Purism is] the struggle against neologisms, against the introduction into usage of loan and international words etc., not based on a scientific study

- *[Purizam je] je stav prema jeziku koji osuđuje otklone od određenih gramatičkih pravila, ili neologizme i posuđivanje iz drugih jezika. Puristi često poduzimaju uzaludne napore da očuvaju jezični status quo⁹. (Hartmann and Stork 1972)*
- definicije dvaju rječnika lingvističkih termina koje prema Thomasu predstavljaju neuspjeh pokušaj povezivanja oprečnih gledišta – deskriptivističkog pogleda bliskog Hallovom i tradicionalnog nazora na purizam.
- *[Purizam je] ukupnost pogleda koji reguliraju kodifikaciju i kultiviranje književnog jezika u skladu s idealnim modelom "čistog" jezika putem eliminacije elemenata koji odstupaju od tog modela¹⁰. (Ševčík 1974-5:56)*
- definicija koja predstavlja funkcionalističko gledište. Purizam je sveden na vid kodifikacije književnog jezika, a njegov djelokrug nije ograničen samo na strane elemente.
- *Koncept purizma sastoji se od različitih formi jezične kultivacije i planiranja jezika čiji je zajednički cilj oslobađanje jezika od stranih utjecaja ili zaštita od njih¹¹. (Gerdener 1986:20)*
- definicija koja reprezentira sociolingvistički pogled na purizam. Purizam je pozicioniran u područje jezičnog planiranja, a polje njegova djelovanja svedeno samo na strane elemente.

of developmental tendencies of a given language and the activity of people attempting to protect their native language from foreign influence." (Axamova 1966)

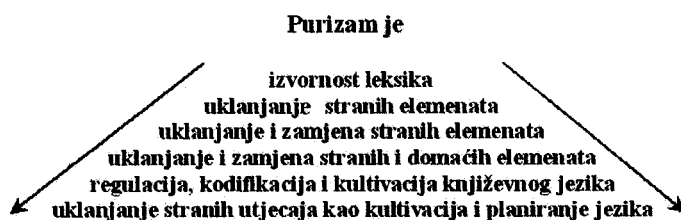
⁹ Citat prema Thomas 1991: "*[Purism is] an attitude towards language which disapproves of deviations from certain grammatical rules, or neologisms and borrowings from other languages. Often purists make a vain attempt to preserve the status quo of a language.*" (Hartmann and Stork 1972)

¹⁰ Citat prema Thomas 1991: "*[Purism is] an assemblage of views regulating the codification and cultivation of the literary language in accordance with an ideal model of a 'pure' language by the elimination of elements, which are at variance with this model.*" (Ševčík 1974-5:56)

¹¹ Citat prema Thomas 1991: "*The concept of purism comprises different forms of language cultivation and language planning, which have the common aim of ridding... [a] language of, or keeping it free from, foreign influences.*" (Gerdener 1986:20)

Na temelju ovih reprezentativnih definicija uočljivo je da se s vremenom termin purizma širi te da ga se opisuje kroz sve širi spektar djelovanja. Preciznosti definicije, međutim, to ne pridonosi. Uzimajući u obzir sve mjerodavne elemente koji se pripisuju purizmu George Thomas dao je i svoju radnu, kako je naziva, definiciju purizma:

Purism is the manifestation of a desire on the part of a speech community (or some section of it) to preserve language from, or rid it of, putative foreign elements or other elements held to be undesirable (including those originating in dialects, sociolects and styles of the same language). It may be directed at all linguistic levels but primarily the lexicon. Above all, purism is an aspect of the codification, cultivation and planning of standard languages. (Thomas 1991:12)

manifestacija želje govorne zajednice (ili nekog njezina dijela) da jezik zaštiti ili ga oslobodi od navodno stranih elemenata odnosno elemenata koji se smatraju nepoželjnima (uključujući i one koje pripadaju dijalektima, sociolektima ili funkcionalnim stilovima istoga jezika). Može biti usmjeren na sve lingvističke razine, ali primarno je usmjeren na rječnik. Iznad svega, purizam je vid kodifikacije, kultivacije i planiranja standardnih jezika. (Thomas 1991)

Slika 1. Razvoj širenja pogleda na purizam kroz definicije

Thomas u svojoj definiciji jasno naglašava elitizam purističke aktivnosti. Purizam potječe od dijela govorne zajednice, a njegov objekt je standardni jezik kao reprezentativni "dio općeg jezika". Motive purifikacije Thomas u svojoj definiciji ostavlja po strani. Ciljeve također ostavlja u prilično širokom rasponu elementa koji se smatraju nepoželjnima, a mogu biti kako strani (i to strani po nepouzdanjoj procjeni – "navodno strani"), tako i oni iz

fonda jezika koji se purificira (elementi koji pripadaju dijalektima, sociolektima ili funkcionalni stilovima). Tim smještanjem izvora purizma u govornu zajednicu, dakle skupinu ljudi, pozicioniraju se i svi subjektivni i izvanjezični motive purifikacije prema kojima se onda ravnaju i ciljevi. Također, navođenjem da je purizam jedan od aspekata procesa kodifikacije, jezičnog planiranja i kultiviranja, izriče i da je ta zajednica elitistička u društvenom smislu riječi. Drugim riječima: purizam je u rukama skupine ljudi (jezikoslovaca) koja ima moć da pravi jezik. Sve njegove varijacije u praksi variraju onoliko koliko variraju konkretne društvene okolnosti i predodžbe te odabrane skupine o općem (jezičnom) dobru, te njezine također društveno uvjetovane mogućnosti za akciju.

Slično naglašavanje društvene dimenzije purizma nalazimo i kod E. Annamalajja (1989:230). Za njega je purizam "lingvistička manifestacija društvenog čina odbacivanja dominacije i učvršćivanja vlastitog identiteta. Javlja se u određenom kontekstu društvenog konflikta i predstavlja znak promjene u strukturi društvene kontrole. To je društveni, a ne individualni fenomen."¹²

Polazeći od gledišta jezične politike koje kaže da jezični purizam izbor izvornog materijala za izgradnju leksičkog fonda Annamalai ističe da odbacivanje neizvornih elemenata nije ekskluzivna osobina jezičnog purizma, premda jest njegova nezaobilazna pretpostavka. Zato uvodi distinkciju između purističkog (ideološkog) i nepurističkog (funkcionalnog) odbacivanje stranih elemenata. Funkcionalnim odbacivanjem stranih elemenata smatra slučajeve u kojima dolazi do kontakata između jezika koji nemaju isti društveni položaj te se održavanje izvornog leksičkog blaga javlja kao sredstvo samoodržavanja. U tom smislu odbacivanje stranih elemenata je funkcionalno, a funkcija je održavanje identiteta (226). Razliku između funkcionalnog i ideološkog odbacivanja stranih elemenata vidi u osviještenosti djelovanja. Funkcionalno

¹² Izvorni citat: "(...) *linguistic manifestation of a social act to reject dominance and assert self-identity. It arises in certain context of social conflict and it is an indicator of change in the structure of social control. It is a societal and not an individual phenomenon.*" (Annamalai 1989:230).

nastaje spontano i iza njega ne stoje ni individualni vođe ni organizirani pokreti niti institucije¹³, za razliku od ideološkog koje inicira i legitimizira elita. Elita koristi jezik kao instrument društvene kontrole i učvršćivanja moći kako bi njime povukla određenu granicu, a prelazak preko nje uvjetovala poistovjećivanjem s tim modelom jezika. Odbacivanje jezičnih elemenata upotrijebljeno u tu svrhu je puristično, a purizam je prema tome lingvistički realiziran simboličan akt. Simboličnost purizma vidljiva je i u njegovu površinskoj, vizualnoj strani jezika na koju je orijentiran (leksik, pismo, pravopis).

Selektivnost u odbacivanju neizvornih elemenata, dakle prividnu proizvoljnost koja se javlja kao nedosljednost purizma, a odnosi se na činjenicu da su neku stani elementi nepoželjni i čišćeni, dok drugi prolaze nezapaženo i primaju se u jezik, bez obzira koliko imao izražene purističke sklonosti, kod Annamalaja ima svoje objašnjenje u funkcionalnoj motiviranosti izbora odbacivanih elemenata – jedni imaju funkciju u održavanju identiteta, dok drugi u tome ne igraju bitnu ulogu. S druge strane, pri selekciji nepoželjnih elemenata u ideološkoj purifikaciji bitna je granica (prema kome se postaviti, čiju dominaciju odbaciti), pa stoga i izbor jezičnih elemenata koji reprezentiraju to odbacivanje također varira.

Annamalai svojom teorijom sužava općenito shvaćen pojam purizam isključivo na područje instrumentalizacije jezika. Pri tome njegovoj terminološkoj odrednici – čišćenju, purifikaciji – ostavlja znatno šire područje djelovanja. "Purizam je otvaranje izvornih i zatvaranje neizvornih vrela za obogaćivanje jezika. (...) Činitelji koji vode prema purizmu mogu, teoretski, biti interni ili eksterni u odnosu na jezik. (...) Odnos govornika prema izvornim i neizvornim elementima je puno važniji od bilo kojeg strukturalnog kriterija.

¹³ Edwards (1985:27 prema Mićanović 2006:41) navodi kako institucionalizirani purizam počinje osnutkom firentinske Akademije (Accademia della Crusca, 1582 g.) i tvrdi kako je težnja za jezičnom čistoćom postojala stotinama godina prije pojave "lingvističkog nacionalizma" s početka 19.st.

Stav je determiniran sociokulturološkim, političkim i povijesnim činiteljima koji su u odnosu na jezik eksterni."¹⁴ (1989:3-5)

J.V.Neustupný (1989) smatra da je purizam "jedan od mnogih korekcijskih procesa orijentiranih prema kulturi"¹⁵ i da je zbog toga isključivo lingvističko gledište na taj fenomen nedopustivo preusko. No, ograničavajući se na purizam u jeziku uočava tri vrste jezičnog purizma: **diskurzivni purizam, purističke idiome i ideološki purizam**. Diskurzivni purizam podrazumijeva jezičnu praksu – "ono što se radi, tj. govori", puristički idiomi podrazumijevaju metalingvističku jezičnu teoriju – "ono što se o tome govori", a ideološki purizam obuhvaća političke ciljeve diskursa i idioma – "ono što se (u pozadini) misli"¹⁶. Ove tri vrste purizama jesu u uzajamnoj interakciji, ali su istovremeno i vrlo različite. Diskurzivni purizam, slično kao kod Annamalajja, sastavni je dio općeg korekcijskog procesa koji sam po sebi nije puristički. Svoju purističnost može steći tek stupanjem u odnos s purističkim idiomom. Drugim riječima – jezična korekcija nije puristična svojim karakterom, nego to postaje tek kada (je) se takvom proglasi. Od svih tipova jezične korekcije (diskurzivni purizam) obrana od stranih elemenata najčešće je identificirana kao puristička korekcija¹⁷. Na tom primjeru Neustupný pokazuje kako nepoželjnost stranih utjecaja "niče" u ideološkom purizmu (politička motivacija obrane ili izgradnje identiteta, npr.), iz njega prelazi u puristički idiom (pouke, savjetnike i sl.) da bi se tek na kraju ukotvila u diskursu. Ona korekcija stranih elemenata koja bi krenula od diskursa i na njemu se zadržala ostala bi dio nepurističkog korekcijskog procesa, koji je također moguć

¹⁴ Izvorni citat: "Purism is the opening of the native sources and closure of the non-native sources for the enrichment of the language.(...) The factors which lead to purism may be, theoretically, internal or external to the language (...) More important than any structural consideration is the attitude of speakers toward native and non-native elements. The attitude is determined by socio-cultural, political and historical factors which are external to language." (Annamalai 1989:3-5)

¹⁵ "one of many corrective processes directed towards culture" (Neustupný 1989:211)

¹⁶ Usp. "Premda je uobičajeno da su ideologije izražene u idiomu, one nisu u njemu uvijek prikazane potpuno i točno. Ne može se ići s pretpostavkom da ljudi misle ono što govore." (ibid.) U ideološkoj pozadini purizma Neustupný vidi također tri vrste motiva: ekonomske (zaštita tržišta), političke i kulturne.

¹⁷ Ostali tipovi su: strukturalna nepodudarnost jezičnih sistema, pomanjkanje stabilnosti, komunikacijska neučinkovitost, historijska nečistoća i pomanjkanje distinktivnosti (Neustupný 1989:214)

(neprihvatanje ili negativno vrednovanje stranih elemenata npr. zbog poteškoća s izgovorom, flektivnošću i sl.). Primjeri za to su purističko odstranjivanje germanizama iz češkog jezika krajem 19. st. uz istovremeno propuštanje galicizama koji nisu *prepoznati* kao nepoželjni ideološki simboli, o njima se nije *govorilo* kao takvima pa se stoga na njima nije ni *radilo* u smislu purističke korekcije (za nepurističku nije bilo razloga), za razliku od latinizama koji korekciji podlegli jesu, ali ne iz ideoloških purističkih razloga nego komunikacijskih (1989:218); također purističko odstranjivanje germanizama iz hrvatskog jezika u drugoj polovici 19. st. (ideološka motivacija) uz istovremeno prihvaćanje velikog broja bohemizama koji su bili *prijateljski* prvenstveno iz komunikacijskih, ali i ideoloških razloga, za razliku od srbizama koji su usprkos svojoj komunikacijskoj prihvatljivosti (na temelju koje su i primljeni u neka druga ideološka vremena) iz ideoloških purističkih razloga na kraju 20. st. odstranjivani.

Na temelju "razbijanja" termina purizam na nekoliko komponenti Neustupný pokazuje kako se predodžbe o purizmu, posredovane metalingvističkim diskursom i dominirajućom ideologijom, bitno razlikuju od njegove esencije. Akcentuiranjem motivacije jezične korekcije kao ključne odrednice njezine purističnosti odnosno nepurističnosti, ukazuje na korijen različitih predodžbi o purizmu. Motivacija nije transparentna u samom činu i uvijek stoji iza konkretne korekcije. Tako postavljene pozicije ostavljaju prostor za paušalno operiranje terminima koje je Neustupný sazeo u svojoj hamptidamptijevske definiciji purizma: "Purizam se većinom smatrao onime što su sami puristi i antipuristi mislili i tvrdili da jest" (1989:220)¹⁸. Toga "Humpty-Dumptyja" Neustupný je u svojoj studiji nepovratno razbio i zaključio kako je potrebno odbaciti jednostrani, pa i jednodisciplinarni, pristup terminu, iako se "svi kraljevi konji i ljudi" trude učiniti upravo suprotno.

Definicija J.R.Traska (Trask 2007) purizmu pristupa naizgled iz uže perspektive jezičnog posuđivanja:

¹⁸ Izvorni citat: "Purism was mostly taken to be what the purist and anti-purists themselves thought and claimed it to be." (Neustupný 1989:220)

"[Purizam je] vjerovanje da riječi (i drugi lingvistički elementi) stranog podrijetla predstavljaju neku vrstu onečišćivača čistoće jezika. Gotovo svi su jezici u kontaktu s drugim jezicima, i svi jezici posuđuju riječi (i neke druge elemente) od susjednih jezika. U nekim slučajevima govornici jezika primatelja uklanjaju iz svog jezika one 'strane' elemente, koje smatraju 'nečistima', i agitiraju za njihovo uklanjanje i zamjenu domaćim elementima. Taj stav zove se purizam i vrlo je rasprostranjen."¹⁹

Međutim, govoreći o jezičnom posuđivanju Trask također izriče kako je purizam više od lingvistike, tj. područje u kojem dolazi do interakcije između lingvistike (*languages borrow*) i drugih disciplina, osobito sociologije (*speakers take exception*). Na jednoj strani je pravilna i redovita pojava jezičnog kontakta i njemu svojstvenog posuđivanja, na drugoj strani stoji govorna zajednica i njezina nepravilna reakcija na promjene u jeziku. U onom trenutku kada te dvije strane stupe u odnos i zamijene uloge, javlja se ono što se naziva purizam. Jezik, kao subjekt posuđivanja, tada postaje objekt, a ulogu subjekta preuzima govorna zajednica. Uključujući u taj odnos sve elemente *svetog trojstva* purizma, koje razrađuje Neustupný (1989), i Trask tako govori kako je purizam uvjerenje govornika (*belief, they see as, attitude*) iz kojega slijedi uvjeravanje drugih (*agitate*), a iz njega djelovanje (*remove, replace*). Usprkos tome što fenomen sagledava u cjelini, Trask uzima u obzir samo učinke purizma – purizam je "odbojnost prema posuđivanju riječi iz drugih jezika zove se purizam." (2007:197). Popratne okolnosti smatra stavovima o jeziku (*attitudes to language*), a prema njima je Traskov stav izričito negativan – smatra ih naplavinama preuzetih preduvjerena koja priječe logičan pristup jeziku²⁰.

¹⁹ Izvorni citat: "[Purism is] The belief that words (and other linguistic features) of foreign origin are a kind of contamination sullyng the purity of a language. Almost all languages are in contact with other languages, and all languages borrow words (and sometimes other features) from those neighboring languages. Sometimes speakers of the receiving language take exception to the presence in their language of those 'foreign' elements, which they see as 'impurities', and agitate to have them removed and replaced by native elements. This attitude is called purism, and it is widespread." (Trask 2007:238)

²⁰ Usp. "One ne potječu ni iz zapažanja, niti čak iz uzvišene želje za poboljšanjem jasnoće i milosrdne ljubaznosti. One potječu iz čistih predrasuda, zabluda i neznanja. Svima bi nam bilo bolje kada bi te bedaste i nerazumne ideje bile bačene u ropotarnicu i zaboravljene. No,

Schiffmann (1996:61-63) purizmu odriče znanstvenost jer ga također smatra sustavom vjerovanja (*a belief system*) te povezuje s religijskim fundamentalizmom odnosno s politčkim fundamentalistički pokretima tipa nacionalizma. Ta vjerovanja "često su znanstveno neutemeljena i oslanjaju se na upitna poimanja o tomu što je izvorno, a što ne, tako da su uslijed toga i mnogi aspekti pokreta 'umrljani' zbog nepoznavanja povijesti riječi ili jer jednostavno postane preteško održavati dosljednost"²¹. Shapiro (2005:22-23) purifikacijske pokrete, koji purifikaciju koriste kao "moralni termin apliciran na aktivnosti usmjerene na svladavanje zla", posmatra u okvirima etike jer pretpostavljaju izvjesnu "moralnu superironost. Zbog toga što purifikacija implicira oslobađanje od mrlja, dakle zla, purifikacijski pokreti na nekoj svojoj razini impliciraju da nečisti jezični elementi pripadaju nečistim ljudima"²². Langer i Davies (2005:1) govore o purizmu kao o izrazitom primjeru pučke lingvistike (*folk linguistics*) koji uzrokovanom laičkim uvjerenjima o jeziku, dakle može se reći iz pozicija etnografije, Hohenhaus (2005:204-205) purizam gotovo u potpunosti izjednačuje s preskriptivizmom. Jernudd (1989:1-17) govori o političkom, književnoteorijskom i lingvističkom pristupu purizmu. Iz standardološke perspektive, koja podrazumijeva jezičnu kulturu, jezičnu politiku i jezično planiranje²³, F.Daneš (1979) također govori o stavovima o

malo je vjerojatno da će se to dogoditi, jer su ta mišljenja, bar za neke ljude, u njihovu neznanju dosegla status moralnog imperativa. (...) Izgleda da mnogi od nas vjeruju da je ignoriranje ili odbacivanje posredovanih mišljenja o jeziku, bez obzira na to kako glupa ona bila, na neki tajanstveni način nemoralno." (They derive, not from observation, nor even from an admirable desire to improve clarity or grace. Instead, they derive from nothing more than prejudice, confusion and ignorance. We would all be better off if these ridiculous and wrong-headed notions could be dumped on the scrap heap and forgotten. But this is not likely to happen, because, ignorant as they are, these opinions have, for some people at least, acquired the status of moral imperatives. (...) Many of us appear to believe that ignoring or rejecting received opinions about language, no matter how silly those opinions are, is in some mysterious way immoral.) (Trask 2007:192)

²¹ Izvorni citat: "They are often very unscientific, relying on dubious ideas what is native and what is not, and as a result many aspects of the movement get 'fudged' because of ignorance of the history of various words, or because it becomes too complicated to remain consistent." (Schiffmann 1996:63)

²² Izvorni citat: "(...) attempts to 'purify' a language implicitly promotes those who can most closely identify themselves as belonging to the language base toward which the change is aimed to a position of moral superiority. And because purification implies getting rid of stain and thus evil, purification movements imply at some level that impure language elements belong to impure persons". Shapiro (2005:22-23)

²³ Termin jezično planiranje (*language planning*) uveo je E.Haugen u raspravama o norveškoj jezičnoj situaciji (*Planning for a standards language in modern Norway, 1959.; Language*

jeziku (*postoje k jazyku*) koje zauzimaju članovi jezične zajednice. Smatra ih sastavnim djelom jezične aktivnosti u okviru jezične kodifikacije²⁴.

H.R. Dua (1990:81) za jezično planiranje kaže da je "orijentirano budućnosti. Uključuje uzimanje u obzir strukture verbalnog repertoara govorne zajednice ili naroda i njegovo socio-kulturološko i političko okruženje, i predviđa sustavne promišljene promjene u verbalnom repertoaru, vodeći računa o cjelokupnoj slici društva u budućnosti"²⁵. Ovim pogledom usmjerenim u budućnost jezično planiranje bitno se razlikuje od purizma zagledanog u prošlost.²⁶

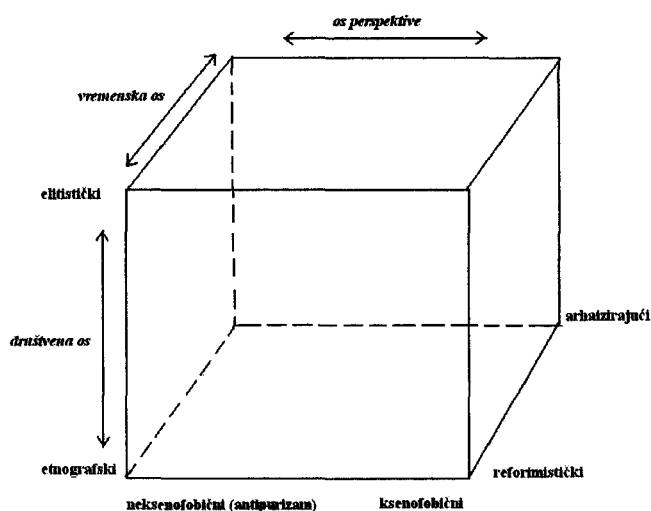
conflict and language planning: The case of modern Norway, 1966.). Prema R.L.Cooperu (1989:29-30) prethodili su mu termini *language engineering* (Miller 1950), *glottoplitics* (Hall 1951), *language development* (Noss 1967) i *language regulation* (Gorman 1973). Noviji je termin *language management* Neustupnog i Jernudda (1986). Koristio ga je još 1957. na svojim seminarima Weinrich, no Haugen ga je uveo u jezičnu literaturu 1959. Definirao ga je kao aktivnost pripremanja normativne ortografije, gramtike i rječnika koji su smjernice piscima i govornicima u nehomogenoj govornoj zajednici. Prvobitnu definiciju revidirao je 1966. kada je navedene aktivnosti precizirao kao rezultate provedbe odluka jezičnih planera, ne kao jezično planiranje samo. Taj termin u sociolingvističkoj koncepciji pokriva sve racionalne i svrhovite jezične intervencije. Jezično planiranje je proces koji se sastoji od selekcije, kodifikacije, implementacije i elaboracije, a purifikacija je jedan od pet ciljeva toga procesa (uz obnovu, reformu, standardiaciju širenje i modernizaciju leksika) (Nahir 2003:424)

²⁴ Stavove o jeziku Garvin (Garvin – Mathiot 1970) je ukomponirao u teoriju jezične standardizacije. Standardizacija podrazumijeva tri ključne komponente: strukturalna obilježja, funkcije standardnog jezika i stavove prema standardnom jeziku. Stavovi korespondiraju s Garvinovim funkcijama jezika: jezična lojalnost odnosi se na funkciju odvajanja i ujedinjavanja, ponos se odnosi na funkciju prestiža, želja za sudjelovanje korespondira sa funkcijom sudjelovanja, a svijest o jezičnoj normi na funkciju normativne orijentacije. Upravo stavovima o jeziku Garvin je proširio koncepciju standardnog jezika izgrađenu u okviru Praške škole. (Mićanović 2006:20)

²⁵ Izvorni citat: "*Language planning is future-oriented. It involves the consideration of the structure of the verbal repertoire of a speech community or a nation and its socio-cultural and political settings, and envisages systematic deliberate changes in the verbal repertoire, keeping in the view the future image of the society at large.*" (H.R. Dua 1990:81)

²⁶ Na toj razlici uz jezično planiranje i purizam uvodim i ponešto slobodniju metaforu u kojoj se odnos između te dvije, tako bliske, a tako daleke aktivnosti posmatra iz perspektive seksualnosti. Jezično planiranje tako se može usporediti s kontracepcijom – planira se što će se i kada, i da li uopće, dobiti, od materijala koji organizam ima, koji koristi za vlastite potrebe i dijeli s drugim. Purizam se može usporediti s pobačajem – naknadnim izbacivanjem iz organizma, "čišćenjem", onoga što se već primilo uslijed (neizbježnog) društveno i biološki uvjetovanog kontakta. Obje aktivnosti predstavljaju intervenciju. U oba slučaja se doslovno radi o stranom tijelu koje djeluje na naše, ali u prvom slučaju prihvaćamo rezultate djelovanja toga stranoga tijela, kada mi hoćemo, ili se od njega preventivno i pravovremeno štitimo, ne isključujući samu interferenciju s tim stranim tijelom. U drugom slučaju te rezultate ne prihvaćamo i nasilno ih uklanjamo, pa i uz opasnost da oštetimo svoje tijelo. Ista stvar događa se i u purizmu i planiranju jezika. Jedina nedosljednost u ovoj usporedbi ipak je u tome što u jeziku nema ni dobrovoljne ni prisilne apstinencije, nego smo dapače prisiljeni na promiskuitet. Seksa s jednim partnerom u jeziku nema jer jezik ne dijeli naše "moralne" kriterije i mora se realizirati u kontaktu s drugim(a). Tko bira (partnere, riječi, jezike s kojima ulazi u kontakt i od kojih preuzima), kako je već narod lijepo rekao –

Osim što se zasigurno može posmatrati iz različitih perspektiva, purizam se može i klasificirati prema različitim kriterijima. G. Thomas (1991:76-81) purizam dijeli prema ukupnoj orijentaciji purističke intervencije na purizam s eksternom perspektivom (*ksenofobni*) i purizam s internom perspektivom, unutar kojeg razlikuje vremensku dimenziju (*arhaizirajući* i *reformistički*) i društvenu (*elitistički* i *etnografski*). Interna perspektiva je obilježena, za razliku od eksterne koja je neobilježena. Zbog toga se purizam u cjelini najčešće izjednačava s ksenofobnim purizmom, koji je i arhetipska puristička orijentacija. Sve te vrste purizma mogu se pojaviti samostalno ili u međusobnim trodimenzionalnim relacijama odnosima (vrijeme, društvo i perspektiva). Ukupno 17 mogućih puristički orijentacija Thomas je predstavio na modelu kocke.

Slika 2. Kocka purističkih orijentacija (Thomas 1991:82)

Kao posebnu vrstu purizma koju isključuje iz svoje sistematizacije jer je gotovo bez iznimke rezultat individualne aktivnosti Thomas navodi *zaigrani*

masturbira. Jalovost jezikoslovnih masturbacija, kako purističkih tako i antipurističkih, dovoljan je dokaz za to. Također, ne treba zaboraviti da seks podrazumjeva široko "područje djelovanja" – od erotike i pornografije preko uznemiravanja i koketiranja do silovanja i prostitucije. Kao što seks nije samo penetracija, tako ni jezik nije samo komunikacija. Sve te popratne okolnosti bitno uvjetuju zavšni čin i utječu na odabir "partnera", i njih treba uzeti u obzir pri tumačenju tih odabira. Bez obzira na naša osobna/nacionalna uvjerenja i afinitete.

purizam. Taj purizam je samosvrhovita "književna i estetska igra" riječima koja prvenstveno želi izazivati, šokirati ili zabaviti, i nema ozbiljne pretenzije da popravi i unaprijedi jezik.

Sve recentnije definicije purizma navode na zaključak da se shvaćanje današnje lingvistike kreće u pravcu raščlanjivanja termina purizam na nekoliko elemenata, sužavanje preširokog termina i pozicioniranje sukusa purizma na samo jednu podvrstu onoga što se općenito i neprecizno purizmom smatra. Nešto što bi bilo apsolutni purizam ne postoji (Weinstein 1989:54) jer je vezan za varijabilne faktore poput društvenih uvjeta i njima sukladnih funkcionalnih potreba jezika. Zato purizam, iako ostaje isti, kameleonski poprima različite boje prema različitim podlogama na koje je postavljen i prizme kroz koje se gleda.

Polazeći od činjenice da su uz purizam u pravilu povezane tri ključne riječi: nacionalnost, standardni jezik i selektivnost, u ovom radu purizam će biti tretiran kao **nacionalno selektivno standardiziranje jezika**. Razlozi za takav izbor počivaju u tome da se o purizmu uopće ne može govoriti prije formiranja, ili barem ideje o formiranju, standardnog jezika. Unutar te ideje u vrijeme formiranja nacionalnih jezika koji su nositelja ideje formiranja nacija i selektivnost je funkcionalna. Nakon te faze u razvoju nacije i jezika selekcija postaje nefunkcionalna. Ista aktivnost u drugim uvjetima dobiva drugu ulogu. Zbog toga su reakcije na nefunkcionalnu selekciju u pravilu negativne (ismijavanje, neprihvatanje, izrugivanje), a rezultat je neuspjeh. Ukoliko se nefunkcionalno selektivno normiranje ipak želi provoditi, iz razloga koji su subjektivno, politički, pa i individualno motivirani željom za djelovanjem na jezik, potrebno je zamaskirati ga pod krinku funkcionalne nacionalno-selektivne selekcije (nije dovoljno reći "neću tu riječ/oblik, meni se to ne sviđa iz tog i tog razloga", nego je potrebno postupak opravdati "višim razlozima" i reći kako to "nije u duhu jezika/nacionalnom interesu"). Za to je nužno stvoriti privid nacionalne funkcionalnosti kroz ugroženost nacije. Nacija koja se identificira s jezikom osjetit će se ugroženom kažete li joj da je u opasnosti njezin jezik. To je manipulacija jezikom i nacijom koja ne odražava stvarne

potrebe jezika i nacije. I na tom mjestu dolazimo do stavova o jeziku. Stavovi o jeziku su "osjećaji koje ljudi imaju o svom vlastitom jeziku ili o jezicima drugih" (Crystal 1992), a na osjećaje se može djelovati. Promjenom stavova o jeziku prividno se mijenjaju okolnosti unutar kojih purizam djeluje, te se isto tako prividno otvara prostor za nacionalno selektivno standardiziranje jezika izvan njegove društveno uvjetovane funkcionalnosti. Zbiljski jezik ostaje ispod, ili bolje rečeno – iznad, tih "društvenih igara". Funkcionira i ide svojim putem, i čeka da ga se prikaže onakvim kakav jest. S obzirom da purizam kao model nudi idealnu, nerealnu sliku jezika koja pogoduje razvoju kompleksa i ne podupire njegov razvoj, iz sinkronijske perspektive je negativna regresivna pojava.

1.2. PURIZAM KAO "KONSTANTA HRVATSKOG JEZIKA"

Od Kulina bana do našijeh dana...

Teza o egzistencija purizma odnosno purističkih tendencija u hrvatskom jeziku od njegovih najranijih početaka dominira u radovima hrvatskih jezikoslovaca o purizmu (Vince 1978, Katičić 1986, Samardžija 1993, 2004, Potuđer 2004, Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005, Pišković 2008, Stojić 2008, Turk – Opašić 2008). Svaki govor o purizmu započinje mantričkim ponavljanjem kako je purizam "vjerni pratitelj" hrvatskog jezika te da ga se, u većoj ili manjoj mjeri, može uočiti u svim razvojnim fazama jezika. S obzirom na raznorodnost baštine, u kojoj su svakako postojale različite tendencije, taj pristup je znakovit i puno više nego o tradiciji govori o aktualnim pozicijama hrvatskog jezikoslovlja. Sama činjenice da je purizam reakcija nužno ukazuje na postojanje i druge tendencije. Jer u sebi nosi kontrapoziciju, purizam svojim postojanjem ne može da ne svjedoči i o postojanju svog antipoda. Taj antipod, međutim, nije drugi jezik nego druga tendencija, ona nepuristička koja predstavlja sliku jezika kako su ga formirali

njegovi nositelji. To je tendencija kojim je jezik išao svojim prirodnim društveno uvjetovanim putem stupajući u interakciju s jezicima u kontaktu. "Zato moramo pažljivo razlikovati "službene" razloge purista za stigmatiziranje određene riječi ili gramatičke konstrukcije zbog njezine nelogičnosti ili neprilagođenosti domaćem jeziku od njihove "skrivena" motivacije, a to je opći strah od stranih (kulturnih) elemenata ili zabrinutost da bi vlastita napredna kultura uslijed uspona niže klase mogla doći u opasnost od degradiranja"²⁷. (Langer – Davies 2005:5).

"Purizam je samo posljedica tisućljetnoga teškoga bremena što ga je hrvatski jezik nosio i trpio u svojoj povijesti. Teret je samo od vremena do vremena bio samo malo lakši, ali uvijek težak i bremenit. Hrvatski su jezik uvijek htjeli potisnuti ili podrediti razni tuđi (često susjedski) jezici (mađarski, talijanski, njemački), a njegove patnje izrekao je i svojim bolnim jaukom i pop Martinac nakon Krbavske bitke 1493. 'kad Turci nalegoše na jezik hrvatski'." (Potuđer 2004)

Ukoliko se puristički "izraz straha od asimilacije" (Bugarski 1997a:122) oslobodi retorike "sindroma narodne kobi"²⁸ (Starý 1995) preostaje gola

²⁷ Izvorni citat: "Hence we must carefully distinguish between a purist's "official" reason for stigmatizing a particular word or grammatical construction on the grounds that it is illogical or alien to the indigenous language, and her / his "hidden" motivation, namely a general fear of foreign (cultural) elements or a concern that one's advanced culture might be in danger of decline due to the rise of the lower classes." (Langer – Davies 2005:5)

²⁸ Sindrom narodne kobi lingvistička je ilustracija toga kako interpretacija povijesti može postati faktor koji povijest stvara te svojim utjecajem na stavove o jezičnoj praksi modelirati i samu praksu. Odnosi se na konkretnu situaciju iz češke (jezične) povijesti kada je do formiranja književnog jezika u 19. st. došlo na temelju revitalizacije stare norme iz 16. st. ("zlatni vijek"), a preskačući razdoblje baroka ("mračno doba") u kojem je norma destabilizirana pod utjecajem njemačkog i latinskog jezika. Narodni pad u toj interpretaciji predstavljen je i kao pad jezika, bez obzira na stvarno stanje, a uvjerenje u bremenitu narodnu kob ostavilo je u naslijeđe jezični intervencionalizam kao način kojim se svladava prekinuti prirodni kontinuitet jezika i modelira praksa. Primjenljiv je i na hrvatsku jezičnu situaciju u smislu izjednačavanja povijesnih padova i stradavanja jezika, koje je kulminiralo u "mračnom dobu" jugoslavenske (jezične) zajednice kada je prirodni kontinuitet jezika narušen odabirom štokavskog narječja za osnovu književnoga jezika i nastojanjem povratka na prethodno, ilirsko tronarječno, stanje koje je uslijedilo. U međuvremenu je, međutim, niknuo jaz koji iziskuje umjetno reguliranje jezika i realizira se zahvaljujući intervencionalizmu – purizmu. Usp. I. Škarić (1993, prema Loknar 1995:81): "Ni Hrvati ni njihov jezik nisu tek sada nastali, ali su sada u sasvim drugom položaju. Reći da u jeziku sada treba sve ostati isto, znači zaboraviti one mučne borbe za svaku hrvatsku mrvu kao što su Brijuni, tajnik, glazba, tisuća, siječanj, poništava razlog žrtava za ovaj težak "izlazak iz Egipta". Ako ono što je oslobođeno ostaje isto kao što je bilo u neslobodi, sloboda mu i nije trebala. Čemu onda žrtve za nju?". "Izlazak iz Egipta" odnosno "izlazak iz Jugoslavije" postaje tako fantom jezične prakse i teorije (Starý 1995:56) koji opravdava jezičnu intervenciju, jer je purizam "budući vjernim pratiteljem hrvatskog jezika od njegova

činjenica da su hrvatskim zemljama do ostvarenja vlastite države vladali "Turci, Mađari, Talijani, Nijemci", da se zbog toga jezik našao u izravnom kontaktu s tim jezicima i da se purizam javio kao reakcija na te povijesne kontakte. Osim što je površinski usmjeren protiv "teškog bremena" stranih utjecaja u jeziku, purizam je dubinski usmjeren i protiv prirodnih tendencija društvenog razvoja jezika koji je te "teške i bremenite" sociološke i lingvističke kontakte nastojao prihvatiti i sebi prilagoditi. Puristička tradicija stoga dokazuje da je jezik u svom povijesnom razvoju bio u kontaktu s drugim jezicima i da su određeni ljudi koji su se bavili jezikom odreagirali na taj jezični razvoj u skladu sa svojim predodžbama o tome što "jezik boli". Isticanje purističke tradicije nastoji tu njihovu reakciju prikazati kao pozitivnu.

Uslijed generalno uvriježenog mišljenja kako je purizam negativna pojava, hrvatski jezikoslovci često progovaraju iz pozicije obrane purizma odnosno dokazivanja njegovih (i) pozitivnih karakteristika. Tom tradicionalnom purizmu pridaje se pozitivan predznak isticanjem terminološki pozitivne odrednice (trijezni purizam, umjereni purizam, pozitivni purizam, poželjni purizam...) koja korespondira s prihvatljivim stupnjem intenziteta purističke prakse. Međutim taj prihvatljivi stupanj intenziteta redovito je mjereno prema rezultatima koje je uspio postići, ne i ciljevima i metodama kojima se služio. Povijesni se purizam redovito opisuje na odabranim primjerima, a njegov intenzitet mjeri učinkovitošću.

Insistiranjem na tradicionalnom pristupu jeziku, u kojem dominira tradicionalno izjednačavanje jezika i nacije²⁹, purizam se prezentira kao taj

najranijeg djetinjstva do današnje zrelosti, prošao (...) sve nepravilike i kušnje koje su zajedno prošli hrvatski narod i njegov jezik" (Samardžija 1993a:7). Emil Horák (1999:6) smatra da "može to biti dokaz većeg tradicije purizmu u Chorvátov než u Srbov, ale mohol by to byt' skôr už vážny signál, že Chorvátom "prekázal" pri osvojení si spisovného jazyka, založenom na prísne štokavskej osnove, čakavský a kajkavský nárečový základ, ako aj špecifická lexika čakavskej a kajkavskej kulúrnej tradície". Anita Peti-Stantić (2009:77) u tom smislu govori o restandardizacijskom procesu u hrvatskom jeziku koji se od modernizacije jezika razlikuje upravo visokom simboličkom razinom leksičkih promjena, pogotovo na razini službenog jezika.

²⁹ Kako univerzalan obrazac u odnosu nacije i jezika ne postoji R. Bugarski (2002:86) uvodi tri perspektive iz kojih se može ta problematika posmatrati: ideološku, povijesnu i teorijsku. Na ideološkoj razini jezik i nacija "uistinu ispoljavaju određenu povezanost (...) u tom smislu što

koji je iznio hrvatski jezik "kroz bure i oluje", te se održavanje jezika, i nacije, prezentira uvjetovano održavanjem purističkog pristupa jeziku. S obzirom da je tzv. trijezni purizam bitna "značajka naše jezične tradicije i povijesne svijesti o jeziku kao važnoj odrednici nacionalnoga i kulturnog identiteta"³⁰, svaka zajednica se pri izgrađivanju jezičnog standarda mora opredijeliti prema purizmu (Brozović 1970:48, Katičić 1986:65). Oslanjanje na modele iz prošlosti počiva u evolucijskoj standardizaciji³¹ hrvatskog književnog jezika. Tijekom predstandardnih razdoblja formiran je golemi jezični korpus, do tada tek jezik književnosti, na koji su se preporoditelji nadovezali pridodajući i svoje neologizme. Taj fond prvog reprezentativnog jezika prvi put ujedinjene nacije sačuvan je u književnosti i leksikografskim djelima i predstavlja nacionalno blago koje figurira kao izvorno, čisto, originalno, prvo, naše. Jer se taj fond formirao uz purističke intervencije i purizam figurira kao onaj koji pripomaže nacionalnom i jezičnom jedinstvu. Međutim, kako je jezik u prethodnim razdobljima svoj inicijalni proces standardizacije dovršio i ne može ga se više praktično puristički modelirati kao u vrijeme "pravljenja jezika", modeliraju se stavovi govornika o njemu. Ti stavovi o jeziku formiraju se deklarativno pozitivnim pristupom purizmu koji ističe njegovu tradicionalnost i izvornost (*dobar je jer je naš*) i sugerira da je tradicija mjerodavna smjernica za organiziranje sadašnjosti i planiranje budućnosti (*dobar je jer nas doveo dovde*). Motivirano je to povijesnom inercijom i očuvanjem tradicionalno uvriježenog pristupa jeziku kao nositelju nacionalnog identiteta.

se jezik često politizirao u kontekstu onoga što se nazivalo nacionalnim pitanjem", na povijesnoj razini postoji samo djelomična korelacija jer su neke nacije pokazale tendenciju da izrastaju paralelno s razvojem njihovih standardnih jezika, a na teorijskoj razini "zapravo nema nikakve korelacije, jer u definiciju jednog jezika ne ulazi zahtev da se njime mora služiti samo jedna nacija, niti se nacija definiše kao grupacija koja se služi samo jednim jezikom."

³⁰ Živana Morić, novinarka političkog dnevnika Vjesnik, u članku "Magareće uši" u hrvatskom jeziku 12.2.1999. Tiskana naklada Vjesnika te godine iznosila je 13 806 583 primjeraka (prema Izvješću o stanju u društvima Vjesnik d.d. i Vjesnik-Naklada d.o.o. Hrvatskog Sabora, Zagreb, svibanj 2006.)

³¹ M.Czerwinski (2004:129) standardizaciju hrvatskog jezika u 19. st. naziva evolucijskom, za razliku od srpske koji je revolucijska.

Tako i purizam postaje poželjan jer je "u hrvatskome jeziku u prvome redu pozitivno nastojanje koje je, tijekom duge i teške prošlosti hrvatskog naroda i jezika u kojoj je bio izložen snažnim utjecajima drugih kultura i jezika (turskomu, njemačkomu, mađarskomu, talijanskomu, srpskomu, engleskomu), uspjelo sačuvati hrvatski jezični identitet" (Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005:191). S obzirom na to da je tradicija izgradnje jezičnog identiteta ipak raznorodna pri izgradnji poželjnih stavova poželjni elementi tradicije selektivno se ističu u pravi plan.

"Gdje god nas tradicija hrvatskog književnog jezika upućuje prema njemu [dogmatskom purizmu – M.V.] ona je loša tradicija i valja nastojati da je se oslobodimo. A to nam neće biti teško jer je glavina tradicije hrvatskog književnog jezika nedvosmisleno uperena protiv takva purizma i upućuje nas stvaralačkoj tvorbi i ne manje stvaralačkoj stilističkoj diferencijaciji. (...) I previše je, dakle, pojednostavljeno, odvodi nas krivim predodžbama, kad se govori o tradicionalnom hrvatskom purizmu, pa bilo da se to kaže s prijekorom ili s odbacivanjem, s osudom ili razumijevanjem. Radi se zapravo o nečemu mnogo složenijem, o tradiciji koja obvezuje upravo time što joj je strana čistunačka isključivost. I baš zbog toga je se ne odričemo." (Katičić 1986:71-72)

Katičićeva tvrdnja (1986:66) da je purizam inherentan jeziku jer je "jezik sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti", osim što nepotrebno zamagljuje ionako maglovit termin "purizam" izjednačavajući ga s jezičnom sustavnošću, kontrapoziciju purizma aplicira na cijeli jezični sustav. Jer je purizam inherentan jeziku, nameće se da je jeziku inherentna kontrapozicija. Time se također sugerira obrambeni stav i pozicija *mi:oni*. Govoreći o purizmu, koji je "nužnost samog jezičnog bića (...), suvislost jezičnog sustava, otpor njegovu dezintegriranju" (1986:67) te kao takav sinonim za jezičnu kulturu, Katičić isključuje mogućnost postojanja nepurističkih tendencija u hrvatskom jeziku. Dopušta tek egzistenciju njegovih oštrijih pojava oblika jer "je u dugoj povijesti hrvatskog književnog jezika i toga bilo. U nekim razdobljima i u nekih pisaca više, a u drugima i u drugih manje". Njih pripisuje ispadima ljudske slabosti (1986:71). Time, međutim, implicitno naglašava i ulogu ljudskog faktora pri formiranju slike o tradiciji i tendencijama u njoj.

Iz bitno drukčijih pozicija na istu stvar upozorava i S.Kordić (2006) kada kaže da "purizam nikad nije svojstvo jezika, nego određenog broja ljudi" te da puristički orijentirani pojedinci nisu specifičnost neke konkretne jezične zajednice, već opća pojava. Navedeno pozivanje na purističku tradiciju S.Kordić smatra selektivnom manipulacijom tradicijom koju pojedinci koriste kako bi jezik zadržali na njima odgovarajućem purističkom kursu. U tome vidi urotu hrvatskih purista koji nastoje sačuvati svoje pozicije kako bi mogli i dalje vladati jezikom.

"(...) činjenica je da je utjecaj purista na naš jezik bio i ostao neznatan. Dokaz tome je ogroman broj riječi stranog porijekla u ovome jeziku, koje su koristili naši preci i koje koristimo mi a da pritom uopće nismo svjesni da su u prošlosti preuzete iz drugih jezika. Stoga dominantno obilježje tradicije nije purizam, nego otvorenost prema drugim jezicima, jednako kao i danas. A puristički nastrojani pojedinci uzbuđuju se zbog toga, izmišljaju priče o ugroženosti jezika, o svetoj purističkoj tradiciji čiji su oni svijetli nastavljači itd. Tako skreću pažnju društva na sebe i prikazuju se kao spasitelji jezika i naroda. (...) puristima u Hrvatskoj je pozivanje na izmišljenu purističku tradiciju potrebno kako bi opravdali svoje sadašnje purističke intervencije. Jer ne može im se prigovoriti što danas sprovode purističko nasilje ako su samo nastavljači veličajne purističke tradicije, za koju usto tvrde da je "osnovno svojstvo hrvatskoga naroda i njegov jezik". Takvom dosjetkom postižu da svatko mora prihvatiti njihove purističke besmislice jer odbaciti purizam značilo bi, dakle, odbaciti hrvatski narod i njegov jezik." (Kordić 2006)

U formiranju hrvatskog standardnog jezika purizam je odigrao svoju ulogu jer je sastavni dio procesa standardizacije (Brozović 1970, Thomas 1991, Pišković 2008, Turk 1996, Mićanović 2006). U tom smislu purističku fazu jačeg ili slabijeg intenziteta prošli su i jezici koji se tradicionalno smatraju nepurističkima, npr. engleski, srpski ili ruski (Thomas 1991, Ivić 1999, Katičić 1986, Cser 2009, Görlach 1996). Vezan je za razvojnu fazu jezika i društvene okolnosti koje ih prate i "ne može se prosuđivati izvan društveno-kulturnog konteksta u kojem se pojavljuje." (Mićanović 2006:45). Hrvatski standardizacijski purizam slijedio je "tipičan srednjoevropski obrazac umjereno reformističkog, ksenofobnog purizma" (Thomas

1991:220) i dio je tradicije koja ni po čemu nije specifična još manje originalna (Muhvić-Dimanovski 1992, Turk 1996). Dokazivanje purističke tradicije, bez obzira pridaju li joj se pozitivni ili negativni predznaci, stoga govori o dekontekstualiziranom apliciranju modela iz prošlosti na sadašnjost. "Pitanje je, međutim, kakve koristi danas može biti od rješenja tē tradicije. Jer, svako purističko nastojanje bilo je omeđeno vremenom u kojem je nastajalo i sasvim određenim sociolingvističkim prilikama." (Samardžija 2000:54).

Drugim riječima – činjenica da je purizam "vjerni pratitelj hrvatskog jezika" (Samardžija 1993a:7) ne bi trebala govoriti više od činjenice da su pelene *vjerni pratitelj* malog djeteta, niti sprečavati to dijete da se kada odraste od pelena oduči. Nepobitna činjenica kako su i preci toga istog djeteta pelene nosili također ga ne bi trebala u tome spriječiti. Ismijavati dijete kojemu je teško osloboditi se pelena i preuzeti odgovornost za vlastite potrebe jednako je demagoški kao i uljuljkivati ga u iluziji da je sve u redu i tako bilo otkako zna za sebe. Pelene nisu sramota. Sramota je ne nositi ih kada treba i nositi ih kada ne treba. Praktična namjena pelena može se usporediti s funkcionalnošću jezičnih potreba u razvojnim fazama, a povijest jezika – s obiteljskom tradicijom, u kojoj, kao što znamo, ima svega i svačega. Iz nje oni koji odgajaju posežu već prema potrebama svojih odgojnih ciljeva. Purizam se prema jeziku i ponaša upravo onako kako se ponašaju roditelji prema malom djetetu – nastoje ga zaštititi od vanjskih utjecaja, pribaviti mu domaće i zdrave sastojke koji su mu potrebni za život, servirati mu to prožvakano, oprati ga i držati u toplom gnijezdu doma. Nastoje mu što duže produžiti idealno stanje *čistog* dojenčeta. Onoga časa kada se dijete počne osamostaljivati roditelji počinju nad njim gubiti kontrolu. Neki se teško s tim teško mire – ne sviđa im se s kim se dijete druži, kakve navike preuzima od vanjskog svijeta, koliko vremena posvećuje higijeni, što odijeva, kako govori, koga uzima za uzore. Oni s manje razumijevanja i povjerenja u svoje dijete posežu za zabranama i prisilom. Oni drugi budno prate dijete i diskretno ga vode prema društveno prihvatljivoj realizaciji njegovih potreba.

Na isti način kako je dijete nemoguće zaštititi od vanjskih utjecaja i nužno pustiti u svijet, a brigu o njemu potrebno prilagoditi njegovu stupnju razvoja, jednako tako je i jezik nakon što je formiran i pušten u zajednicu jezika nemoguće čuvati pod zlatnim zvonom i uređivati po vlastitim idealnim predodžbama. To ne znači jezik ne voljeti. Upravo suprotno – znači upoznati ga, prihvatiti i voljeti takvog kakav jest. Zato je insistiranje na (purističkoj) tradiciji zapravo medvjeda usluga vlastitom jeziku jer tvrdnja da purizam, nacionalno funkcionalna selekcija, u jeziku i danas, kao i u vrijeme njegova odrastanja i formiranja, ima svoje mjesto implicira da jezik nije zreo ni formiran do kraja³².

Uloga koju je purizam u određenom razdoblju odigrao ima značenje samo unutar kulturno-povijesnih uzročno-posljedičnih veza danog razdoblja. "U danoj je situaciji društveno i povijesno opravdan, no može se diskutirati o njegovoj perspektivnosti, realnom uporištu u funkciji normativne orijentacije knjiženog jezika u aktualnoj jezičnoj praksi, kao i učinkovitosti" (Gladkova 2002:249). Koliko će nositelji purističkog stava prema jeziku doći do izražaja također ovisi isključivo o tim uvjetima. Kroz povijest hrvatske standardizacije postojali su i takvi ljudi, i na književnu formu jezika utjecali, shodno okolnostima, više ili manje. Aktualne društvene okolnosti još uvijek pogoduju pozitivnom vrednovanju kontinuiteta u tim nastojanjima. Uzrok pozivanja na tradiciju možemo potražiti u orijentaciji hrvatskog jezikoslovlja koje na tragu konvencionalne historijske lingvistike promjene u jeziku tumači "kao endogene, interno aktivirane unutar jednojezične države, te da izviru iz same prirode i strukture jezika kao fenomena, ali unutar samoga tog jezika"³³ (Milroy 2005:326). Prema F. Danešu (1979) svako lingvističko ponašanje motivirano je racionalnim i neracionalnim stavovima o jeziku. Stavovi, na ljestvici univerzalnosti pozicionirani između nižeg "motiva" i više "orijentacije", određuju reakcije pojedinaca ili skupina na određene vrste situacija. Stavovi koji uvjetuju jezična ponašanja mogu biti racionalni

³² V. također Milroy 2005:326 i njegov termin "retrospective standardization"

³³ Izvorni citat: "This had many effects, a rather subtle one being that in conventional historical linguistics, changes in a language are preferentially explained as endogenous, as internally triggered in monolingual states, and as coming from within the nature and structure of language as a phenomenon, but within a single language." (Milroy 2005:326)

(instrumentalni i etički) i neracionalni (afektivni i tradicionalni). Racionalni su pragmatični, naglašavaju poimanje jezika kao sredstva i obligatornost kolektivnih normi, a neracionalni su vođeni emocionalnim faktorima i poštivanjem običaja. Ti stavovi o jeziku funkcioniraju u oprečnim parovima, tako da možemo govoriti o oprekama racionalnih i neracionalnih stavova, realističnih i idealnih, izolacionalističkih i univerzalističkih, stavova koji se opiru promjenama i stavova koji su promjenama skloni te uniformnih i varijantnih stavova. Svaka jezična zajednica oprečne tenzije između parova nastoji dovesti u dinamičnu i relativnu ravnotežu putem nekog vrijednosnog sustava. Ono što je bitno, naglašava Daneš, jest da ti modeli nisu nikada univerzalni niti vrijede za sva vremena. Ta pojava je društveno-povijesno uvjetovana i ovisi o trenutnoj sociolingvističkoj situaciji te se različito realizira u različitim jezičnim zajednicama, ali i u različitim razvojnim razdobljima iste zajednice (npr. situacija je drukčija u fazi konstituiranja književnog jezika, drukčija u fazi njegove stabilizacije). Pretpostavka jedinstvenog vrijednosnog modela koji cijela zajednica preuzima kao integrativan nije realna i u svakoj zajednici u danom razdoblju postoji nekoliko takvih modela koji se međusobno sukobljavaju. Jedan od njih u pravilu postaje dominantan i reprezentativan.

Sugeriranje "ustaljenih običaja preuzetih iz ranijih razdoblja", kako V. Anić definira tradiciju, pokazuje da je u hrvatskom jezikoslovlju dominantan neracionalni stav preuzet iz prethodnih razdoblja te da je ukotvljeno na starim pozicijama i "nije u stanju osloboditi se ustaljenih spoznajnih modela, načina vrednovanja znakova, i time se zatvara u krug poznatih i manje ili više opisanih pojava u svijetu oko nas" (Czerwiński 2005:259)³⁴. Slično mišljenje iznosi i B. Belaj (2009b:264) koji kaže:

"Hrvatski jezik i ljudi koji ga proučavaju, normiraju i njeguju konačno se moraju osloboditi okova prošlosti, jer puristička jezična politika koju pojedinci vode (...) djeluje tragikomično, nostalgичno i besmisleno

³⁴ Izvorni citat: "Nie jest to zresztą problem chorwackiej nauki, ale – wydaje się – całej humanistyki, która nie potrafi się wyzwolić z ustabilizowanych modeli poznawczych, sposobów wartościowania znaków i, poprzez to, zamyka się w kręgu znanych i, mniej lub bardziej, opisanych zjawisk świata nas otaczającego." (Czerwiński 2005:259)

svojim nasilnim i ispolitiziranim opterećivanjem mlađih generacija davno minulim i, što je iznimno važno istaknuti, **nepovratnim vremenima (...)**"³⁵

Pa, iako "historizam u suvremenoj lingvistici jednostavno nije u modi" (Matasović 2008:71) taj začarani krug sa sobom neizostavno donosi nacionalnu povijest u kojoj je "hrvatski jezični purizam bio jedan od najučinkovitijih oblika otpora prema pogibelji što je prijetila hrvatskom jeziku" (Samardžija 2003:62), a iz koje kao po komandi iskaču pop Martinac i Turci, uplakane vile, austrijski car i ugarski kralj, ustaše i partizani, hrvatsko proljeće i UDBA³⁶, branitelji domovinskog rata i srpski agresori, nacionalna opstojnost i evropske integracije, kao i najhrvatskijem jeziku potpuno neprimjereno stupnjevanje pridjeva "hrvatski". Stoga, krenimo redom. Od Kulina bana...

³⁵ O tradiciji B.Belaj (2009a) kaže: "(...) tradicija ne smije biti kočnica napretka; ona je tu da se pamti, poštuje i prepričava; ako se ne kosi sa suvremenim znanstvenim spoznajama da se aktualizira; ali današnjoj generaciji nametati nešto što je bilo dijelom jezičnoga identiteta sredinom 19. stoljeća bizarna je besmislica na koju uopće ne treba trošiti riječi. Na kraju krajeva nije li i drveni kotač stoljećima bio tradicija, pa zašto onda ne bismo napustili gume i vratili se toj tradiciji – čisto da nam se ne izgubi identitet!?" (cit. prema http://www.matica.hr/kolo/kolo2009_1.nsf/AllWebDocs/Nekoliko_napomena_o_zadacima_jezikoslovne_kroatistike_danas)

³⁶ Uprava državne bezbednosti (UDBA), jugoslavenska tajna policija

2.

HRVATSKI JEZIK I PURIZAM

2.1. PREDSTANDARDNO RAZDOBLJE (do 2.pol. 18. st.)

Mili Bože, svak' je purist ispod kože.

S obzirom na to da je cilj ovoga rada prikazati odnos hrvatskog jezika, jezikoslovlja i purizma slijedit ćemo te tendencije kroz razvojne faze hrvatskog jezika odnosno društva. Polazeći od stajališta suvremene kroatistike o podjeli povijesti hrvatskog jezika na predstandardno (od početka pismenosti do sredine 18. st.) i standardno razdoblje (druga polovica 18. st. do danas)³⁷, M. Samardžija u svom pregledu osnovnih pravaca hrvatskog purizma (Samardžija 2004:196-201) uočava kako su ta dva razdoblja po mnogočemu različita, no konstanta koja egzistira i traje u obama razdobljima navodi upravo jezični purizam kao "nastojanje oko pravilnosti i čistoće standardnog jezika" (Samardžija 2003:60). Prema načinu na koji se purizam ostvaruje dijeli ga na implicitni ili praktični purizam i eksplicitni ili teorijski purizam³⁸.

³⁷ Periodizacija povijesti hrvatske pismenosti obaseže šest razdoblja:

3 predstandardana:

1. razdoblje – 9.-15. st.

2. razdoblje – 16. st.

3. razdoblje – 17.-18. st.

i 3 razdoblja razvoja jezičnog standarda:

4. razdoblje – 2. pol.18. st. - početak 19.

5. razdoblje – 30. te 19. st (preporod) - 19./20.

6. razdoblje – 20. st.

(prema D.Brozović 1998)

³⁸ J.Granić (2009) vrste purizma dijeli po stupnju purifikacije na poželjne i nepoželjne. Poželjni su: elementarni, implicitni, nesvjesni/spontani, pasivni i umjereni/blagi, a nepoželjni: dogmatski, eksplicitni, svjesni/planirani, aktivni/agresivni, radiklani/ekstremni. Poželjni purizam načinom na koji tretira tuđice i posuđenice pomaže govornicima pri izražavanju stavova prema drugim jezicima i kulturama i njihovim govornicima, ali i prema vlastitom jeziku i njegovu identitetu, te "jamči njegovo održanje, a dogmatski, eksplicitni, svjesni i aktivni purizam postaje svrha sam sebi, odnosno jezičnim predrasudama i izvanjezičnoj stvarnosti" (Granić 2009:79). Katičić (1986:70) govori o elementarnom (spontanom, prirodnom) i dogmatskom ili bojovnom purizmu. U taj dogmatski purizam, koji je "zasukan i nedotupavan", uključuje purističku reakciju na purizam i apriorno odbacivanje čistunstva

Implicitni purizam, kako Samardžija određuje purizam predstandardnog razdoblja, aktivnost je koja se provlači kroz rana književna djela. U njima je uočena otvorenost forme koju prati zatvorenost prema stranim utjecajima odnosno "izrazito jezično čistunstvo", za razliku od liturgijskih tekstova i tekstova javne upotrebe (pravne i sl.) koji su zatvorene forme, ali leksički i sintaktički otvoreni prema stranim utjecajima, bilo romanskim (latinskim, talijanskim, mletačkim, supstratskim dalmatskim), bilo crkvenoslavenskima (Malić 1973:86). Prvi prepoznati znaci tog implicitnog purizma uočeni su u jednom od prvih poznatih hrvatskih latiničkih spomenika – tekstu Šibenske molitve iz 14. st. (u kojem su detektirane tek dvije posuđenice), kod oca hrvatske književnosti Marka Marulića (*Judita, 1501.*), u prvom hrvatskom romanu Petra Zoranića (*Planine, 1536.*), u djelu istarskog franjevac-književnika Franje Glavinića (*Cvit svetih, 1628.*), kod Pavla Rittera Vitezovića, koji u svom *Odiljenju Sigetskom* (1684.) donosi distih u kojem je "sažeo temeljno načelo svakog purizma" (Samardžija 2004:197): "Človik najdičnije svoju halju nosi / A što doma nije, to se vani prosi!" te još "1696. upozorava kako hrvatski jezik treba biti čist od tuđih riječi, te da se ta čistoća može postići uporabom domaćih izraza" (Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005:192). Osamdeset godina nakon Zoranićeve vile Hrvatice koja se žali kako se Hrvati nje, odnosno sebe, "sramuju i stide" jedna druga vila požalit će se na stanje u hrvatskom jeziku i zauzeti se za čistoću jezika. Radi se o vili Slovinki iz istoimenog epa Jurja Barakovića iz 1614. godine.

*Tako ja pri mojih živa sam umrla,
pokle se ni po njih ma slava prostrla.
Bih nigda doprla na vrime Marula
Latinkam do grla i glas njih taknula;
opet sam padnula, zač jazyk slovinski
vas nauk od skula promini u rimski.
Živu Saražinke slovuć neumrle,
Grkinje, Latinke, jer svoji njih grle.
Nimci i Poljaci svojim čast uznose,
a moji zemljaci mnom s' ne ponose.
Imenom ne prose jazyk svoj poglavni,*

("alergiju prema kovanicama"). Tu vrstu purizma Thomas (1991:81) naziva antipurizam. M.Turk i M.Opašić (2008:81) smatraju da je elementarni purizam koji uvodi red i prihvaća ograničenja sustava popratni fenomen svih jezika.

*neg družim na kose splest krunu pripravni
(...)
a kad smo u tanci, gdi drazih svi dvižu,
tad moji zemljaci za tuje posižu.*

Elementi koji se u primjerima iz stručnih materijala (Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005, Samardžija 2004, Katičić 1986) navode kao primjeri implicitnog purizma ubrajaju se u stalna mjesta onodobne književnosti (patriotizam i upotreba jezika kao simbola), nastala u skladu sa zahtjevima vremena i žanra. Ta književnost nastala je "na tragu one intencionalne, ideologizirane, književnosti što plaća dug vremenu". Njezina funkcija obrana je domovinskog prostora od neprijatelja, a umjetničke pretenzije autora podređene tome cilju. "Obrana prostora ne iscrpljuje se samo na razini vojnog i oružanog suprotstavljanja vukovima (Turcima) koji nadiru, (...) nego se ogleda u isticanju kulturnih vrednota koje nosi jezik, pismo i kultura zapisanoga. Podmuklija, ali ne manja, opasnost za baščinu jest "nepomnja i nehaj jezika hrvackoga", jer "jazik kim općimo pošpuren jest latinskim" (tj. talijanskim). Nastojanje oko čistoće i dostojanstva jezika, dakle, jednako je važno kao i svaka druga borba, rat ili vojevanje." (Bratulić 2000). Ti povijesno uvjetovani utilitarni razlozi instrumentaliziranja književnosti u funkciji obrane naroda paralelni su s instrumentaliziranjem jezika. Jezik se instrumentalizirao za potrebe naroda. Prostor za svoju realizaciju našao je u području književnosti, okrenute prema narodu, u kojoj dominira funkcionalni sadržaj nad formom. Međutim, predpurizam ranih autora, ne možemo okarakterizirati kao ideološki (usp. Neustupný 1989, ovdje str. 16) jer je bio sporadičan i nesustavan. Možemo govoriti tek o individualnom iznošenju vizija i djelovanju na svijest govornika i njihove stavove o jeziku, kojima je pripreman teren eventualnom purizmu koji će nastupiti sa standardizacijom.

Detektirane purističke tendencije ovoga razdoblja vezane su za splet aktivnosti orijentiranih na očuvanje narodnog jezika i pripremne radnje oko formiranja književnog jezika. Narodni jezik nije bio ugrožen niti nefunkcionalan u svojoj prvobitnoj namijeni. Osjećaj da nešto s jezikom nije u redu i da ga se treba sačuvati odnosno unaprijediti unutar vlastitih okvira,

javio se s potrebom podizanja jezika na razinu književnosti i tome shodnim apelima preteča purizma. Takve implicirane purističke aktivnosti ranih književnika razložne su s obzirom na stanje jezika pred kojim tek stoji standardizacija. Književni jezik trebalo je stvoriti, narodni jezik bio je u formi u kojoj nije mogao odgovoriti novim zahtjevima koji su pred njim stajali, u tijesnoj blizini nalazili su se drugi književni jezici koji su uslijed dominantnijeg kulturnog položaja bili u poziciji vršiti utjecaj na hrvatsku kulturnu sferu, a domaći autori koji su željeli svoj jezik pretočiti u knjige našli su se pred pitanjem – kako? Njihova sklonost prema narodnim izvorima, za ono vrijeme teoretski avangardna, dobit će svoju realnu formu tek s početkom konstituiranja nacionalnih jezika koje će se temeljiti na romantičarskim idejama.

Ostavimo li po strani stavove individualaca koji su anticipirali purizam i standardizaciju jezika, tê "žalovanke o položaju hrvatskoga jezika [koje] traju, tako reći, gotovo od samih početaka hrvatske književnosti" (Horvatić 2003) mogu poslužiti kao implicitno izvješće o stvarnoj slici jezika. Jer upravo te jadikovke govore kakav jezik bio jest. Bio je u kontaktu s drugim jezicima, njegovi govornici su slobodno preuzimali iz njih i u tim *pošpurenim* vodama kretala se njegova razvojna tendencija (v. podebljano u citatu Barakovića). Govornici nisu registrirali štetnost te tendencije niti su imali intenciju proglasiti je neprirodnom. Onoga časa kada im se počelo govoriti da je to tako počeo se razvijati temelj za, kontradiktorno također *pošpuren* termin, purizam. U tom smislu rane autore koji su kroz književne tekstove iznosili stavove o jeziku možemo smatrati pretečama purizma. Kod njih se može govoriti o počecima formiranja slike idealnog, reprezentativnog, književnog jezika i predočavanju te slike govornicima. Ta slika sugerira da se narodni jezik, jezik kojim se govori, ukoliko želi postati književni, jezik kojim se piše, treba prikazati onakvim kakav nije. Jeziku se sugerira da odbaci, *očistiti* iz sebe, jednu od svojih karakteristika – zoranićevsku *pošpurenost* da bi, umiven i našminkan, mogao ući u visoko društvo književnih jezika. Tako ušminkan taj jezik se pretvara da ne poznaje

brojne tuđi(n)ce i barbar(izm)e, s kojim se do tada družio, i okreće od njih glavu. Neke od stare subraće, međutim, nije uvijek lako prepoznati. Primjer te "razlike između purističkog htjeti i jezičnog znati" (Samardžija 1993a:8) može se naći i u spomenutim Planinama, gdje Zoranić jadikuje da "jzik kim općimo pošpuren jest latinskim" ne sluteći da i sam oblik "pošpuren" potječe od latinskog "spurius" ili kod dubrovačkog renesansnog pjesnika Dominka Zlatarića koji 1580 g. u svom prijevodu pastirske igre Aminta Torquata Tassa ime naslovnog junaka kroatizira kao Ljubmir, ne znajući da je ime izvedeno do grčkog "amyno", a ne od pretpostavljenog "amare".

Književni jezik se stvarao i u leksikografskim djelima predstandardnog razdoblja. U svim starijim hrvatskim rječnicima počevši od Vrančićeva rječnika *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595. Venecija), preko Mikaljina *Blago jezika slovinskoga* (1649-1651., Loreto-Ancona), Habelićeva *Dictionara* (1670., Graz), Della Bellina rječnika *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* (1728., Venecija), Belostenčeva *Gazophylaziuma* (1740., Zagreb), Sušnik-Jambrešićeva *Lexicona latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples* (1742., Zagreb), pa do triju rukopisnih rječnika s kraja 17. i početka 18. st. (Tanzlinger Zanolijev *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi*, Vitezovićev *Lexicon latino-illyricum* i Patačićev *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*) mogu se naći nastojanja da se narodni jezik modelira i uzdigne na razinu književnog. Leksikografi ranog razdoblja, u svojim nastojanjima da formiraju leksički fond nacionalnog književnog jezika i načine terminologiju za koju nisu postojali izrazi u narodnom jeziku *odabiru* kreiranje riječi (neologizama ili kalkova), a ne, eventualno već pokrenuto, preuzimanje gotovih leksema iz kontaktnih jezika koji su prilagođeni komunikacijskim potrebama zajednice i fiziološkoj strukturi njezina narodnog govora. Već sama mogućnost izbora najava je funkcionalnog raslojavanja jezika koje će nastupiti sa standardizacijom. Odabir "nečega zbog nečega" početak je purizma. Jer je purizam, kako navodi Katičić (1986:65) "jedno kulturno opredjeljenje. Nose ga čistunci, koji su opredjeljeni za nepopustljivu

dosljednost kada se radi o jezičnoj čistoći. Čistunci osporavaju dio jezične zbilje". Osporavanje zbilje bilo je u ono vrijeme realnije s obzirom na neobrazovanost govornika, ograničenost međunarodnih kontakata i globalne komunikacije. Mogućnost izbora bila je znatno sužena i zbog niskog razvojnog stupnja jezika, jezikoslovlja i cjelokupnog stupnja razvoja civilizacije. Zbog tih razloga rani leksikografi su *bili u mogućnosti* graditi leksički fond prema svome opredjeljenju. Presentiranje njihova opredjeljenja kao bezizlazne situacije u kojoj nije postojao izbor, neizostavan za kreiranje književnog jezika, jer je nacionalna autohtonost ekvivalenta nevarijabilan faktor, "(...) što će reći da su hrvatski leksikografi u velikoj mjeri *morali biti puristi* ako su željeli svakom leksemu polazišnog jezika pronaći hrvatsku jednakovrijednicu (ekvivalent)" (Samardžija 2004:198), također predstavlja izraz opredjeljenja.

Leksikografi su ranog razdoblja svojim svjesnim kreiranjem leksičkog fonda i upravljanjem jezika u poželjne tokove stvarali preduvjete za standardizaciju jezika koja će biti dovršena na tim osnovama. S obzirom na to da je "purizam usko vezan za standardni jezik" (Mićanović 2006:42) mogu se smatrati (pred)puristima. U okviru nacionalno funkcionalne standardizacije njihova će nastojanja zadobiti legitimnost.

2.2. POČECI STANDARDIZACIJE (2.pol. 18. st. - poč. 19. st.)

Prvo standardno razdoblje hrvatske jezične povijesti obuhvaća period od druge polovice 18. st. do početka 19. st. Iz perspektive purističkih tendencija karakterizira ga pojava eksplicitnog purizma, koji kroz ovo razdoblje supostoji uz već identificirani implicitni purizam prethodnog razdoblja. Primjer takve koegzistencije purizma u teoriji i praksi prema M. Samardžiji (2004:198) slavonski su autori. Među njima, kao jezikoslovac i književnik, najreprezentativniji je Antun Matija Relković. Središnji spjev Relkovićeva opusa *Satir iliti divji čovik* (1762.) predstavlja tipično prosvjetiteljsko djelo nastalo u ozračju oslobođenja Slavonije od Turaka i pripojenju Austriji. Službena je kulturna politika habsburške vlasti prosvjetiteljstvo, A.M. Relković je austrougarski časnik koji po povratku u domovinu nastoji sprovesti te ideje u praksu. U tu svrhu napisao je spjev u kojoj kroz lik Satira svome Slavoncu u popularnom obliku daje moralne pouke i pragmatičke savjete za gospodarsku i duhovnu obnovu zemlje. Između ostalog dijeli savjete i o čišćenju jezika od turskog naslijeđa. Mjesto iz *Satira*, 3. pjevanje naslovljeno *Popravljanje Slavonije posli istiranog Turčina*, u kojem se izriječom imenuju nepoželjni turcizmi uobičajeno se uzima kao primjer Relkovićeva eksplicitno izražena purizma (Kombol 1961:368, Samardžija 2004:41, Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005:193-194):

*"kako se je turski pomišao,
u vaš jezik tako unišao,
da i sada polak Slavonije
"jok vala" jim služi misto "nije",
a "istersum" namisto "ako će",
"baksum" "kano" zlamenovat hoće;
"brašnenici" govori "zaira",
kada gladan ne imade mira.
I ostalih mlogo riči višje
iza sebe Turci ostaviše
koje kad bih ktio spominjati,
ne bi mogle u 've knjige stati (...)"³⁹*

³⁹ Matija Antun Relković: *Satir iliti divji čovik*, CD izdanje Naklade Bulaja prema prvom izdanju iz Dresdena 1762. Drugo izdanje (Osijek 1779.) pojavit će se u prepravljenom obliku: "da već skoro polak Slavonije / "jok vala" jim služi misto "nije" / a "žakama" oni vele

Relkovićev odbojan stav prema turcizmima iznesen kroz tekst međutim ostaje samo na apelativnoj i deklarativnoj razini – u samom tekstu može se naći veliki broj turcizama. M. Samardžija " (1993b:8) smatra da se razlozi za to mogu se tražiti u raskoraku između "htjeti i znati" ranih purista, ali jednako tako i raskoraku između "htjeti i moći. Prvi raskorak kod Relkovića počiva na filološkom diletantizmu (npr. germanizam "žaka" navodi kao dobru domaću zamjenu za navodni turcizam "vrića"), a drugi je raskorak nesklad između jezičnih navika i ideala o čistunstvu, između stvarne slike jezika i njegova idealnog, željenog, oblika. Nesklad je to između prakse i teorije, pa se često događa da i sam Relković u svom djelu praktično koristi turcizme na koje teoretski upozorava. Zato i Relkovićev implicitni purizam može poslužiti i kao implicitno izvješće o stvarnoj slici jezika i tendencijama njegovih govornika. Poantiranje raskoraka između "htjeti i znati" implicira da se razvojem filologije purizam može unaprijediti, a naglašavanje nesklada između "htjeti i moći" propušta istaknuti da je to stalni puristički raskorak koji nikada u "dugoj tradiciji hrvatskog purizma" nije prevladan jer ne može prevladan biti. Relkovićevim riječima – *pak se evo istrgnut ne dadu, jerbo koren dukobo imadu*. Takve pokušaje V. Anić (2000:44) procjenjuje u znatno primjerenijem kontekstu, kada kaže: "Previše se diletanata i literata impresionista miješa u jezik. Oni zamjenjuju neki umiveni školski i pozorički način izražavanja s jezikom u cjelini, i to je nesporazum lingvistike sa samom sobom. Ona zanemaruje i jednu iznimno važnu civilizacijsku istinu. Hrvatski narod jedini je slavenski narod koji je u prošlosti imao izravan dodir s orijentalnom, njemačko-germanskom i talijansko-romanskom kulturom. Biti slijep za tako nešto je strašno. Pa, nova hrvatska književnost počinje s orijentalnim vokabularom i s Vrazovim "Đulabijama"! (...) Riječ je o nerazumijevanju kulturnih konstelacija, za što smo krivi i mi filolozi jer smo po tradiciji jednostrano i eurocentrično obrazovani". Isticanje Relkovićeve purističnosti i nastojanje da se propuste opravda, dakle, jednostran je pristup koji ima unaprijed zadan cilj, a to je pozitivno vrednovanje purizma. Svoje diletantske

"vriće" / a osetu svi govore "sirće" / i ostalih mlogo riči višje / iza sebe Turci ostaviše / koje kad bih ktio spominjati / ne bi mogle u 've knjige stati." (Dresden 1779.)

greške Relković je iz izdanja u izdanje ispravljao, jednostrana lingvistička interpretacija njegova purizma se ne mijenja.

J.Vončina (1967:181) upravo zbog izostanka rezultata Relkovićevu purističnost isključuje te kaže: "Uza sve to što se na nekoliko mjesta izjašnjava za čisti narodni jezik i protiv tuđica, on se – zbog mnoštva tuđih elemenata u svom leksiku – ne može smatrati puristom". Također uočava kako autorovo propuštanje turcizama u tekst nije nesvjesno, već motivirano pragmatičnom željom za približavanjem vlastitog teksta puku. Ta ipak tipična puristička selektivnost ogleđa se i u tome što njegove purističke težnje nisu bile u većoj mjeri usmjerene i prema germanizmima. To se može tumačiti činjenicom da je sam autor bio časnik austrougarske vojske, te da je čitav njegov prosvjetni rad u Slavoniji dijelom nastao kao plod austrijske politike prema novooslobođenim hrvatskim prostorima. (Knežević 2007:55). Pridodati li se tome i uočeno korištenje turcizama u negativno konotiranim vezama, koje Relković utilitarno koristi bez obzira na njihovo tursko podrijetlo (npr. turcizam "hadet" koristi samo u vezama tipa "zli turski hadeti", a ekvivalent "običaj" uvijek kad govori o "lipim slavonskim običajima"), može se reći da je kod Relkovića jezik upotrijebljen za promicanje izvanjezičnih stavova. Ti stavovi su kako praktične prirode, tako i ideološke.

Na isti način Relković je u svom djelu instrumentalizirao i druge odlike turskog naslijeđa⁴⁰, jer kod njega "nije riječ samo o čišćenju jezika od nepotrebnih tuđica (...) već o čišćenju odnosno preodgoju naroda koji je dva stoljeća bio naviknut na ratno stanje, tuđu upravu, nered i nemar, dok je postotak nepismenoga puka bio gotovo stopostotan." (Knežević 2007:53)

⁴⁰ Usp. "Relkovićeva hiperkrična slika stvarnosti, kojoj je kao njezin antipod suprotstavljena 'apoteoza bezgriješnih predaka i slavne prošlosti Slavonije', odražava se i u tomu što su gotovo svi običaji slavonskoga sela, bili turski ili ne, proglašeni 'turskim školama'. Takav stav svojedobno je izazvao i jednu zanimljivu reakciju. Naime, na Relkovićevu osudu kola kao 'turske škole' reagirao je M. P. Katančić u svojoj pjesmi Satir od kola sudi. (...) da ga podučiti kako je kolo starije od islama, te da su ga poznavali još Dardanci ('Drinjani') i Tračani ('Raci'). Ipak, u ovome slučaju porijeklo i starost kola nisu relevantni jer Relković je 'turske škole' svjesno koristio kao demagoški instrument, kao što je koristio i kritiku kao određenu književnu konvenciju koja je poslužila da se iskaže i odredi vlastiti odnos prema stvarnosti, koju su pjesnici smatrali negativnom". (Čaušević 1999:12, podebljala M.V.)

U Relkovićevevoj književnosti stih je instrumentaliziran kao sredstvo za populariziranje prosvjetiteljskih ideja, a didaktički i racionalistički elementi dominiraju nad neupitno oskudnim umjetničkim dometima (Kombol – Novak 1995:400-401). Takva populistička književnost ostvarila je sebi postavljeni cilj i zaslužila kvalifikativ hita svoga vremena, no zakazala je na književnoumjetničkom planu. Iz analiza Relkovićeve djela razvidno je da autor nije bio vođen književnoumjetničkim ambicijama, nego da je njegov spjev ispjevan s posve pragmatičnim ciljem – da potakne društveni, gospodarski, vjerski i obrazovni napredak Slavonije. Još manje od književnih bile su njegove jezikoslovne pretenzije. Jer i turcizme je instrumentalizirao u svome nastojanju da Turke, one koji su "gospodarski, društveno, vjersko i obrazovno" unazadili Slavoniju, prikaže kao "crne vragove". Zbog toga tursko podrijetlo njegovih turcizama nije relevantno, kao što nije relevantno ni podrijetlo kola i drugih "turskih skula". Oni su poslužili kao simbol u marketinške svrhe zato što njegova borba nije bila borba protiv turcizama, nego borba protiv Turaka. Zbog toga se može reći da je uočeni Relkovićev nesklad između htijenja i mogućnosti zapravo bio usklađen s utilitarnim ciljevima, koje je Relković, austrijski časnik koji se protiv Turaka borio i fizički, doslovno prenio s bojnog polja u svoje knjige kako bi modelirao stvarnost⁴¹ u skladu s mogućnostima koje je otvarao novonastali društveni razvoj. Purizam je u tom smislu jezikoslovna konvencija.

Isti je slučaj i u Relkovićevu jezikoslovnom djelu *Nova slavonska i nimačka gramatika – Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik* (1767.). U predgovoru toj gramatici donesen je ključ za čitanje Relkovićeve poimanja jezika i purizma u njemu. Nakon uvodnog obrazlaganja slavonske povijesti i

⁴¹ O modeliranju stvarnosti putem jezika usp. Ranko Bugarski (1997a, 1997b, 2002). Govoreći o diskurzima rata i mira nekih kasnijih ratova Bugarski navodi kako je korištenjem jezičnih etiketa tipa "četnik, ustaša, mudžahedin" od strane elite i medija prethodilo pojavi stvarnih vojnika kojima one odgovaraju, te su verbalne utvare tek kasnije otelovljene što pokazuje da jezik "ume u naročitim okolnostima i da prizove buduću stvarnost, idući ispred nje" (2002:119).

turske vladavine izirče kako je narod pod Turcima bio trajno preokupiran fizičkim preživljavanjem, te u takvim okolnostima nije bio u mogućnosti održavati odnosno braniti duhovne vrednote. To je u prvom redu narodni jezik. Prostor za utjecaj turskog jezika⁴² na narodni otvoren je zbog nepostojanja knjiga na narodnom jeziku. Tu dolazi Relković sa svojom Gramatikom, čiji je cilj popravljavanje stanja na terenu. Njegov pristup modeliranju jezika bio je sustavan i planiran. U predgovoru opisuje svoj istraživački rad na rječnicima drugih slavenskih jezika (dalmatinskih, horvatskih, pemskih i poljskih) i izražava svijest o tome da njegove ideje možda neće naići na razumijevanje na terenu. Kako bi to preduhitrio djeluje prvenstveno na svijest pretpostavljenih korisnika Gramatike. Svijest o spomenutom raskoraku između želja i realnog stanja stvari vidljiva je u zapažanju kako on u odstranjivanju nepoželjnih riječi ne želi "biti zakonnošha, niti ikome zapovida(m)" jer "zna(m) dobro razlúciziti znanje od obicsaja, i daje drugo shtose csini, a shtobise, illi csiniti moglo, illi csiniti imalo"⁴³. Realno neostvarivanje vlastite teorije u praksi evidentno je u brojnim turcizmima koje i sam Relković koristi u svojoj gramatici. Npr. u rječniku (Vocabolario) uz Gramatiku našao se popriličan broj turcizama (*csorape, cxep, fishek, sokak, chigirice, kapija, kaish, marama...*) koji nisu prepoznati kao turcizmi niti su ušli u popis (Vêrstopis) od tridesetak "turskih i inostranih riječi" koje se u Slavoniji ne bi trebale koristiti. Popis donosi točno 38 riječi:

afferim, bechika, bez, brashno, bashcza, bukara, csasha, csakshire, csirák, csorba, csoha, chupria, duhar, fenjer, fincxan, furuna, groznica, gjubre, havlja, haramzáda, jabanlia, japuncxa, jastuk, jorgan, kashika, kanxia,

⁴² Napomenimo na ovom mjestu da se pod nazivom "turski jezik" kod Relkovića krije tzv. "bosanski" turski – jezik bosanskih muslimana koje su zbog konfesionalne srodnosti s turskim osvajačima u kršćanskom susjedstvu također često nazivani "Turci" te i njihov jezik "turski". Ekrem Čaušević (1999:6-8) ističe kako turski jezik puk nije ni znao ni govorio, te da su "gotovo dvostoljetni kontakt bosanskih kolonista i njihovih potomaka sa Slavoncima (među kojima je u kasnijim desetljećima zamjetljiv i stanovit broj konvertita), a poglavito nepostojanje jezične barijere među njima, glavni (...) uzroci prodiranja velikoga broja turcizama u slavonski govor". To također ukazuje na simboličku upotrebu jezičnih elemenata kod Relkovića i opasnost od doslovnog čitanja njegovog, osobito književnog, teksta.

⁴³ cit. prijema prijepisu iz Relkovićeve *Nove slavonske i nimacske gramatike* (1767) u Samardžija 2004:42

*kreca, kolan, komchia, makaze, mumakaze, ocxak, pencxer, peshkir, sanduk, sincxir, terzia, sirche.*⁴⁴

Relković se također okušao i kao prevoditelj. Preveo je djela *Prava i pomljivo ispisana ovčarnica* (1776.) s njemačkog i *Postanak naravne pravice i dužnosti ljudskih iz nje izvirajućih* (1794.) s latinskog. Izbor djela svjedoči o praktičnim prosvjetiteljskim nakanama autora prijevoda. Izbor leksika u prijevodu svjedoči o njegovu praktičnom purizmu – prevođenju je pristupio s namjerom da tekst prijevoda bude što razumljiviji narodu (upotreba narodnih ekvivalenata) te da pokrene tvorbene mogućnosti narodnog jezika (tvorba neologizama i kalkova). U njegovim nastojanjima oko formiranja stručne terminologije Marko Samardžija (2004:47) vidi ključni dokaz "da Relkovićeva puristička nastojanja nisu neznatna, da se ne iscrpljuju samo u borbi protiv turcizama i težnji za njihovim uklanjanjem iz hrvatskog jezika. Kada bi se o njegovu purizmu sudilo samo na temelju tog segmenta, lako uočljiva nesuglasja između teorije (onoga što je htio ili, bar, naslutio da treba) i prakse (onoga kako je u svojim djelima postupao) učinila bi da taj sud ne bude odveć pozitivan". Purizam je ovdje vrednovan na temelju njegovih praktičnih rezultata – izostanak uspjeha jezične intervencije smatra se negativnošću purizma. Izostanak uspjeha praktične intervencije J.Vončina (1967:181) također navodi kao dokaz da se kod Relkovića o purizmu ne može govoriti. Smatramo, međutim, da je Relković bio purist zbog toga što je svojim radom djelovao na stavove o jeziku. Ti stavovi bili su motivirani i poduprijeti aktualnom politikom – "pridobivanje slavenskoga stanovništva za suradnju bio je velik problem i tu uskače Matija Antun Relković svojim djelima, savjetima i kritikama" (Kolar-Dimitrijević 2000:40). U cjelokupnom njegovu nastojanju oko stvaranja osnova za književni jezik, purizam je bio u izvjesnoj mjeri svjesno upotrijebljen za postizanje navedenih praktičnih ciljeva koje je imao pred sobom. Zbog toga je praktični purizam bio žrtvovan, a teoretski naglašavan. Jezik je u tom

⁴⁴ Nesrazmjernan je podatak da za nešto više od dvjesto godina korpus hrvatskog jezika ne bilježi tek 5 riječi s Relkovićeva popisa (*bešika, haramžada, havlja, jabanlija, mumukaze*; provjerene su sve riječi, bez obzira na njihovo stvarno (ne)orijentalno porijeklo), a da se marnost samoinicijativnih izbacivača riječi za isto vrijeme povećala za tisuću puta (usp. ovdje str. 186, slučaj Vukojević)

smislu upotrijebljen da bi se njime jezik ostvario određeni cilj (izgradnja narodnog identiteta, ostvarenje prosvjetiteljskih ideja i sl.), ne zbog toga da se nešto učini jeziku samom. Takav purizam doći će još više do izražaja u preporodu, a njegova pozitivnost odnosno negativnost zadobiti vrijednosni predznak iz perspektive današnjeg književnog jezika i stavova koji se o njemu grade. Na isti način na koji je Relković svojim izborom riječi koristio jezik u sebi postavljene društveno-političke ciljeve, tako izbor riječi kojim se vrednuje njegov rad sugerira određene stavove o jeziku.

Osim Relkovićeve gramatike o duhu vremena u kojem su nastale svjedoči i druga slavenska gramatika nastala nakon oslobađanja od Turaka. Radi se o jezikoslovnom priručniku franjevca Blaža Tadijanovića *Svaschta po mallo illiti kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik* (1761.). Djelo je napisano iz praktičnih potreba za poučavanje jezika, sadrži gramatiku, dvojezični rječnik i udžbenik i koncipirano je upravo onako kako mu i ime kaže – svašta po malo. Nalaze se u njemu i težnje za buđenjem svijesti o jezičnom čistunstvu, npr. "Metnio sam ja u ovoj knjizi dosta ričih koje će se tebi viditi kakono nove, i tuđe, ali su one prave ilirske. Zato uči se pravo svojim jezikom govoriti, a nemoj od drugoga jezika riči krasti"⁴⁵. U predgovoru pretiska ovog priručnika S. Mirković naziva Tadijanovića "prvim slavonskim jezičnim zakonošom"⁴⁶. Josip Jurin, autor popularne *Slovkinje (Grammatica Illyricae juventuti latino-italoque sermone instruendae accomodata – Slovkina slavnoy slovinskoj mladosti diackim, illirickim i talianskim izgovorom napravljena, 1793.)*, također se smatra "izrazitim puristom" jer u svojoj gramatici tvori nove riječi i kalkove, osobito kada se radi o gramatičkoj terminologiji i opisu stilskih figura (Knežević 2007:58), kao i franjevac Toma Babić, autor gramatike. *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* (1712.).

⁴⁵ Citirao prema S.Ham (2006b:31)

⁴⁶ *Svaschta po malo illiti kratko sloxeny immenah, i ricsih u ilirski i nyemacski jezik*, prir.: Slavko Mirković, biblioteka Baština; knj. 1., pretisak izvornika iz 1761., Slavonski Brod 2005.

Sve purističke tendencije uočene na početku standardizacijskog procesa predstavljaju tipične karakteristike vremena koje je donijelo prosvjetiteljstvo s gospodarskim i prosvjetnim reformama carice Marije Terezije i cara Josipa II⁴⁷. "U kolikoj je mjeri hrvatska književnosti 17. stoljeća bila elitistička, na čelu s piscima poput Gundulića, Bunića Vučića, Barakovića i drugih, toliko je u 18. stoljeću književnost posve prosvjetiteljsko-populističke naravi, s Andrijom Kačićem Miošićem, Vidom Došenom, Filipom Grabovcem, a takav je bio i odnos prema jeziku. Gramatike 17. stoljeća bile su namijenjene već obrazovanim pojedincima, dok su one 18. stoljeća bile namijenjen širem narodnom sloju, i to ne samo kako bi normirale hrvatski jezik, već su sadržavale i odgojni karakter." (Knežević 2007:61). Paralela koju povlači S. Knežević između kretanja u književnosti, jezikoslovlju i društvenim zbivanjima naglašava potrebu za kontekstualizacijom navedenih purističkih pojava i sagledavanje u cjelini kulturnog konteksta u kojem se javljaju. Izoliranje određenih dimenzija njihovih aktivnosti i vrednovanje može također voditi instrumentalizaciji. "Zbog te (manje ili više svjesne) 'instrumentalizacije', Relkovićevo djelo u kolektivnoj svijesti Slavonaca gotovo da i danas živi najprije kao 'povijesna slika Turaka'" (Čaušević 1999:13). Zbog iste (manje ili više svjesne) instrumentalizacije Relkovića, njegova instrumentalizacija jezika figurira kao tendencija hrvatskog jezika, te će Relkoviću "u jednoj budućoj povijesti hrvatskog jezičnog purizma uza sve nedosljednosti u njegovim nastojanjima, među dopreporodnim djelatnicima pripasti zacijelo jedno od istaknutih mjesta." (Samardžija 2004:47)

Doslovno čitanje Relkovićeve borbe protiv turcizama nalikuje pomalo doslovnom čitanju njegove književnosti. Stoga jednako neprimjereno zvuči zapis neimenovane maturantice⁴⁸ koja u svom "dojmu o djelu" kaže kako ne shvaća zašto je Relkovićeve Satir u školskoj lektiri jer je to najgora knjiga koju ju ikada čitala te pisca proglašava zakletim šovinom koji

⁴⁷ Usp. članak Mire Kolar-Dimitrijević (2000) koji u samom naslovu sažima bit Relkovićeve djelovanja pod okriljem austrijske politike *Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkoga dvora za Hrvatsku i Dalmaciju*

⁴⁸ Prema internetskom zapisu 8. rujna 2009. <http://www.maturskiradovi.net/forum/Thread-satir-iliti-divlji-%C4%8Dovik-matija-antun-reljkovi%C4%87>

nesuvremeno i uskogradno zabranjuje djevojkama da plešu i poručuje im da sjede doma i pletu, kao i pokušaj da se Relkovićeva utilitarna instrumentalizacija jezika prikaže jezičnom tendencijom, a pozitivno vrednovanje sprege s vladajućom politikom prezentira kao prihvatljiv uzor. Osim toga, iščitavanjem Relkovićeve djela od njega dobivamo sliku stanja na terenu, u kojem "prava poplava turcizama" (Putanec 1991:174) svjedoči o slobodnoj prilagodbi i preuzimanju turcizama uslijed nepostojanja jezične barijere između bosanskih doseljenika i slavonskih starosjedilaca te njegov tzv. implicitni purizam, osmotri li se iz drugog kuta, može implicirati nešto potpuno suprotno.

2.3. NARODNI PREPOROD (tridesete godine 19. st.)

Something old, something new, something borrowed...

19. stoljeće bilo je vrijeme u kojem se hrvatsko društvo kretalo unutar evropskih kulturnih paradigmi. U stoljeće formiranja modernih nacija stanovništvo hrvatskih zemalja, koje se u to vrijeme još uvijek identificiralo regionalno i služilo se regionalnim narodnim jezicima koji su zadovoljavali elementarne komunikacijske potrebe, ušlo je s pripremljenim zaledem o potrebi nacionalnog i jezičnog ujedinjenja (Tafra 2006). Uočena potreba početkom stoljeća postala je mogućnost. Na pripremljen teren počelo se politički djelovati kroz program ilirskog pokreta, a paralelno s tim i na općem kulturnom i gospodarskom planu. To je bilo vrijeme kada su kulturni djelatnici imali pune ruke posla i, što je bitno, puno volje i elana, jednako kao i prostora, da stvore nešto novo. Istražuje se na svim područjima, prevode se književna i znanstvena djela, pokreće se tisak, osnivaju obrazovne i znanstvene institucije, knjižnice, čitaonice, temeljne nacionalne institucije (Matica, Akademija, nacionalno kazalište), izdaju se djela starih pisaca, sakuplja se povijesna građa... U sklopu te razgranate kulturne djelatnosti radilo se i na formiranju književnog jezika. Kao glavni integracijski element hrvatske nacije i sredstvo za ostvarenje političkih ciljeva jezik se našao u središtu interesa. Tako je i na jezikoslovnom planu, sa starim zaledem, a novim vidicima i spoznajama, došlo do formiranja nečega novoga.

Nešto staro kod iliraca bila je ideja sveslavenske uzajamnosti koja se javlja još u protureformaciji, a za koju je u okviru romantičarskog pokreta koji je zahvatio Evropu u 19. st. došao povoljan povijesni trenutak da iz individualnih sanjarija pojedinaca preraste u opći trend i postane ideologija. Na jezičnom planu zaleđe na koje su se naslanjali preporoditelji predstavljali su također pojedinci (od Kašića do Relkovića) koji su ideju o zajedničkom jeziku na temelju štokavske osnovice unosili u svoja djela, a njezinu realizaciju dočekali s novim idejama i spoznajama formuliranim u kulturnom programu iliraca.

Složenost jezičnog pitanja u hrvatskim zemljama unutar Austro-Ugarske Monarhije razvidna je popisom jezika koje su upotrebljavali, mahom bilingvalni, preci Hrvata u 19. st. – latinski je bio jezik pravosuđa, Crkve i Sabora; njemački jezik građanske populacije, tiska, kazališta i vojske; mađarski jezik hrvatske aristokracije; talijanski govorni jezik dalmatinske obale, a hrvatski jezik seoske populacije i niže buržoazije. U takvoj egzoglosičnoj⁴⁹ situaciji standardni jezik nastojao se izgraditi na vlastitom terenu kako bi za sebe osvojio kulturni, ali i zemljopisni, prostor koji njegovim govornicima pripada, a udaljiti od jezikā koji su mu taj prostor zauzimali. Služio je time za potrebe nacionalnog integracijskog procesa koji se temeljio na jezičnom jedinstvu. Ono čime je ilirski pokret bio specifičan činjenica jest da je u programu ilirizma apsolutizacija narodnih vrijednosti išla ukorak s koncepcijom naroda koja je prelazila granice hrvatske etničke zajednice. U osvit formiranja nacionalnih svijesti i standardizacije jezika ilirci su iznijeli koncepciju općeslavenskog identiteta, tako da se nacionalni pokret javlja istovremeno i kao anacionalan (ili bolje: multinacionalan) ali, što je ključno, suprotstavljen drugoj velikoj (multi)nacionalnoj zajednici – Austro-Ugarskoj. Zauzimanjem obrambenog stava prema tuđicama i posuđenicama zauzeli su poziciju *mi:oni (njihov jezik:naš jezik)* koja stavlja težište na diferencijacijsku funkciju jezika⁵⁰. "Njihovo osećanje opasnosti od germanizacije i

⁴⁹ Situaciju u kojoj su svi službeni jezici uvezani izvana G. Thomas naziva egzoglosičnom, a hrvatski ubraja u drugu kategoriju Klossove klasifikacije jezika prema statusu. Prema Heinzu Klossu razlikujemo šest tipova jezika: 1) potpuno moderniziran, zrelo, standardni jezik, 2) standardni jezik male skupine koji zbog relativno malog broja korisnika ima ograničenu prostor interakcije, 3) arhaičan standardni jezik neprikladan za obrazovanje, modernu znanost i tehnologiju, 4) mladi standardni jezik koji se u novije vrijeme standardizirao zbog određenog cilja, 5) nestandardiziran jezik s pismom, 6) jezik bez dokumenata pismenosti. Hrvatski jezik je zahvaljujući ilircima u kratkom vremenskom razdoblju učinio ogroman pomak od "*standardnog jezika male skupine koji zbog relativno malog broja korisnika ima ograničenu prostor interakcije i komunikacije (...) ali i s elementima kategorije 5) (...) do potpuno moderniziranog, zrelog, standardnog jezika.*" (Thomas 1988:23)

⁵⁰ Polazeći od Garvinovih simboličkih funkcija jezika (funkcija ujedinjavanja, odvajanja, prestiža i funkcija normativne orijentacije) H.Gladkova (2002) purizam naziva osnovnim jezičnim izrazom diferencijacijske funkcije jezika. Diferencijacijska funkcija jezika je "prirodno stanište" jezičnog purizma, a dominacija diferencijacijske funkcije nauštrb komunikacijske u razdoblju prije nego što je standardni jezik formiran predstavlja stereotipnu pojavu. Vešan je za formiranje književnog jezika i zbog toga je ta faza njezine dominacije neophodna za prevladavanje inferiornosti i u jezičnim pitanjima. Skala purističke gradacije, od umjerenog do grubog, može se mjeriti jačinom kojom simbolička funkcija potiskuje komunikacijsku. Smjene dominacija simboličke i komunikacijske funkcije vezane su za otvorenost odnosno zatvorenost društvene zajednice i ulogu koju književni jezik u danim fazama obnaša.

mađarizacije, a u predelima bližim Jadranu i italijanizacije, sugeriralo im je odbrambene purističke stavove. U tome su se Hrvati našli u istom kolu sa drugim slovenskim narodima Austrougarske – Česima, Slovacima i Slovencima." (Ivić 1999:6). Shodno tome, u leksičkom fondu književnog jezika u nastanku nije bilo mjesta za germanizme, hungarizme i romanizme, a utjecaji slavenskih jezika, u prvom redu ruskog, češkog i srpskog, tolerirani su i smatrani poželjnima⁵¹.

Buđenje nacija koje je zahvatilo austrougarske narode i na nacionalnom planu donijelo nacionalne romantičarske ideje, na jezičnom planu donijelo je isto tako romantičarske ideje historijske čistoće jezika. Ideje se su širile među narodima poput domino efekta, a do Hrvata su došle prvenstveno od Čeha (koji su ih opet preuzeli od Nijemaca, što nas vodi direktno k Herderu). Danas se možemo prikloniti mišljenju kako tadašnji nacionalni preporodi zapravo nisu bili preporodi nego istinska rođenja, a buđenje "uspavane ljepotice-nacije" tek njeno konstruiranje⁵². Formiranju književnog jezika - njezina grba i štita, preporoditelji, "djeca vremena" (Vince 1979/1980:75), pristupili su tada poput sijača⁵³ koji na prazno nacionalno polje nastoje posijati što više domaćeg, izvornog, sjemenja koje će tu naciju ubuduće hraniti.

⁵¹ Tomo Maretić uvodi distinkciju između "naturalnih tuđica", koje preuzimaju sami govornici uslijed jezičnih kontakata na istom ili susjednom teritoriju, i "umjetnih tuđica", koje u jezik unose književnici i leksikografi. Među prve ubraja *turkinje*, *mađarice* i *italijanke*, a među druge – *ruskinje* i *češkinje*. (Maretić 1892:68-98). Već u ovoj distinkciji poželjnih i nepoželjnih tuđica da se naslutiti relativnost termina čistoća, jednako kao i sklonost da se jezik formira prema željenoj, čistoj ili ne, slici, koja nema previše veze ni s proklamiranom čistoćom ni sa stvarnim stanjem jezika i težnjom koju pokazuju njegovi govornici. To su odlike purizma.

⁵² Usp. Kordić 2005: "Pogrešan pristup povijesti kao preporodu nacije usađivan je školovanjem svima nama na južnoslavenskim prostorima zato što 'povjesničari u jugoistočnoj Evropi ne koriste pojam 'pravljenja nacije' jer nacije ne shvaćaju kao povijesne konstrukcije, nego kao nadepohalne, prirodne jedinice (esencijalizam), koje mogu privremeno postati potismute, ali nakon toga se probude. Zato umjesto da govore o 'pravljenju nacije', govore o 'preporodu'. Pritom se misli na isti proces koji se u zapadnoj znanosti naziva pravljenjem nacije. (...) Dok teorem 'preporoda' implicira naciju 'koja se budi' kao već postojeću jedinicu, u centru istraživanja pravljenja nacije stoji konstruiranje nacije kao novog društvenog oblika organiziranja, tj. pitanje tko, zašto i kako pravi naciju' (Hösch, E. – Nehring, K. – Sundhausse, H. (ur.), *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Wien/Köln/Weimar 2004, str. 470)".

⁵³ Slika sijača koji sije sjeme moguća je samo i jedino s obzirom na vrijeme stvaranja kultiviranih nacionalnih jezičnih vrtova, tj. književnih jezika. Predstavlja sliku praznog pripremljenog nacionalnog polja na koje se, prije nego što na njemu izraste neželjeni korov ili nepoželjno bilje, sije domaće, probrano, zdravo sjemenje čiji će plodovi hraniti naciju. Donekle se razlikuje od slike *vrtlara* koji plijevi korov i obrezuje voćke, za koju Thomas

O tome u predgovoru svog Njemačko-hrvatskog rječnika iz 1860. govori i najveći puristički *sijač*, Bogoslav Šulek (cit. prema Vince 1978:127):

"Ele ja mislim, da ćemo bolje uraditi, ako izprva upotrebimo našku rječ, makar i nebila najbolja, nego da posijemo u jezik sila tudjega bilja. Ako domaća rječ nevalja, nestat će je za kratko, jer se malo ne svatko domišlja njezinoj neshodnosti; a mučno je izkoreniti tudjinke, kad se u jeziku uvreže. Toga sam se načela držao pišuć ovaj rečnik. Al nitko neka nemisli, da sam s reda reči kovao, kad ih nisam našao u sadašnjih knjigah i rečnicih; već sam pomnjivo propitivao i sám i preko prijateljah, ima-li narod onu rječ, koju sam tražio... Gdē nisam našao potrebite reči u književnom narječju, potražih ju u srodnom razrječju, i onda stoprv prigrlih noviju već upotrebljavanu reč, kad me i razrječja izdadoše. Pa kad mi ni odkuda nije naspěla pomoć, utekoh se drugim slavenskim jezikom, gdē je uvěk nadjoh. Mislim, da me razboriti našinci neće ukoriti radi ovoga postupanja; jer da književni naš jezik nedotēče za sve pomisli, da ga treba bogatiti i razvijati, u tom se dan danas svi naši književnici slažu."

Velikom punjenju hrvatskoga leksika novim riječima (Tafra 2006:49) pristupili su svi leksikografi preporodnog razdoblja od Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića (*Deutsch-illirishes Wörterbuch – Němačko-ilirski slovar, 1842.*), preko Josipa Drobnića (*Ilirsko-němačko-talianski mali rečnik, 1849.*), Rudolfa Fröhlicha (*Rečnik ilirskoga i němačkoga jezika, I-II, 1854.*), Dragutina Parčića (*Riečnik ilirsko-talianski, Vocabolario slavo-italiano, Vocabolario croato-italiano, 1858, 1874, 1901., Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski), 1868.*) pa do Bogoslava Šuleka (*Deutsch-kroatisches Wörterbuch – Němačko-hrvatski rečnik, I-II, 1860., Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, I-II, 1874.-1875. i Jugoslavenski imenik bilja, 1897.*). Leksički fond

kaže da je jedna od najpopularnijih predodžbi koju o sebi grade puristi, a može se naći i kao temeljni aspekt teorije standardnog jezika PLK-a i modernog jezičnog planiranja. Osim spomenutog vrtlara, puristi su sami sebe modelirali i kao *mlinara* koji prosijava žito od mekinja kako bi dobio rafinirano, čisto, brašno; *metalurga* koji čisti metal od rude da bi ga mogao koristiti u punoj kvaliteti; *brusača* koji na kamenu oštri sječivo do savršenstva; *liječnika* koji amputiranjem bolesnih dijelova tijela prevenira daljnju infekciju i ostalim dijelovima omogućuje zdrav razvoj; *genaologa i genetičara* koji na temelju rodoslovlja sprečava miješanje gena odnosno hibridizaciju čiste rase i *svećenika*, izvršitelja Božje volje, koji pročišćava grijesima ukaljano čisto Božje djelo. (Thomas 1991:19-23). Spomenimo ovdje i da sve ove slike koje su puristi gradili o sebi uključuju predodžbu o postojanju nekog čistog oblika jezika koja korespondira sa slikom o prethodnom postojanju nacije koja se probudila. Termin buđenje nacije-preporod romantičarski je termin koji se zadržao do danas iako su se spoznaje promijenile. Poput njega, i purizam nosi u svom nazivu semantički potpuno neadekvatnu odrednicu koja o njemu sugerira pogrešne predodžbe. Jer kao što se nacija nije probudila iz sna, niti to može jer do tada nije ni postojala, tako ni jezik, vernakul – koji je postojao, nikada nije bio čist. Iskustvo govori da to ne može biti ni književni jezik, pa ni u trenutku svoga nastanka.

gradili su tvorbom neologizama, preuzimanjem dijalektalnih leksema i prilagodavanjem riječi iz drugih slavenskih jezika. Tom svojom intencionalnom izgradnjom leksičke baze koja uključuje nove pojmove u znanosti i kulturi, ilirci su, iako nisu imali razrađenu teoriju jezičnog planiranja, jezično planiranje provodili svjesno i sustavno. Zadatak pred kojim su stajali nosio je u sebi obje kategorije jezičnog planiranja – planiranje statusa i planiranje korpusa (Kloss 1969). Planiranje statusa imalo je za cilj poboljšanje statusa nacionalnog jezika u odnosu na druge jezike korištene u zemlji i elaboriranje standardnog jezika koji će uživati ugled i priznanje od svih Hrvata. Planiranje korpusa odnosi se na stvaranje jezičnog fonda, a to se u prvom redu, odnosi na leksik, koji, takav kakav je postojao, ni izdaleka nije odgovarao izražajnim potrebama govornika.

Stanje u hrvatskom leksiku koje su ilirci zatekli na početku 19. stoljeća može se svesti pod sljedeće točke⁵⁴:

⁵⁴ Prema analizi G.Thomasa na temelju obrade korpusa hrvatskog leksika sačinjenog od svih važnijih dopreporodnih rječnika (redom: *Faust Vrančić, Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, 1595., Venecija; Bartol Kašić, Razlika skladanja slovinska, 1599., Rim; Jakov Mikalja, Blago jezika slovinskoga, 1649., Rim; Juraj Habdelić, Dictionar ili Réchi szlovenszke zvevexa ukup zebrane, 1670., Graz; Ardelio della Bella, Dizionario Italiano-Latino-Illirico, 1728., Venecija-Dubrovnik; Ivan Belostenec, Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatium aerarium, 1740., Zagreb; Franjo Sušnik – Andrija Jambrešić, Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locu ples, 1741., Zagreb; Joakim Stulli, Lexicon latino-italico-illyricum, 1801., Budim; Rječoslozje ilirsko-talijansko-latinsko, Dubrovnik, 1806.; Vocabolario italiano-illirico-latino, Dubrovnik, 1810.); predpreporodnog tjednika *Il Regio Dalmatia/Kraljski Dalmatin* (1806.-1810.), koji zaslužuje pozornost kako zbog svoje dvojezičnosti koja je iziskivala stvaranje hrvatskih ekvivalenta za talijanske termine, tako i zbog novinarskog stila koji je bitan preduvjet za razvoj nužnog političkog i administrativnog vokabulara; ilirskog Mažuranić – Užarevićeva *Njemačko-ilirskog slovara* (1842.); svih godišta Danice, osobito rječničkog dodatka *Sbirka nekih reči koje su u gornjoj ili donjoj Iliriji pomanje poznane*; Babukićevih bilježaka na njegovom osobnom primjerku Mažuranić – Užarevićeva rječnika; Gajeva djela *Bilješke o jeziku* i osobne korespondencije te također i mizerne književne produkcije s početka 19.stoljeća. Posljedice ilirske jezične reforme i trag koji je ostavila u daljnjim fazama hrvatskog jezika Thomas rješava analizom kasnijih rječnika (dva Šulekova, Broz – Ivekovićev i Rječnika dviju Matica). Na taj način dolazi do popisa riječi iz ilirskog leksičkog fonda koji je preživio razdoblje adaptacije: do Šulekova rječnika preživio je lijep broj ilirskih riječi (81%), od Šulekova do Broz – Ivekovićeva više od polovice od tog broja ih je nestalo (61 riječ), da bi ih 38 ponovo bilo uvršteno u leksički fond Rječnika MH/MS. Konačan rezultat glasi: od 155 izvorno ilirskih riječi 56% ih je preživjelo do današnjeg dana. Postotak se povećava na 70%, ako se od polazne brojke izuzmu riječi koje se nisu primile još u ranoj fazi ilirskog razdoblja. Rapidan pad broja ilirskih riječi u Broz – Ivekovićevu rječniku ukazuje na naglu promjenu jezične politike nove generacije hrvatskih jezikoslovaca i orijentiranje prema štokavskom purizmu i folklorizaciji jezika utemeljenoj na Karadžićevoj i Daničićevoj koncepciji. (Thomas 1988)*

stanje jezika po dolasku iliraca:	→	ilirski radni zadaci:
kalkovi dominiraju nad neologizmima	→	osigurati kovanje novih riječi prema pravilima tvorbe riječi
veliki broj nediferencijaliziranih sinonima	→	ograničiti izbor suparničkih sinonima
brojne riječi postoje samo kao mrtvo slovo u rječniku, a ne žive u tisku ili književnosti	→	osigurati književnost koja će promovirati standardizaciju novog fonda riječi
veliki broj riječi za kojih u hrvatskom ne postoji (jedinствен) ekvivalent	→	pokrenuti program leksičkog razvoja, pronaći hrvatske ekvivalente za brojne pojmove
ne postoji sustavno iskorištavanje izvora iz nekog drugog slavenskog jezika pri tvorbi neologizama	→	procijeniti mogućnosti jezičnog bogaćenja iz drugih slavenskih jezika
u književnosti i novinarstvu postoje naznake promicanja određenih riječi i skretanja pozornosti na njih u izdvojenim rječničkim priložima, ali ne postoje jaki autori koji bi mogli svjesno djelovati na formiranje vokabulara	→	pobrinuti se da riječi plasirane putem tiska zažive u svakodnevnoj upotrebi
slabljenje purizma i u književnosti, i u leksikografiji	→	obnoviti jezični purizam

Na planu standardizacije jezika bilo je, dakle, nužno osposobiti jezik da služi svim potrebama komunikacije i svim profilima govornika. Leksički fond koji je *conditio sine qua non* govora obrazovanog sloja društva može se i grupirati prema tim potrebama. Ilirci sustavno uvode lekseme koje označavaju: nazive institucija (*sveučilište, knjižnica, kazalište...*), nazive znanstvenih disciplina (*povijest, zemljopis, astrologija...*), opće književne i kulturne termine (*književnost, poezija, filozofija...*) i apstraktne pojmove vezane za intelektualne sfere (*dojam, dokaz, subjekt, teorija...*).

U ilirskom formiranju novih riječi kalkovi dominiraju nad značenjskim posuđenicama i djelomičnim prevedenicama⁵⁵. Nove prevedenice ilirci su

⁵⁵ Thomasova rang-lista donosi sljedeće brojke:

- 1) kalkovi – 65 + (26)
i to: 34+(14) iz njemačkog, 14+(4) iz latinskog, 3+(7) iz njem. ili lat., 3 internacionalizma, 0+(2) iz mađarskog;
- 2) riječi iz drugih slavenskih jezika – 60+(14)
i to: iz češkog 37+(10), iz ruskog 22+(16), iz slovenskog, 1+(12), iz poljskog 0+(7);
- 3) posuđenice i internacionalizmi – 45;
- 4) domaće riječi – 21+(12)
i to: riječi iz srpskog književnog jezika u nastajanju – 11+(8), riječi zabilježene u rječnicima iz 17. i 18. st. – 5+(12), riječi iz domaće književne tradicije – 4, dijalektalizmi i regionalizmi – 1 + (1);

tvorili prema tvorbenom modelu njemačkog jezika. Ta sklonost da se pri iznalaženju hrvatskih ekvivalenata za međunarodne termine ugledaju na deklarativno omražen njemački jezik ukazuje na utilitarnost njihova djelovanja i naglašava razliku između stvarnog stanja u jeziku (koji i u najvećem valu antigermanizacije preuzima "austrijsku modu") i slike koja se o njemu gradi (govornici, uvjereni u štetnost "austrijskih proizvoda", nisu u stanju prepoznati i "uvoz austrijske metode")⁵⁶.

Na isti način građena je i tolerancija prema riječima preuzetima iz drugih slavenskih jezika – prvenstveno češkog, zatim iz ruskog (većinom posredovano preko srpskog), poljskog (isključivo preko češkog) i slovenskog (kao njemački kalkovi). Česi, koji su u vrijeme ilirskog obogaćivanja leksičkog fonda upravo bili izašli iz svog narodnog preporoda i modernizacije leksika, mogli su ponuditi provjerene, gotove, riječi kojima su Hrvati tražili ekvivalente, ali i tvorbene modele za formiranje vlastitih riječi. Izuzme li se na trenutak vremenska matrica u kojoj su slavenske posuđenice tretirane kao opće dobro u zajedničkoj potražnji za riječima, u tom preuzimanju purističkog

5) neologizmi – 9.

Brojke u zagradi riječi su posredovane drugim slavenskim jezicima. Npr. hrv. *časopis* je naveden kao kalk iz njemačkog, ali se u završnom prebrojavanju ne računa jer je ta riječ u hrvatski jezik došla iz češkog (č. *časopis*), a u češkom je kalk od njemačkog *Zeitschrift*. Razlog za tretiranje *časopisa* kao posuđenice iz češkog, a ne prevedenicom iz njemačkog, neadekvatnost je prijevoda njemačkog *Zeit*- hrvatskim *čas*. (Thomas 1988:121)

⁵⁶ Slično o germanizmima onoga doba govori i Stjepan Babić 12. kolovoza 1992. u *Vjesniku*, nudeći nekim novim, ovostoljetnim, Hrvatima tek drukčiju interpretaciju činjeničnog stanja. Navodim duži citat zbog ilustrativnosti Babićeva pogleda na purizam: "*Kad su Hrvati došli pod ugarsku vlast, nije bilo pokušaja pomadžarivanja jer kulturne prilike to nisu omogućavale, najveća brana bio je latinski jezik, a kad su Mađari to posebno nastojali, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, mogućnosti za uspjeh bile su male zbog male ekonomske, tehničke, kulturne i znanstvene premoći, a najviše zbog velike jezične razlike. S austrijskom prevlašću već je bilo drugačije, hrvatstvo je bilo ozbiljno ugroženo jer je Austrija na ovaj ili onaj način nastojala da nas ponijemči. Prilike za njemački jezik bile su povoljne i Hrvati ne samo da u se osjećali ugroženim od njemačkog jezika, nego su to zaista i bili. Kao utuk razvili su jak obrambeni osjećaj, pružili su snažan jezični otpor. On se sastojao u tome da nisu bili spremni preuzeti ni jednu njemačku riječ. Zamjenjivanjem svake njemačke riječi domaćom ili prevedenicom smatrali su da spašavaju svoje hrvatstvo. Postavili su gust jezični filter tako da kroz njega nije mogla proći ni jedna njemačka riječ. Navest ću samo nekoliko primjera da pokažem kako je bio jak taj otpor. Bila nam je potrebna riječ *flaša*, i ona je prodrila u razgovorni jezik, ali nije mogla u književni, radije smo uzeli mletačku bocu jer joj podrijetlo nije bilo tako očito. Naša riječ *mast* 'boja' izgubila je bitku s istozvučnicom *mast* 'vrsta hrane'. Umjesto prve u razgovorni je jezik snažno prodrila njemačka riječ *farba*, ali smo u književni jezik radije uzeli tursku *boju*. Za novu napravu koja pokazuje vrijeme mogli smo uzeti dalmatinizam *ura*, ali joj je bila preblizu njemačka riječ *Uhr* pa smo opet radije preuzeli turcizam *sat*. Urar nam nije smetao jer je *Uhrmacher* već dalje. Iz njemačkoga smo preuzeli na desetke riječi tipa *adresirati*, *analizirati*, *datirati*..., ali nije mogla proći ni jedna takva riječ ako joj je i osnova bila njemačka." (v. bilješku 58)*

modela od Čeha⁵⁷ i nasljedovanju purističkog pokreta (Belić 1955) iščitava se također praktička nemogućnost jezika koji teži polifunkcionalnosti u modernom društvu da funkcionira izolirano i individualno. Jer češki purizam svoj direktni uzor imao je u njemačkom purizmu, i kao takav poslužio je kao model za sve druge slavenske purizme – hrvatski, slovenski, gornjolužički, čak i bugarski i ruski. Osim toga, ističe Thomas (1991:198-199), "jedna je od ironija češkog i mađarskog purizma u tome što je njemački puristički model osigurao razloge za uklanjanje elemenata njemačkog porijekla".

Nasuprot tvrdnji Pavla Ivića kako su "iz hrvatskog književnog jezika progonjeni⁵⁸ (...) germanizmi, ali još više internacionalna terminologija" te "se dogodilo da danas Hrvati, iako rimokatolici, imaju u standardnom jeziku manje reči sa latinskom etimologijom nego Srbi, koji su pravoslavni." (Ivić 1999:6), ilirski purizam bio je tolerantan i umjeren prema internacionalizmima te beskompromisan prema transparentnim germanizmima i hungarizmima⁵⁹. Ilirci su također bili strogi prema riječima iz vlastite književne baštine i dijalekata, te umjereni u tvorbi neologizama. Razlozi za to praktične su prirode. Hrvatski jezični preporod nije bio utemeljen na populističkim osnovama⁶⁰, nego je bio pokret građanske buržoazije, bez izravnih veza s

⁵⁷ S tim u vezi zanimljiv je pristup latinista Vladimira Vratovića koji u Vijencu, br. 206 od 24.1.2002. kaže: "Tekući u hrvatskoj kulturi paralelno s hrvatskim jezikom, latinski nije gušio hrvatski jezik, on ga je oplemenjivao, bogatio, utjecao na stalnu težnju za purizmom, urastao u njegovo tkivo. I jezični purizam u Hrvata nije ni pretežno ni prvotno potekao od Čeha, kako se voli isticati, nego mu je glavno korijenje u Rimu, u latinskom jeziku. Latinski je glavni izvor svakoj purističkoj težnji u Hrvata."

⁵⁸ Ivićevo "proganjanje" germanizama i Babićev citat o "spašavanju ugroženog hrvatstva" iz bilješke 56. izborom retorike neodoljivo podsjećaju na ne tako davna "oslobađanja" odnosno "okupiranja" zemljopisnih prostora koja nastanjuju sunarodnjaci citiranih jezikoslovaca. Svojim izborom borbenog leksika oni pak impliciraju da formiranje stavova adresata, kao karakteristika purizma koji se ne očituje u leksičkom fondu, nego u stavovima koji se tim fondom grade, nije odmakla dalje od romantičarskih ideja 19. stoljeća. Usp. S.Kordić u Književnoj republici IV/5-6 o jezičnom savjetniku Frančić – Hudaček – Mihaljević (2005): "Kako bi purističku ideologiju pozitivno predstavile, koriste formulacije u koje je ugrađeno takvo vrednovanje: npr. pohvalno govore o Bogoslavu Šuleku da je 'oslobodio hrvatski jezik mnogih naplavina' (194), a u toj formulaciji riječ 'oslobodio' označava da je došlo do pozitivne promjene i implicira da je jezik prethodno bio u ropstvu; s prethodnim ropstvom povezana je riječ 'naplavine', koja označava nešto negativno i prljavo, a odnosi se na riječi stranog porijekla." (Kordić 2006, <http://www.snjezana-kordic.de/UPUTE.htm>)

⁵⁹ U Thomasovom prebrojavanju riječi među posuđenicama i internacionalizmima ovjerenima u ilirskoj praksi našla se jedna jedina posuđenica (*krumpir* – njem.dij. *Krumbeer*, odnosno *krtola* – njem. *Kartoffel*), sve ostale su internacionalizmi.

⁶⁰ S obzirom na to da je preporodna standardizacija srpskog jezika bila utemeljena na folklornim osnovama među riječima koje su ilirci preuzeli direktno od Vuka Karadžića nema

provincijom (Thomas 1988). Središte pokreta bio je Zagreb, čiji je dijalekt izrazito obilježen germanizmima i hungarizmima, a oni su ilirskoj koncepciji bili nepoželjni jer nisu bili nositelji nacionalno unificirajuće funkcije. Iako tu "nagrđenost" kajkavskog narječja mnogim tuđicama iz njemačkog i mađarskog jezika Bogoslav Šulek u svojoj knjižici *Šta namjeravaju iliri?* eksplicitno navodi kao jedan od razloga zašto ilirci nisu uzeli zagrebačko kajkavsko narječje za osnovu književnog jezika. (Jonke 1965:11), na nepoželjnost hungarizama i germanizama može se gledati i s druge strane. S obzirom da dijalektalna građa nije bila u stanju popuniti praznine u fondu riječi iz intelektualne sfere, niti je mogla biti upotrijebljena za nadregionalni književni jezik kakav su koncipirali ilirci, može se reći da kajkavski nije bio neadekvatan zbog svojih tuđica, nego su upravo te tuđice postale neadekvatne zbog regionalne suženosti kajkavskog narječja. Ne nužno, dakle, zbog svog stranog porijekla. Mali broj riječi iz stare književnosti također se može tumačiti funkcionalnom ograničenošću tog leksičkog fonda.

Svoj sustavni rad na bogaćenju leksika ilirci su vršili popularizacijom novih riječi (najčešće u malim glosarima uz tekstove, objašnjenjima nepoznatih riječi u fusnotama ili navođenjem i nove i stare riječi zajedno u tekstu, npr. *povijest ili historija*), izbjegavanjem polisemije i preveniranjem bilo kakvog oblika jezikoslovne anarhije. Činjenica da ta praksa nije teoretski elaborirana može se tumačiti pragmatičnošću samog pokreta. Ciljevi su postojali, povijesni trenutak je sazrio i trebali su se sprovesti u praksu, za teoretiziranje nije bilo vremena.

Ilirski leksički fond koji donosi izrazito mali broj tipično purističkih neologizama, veliki broj kalkova, i to iz njemačkog, te toleriranih

nijedne riječi iz fonda srpskih narječja, nego isključivo ruskog i slavenosrpskog podrijetla. U tom smislu iz današnje hrvatsko-srpske perspektive kuriozitet je imenica *sveučilište* (slavenosrpski kalk od grč. *pandidakterion*). Ta riječ preuzeta je iz srpskog. U njemu je kasnije ustuknula pred internacionalizmom *univerzitet*, a u hrvatskom zaživjela i održala se do danas, te postala jedan od neslužbenih simbola hrvatskog jezičnog purizma 20. st. (Usp. Šipka 2006:93). Slično se dogodilo i s rječju *pozorište*, koju je prilikom prevođenja Svetog pisma na narodni jezik kalkirao Bartol Kašić prema latinskom *spectaculum* (Gabrić-Bagarić 2002), a danas se doživljava kao tipičan srbizam. Riječ *kazalište* zapisali su tek ilirci, a preuzeta je iz kajkavskog odnosno kalkirana prema njem. *Schaubüne* ili mađ. *színház*. (Thomas 1988, Jonke 1965:134).

internacionalizama ukazuje na ciljano biranje transparentnijih riječi koje će lakše naći put do govornika i zaživjeti u upotrebi. Stoga je pragmatičnost pokreta odgovor i na blagi karakter ilirskog purizma.

Iz Thomasove analize razvidno je da ilirske zasluge za formiranje današnjeg hrvatskog leksika nisu neizmjerljive, niti neizmjerne (56% riječi, dakle nešto više od polovice). Njihov utjecaj na daljnji razvoj hrvatskog jezika ne počiva prvenstveno na formiranju purističke leksikografske slike jezika, koja je, kako vidimo više ili manje *čista*, nego upravo na izgradnji stava kod govornika da se jezik može, i treba, sustavno graditi od gradbenih elemenata koji zadovoljavaju njegove funkcije. Njihov jezični intervencionalizam bio je purizam zbog toga što je bio selektivan. Selektivnost se javlja kao zajednička osobina formiranog nacionalnog interesa (samostalnost i individualnost) i izgradnje književnog jezika (funkcionalnost). Ona mora biti zadovoljena i po jednim i po drugim kriterijima. U onom trenutku kada kolizija dvaju oprečnih kriterija selektivnosti (*naše, a ne njihovo* vs. *funkcionalno, bez obzira čije*) nađe kompromis u svom nacionalno funkcionalnom obliku, nastaje purizam. Jer u njemu je ujedinjena žrtva nacionalističke beskompromisnosti (koja prihvaća i nešto tuđe ako je potrebno) i funkcionalnosti standardnog jezika (koja kao svoj kriterij prihvaća i nacionalni). Drugim riječima, kao kompromisno rješenje između kontradiktornih zahtjeva da se formira jezik koji je "*naš, a ne njihov*", ali koji "*mora funkcionirati prema kriterijima koje su nametnuli oni*" nikao je purizam kao nacionalno selektivno standardiziranje jezika. Simbolička funkcija koju nosi jezik u tom času ujedno je i funkcionalna.

Zbog svega toga može se reći da je tzv. negativni purizam, nefunkcionalna selektivnost i zatvorenost prema stranim utjecajima, kod iliraca iz pragmatičnih razloga žrtvovana u ime praktičnih ciljeva i interesa (Thomas 1988). "Ali znatnije je od toga to što je ono [traženje novih riječi - M.V.] razvilo u pretstavnik toga centra naviku traženja i često uspešnog nalaženja dobre zamene stranih reči." (Belić 1955).

Navika traženja novih riječi kao stav o jeziku preuzet od ilirskog purizma impliciran je, npr., kod L. Badurine i M. Matešić koje govoreći o tzv. negativnom purizmu ističu da je "za hrvatske (...) prilike ipak potrebno načiniti suptilno, a vrlo važno razlikovanje između s jedne strane nerazumno dosljedna (pa onda i agresivna i ksenofobična) purizma, koji ipak nije obilježje hrvatske jezične povijesti, te s druge strane u hrvatskim prilikama izrazito tradicijskoga tipa purizma, kojemu je smisao da se što više inojezičnoga utjecaja zamijeni domaćim jezičnim materijalom" (Badurina – Matešić 2008:7). U toj izgradnji afirmativnog stava prema tzv. pozitivnom purizmu, koji ipak propušta navesti distinkciju po kojoj bi se dvije navedene vrste purizma mogle razlikovati, isticanju specifičnosti hrvatskih prilika, koje su bile više pravilo nego iznimka u danom povijesnom trenutku, te akcentuiranjem legitimnosti koju tradicijski oblik purizma ne stječe vremenskim kontekstom, nego "prijedanjem oznake pozitivni uz takovrsni purizam" od strane kroatističke znanosti, ogleda se naslijeđeni povijesnu refleks koji nastoji u suvremenosti legitimizirati vremenom uvjetovano shvaćanje književnog jezika kao umjetne, nacionalno integrativne tvorevine koju "treba učiti" (Katičić 1969-70, Samardžija 1999, Silić 1999) i sustavno nacionalno funkcionalno modelirati. S tim u vezi Milroy govori o *ideologiji standardnog jezika* (Milroy 2001) u koju je uključen genetski ili etimološki purizam. Cilj toga purizma nije standardiziranje, nego upravo legitimiziranje jezika. Ono se promiče povijesnim pedigreeom, "davanjem jeziku (najradije duge i slavne) povijesti i, u nekim slučajevima, usmjeravanjem prema obnovi njegova drevnog ispravnog čistog stanja." (Milroy 2005:329). Razumljivo je da dugotrajan proces stvaranja standardnog jezika stavlja u prvi plan povijesnu dimenziju, a ona često ističe i stvara uvjerenje da je standardni jezik jedini pravi jezik. To uvjerenje međutim može razviti kod izvornih govornika jezika zabludu da ne govore svojim jezikom ili u najmanju ruku da ga ne govore "kako treba". Na tom mjestu uskače purizam s primjerima iz slavne prošlosti i borbama za originalni domaći "jezični proizvod".

Neumoran u potrazi za domaćim riječima bio je Bogoslav Šulek. Na pozornicu preporodnog 19. stoljeća došao je nakon ilirske faze preporoda. Bio je leksikograf, jezikoslovac, publicist, prirodoslovac, pisac školskih udžbenika i popularno-znanstvenih djela, politički historiograf, prevoditelj – jedan od onih svestranih ljudi vremena velikih promjena koji su bili pioniri u mnogočemu. U svom pionirskom radu zbog nemogućnosti da se osloni na mjerodavna znanstvena djela i iskustva drugih najčešće se služio metodom pokušaja i pogrešaka. U leksikografiji, gdje se ponajbolje ogledaju karakteristike njegove purističke djelatnosti, ima i uspelih i neuspelih rješenja. Ostavio je iza sebe pozamašan leksikografsko-terminološki opus koji se sastoji od tri rječnika (*Deutsch-kroatisches Wörterbuch – Njemačko-hrvatski rječnik, I-II, 1860.*; *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, I-II, 1874.-1875.*; *Jugoslavenski imenik bilja, 1897.*), udžbenika i popularno-znanstvenih djela (*Naputak za one, koji uče čitati, 1850.*, *Biljarstvo za višje gimnazije, 1866.*, *Korist i gajenje šuma, 1866.*, *Silarstvo, 1873.*, *Prirodni zakonik za svakoga ili popularna fizika 1875. i 1786. i Lučba za svakoga ili popularna kemija, 1881.*) te prijevoda knjižica iz vojničkoga područja (*Naredbenik za kraljevsko hrvatsko-ugarsko domobranstvo, 1870.*, *Službovnik za kraljevsko ugarsko domobranstvo, 1875.*, *Službovnik za kraljevsko ugarsko domobranstvo. Pješništvo, 1876.*)

Njemačko-hrvatski rječnik izašao je godinu dana nakon pada Bachova apsolutizma (1850.-1859.). S obzirom da je padom režima njemački prestao biti službeni jezik u Hrvatskoj javila se potreba za stvaranjem hrvatske terminologije koja će zadovoljiti zahtjevima javnog života. Šulek je tako napisao rječnik koji na 1712 stranica donosi oko 70 000 natuknica. Na kraju rječnika priložen je Popis vlastitih imena (osoba i zemljopisnih naziva), Dodatak s dopunama, ispravcima i onim što treba ispustiti te Popis riječi koje se pišu s jatom i njihov pravilan izgovor. Rađen je po uzoru na četverosveščani rječnik Theodora Heinsiusa *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung* (1828.-1830.). Iako Šulek nije sam naveo kojim se leksikografskim djelima služio pri prikupljanju

ekvivalenata Z.Vince navodi da se zasigurno služio prethodnim rječnicima (Belostenčevim, Jambrešićevim, Stullijevim, Fröhlich-Veselićevim), prvim ilirskim, Mažuranić – Užarevićevim, te vjerojatno i manjim priručnim rječnicima koji su u to vrijeme bili izišli (*Rječnik mali das ist kleines Wörterbuch, Budimpešta 1806.; Sprachübungen der deutschen und kroatischen Sprache nebst einem deutsch-kroatischen Wörterbuch, Karlovac 1823.; Kleines kroatisches-deutsches Wörterbuch für die Jugend, umgearbeitet, verbessert und vermehrt von einem Jugendfreunde, Zagreb 1829.; Vocabolarius croatico-germanicum to jest nemške škole navuk kak Horvatom tak Nemcem na hasen, Pečuhu 1835. i 1841.; Sbirka nekih reči – popis riječi rječnik objavljen u Danici 1835.; Kleines illyrisch-deutsches Wörterbuch, L. Skobotha objavljen u Zagrebu 1839.; Vocabolarius iliti Rečnik najpotrebneše reči vu treh jeziki zadržavajući, A. Rožića objavljen u Varaždinu*), a našlo bi se i drugih (Vince 1978). U to vrijeme također je već postojao Karadžićev rječnik narodnog blaga (*Srpski rečnik, 1818.*), opsežan i pouzdan za elementarna područja, ali bez leksičkog fonda intelektualne nadgradnje potrebnog za kulturni život sredine 19. stoljeća. Cjelokupna ta rječnička baza kojom je raspolagao Šulek nije bila dovoljna upravo zbog toga. Sustavnim radom kroz svoj rječnik nastojao ju je, posežući za drugim jezicima, nadograditi na bazu. Materijale za nadogradnju nerazvijenog leksičkog fonda hrvatskog jezika crpio je iz dotadašnjeg leksičkog blaga, unošenjem dijalektalnih leksema u književni jezik, preuzimanjem riječi iz slavenskih jezika te tvorbom neologizama.

Isti postupak primjenjivao je i u rječniku *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*. Sedamdesete su godine 19. stoljeća, narodi Monarhije uvode svoje narodne jezike u škole umjesto dotadašnjega latinskog odnosno njemačkog. Školstvo se razgranava, javljaju se novi udžbenici s raznolikom i neusklađenom terminologijom. Takvo stanje trebalo je srediti usklađivanjem znanstvene terminologije za potrebe novouvedenog hrvatskog jezika u školstvo. Taj posao organiziralo je Kr. dalmatinsko-hrvatsko-slavonsko namjesničko vijeće u Zagrebu. Rječnik je prvobitno zamišljen kao jednosveščani školski rječnik, no ambiciozni i marljivi Šulek procijenio je da

bi u rječnik trebalo unijeti i terminologiju za sfere šire od srednjoškolskih te popuniti prazninu koju je u češkom jeziku popunio Jungmannov rječnik (*Slovník česko-německý*, 1834.-1839.). Za to su bile potrebne pune 1372 stranice leksikografskog priručnika.

Pri izradi Rječnika Šulek se uveliko ugledao na češku komisije za izradu terminološkoga rječnika koja je radu na rječniku pristupila kombinacijom dotadašnjeg jezičnog blaga, tvorbom neologizama i umjerenim dopuštanjem tuđica. Tim trima načelima dodao je i četvrto: unošenje riječi iz slavenskih jezika, kako preuzimanjem i prilagođavanjem gotovih rješenja, tako i preuzimanjem tvorbenih modela (Vince 1978). Za to postoji više razloga, spomenimo samo povijesni trenutak sveslavenske uzajamnosti⁶¹ i cirkuliranje slavenskih intelektualaca u istim kulturnim krugovima, te činjenicu da je Šulek "stari ilirac i sljedbenik Jana Kollára, koji je tražio od svakog slavenskog rodoljuba poznavanje četiriju glavnih slavenskih jezika, držao (...) posve prirodnim, da se naša naučna terminologija gradi uz pomoć glavnih slavenskih jezika". (Jonke 1965:157). Riječi preuzete iz slavenskih jezika koje je tendencionalno uveo u hrvatski jezik su bohemizmi⁶² (npr. *zbornik, dosljednost, gesto, skladba, prednost, dojam...*), rusizmi (npr. adaptirane i

⁶¹ Spomenimo na ovom mjestu da je i imenica "uzajamnost" također bohemizam prilagođen glasovnom sustavu štokavskog jezika. Gaj je u pismu Palckome od 22. listopada 1834. koristi još u češkom obliku "vzajemnost". U tom pismu moli Palackoga da obavijesti češku kulturnu javnost o skorom izlasku Narodnih hrvatskih novina te mu šalje 150 primjeraka Oglasa koji taj događaj najavljuje da ih preko Čelakovskog, urednika Praških novina, raširi među češkim domoljubima. Također ga moli da pokuša pridobiti i češke velikaše da se pretplate na hrvatske novine, kako bi to pozitivno djelovalo i na velikaše hrvatske. "*Meni nije tuliko za penezni podpor, kuliko zaradi vzajemnosti; da bi bilo moguće nekoje zmed Vašeh Velikašev (Magnatov) na predplaćenje nasnubiti, ja i to potlam na Novinah razglasil, i to bi bilo našem odrodilcem na obšanenje.*" (cit. prema Jonke 1971:124)

⁶² Utjecaj češkog jezika na hrvatski u 19. st. Ljudevit Jonke (Jonke 1965:157-160) podijelio je u tri razdoblja – tri "naleta bohemizama". Prvi nalet dogodio se u vrijeme ilirizma kada su u Mažuranić – Užarevićev i Drobnićev rječnik uneseni bohemizmi (npr. *časopis, naslov, obred, okolnost, opseg, pokus, povod, predmet, poprje, podneblje, spis, stupanj, učinak, zbirka...*), drugi nalet obuhvaća sredinu stoljeća, od iliraca do Šulekova Njemačko-hrvatskog rječnikom (npr. *dražba, krajolik, naklada, prednost, prirodopis, stroj, sustav, svjež, tlak, uloga, živalj...*), a treći nalet, najveći i ujedno s najslabijim rezultatima, dogodio se pojavom Šulekova Rječnika znanstvenog nazivlja sedamdesetih godina. Riječi iz trećeg naleta slabo su prihvaćene iz dva razloga: jer je Šulek uvodio bohemizme i za riječi koje su postojale u narodnom govoru (npr. *dira* za postojeće *rupa*, *opice* za *majmun*, *vraska* za *bora*) i jer je krajem stoljeća ideja sveslavenstva već jenjavala i ustupala mjesto svojoj užoj, južnoslavenskoj, varijanti. Također, na putu kojim će hrvatski jezik otići sa svojim vukovcima internacionalna terminologija ustupit će mjesto slavenskim prevedenicama i posuđenicama. No, neke od njih koje Jonke 1965. navodi kao neprihvaćene doživjet će svoju (re)vitalizaciju krajem 20. st. (npr. vukovski internacionalizmi *sintaksa, gramatika, sistem, princip* i šulekovski bohemizmi *skladnja, slovnica, sustav, zasada*).

potvrđene u Mažuranić – Užarevićevu i prvom Šulekovom rječniku: *mašta, načelo, obmana, obrazovati, odličan, suvremen, suglasje, uštrb, zanimati, zanimljiv* x novi rusizmi, danas neprihvaćeni: *skobljenje, sip, grebenčike, greblo, mjedenka, kolčadan, gruzilo, načepnik*), slovenizmi (npr. danas neprihvaćeni *brzlik, obneblje, mel, sviž, raba, zdravnik, hlap, hlapstvo, lega x drvored, glasovir, kružnica, mešetar, spolovilo, ubožnica, veža, zajutrak, zahvala*) i mali broj polonizama (npr. *naglavak, pokost, ispust*).

Osim njih, u književni jezik unosio je i dijalektalni leksik (npr. *vlas, veža, piknja, črknja, pogoršica, peljar, klobuk, drobiš*) te tradicionalno razvikane Šulekove neologizme (Vince 1978) koji su mu priskrbili neslavnu titulu kovača riječi.

Zbog toga možda i sam Šulek za svoj Jugoslavenski imenik bilja posebno ističe da u njemu nije skovao nijednu riječ. Taj rječnik od 564 stranice također je nastao u sklopu akcije izdavanja školskih knjiga na narodnom jeziku, a prethodio mu je Šulekov prijevod Zippeove knjige *Naturgeschichte* (prev. 1856.) koja je bila namijenjena hrvatskim realnim gimnazijama i autorsko djelo *Biljarstvo za višje gimnazije* 1866. Direktni poticaj dao mu je *Botaničeskij slovar'* N. Annenkova. U prikupljanju narodnih, a do tada nigdje neobjavljenih imena bilja imao je mnoge pomagače – za hrvatski leksik osobito biljara i pisca Matu Vodopića, za slovenski (zbog čega se rječnik i zove Jugoslavenski) H. Frayera, I. Tušeka, F. Erjaveca i druge. U rječnik je unio sve nazive do kojih je uspio doći, jer, kako sam ističe, njegov cilj nije bio odrediti koji je naziv najbolji "već samo nabrojiti, kako se gdje koja biljka zove". Zbog toga rječnik obiluje mnoštvom sinonima. Npr. za *Filix* donosi čak 23 naziva (*paprad, paprat, paprut, papret, papraca, prapratac, praprat, praprut, peprut, preprat, preprot, preprut, preprutec, preprutica, preprutina, preput, paprac, paprata, prapratac, papratina, papretka, papraca, paprača*).

Iz istih, praktičnih, potreba kao i botaničko nazivlje nastala je i Šulekova vojna terminologija. Za nju je dobio "narudžbu" direktno od zapovjednika domobranstva Miroslava Kulmera nakon što je hrvatski jezik ozakonjen kao zapovjedni u domobranstvu. Šulekov zadatak bio je prevesti s

mađarskog nekoliko vojnih knjižica i time načiniti vojnu terminologiju na hrvatskom jeziku. (Torbar 1897:175). Kao i s prethodnim novotvorenicama, imao je više ili manje uspjeha. Pretpostavlja se da je velika količina leksičkog fonda rječnikā vojne terminologije T. Totha, D. Schweitzera i Š. Pandića koji su izašli nakon Šulekove smrti (*Vojnički rječnik (mađarsko-hrvatski), 1900.*; *Vojnički rječnik (hrvatsko-mađarski), 1903.*) crpljena upravo iz tih prijevoda (Vince 1978). Vojnička terminologija postat će više od bilo kojih drugih Šulekovih termina, a u logičnoj vezi između vlasti i vojske koja je i svojom terminologijom reprezentira, nositelj snažne simboličke funkcije, bez obzira na svoju tvorbenu uspjelost ili neuspjelost⁶³. S obzirom da od trenutka kada je ta terminologija nikla iz Šulekove radionice riječi, hrvatski jezik u vojnom zapovjedništvu nije ostvario kontinuitet, novi termini nisu prošli "test vremena" nego su bivali reaktualizirani prema aktualnom povijesnom trenutku. Zadobile su time kasnije patinu historizama koji označavaju domobranski period hrvatske povijesti⁶⁴, proskribiranih riječi koje nose jezično-separatističku dimenziju u razdoblju Jugoslavije⁶⁵, te oživjelica koje nose simboliku nastavljanja na prekinutu nacionalnu tradiciju u razdoblju NDH te RH. "Šulek je ipak zadovoljio potrebe časa, radeći brzo i zadovoljavajući osnovne potrebe tadašnjeg vremena. Da je, međutim, postojao dulji kontinuitet hrvatske vojničke terminologije, ona bi se s vremenom vjerojatno pročistila, odbacile bi se nakaradne riječi te nam ono što bi ostalo ne bi bilo smiješno, kao što se to možda može činiti iz današnje naše perspektive." (Vince 1978:142)

⁶³ Usp. *bojnik, bojovnik, branik, hranište, brazdovna pruga, cestovno-redarstveni propis, cestovod, častnička odora, dan dospjelosti pristojbe vs. bojnoredna razčlamba, bojoljublje, branišna utvrdba, častočut, čepaljni zaklop, datokazna skrižaljka, dimna kruglja, dočekavna svečanost, dogodičnost rata*

⁶⁴ Npr. Miroslav Krleža ukomponirao ju je u svoju zbirku domobranskih novela *Hrvatski bog Mars* (1954.) i time sačuvao od zaborava. Uz zbirku donosi *Tumač domobranskih i stranih riječi i pojmova* u kojem objašnjava kako je npr. *domobranstvo* – "nakazni germanizam (koji je) doputovao (...) do nas preko Mađarske, gdje se je kovanica "honved", premda mađarski barbarizam, afirmirala kao konvencija još četrdesetiosme godine pod Košutom", *čarkar* – "domobranski naziv za vojnika pojedinca u streljačkom lancu, strijelac", *čašće* – "domobranski naziv za podoficirske činove, dakle "šarže". "Čašće" su obuhvaćale slijedeće činove: razvodnik, desetnik, vodnik, narednik. Riječ stvorena od čast, častnik" i sl.

⁶⁵ Npr. slučaj pakračkog liječnika Ivana Šretera protiv kojeg su komunističke vlasti u Jugoslaviji pokrenule disciplinski postupak te je 1987. osuđen na zatvor jer je pacijentu kao zanimanje upisao hrvatski, Šulekovo, "umirovljeni časnik" umjesto srpskog, koji je bio i službeni jezik jugoslavenske vojske, "penzionisani oficir" (Vukotić 1996). Desetak godina kasnije, u Republici Hrvatskoj, časopis *Jezik* pokrenuo je natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ pod nazivom Nagrada dr. Ivan Šreter (v. ovdje poglavlje 3.3.)

Kako s vojnom terminologijom, tako je bilo sa svim Šulekovim purističkim novotvorenicama. Njihova sudbina do današnjeg dana je različita. Neke su zaživjele i postale neizostavni dio svakodnevnog fonda riječi (npr. *školstvo*, *natporučnik*, *gulikoža*, *djelokrug*, *crnina*, *parobrod*, *ravnopravnost*, *kliconoša*), neke uopće nisu profunkcionirale (npr. *grdoglasje* za *Misston*, *boljoslovje* za *Pathologie*, *ljekoslovac* za *Pharmakolog*, *cvjetoznanac* za *Blumist*, *neprestaja* za *Permanenz*), neke su prihvaćene s izmijenjenim značenjem (npr. *ostava* za *Deponierung*, danas *smočnica*) ili s modifikacijama na planu izraza (npr. *seljanstvo* za *Landbevölkerung*, danas *seljaštvo*; *sitost* za *Saturation*, danas *zasićenost*; *samiti* za *isolieren*, danas – *osamiti (se)* i sl.), a za neke je prevladala strana riječ koju su trebale nadomjestiti (npr. *kolnica* za *remiza*, *obavljač* za *funkcioner*, *spojitost* za *kontinuitet*). Neke od njih profunkcionirale su i kao stilski obilježeni poetizmi (npr. *svjetlopis* kod Tina Ujevića, *glumište* kod Branka Gavelle).

U vremenu s puno ideala, a s malo materijala⁶⁶ Šulek je "sebi zadao i pretežak zadatak, ali to je bilo u duhu tadašnjega doba u jezicima Austrijske Monarhije, pa su tako postupali ne samo Nijemci nego i Česi i Mađari i drugi" (Vince 1978:133), a da je "pričekao desetak godina, njegov bi rad bio više u duhu štokavskog narječja, ali hitne i neodložne potrebe ne bi bile namirene." (Jonke 1965:150). U takvim okolnostima, osim titule *oca hrvatskog znanstvenog nazivlja* (Gostl 1995), *"jezičnog genija koji se po svojim jezikoslovnim zaslugama može porediti s Vukom Karadžićem"* (Skok 1953:342) te gore spomenute nepopularne titule *kovača riječi*, Šulek je sebi priskrbio i usporedbu s pjesnikom. Ta usporedba Ante Stamaća u osobnom pismu Zlatku Vinceu⁶⁷ govori mnogo i o vremenu i o čovjeku koji je shodno njemu reagirao. Pjesničkim bi se moglo nazvati i stvaranje umjetnog, mada po

⁶⁶ Bitna jezikoslovna djela koja se tiču tvorbe riječi izlaze tek kasnije – Miklošičev *Stambildungslehre* 1875., Daničićeve *Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika* 1876. i *Korijeni u hrvatskom ili srpskom jeziku* 1877., te Maretićeva *Gramatika* 1899.

⁶⁷ A. Stamać piše: "Šulekovo kovanje riječi vrlo je blisko postupcima suvremena pjesništva. Bilo da se radi o "prevođenju" korijena ili osnova (pri čemu Šulek redovito posize za slavenskim temeljima), bilo pak o traženju prefiksā, sufiksā i nastavaka analognih onima u tvorbi riječi njemačkog jezika, Šulek je u biti činio slično što i suvremeni pjesnik..." (Vince 1978:134).

pravilima tvorbe savršenog, jezika, što je Šulek pokušao u vrijeme uvođenja mjernih jedinica u Austro-Ugarskoj. Izradio je tada cijeli terminološki sustav s polaznim "mjer, stor, tez " koji odgovaraju jedinicama "metar, ar, gram", u kojima je dekadske prefikse deci-, centi-, mili-, kilo-, deka-, hekto- doslijeno prevodio hrvatskim sufiksima za izražavanje veličine -ak, -ić, -čić, -etina, -čina, -ina (*mjerak za decimetar, mjerić za centimetar, mjerčić za milimetar, mjeretina za kilometar, mjerčina za dekametar, mjerina za hektometar* i tim redom dalje *storak, storić..., tezak, tezić...*). U kemijskom terminologiji također je izradio zamršen sustav prefiksalne tvorbe, npr. elemente označava sufiksom -ik (*vodik*), okside sufiksom -un nakon odbacivanja sufiksa -ik (*vodun*), oksidule sufiksom -ac (*vodunac*), superoksida prefiksom *prie-* (*prievodun*) itd. Od naziva za kemijske elemente koje je Šulek izradio, kako znamo, neki su danas uobičajeni (*kisik, vodik, ugljik*), dok su drugi odbačeni (*solik – klor, jedik – fluor, smrdik – brom, vapnik – kalcij, glinik – aluminij.*)

Bogoslav Šulek bio je samouki sijač-purist, čije su greške u jezičnoj intervenciji povezane s neadekvatnošću tvorbenog modela koji je više ili manje bio prepoznat kao prirodan, retroaktivnim mijenjanjem već zaživjelih riječi, stvaranjem umjetnog jezika, te objektivnom zaostalošću jezikoslovlja i subjektivnim izostankom onog neuhvatljivog, ali neosporno postojećeg, osjećaja za jezik koji imaju samo izvorni govornici⁶⁸. Međutim, uspjesi Šulekove autorske tvorbe riječi, koje se prvenstveno odnose na izgradnju hrvatskog društvenog i prirodoslovnog znanstvenog nazivlja te formiranju fonda riječi iz sfere tehnologije i urbane civilizacije, ne mogu poslužiti kao univerzalan model za kasnije primjene iz jednostavnog razloga što je vrijeme (r)evolucionarnog sijanja riječi prošlo. Trenutak za ostvarenje bio je neponovljiv, kao što je i osoba Bogoslava Šuleka bila neponovljiva⁶⁹. 1965. o tome Ljudevit Jonke piše:

⁶⁸ S tim u vezi nije naodmet spomenuti da su materinski jezici vodećih preporoditelja koji su inaugurirali današnji oblik hrvatskog književnog jezika bili drugi jezici – Šulekov slovački, Gajev kajkavski, Vrazov slovenski, Demeterov grčki, Preradović je, npr., hrvatski učio nakon što ga je potpuno zaboravio u njemačkoj vojnoj službi, I. Mažuranić je prvu pjesmu napisao na mađarskom, a Lj. Gaj prvo djelo na njemačkom.

⁶⁹ O dekontekstualiziranom doslovnom čitanju povijesnih purista usp. npr.: Šulekovo upozorenje u predgovoru Njemačko-hrvatskog rječnika: "*Ali ja niti nisam pisao za budući*

"Danas više nitko ne zazire od potrebnih dijalektizama, pozajmljenica iz slavenskih jezika i pravilnih kovanica. U tom je smislu Šulekovo shvaćanje pobijedilo. Ali danas se isto tako ne izgone tuđice iz jezika onako pretjerano kako je to radio Šulek. Potrebe života i jezika otupile su oštrice krajnosti jedne i druge strane, pa je razvitak književnog jezika u tom leksičkom području pošao srednjim putem."
(Jonke 1965:150)

Srednji put, odnosno supostojanje i jedne i druge tendencije na razvojnom putu hrvatskog jezika, možemo pratiti i u razvoju pomorske terminologije koji je također vezan uz reorganizaciju pomorskog školstva. Terminologiju je stvarao leksikograf Božo Babić, koji je od 1870. do 1901. godine objavio pet leksikografskih djela: tri opća i dva specijalna pomorska rječnika, te jedan pomorski putopis s mnoštvom leksikografskih bilježaka. Babić je pripadao tzv. bakarskoj školi purizma koja je dijelila Šulekove jezikoslovne nazore te nastojala iznaći hrvatske nazive za sve vrste brodova, dijelove broda i brodsku opremu. Njegov neistomišljenik Juraj Carić, autor prvih stručnih pomorskih udžbenika na hrvatskom jeziku, imao je drugu leksikografsku koncepciju. Ona se sastojala u prilagodbi lokalnih naziva već korištenih u praksi, koji su zbog udomaćenosti, a talijanskog porijekla, i nazvani noštromizmi (Stolac 1998). Sretan kompromis između dviju koncepcija, a bez razvikanosti koja prati Šulekovo djelo, razvidan je iz novijih pomorskih rječnika koji su prihvatili standardizirane hrvatske termine, ali i noštromizme (npr. *Pomorski rječnik* Radovana Vidovića, 1984.). Time je potvrđena Jonkeova i Thomasova misao o srednjem putu hrvatskog jezika.

Razdoblja koja slijede pokazat će kako je hrvatsko-srpsko jezikoslovlje teleološkom mistifikacijom preporodnog purizma nastojalo dati legitimnost kasnijim recidivima puriz(a)ma. Takve vrste purizma međutim možemo nazvati samo povijesnom inercijom odnosno kvazipurizmom, koji je

naraštaj nego za sadašnji" (cit. prema Jonke 1965:142), Torbarovo: "O najnovijoj dobi ne govorim, jer danas se, hvala Bogu, napredak na tom polju ne može poreći; ali dok se dotle došlo, trebalo je Šuleka." (Torbar 1897:178) te Jonkeovo: "Dakako, služeći se pri tome svim rezultatima lingvističke nauke koja je znatno uznapredovala od Šulekova vremena." (Jonke 1965:150) kojim nadopunjava tvrdnju Petra Skoka kako "su Šuleka često nepravedno optuživali kao kovača riječi. Ali njegovim putem treba poći, ako hoćemo da govorimo svojim jezikom". (Skok 1952:37)

zloupotreba purizma jer pod njegovim imenom neadekvatno primjenjuje njegove metode u okolnostima koje nisu njemu primjerene.

2.4. POSLIJEPREPORODNO I SRPSKO-HRVATSKO RAZDOBLJE (1850. - 1990.)

*O jaziku rode rada da ti pojen
O jaziku momen a morda i tvojen
O jziku ča nas vučili su stranjci
Slovaki i Čeki, Vugri pak i Kranjci
O jaziku ča je vavik bi na silnih muka
O jaziku bežal kaj je od Gaja i Vuka
O jaziku kaj nas još naveke muči
O jaziku rodu, srcu, ljubavi, i kući...
O jaziku rode regbi da bu dosti
Oh, ih brauhe majne šprahe
O jaziku ostale nam tek zgloodane kosti.⁷⁰*

U drugoj polovini 19. st. zbog velike bliskosti hrvatskih i srpskih štokavskih narječja te aktivnih političkih i kulturnih kontakata, jedna struja filologa smatrala je da srpski i hrvatski narod govori jednim jezikom, koji treba normirati kao zajednički standardni jezik.

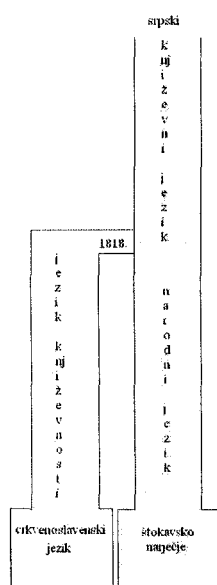
Cijelo 19. st. u hrvatskoj filologiji protjecalo je u znaku polemika oko izbora osnove za standardni jezik, poznatih kao *borba filoloških škola*. Zagrebačkoj filološkoj školi, slijednici iliraca, bile su suprotstavljene riječka škola s artificijelnim mješavinom narječja s prevagom čakavice i zatarska škola s novoštokavskom ikavicom. Dok je na hrvatskoj strani tekla borba između različitih koncepcija uređenja standardnog jezika, na srpskoj strani pojavio se Vuk Stefanović Karadžić koji je izvršio reformu srpskog jezika odbacivši dotadašnju crkvenoslavensku tradiciju i ustrojivši standard na temelju štokavskog verankula⁷¹. 1818. g. izašao je Karadžićev Srpski rječnik, a

⁷⁰ Pjesma Tahira Mujičića *Moja ljubav vozi oprezno* (1996) na kombinaciji neknjiževnih idioma komunicira sa stihovima preporoditelja Petra Preradovića "O jeziku, rode, da ti pojem, o jeziku milom tvom i mojem, o preslatkom glasu onom u komu te mile majke usnivahu slatke bajke, koga šaptom i romonom duši ti se svijest probudi te ti spozna i uvidje da ti bolje nije nigdje do na tvoje majke grudi..." iz pjesme *Rodu o jeziku* (1860)

⁷¹ U 19. stoljeće srpski jezik ušao je uglavnom kao govoreni jezik s malim brojem tekstova napisanih na vernakulu. Iako se V. Karadžić smatra revolucionarnim reformatorom i začetnikom srpskog standardnog jezika, imao je idejne prethodnike. To su npr: G. Venclović, svećenik iz 18. st. koji je za svoje potrebe prevodio Bibliju na narodni jezik (ostavština datira u razdoblje 1732.-1746.), D. Obradović (*Pismo Haralampiju*, 1783.), S. Mrkalj (*Salo debeloga jera libo azbukoprotres*, 1810.) i L. M. Georgijević (*Opit nastavljenja k Srbskoj Sličnorečnosti i Slogomjerju ili Prosodii*, rkp. 1810., tis. 1833.). Karadžićeva reforma provedena je uz pomoć J.Kopitara i jezične politike bečkog dvora, a u duhu romantičarskog oduševljenja za autentični narodni duh, izražen u čistom narodnom jezik i folkloru. Iako su

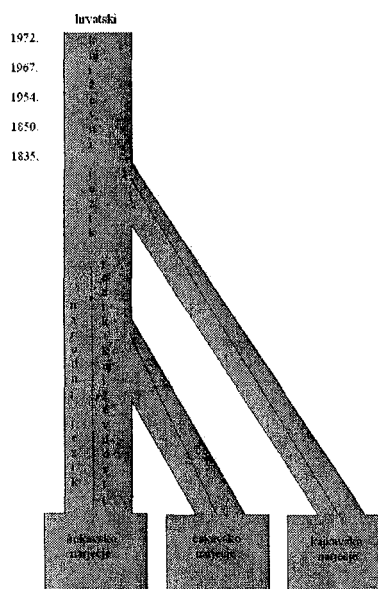
temeljni principi njegove jezične reforme u Srbiji su prihvaćeni do polovice stoljeća.

To znači da su na južnoslavenskom prostoru do polovice 19. st. postojala dva jezika u završnoj fazi standardizacije. U okviru habsburške politike, izvršen je dogovorni pokušaj njihova ujedinjenja, poznat kao Bečki dogovor (1850)⁷². Razvoj tih dvaju jezika prikazan je na slikama br. 3 i 4. Pokušaj ujedinjavanja vizualno je predočen preklapanjem dviju slika na slici br. 5.

Slika 3.

Prikaz razvoja srpskog jezičnog standarda

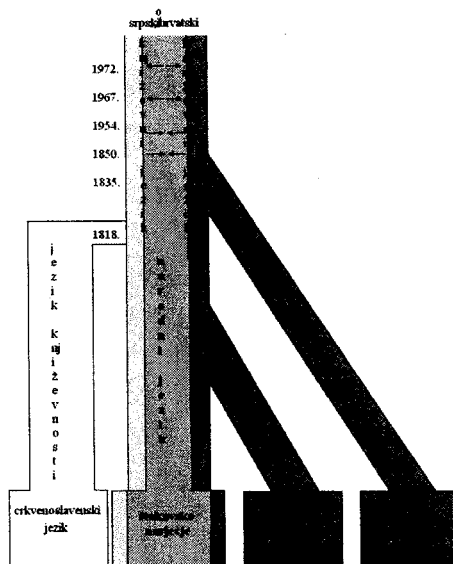

Slika 4.

Prikaz razvoja hrvatskog jezičnog standarda

konzervativni krugovi (Crkva, književnici, više građanstvo) pružili snažan otpor promjenama, zbog Karadžićeva ugleda u inozemstvu, adoracije progresivne romantičarske mlade generacije i opće demokratizacije kulture, reforma je već pedesetih godina prevladavala u praksi, a 1868 g. vlada u Srbiji ju je i službeno prihvatila. (Jonke 1971, Ivić 1994, Пецо 1990, Peti-Stantić 2008)

⁷² U Beču su se I. Kukuljević, D. Demeter, I. Mažuranić, V. Karadžić, V. Pacel, F. Miklošić, S. Pejaković i Đ. Daničić dogovorili da su današnji Srbi i Hrvati jedan narod koji treba da ima jedan književni jezik, te da osnova toga jezika bude južno narječje. Sastanak nije bio služben i predstavljao je okviran nacrt fizionomije zajedničkog književnog jezika i pravopisa. "Kako učesnici dogovora nisu bili izaslanici svojih naroda, već su se angažovali privatno, dogovor nije obavezivao ni Srbe ni Hrvate." (Ivić 1991:246) "Vuk i njegov mladi saradnik Daničić, nisu u to doba imali stvarne vlasti nad srpskim književnim jezikom, a s druge strane od iliraca, koji su u Hrvatskoj gospodarili književnom scenom, među potpisnicima su se našli samo ljudi drugostepenog uticaja, dok je sam Gaj sačuvao rezervisan stav." (Ivić 1971:187) Rezerviran stav prema Bečkom dogovoru, njegovim zaključcima i dosezima realizacije kod Hrvata prevladava (Babić 1969, Brozović 1998). Cjelokupan tekst Dogovora v. Prilog B

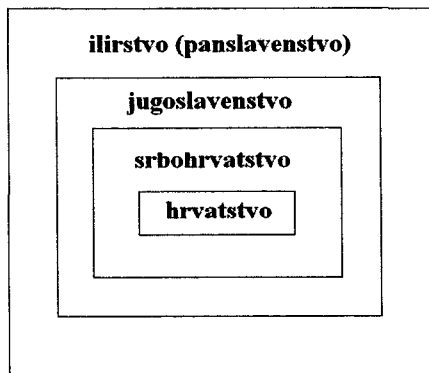

Slika 5. Prikaz razvoja zajedničkog srpsko-hrvatskog jezičnog standarda

Smjernice koje su vodile zblježavanju odnosno razdvajanju jezičnih standarda bile su određene dominirajućim ideologijama i razvojnim procesima u fazama oblikovanja nacija i jezika. Sveobuhvatna ideja slavenskog jedinstva iz 19. st. tijekom nacionalne emancipacije Hrvata kroz 20. st. sužavala se i svela na nacionalno i državno jedinstvo hrvatske nacije (slika 6.). Sveslavensko jedinstvo suzilo se na južnoslavenstvo i dalje na jugoslavenstvo. Kod Srba se radilo o obrnutom putu nacionalne emancipacije – od konstituiranja srpske nacije u 19. st. prema širim integracijama, tj. srbohrvatstvu i jugoslavenstvu (Šipka 2006:80). Unutar Jugoslavije u kojoj su se dva procesa srele, dva su naroda svoje razlike i dominaciju nad drugim narodima pokušali objediniti pod krovnom terminom srpskohrvatskog jezika i jugoslavenske ideologije. Usprkos svemu što se odigravalo tijekom stoljeća, kraj stoljeća potvrdio je da jugoslavenski narodi (Hrvati, Srbi, Slovenci, Makedonci, Bošnjaci, Crnogorci) ne mogu tvoriti jedan narod ni imati jedan jezik koji bi im bio zajednički, barem na službenoj razini⁷³. Zajednički standardni jezik imao je potencijal da ostvari, no već usmjereni tijekom standardizacije i kulturno-civilizacijska nadgradnja iste genetske osnove jezikā tome nisu pridonosili te su se pokazali

⁷³ Srpsko-hrvatski jezik u Jugoslaviji bio je službeni naziv za materinski jezik četiriju naroda (Hrvata, Srba, Crnogoraca i Bošnjaka). Njime su se praktički služili i Slovenci, Makedonci i kosovski Albanci, te je imao je neslužbenu funkciju zajedničkog jezika (lingua franca). (Neweklowsky 2003:166)

odlučujućim destabilizacijskim faktorima, a jezično-politički kompromisi koje su se dvije strane povremeno uspijevale postići trajno su se osjećali kao kompromisi. Sve je stoga rezultiralo definitivnim osamostaljenjem naroda i jezika na kraju 20. st.

Slika 6.

Sužavanje ideoloških polazišta tijekom formiranja hrvatskog standardnog jezika

Krećući se po zemljopisnim točkama bitnima za standardizacijski proces tijekom druge polovine 19. i gotovo cijelog 20 .stoljeća razvojni put hrvatskog jezika može se podijeliti u tri etape: bečku, endehazijsku i novosadsku. Kroz njih se gradio odnos prema jeziku, jezičnom identitetu i jezičnom purizmu kao sastavnom dijelu toga identiteta.

2.4.1. Hrvatski jezik u Beču i oko njega (1850.-1941.)

Na isti način na koji su ilirci svoje purističke zahvate usmjerili prema formiranju jezičnog standarda koji je odgovarao potrebama jezične zajednice i političkih prilika u kojima se nalazila, ideolozi jugoslavenstva težili su formiranju jedinstvenog standarda za jugoslavenske narode. Zajednički naziv jezika trebao je simbolizirati političko zajedništvo naroda u višenacionalnoj državi. Jezik je upotrijebljen kao integrativni element nadnacionalne državne zajednice. S obzirom da su konstitutivni narodi (konkretno – Hrvati) upravo izišli iz narodnog preporoda u kojem je formiranje nacije ostvareno na temelju jezika, nestabilnost potencirane i raspadom Austro-Ugarske ostvarene političke zajednice nije mogla biti "pokrivena" ulogom koja je od jezika zahtijevala nadnacionalni odnosno nenacionalni karakter. Od samog početka sâm njegov opis i propis, kao i službeni naziv⁷⁴, postali su sporni i podložni promjenama. Nužno je napomenuti da je naziv jezika, simbolična uloga koju nosi i društveni

⁷⁴ Hrvatski Sabor 1861. za službeni jezik proglasio je jezik *jugoslavenski*, od Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. unutar granica kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije službeni jezik je *hrvatski*, Ustav Kraljevine SHS iz 1921 g. te Kraljevine Jugoslavije iz 1931 g. jezik naziva *srpsko-hrvatsko-slovenački*, 1941. u NDH jezik se zakonom naziva *hrvatski*. U DFRJ također se naziva *hrvatski*, a u FNRJ od 1954. naziva se *srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski/srpski ili hrvatski*. Ustav SRH, unutar SFRJ, od 1974 g. jezik u javnoj upotrebi u SRH naziva *hrvatski*. (v. Prilog A)

Problematiku imenovanja jezika, tj. onoga kako se naziva i onoga kako se realizira, B. Tarfa (1995) proširuje i na ilirsku reformu tvrdnjom da su ilirci pod proklamiranim ilirskim imenom i jedinstvom južnoslavenskog kulturnog prostora *zamaskirali* općehrvatski književni jezik te da je "*ilirsko ime bilo sinonim za južnoslavensko samo u programima, ali je u praksi ono sinonim za hrvatsko ime*" (1995:153). B. Brborić (1998) Bečki dogovor naziva *bezimeno jezičko "ujedinjavanje" Srba i Hrvata*, a Novosadski dogovor smatra njegovom reprizom koja "*ništa ne integriše osim naziva jezika, ali ovog puta i njega na dvogub način (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) (...) gurajući pod tepih i ono što razumeju i ono što ne razumeju, vratolomno izgrađujući 'samoupravni socijalizam' po logici pravljenja kvadrature kruga*". M. Peti u vezi s čestim *dogovaranjima* uvodi i konstrukciju *dogovorna lingvistika* (u članku objavljenom u Vjesniku 9. rujna 1989, preneseno u Babić 1990:312) koja je "*par excellence politička, da ne kažem politikantska*" jer "*odvodi jezik u slijepu ulicu, sklanja ga od suda javnosti i uskraćuje mogućnost da ga jednako upotrebljavaju svi sudionici društvene komunikacije. Štiti jezično povlaštene na račun jezično prikraćenih.*" (ibid.)

Tolerirani neprecizan naziv jezika i raznih dogovorâ može se također povezati s Humpty-Dumpty sindromom kojeg je G. Thomas povezao s purizmom (v. bilješku 2). Na isti način kao što pod purizmom svatko podrazumijeva što želi, a moć ima onaj koji je "gazda", i pod tim je jezikom svatko podrazumijevao ono što želio, a standardizirao tko je jači. Svi nesporazumi i problemi koji su ga pratili, i skupa s njime hrvatski jezik, po mome mišljenju, poživaju upravo u tome (nedefiniranom) imenu jezika.

status koji mu osigurava, ipak dio vanjske povijesti jezika. Ispod toga naziva dva jezika tekla su praktično neovisno⁷⁵.

Iz purističke perspektive, pokušaj srpskog i hrvatskog jezičnog ujedinjenja na razini standardnog jezika donio je sa sobom tzv. vukovski purizam. Pod vukovskim purizmom podrazumijeva se etnološki purizam koji je u ime zajedničke genetske osnove dvaju jezika odbacio dotadašnje kulturno naslijeđe (prvenstveno se time misli na književnu baštinu) hrvatske komponente u srpsko-hrvatskoj jezičnoj konstrukciji. Puristička selektivnosti koja je u zajednički jezik birala zajedničke, štokavske, elemente, a neštokavske, konkretno kajkavske i čakavske, odbacivala proglašavajući ih provincijalizmima priskrbila mu je i naziv **štokavski purizam**⁷⁶. Jer je ta dijalektna komponenta bila hrvatska, a dobrim dijelom i ugrađena u dotadašnji književni jezik, ubrzo je došlo do negativne reakcije u hrvatskoj jezičnoj zajednici. Ta reakcija odnosila se na standardni srpsko-hrvatski jezik promaknut u državni pobjedom škole hrvatskih vukovaca. On se javio kao odraz potrebe da se podupre jugoslavenska ideja, ono što nije bilo sigurno i što je trebalo *podebljati* selektivnim jezičnim purizmom, koji se u pravilu javlja da jezikom podupre nacionalno (u ovom slučaju – nadnacionalno) funkcionalnu ideju.

Ono što je nedvojbeno jest da je vukovski purizam, kao i svaki drugi purizam, izrazito politički određen te da je i njihov uspjeh ili neuspjeh ovisio o realnoj političkoj moći koja je stajala iza njega. U tom smislu i današnja interpretacija onodobnog jezika i jezikoslovlja određena je današnjim pozicijama, te se vukovski purizam vrednuje kao negativan, nehrvatski odnosno kao zabluda

⁷⁵ Zbog toga što su "društvene, a ponekad i intelektualne elite, nerijetko bile i jesu znatno spremnije na kompromise nego obični ljudi koji od tih kompromisa nemaju nikakve koristi" (Peti-Stantić 2008a), A. Peti-Stantić smatra da se identitet jezika na neki način održao upravo među onima koji su bili neposredno upućeni na narod te se u svom pregledu standardizacijskih procesa (Peti-Stantić 2008) prvenstveno bavim praktičnim tekstovima – propovjedništvom, tiskarstvom i školstvom, a tek onda intelektualnim krugovima i idejama o jeziku i identitetu koje su iznosili.

⁷⁶ "Maretićevo Filologičko iverje (1886.) i njemu djelomično suprotstavljene Brozove Filologijske sitnice (1886.) te dva niza Brozovih Filologičkih sitnica (1889., 1891.) temelj su onoga što je nazvano 'štokavskim purizmom'. Bit bi se toga purizma mogla objasniti dvjema jednadžbama: 1. (novo)štokavština=književni jezik, 2. čakavština i kajkavština=dijalekti." (Samardžija 2001:27)

onodobnog hrvatskog jezikoslovlja⁷⁷. Činjenica je međutim da su hrvatski vukovci bili također hrvatski, kao što im i sam naziv govori. Hrvatski jezik, našao se tako na udaru purizma koji je potekao iz vlastitih redova, te je purizam hrvatskih vukovaca djelovao, poput građanskog rata, unutar faktički zajednički odabranog standardnog jezika.

Vukovski purizam⁷⁸ realizirao je selektivno purističko načelo čistog narodnog jezika. Uz regresivno odbacivanje udomaćenih leksema i čišćenje jezika od bohemizama, germanizama i rusizama, te čakavizama i kajkavizama, tijekom *vukiziranja*⁷⁹ u pasivni sloj hrvatskog jezika potisnut je dio funkcionalnog fonda riječi (time se prvenstveno misli na vojnu i pravnu terminologiju) te je na leksičkoj razini pri izboru leksema davana prednost zajedničkoj riječi čime je u ime jednoobraznosti potirana polifunkcionalnost. Sve je to tipični puristički selektivni instrumentarij. Kasnije interpretacije vukovskog purizma koje ga osuđuju kao negativan zbog toga što nije bio nacionalno (hrvatski) funkcionalan primjena je istih purističkih kriterija, tek s drugim predznakom.

⁷⁷ Usp. "U razdoblju NDH javio se najjači jezični purizam zbog jednostavnog razloga što je hrvatski jezik bio sustavno rashrvačivan na svim razinama, a posebice na leksičkoj. Hrvatski je jezik preplavljen riječima iz mnogih jezika s kojima je dolazio u dodir, a to su latinski, turski, njemački, mađarski, talijanski i na koncu srpski. Srpski je utjecaj bio najžešći, najnemilosrdniji i najsustavniji. Pojavio se s Vukom Karadžićem koji će imati potporu i među hrvatskim jezikoslovcima, poslije prozvanima vukovcima." (Protuder 2004). Ostavimo li po strani ovdje već naglašenu diskutabilnost stava koji težak položaj jezika određuje "preplavljenosti" riječima iz jezika u kontaktu, i u ovom se citatu očituje nacionalno selektivno odbacivanje hrvatskih vukovaca kao nehrvatskih odnosno nespremnost da se kao dio vlastitog naslijeđa i tradicije prihvati ono što iz današnje perspektive izgleda kao negativno. Uslijed te nespremnosti na suočavanje s vlastitim propustima, krivnja se prebacuje na drugu stranu, te sukladno psihološkom zakonu autoprojekcije kod drugih se kao najveća mana uočava upravo vlastita mana koja se niječe. N. Bašić (2005a) krivnju za to stanje pripisuje jezikoslovcima, ne drugim jezicima. Smatra da "hrvatski jezikoslovci nisu nikada relevantno odgovorili ni na pitanje kako se hrvatski uopće našao u prilici da bude rashrvačen" te ističe da je "upravo hrvatska strana dala legitimitet tom procesu pristajući na naziv srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski standardni jezik. Tim su nazivom, i jezičnom politikom koja je iz njega izlazila, oštetili ne samo hrvatski nego i srpski jezik." (2005a:97). Tim postupkom koji se uklopio u jugoslavensku (kraljevinsku i poslije federalnu) jezičnu politiku, hrvatski jezikoslovci su prema N.Bašić "ostali trajnim zarobljenicima svoga srbohrvatstva. I ne samo to. Nerijetki među njima nijekali su slovensku jezičnu samobitnost, dapače djelatno sudjelovali u beogradskim pokušajima 'srbokroatizacije' slovenščine." (ibid.)

⁷⁸ Zapisan, npr., u savjetnicima *Antibarbarus* (Dodatak stilistici prvog izdanja *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 1899.) i *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924.) T. Maretića, *Branitelj jezika hrvatskog* (1911.) N. Andrića te *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku* (1908.) V. Rožića, purističkog pretjeranca većeg od Maretića (Samardžija 2001:235) koji se "kao vukovac počesto premalo obazirao na usvojenost nekog rješenja u hrvatskom standardnom jeziku." (Samardžija 2001:227)

⁷⁹ Glagol na koji podsjeća B. Tafra (1995:157)

Vukovski purizam bio je tipična jezična intervencija i svojim postupcima i motivima nije se razlikovao od bilo kojeg nacionalnog formativnog purizma koje hrvatsko jezikoslovlje prihvaća i interpretira kao poželjno⁸⁰.

Vlasta Rišner (2006) pišući o hrvatskom jezičnom savjetništvu u 20. st. iznosi misao da je shvaćanje "jezičnog purizma u savjetodavaca s početka dvadesetog stoljeća, koji su kao sljedbenici Karadžićeve ideje nazvani hrvatskim vukovcima, bitno drukčije od kasnijega, primjerice jezičnog purizma u vremenski najbližem savjetniku P.Guberine i K.Krstića" te da "hrvatski vukovci jezičnu čistoću pojedine riječi određuju prema pripadanju/nepripadanju narodnom jeziku, i to štokavskom dijalektu, te se u njihovim djelima može govoriti o štokavskom purizmu" (2006:368). Izglednije će, međutim, biti da su purizmi i njihove metode i motivi isti. Razlika između dviju filoloških struja počivala je na drukčijem poimanju standardnog jezika (na temelju narodnog jezika vs. na temelju jezika književnosti), koje se ostvarivalo kroz purističke intervencije. Današnje hrvatsko jezikoslovlje pri opisivanju vukovskog purizma, polazi iz istih selektivnih kriterija koje purizam vrednuje i procjenjuje prema njihovim nacionalno funkcionalnim kriterijima, na isti način kao što to i purizam radi riječima. Usp. "Osim štokavskog purizma, koji ima negativan predznak jer je pretjeran i isključiv, Maretić, iako u znatno manjoj mjeri, pokazuje i pozitivne purističke ideje: upozorava na nepotrebne rusizme, primjerice na glagol *izviniti*, *izvinjavati*, umjesto kojeg treba upotrijebiti *oprostiti*, *ispričati*." (2006:372)

Promjena stavova o vukovskom jezičnom idealu koja je uskoro uslijedila među hrvatskim vukovcima zabilježena je u Rožićevu članku *Na*

⁸⁰ Usp. "S obzirom na utjecaj koji su zagovornici **ovakvog purizma** imali kao i na neprikrivenu političku podršku, otpor nije mogao biti osobito jak." (Samardžija 2004:200) "Vukovci su imali ponešto drukčija mjerila za određivanje pravilnog i nepravilnog u standardnom jeziku. Sve su mjerili prema stanju u 'narodnom jeziku', i to novoštokavskom, prema tome kako je zabilježeno u djelima Vuka Karadžića. (...) Po ovako suženim kriterijima pravilnima i nepravilnima su proglašavana brojna rješenja, posebno na području leksika, koja hrvatski jezik zahvaljuje upravo svojim puristima." (Samardžija 1993b:11, podebljala M.V.). I sam naziv *vukovski purizam* ukazuje na puristički pristup purizmu samom, u kojem se jedan purizam negativno određuje tek prema njegovim nositeljima i (nad)nacionalnim ciljevima koje je si je postavio, ne i metodama. Koristim ga jer je ustaljen termin.

odbranu hrvatskog jezika! (1922). Članak je nastao nakon formiranja Kraljevstva SHS 1918., koje je na državnoj razini odbacila hrvatsko pravno i vojno nazivlje, dijalektalizme te ostale jezične posebnosti. Za nepovoljan položaj hrvatskog jezika V. Rožić osim direktnog utjecaja državne politike, krivi izravan kontakt srpskog i hrvatskog jezika u književnom i kulturnom životu koji je utjecao na razvoj hrvatskog jezika te su "hrvatski književnici primali koješta u jezičnom pogledu od srpskih književnika, a napose od beogradskih novinara"⁸¹. Rožićevo izvješće, dakle, osim što svjedoči o nepovoljnom službenom položaju hrvatskih jezičnih osobitosti, također donosi implicitno izvješće o izmjenama koje su se počele događati u tom jeziku uslijed jezičnih kontakata. S obzirom da su te izmjene na razini standarda istovremeno bile neravnopravno podupirane u korist srpske komponente, došlo je i do izmjena u stavu prema realnom stanju jezika te je ono vrednovano negativno.

Divergentni razvoj jezika podcrtan je političkim pogoršavanjem srpsko-hrvatskih odnosa koje je kulminiralo atentatom na zastupnike HSS-a u beogradskoj skupštini 1928. i uvođenjem diktature, u kojoj će "hrvatski jezik, poput hrvatskog naroda" (Samardžija 1993b:12) ući u izrazito teško razdoblje koje će trajno odrediti negativan odnos prema jezičnom zajedništvu.

Neposredno nakon atentata i smrti Stjepana Radića u književnosti dolazi do napuštanja ekavice, na kojoj su neki hrvatski književnici (npr. A. B. Šimić, D. Cesarec, M. Krleža, T. Ujević, G. Krklec, U. Donadini) počeli pisati nakon 1. sv. rata.

U takvom ozračju dolazi i do formiranja svijesti o leksičkim različitostima srpskog i hrvatskog jezika. Prva studija u kojoj je formulirana ta svijest djelo je *O jezičnoj i stilskoj diferencijaciji srpskog i hrvatskog jezika* srpskog jezikoslovca Radosava Boškovića objavljeno u časopisu *Naš jezik* 1935 g. Nakon njega izlazi mali razlikovni rječnik koji je pod nazivom *Serbizmy a kroatyzmy* (1937) otisnut uz gramatiku hrvatskog jezika za Poljake Julija Benešića (*Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*).

⁸¹ *Na odbranu hrvatskog jezika!* otisnuto je u zagrebačkom Nastavnom vjesniku 1922., citirano prema pretisku u zbirci Jezikoslovne rasprave i članci (2001:242)

Dvije godine kasnije dolazi do osnivanja Banovne Hrvatske (1939.). Kretanja hrvatskog jezikoslovlja nastavljaju se slobodnije razvijati u smjeru otklona od vukovskog purizma. Već u to vrijeme hrvatski jezik zahtijevao je sinkronijski opis jezika i mijena kroz koje je prošao, međutim hrvatsko jezikoslovlje bilo je preokupirano osiguravanjem statusa jezika koji se uslijed djelovanja vukovskog purizma približio srpskome jeziku. U tu svrhu osnovano je društvo Pokret za hrvatski jezik, koje je 1940 g. izdalo djelo *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* K.Krstića i P. Guberine⁸². Nakon razdoblja unifikacije uslijedilo je razdoblje diferencijacije u kojem je aktualizirano razgraničenja srpske i hrvatske leksičke norme, a težište bilo "u umjerenoj reaffirmaciji tečevina unitarizacijom nasilno prekinute hrvatske leksičke tradicije" (Samardžija 2002:29).

Koliko je to približavanje jezika, i standardizacija zajedničkog, bilo političko pitanje razvidno je ne samo u unitarističkom razdoblju, nego i u razdobljima koja će uslijediti.

"Tako se po nesreći, i na primjeru hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa još jednom potvrdila istinitost na ljudskom iskustvu izrasle tvrdnje da jedna krajnost izaziva drugu, u konkretnom primjeru unitarizam nacionalizam, pa kad između njih krene klatno, nije ga lako zaustaviti na sredini, tj. na mjestu na kojemu još vrijede zakoni razuma." (Samardžija 1993a:12)

⁸² Povodom osnutka *Pokreta* i izlaska *Razlika* srpski jezikoslovac M. Moskovljević prvi put je iznio, kasnije često aktualiziranu, tvrdnju da Hrvati žele oblikovati nov jezik. (Samardžija 2006:183)

2.4.2. Hrvatski jezik u Zagrebu i oko njega (1941.-1945.)

Drugi svjetski rat donio je hrvatskoj povijesti *one četiri godine*, kako M. Samardžija (2008:5) naziva razdoblje ustaške Nezavisne Države Hrvatske sugerirajući time dugo prešućivanje, mistificiranje i objektivnu neproučenost razdoblja, koji su uslijedili u kasnijem socijalizmu. O *onim četirima godinama* šaputalo se iz različitih razloga (jedni zbog straha, drugi zbog potrebe dokazivanja političke podobnosti, treći zbog potrebe za diskreditiranjem hrvatskog separatizma i nacionalizma uopće), što je prouzročilo zamagljene predodžbe unutar kojih su stvorene mogućnosti za različite, prema potrebama, prezentacije toga dijela hrvatske povijesti. Zbog toga ni danas o tom razdoblju ne postoji objektivna svijest, s kojom korespondira i nespремnost hrvatske nacije da se na generalnoj razini suoči i odredi prema tome razdoblju. Izjednačimo li, uvjetno rečeno, purizam s jezičnim fašizmom/nacizmom, možemo reći da se na isti način kao što se i ustaštvo do danas relativizira zadržavajući diskurz uveliko određen državotvornom nacionalnom komponentom, koja je pozitivna i opravdava sredstva, tradicija hrvatskog purizma nastoji relativizirati i njezina sredstva time opravdati.

Ustrojstvom NDH, slijednice fašističke Njemačke, jezična politika izravno je slijedila uzor svojih političkih mentora – Njemačke i Italije koji se na jezičnom planu izrazio kao purizam⁸³. Hrvatski jezični nacionalizam, koji je uslijedio kao reakcija na jezični unitarizam obiju kraljevina, očitovao se direktno na državnoj razini. Ustaške vlasti posegnule su za činjenicom da je položaj hrvatskog jezika u Kraljevini SHS odnosno Kraljevini Jugoslaviji bio

⁸³ Oba ustaška mentora, fašistički i nacistički, jezik su sustavno koristili u širenju i učvršćivanju svoje ideologije. U fašističkoj Italiji proganjanje stranih riječi vrhunac dostiže u drugoj polovici tridesetih, kada se shodno autarhiji koju je proglasio Musolinijev režim javlja i pojam "jezična autarhija". Ministarstvo unutarnjih poslova krajem 1940 g. imenuje posebnu komisiju Za talijanstvo jezika pri Reale Accademia d' Italia, koja objavljuje službene popise zabranjenih tudica, a u ožujku 1941 g. donesen je zakon kojim se javna upotreba stranih riječi u kažnjava sa šest mjeseci zatvora ili novčanom kaznom od 5000 lira. U Njemačkoj je purizam nakon vala iz 1933 g. dobio novi zamah nakon Nirnberških zakona te kulminirao referatom E.Geisslera *Skrb za jezik kao dužnost rase (Sprachpflege als Rassenpflicht, 1937.)* koji je raspačavan i kao letak Njemačkog jezičnog društva. (Samardžija 1993a:85-86, Klajn 2008:154).

nepovoljan, da proces jezične emancipacije nije dovršen te su "izabrale u to doba nacionalno i politički iznimno osjetljivo područje jezika za stvaranje dojma o sveobuhvatnosti svoje brige za sve probleme hrvatskog naroda i odlučnost da se oni riješe" (Samardžija 1993a:14). Radilo se dakle o instrumentalizaciji i podređivanju jezika ciljevima koji su služili demonstriranju političke moći. U tom smisli možemo govoriti o potkategoriji purizma koji je Neustupný odredio kao ideološki, politički motiviran, purizam⁸⁴. Prema studijama M. Samardžije (1993a, 1993b, 2008), koji je na prijelazu stoljeća, nakon *vremena šutnje*, obradio cijelo razdoblje, te svoje analize objavio skupa s pretiscima izvornih tekstova, nameće se zaključak da je endehazijski purizam bio direktno u rukama ustaške vlade, a uloga jezikoslovaca marginalizirana. O tome svjedoči i izjava državnog poglavara Ante Pavelića u govoru na IX. sjednici Hrvatskog državnog sabora NDH, krajem veljače 1942.:

"Kad smo uspostavili našu državu i kada imamo našu nezavisnost, narodnu individualnost, moramo uzpostaviti i naš jezik, čisti, onakav kakav jest. Zato sam ja i izdao Zakonsku odredbu o imenu i čistoći hrvatskog jezika, da ga nitko nema prava zvati nekim prišivenim imenima i da ga nitko nema prava i ne smije više nagrdjivati, kvariti i sramotiti. Koliko će mi profesori u tome pomoći, vidjet ćemo."⁸⁵

Proučavanjem ustaške jezične politike M. Samardžija (2008) uočio je nesklad između preskriptivne jezične politike koju je vodila država, osobito osobno predsjednik Ante Pavelić, i jezikoslovlja, za koje je konstatirao da je bilo prilično umjereno. Prema definiciji D. Škiljana (1988:8) koja kaže da je jezična politika skup racionalnih i uglavnom institucionalnih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima, te Škiljanovoj podijeli modela jezične politike na direktivne i liberalne (ibid:57), M. Samardžija jezičnu politiku NDH određuje kao direktivnu (2008:35), a njezine glavne osobine svodi u sljedeće točke:

⁸⁴ v. poglavlje 1.1.

⁸⁵ Objavljeno u NN 74/1942, citirano prema Samardžija 1993a:14

1. naglašena direktivnost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom
2. nametanje tzv. korienskog pravopisa
3. purifikacija hrvatskog jezika, osobito čišćenje od srbizama
4. pokretanje rada na izradi hrvatskog rječnika, i s tim u vezi izrade stručne terminologije
5. potpuna jezična kontrola svih tiskovina (2008:124)

Pišući o jezičnoj politici u NDH M. Samardžija navodi kako je "vrijeme od travnja 1941. i početka svibnja 1945. osebujno (...) razdoblje u povijesti hrvatskog standardnog jezika po tome što se u njemu prvi put dotada, a znatnim dijelom i jedini put dosada, direktivno, pod izravnim, snažnim i nepopustljivim diktatom ustrajno primjenjivala neka sredstva koja je sociolingvistika poslije prepoznala i teoretski elaborirala kao mehanizme planiranja jezika" (2008:125) pridodajući kako je u toj politici bilo neočekivano malo elemenata koji ne bi bili (pre)poznati kao legitimna sredstva jezičnih politika nekih suvremenih nesumnjivo demokratskih društva (2008:124)⁸⁶.

Nastavno na razdiobu podvrsta purizma Neustupnoga može reći da ideološki purizam ustaške vlasti nisu slijedili puristički idiomi i nije se ukotvio u diskurzu⁸⁷. Stoga se i u razdoblju NDH mogu uočiti dvije struje koje se bore

⁸⁶ To suvremeno nesumnjivo demokratsko društvo koje direktivno, pod izravnim, snažnim i nepopustljivim diktatom ustrajno primjenjuje mehanizme planiranja jezika prema M. Samardžiji je francusko društvo (Samardžija 2008:35). Alibističko pozivanje na francusku jezičnu politiku ostat će trajno mjesto za opravdavanje purističkih tendencija hrvatskog jezikoslovlja, pri čemu će opravdavanje patriotskog čina zasjeniti jezikoslovnju (ne)opravdanosti toga čina i učinke koje je on realizirao na nacionalnom jeziku. Usp. ovdje Drago Štambuk str. 154, Dalibor Brozović str. 182.

⁸⁷ Reakcija jezične zajednice nakon/tijekom endehazijske reforme, prema Samardžiji, odrazila se u nesigurnosti u pravopisnim pitanjima i ironijskom odmaku odnosno odbojnosti prema nametanim neologizmima. Ta odbojnost predstavljala je odbojnost prema djelima, izraženu kroz odbojnost prema riječima koje ta djela predstavljaju. Nametani neologizmi ili naprasno revitalizirani arhaizmi postali su predmet poruge, čime je signaliziran ironijski odmak i njihova neusvojenost u praksi. Usp. "Bio kod mame, onda u parfumeriji, odnosno u 'mirisnici'; te jezične nakaze uostalom pomalo iščezavaju iz prakse, odnosno poprimaju posve drugo značenje, nego što im je autor prvobitno htio dati. 'Mirisnicom' već danas ljudi nazivaju zahod, a 'promičbom' – šverc." (J. Horvat: *Preživjeti u Zagrebu, Dnevnik 1943-1945*, Zagreb 1989., str. 157, citirano prema Samardžija 2008:75). V. Anić (1998:34-35) također navodi kako je građanstvo parodiralo tvorenice Ureda, "koje se nisu govorile, samo su se uvrstile u posebnim propisima i odlukama u jezik radija i novina pod kontrolom Ureda", te navodi primjer iz *Djetinjstva i drugih zapisa* u kojima Krleža takvo izražavanje naziva *krugovaljenje* i *samovozno-munjovozni jezik*, kao i neke novije primjere ironizacije arhaičnih tvorbi i neologizama (*ukrudba* za erekcija, naslov Pranjkovićeve članka *Ogledba o prikazbi*). U vezi s terminom *novohrvatski* koji se u vezi s tim pojavio devedesetih godina R.

oko definiranja i uređenja hrvatskog jezika: politički dirigitirana, ona koja svojom političkom moći uređuje jezik, i jezikoslovna, stručna, ona koja iz jezikoslovnih pozicija nastoji urediti jezik prema svojim zamislima – a te su vođene jezičnom praksom koja se odup(i)r(a)la štokavskom purizmu prethodnog razdoblja. Tako npr. Kruno Krstić kaže:

"Neki su naši jezikoslovci vodili čudnovatu borbu protiv novih riječi, a osobito protiv kovanica. Naši su pisci od reda pisali 'glazba', 'glazbenik', 'glazbalo', 'glasovir', 'sveučilište', i 'kazalište', dok su jezikoslovci tražili 'muziku', 'mužičara', 'mužički instrument', 'klavir', 'univerzitet' i 'teatar' opravdavajući svoj zahtjev time što spomene kovanice nisu zgodne, nisu skovane u duhu štokavske tvorbe riječi. Ti su ljudi u načelu dobro mislili, ali ih je jezična stvarnost pregazila. S načelnog stanovišta riječi 'kolodvor', 'krasnosloviti', 'prosvjed' ili 'svjetotajstvo' nisu osobiti dokaz stvaralačke vještine u štokavskom duhu. Ali u razvoju svih jezika ovoga svijeta stvarnost nije uvijek u skladu s jezikoslovnim načelima i učenjačkim željama i mnoge jezične pojave niču čudnim i neslužbenim načinom te dobivaju pravo građanstva golom snagom svoga prodora i širenja"⁸⁸.

Osim politički dirigitiranog purizma, koji se očitovao kroz zakone o jeziku⁸⁹, direktivna upozorenja u tisku i ideološke članke, u purističkoj produkciji ovoga razdoblja M. Samardžija (1993a:13) izdvaja još dvije savjetničke kategorije: neslužbene i službene autorske savjete. Neslužbene autorske savjete dalje dijeli na rijetke amaterske savjete⁹⁰ i savjete jezičnih stručnjaka, koji se najčešće

Lučić (2009) iznosi mišljenje da se zbog svog različitog asocijativnog značenja u Hrvatskoj i izvan nje taj termin značenjski razlikuje i razbija se na dva termina koji su zapravo *lažni prijatelji* - izvan Hrvatske pod novohrvatskim se smatra opći hrvatski leksik nastao kao rezultat krajnjeg purizma, dok u Hrvatskoj prevladava socijalno konotativno značenje motivirano negativnim vrijednosnim stavovima prema društvenim i političkim pojavama. Nerealna slika o jeziku koju grade purističke intervencije i njihova neukotvljenost u praksi potvrđena je i ovim primjerima.

⁸⁸ K. Krstić u članku *Čistoća i preporod jezika*, Hrvatski narod 3/99, 22. svibnja 1941., preneseno u Samardžija 2008:187. U istom članku K. Krstić piše: "Da je nesreća htjela te beogradsko nasilje u našim krajevima duže potrajalo, bile bi se mnoge srpske riječi kod nas udomaćile, ne radi svoje jezikoslovne pravilnosti, nego radi silničkog nametanja." Tim riječima anticipirao je i sljedeće razdoblje, u kojem je politička sudbina ipak htjela da srpsko-hrvatska jezična i državna zajednica poživi još neko vrijeme.

⁸⁹ Već 19. travnja 1941 g., devet dana nakon uspostave NDH, donesena je *Zakonska odredba o donošenju presuda, imenovanju sudova i upotrebi čistog hrvatskog jezika* (br. 19179-1941). Tu zakonsku odredbu slijedile su druge zakonske regulative kojima se rješavaju jezična pitanja, npr.: *Zakonska odredba o zabrani ćirilice* (NN, god. CV, br. 11, 25.4. 1941), *Naredba o zabrani skraćivanje u dopisivanju imenica Hrvat, Hrvatska, kao i svih pridjeva, koji se izvode od ovih imenica* (Službeni glasnik Ministarstva nastave god. I, br. 8, 1.10.1941.), *Odredba Poglavnika o čistoći hrvatskog jezika* (Službeni glasnik Ministarstva nastave god. I, br. 10, 1.11.1941.) itd.

⁹⁰ Uz koje se nerijetko navodi i jasna ograda od sadržaja. Usp. "Uredništvo Hrvatskog naroda izričito naglasuje, da članci o jeziku, koji su do sada u listu izašli i koji će unaprijed izaći s osobnim potpisom, izražavaju osobno mišljenje njihova pisca. Propisi i savjeti tih članaka ne

bave uklanjanjem posuđenica (internacionalizama, turcizama i srbizama) i pravopisnih nepravilnosti odnosno problema nastalih uvođenjem tzv. korienskog pravopisa (morfonološkog).

S obzirom da su pravopis i leksik "najvidljiviji" elementi jezika na kojima se i najlakše prezentira stav prema jeziku (u ovom slučaju briga za jezik, kao briga za narod) odnosno uspostavlja moć nad njime (jezikom, narodom), jasno je zašto su endehazijski jezični zakonodavci posegnuli za pravopisom i leksikom, te zašto je došlo do negativne reakcije jezikoslovaca.

Nakon donošenja *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*⁹¹ koja je u čl.7 odredila: "Na hrvatskom se jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu" uslijedila je pravopisna zbrka⁹² prouzročena pokušajem da se reforma provede odmah. Zbog toga je donesena zakonska odredba⁹³ koja primjenu čl.7 *Zakonske odredbe* odgađa do utvrđivanja osnovnih pravila novouvedenog pravopisa. Čl.7 *Provedbene naredbe* odredio je: "Izradba pravopisnog priručnika u smislu ove provedbene naredbe povjerava se Hrvatskom državnom uredu za jezik", te je u Zagrebu 1942. izašao priručnik *Koriensko pisanje* koji je sastavio "uz suradnju članova Hrvatskog državnog ureda za jezik član Ureda Adolf Bratoljub Klaić" (Klaić 1942, nepaginirano). Pravopisni priručnik na početku donosi i zakone o jeziku te kratki pregled hrvatskog pravopisanja, koji zaključuje riječima: "Prema svemu, što je ovdje rečeno, jasno se vidi, da pravopis, o kojem se radi u ovoj knjižici, nije ništa novo, nego je nastavak starog hrvatskog običaja. Poglavljenik

vežu nikoga, jer po zakonskoj odredbi sva jezična pitanja pravovaljano rješava samo Hrvatski državni ured za jezik." (citirano prema Samardžija 1993b:13)

⁹¹ *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*, br. CCXLIX-1083-Z. p.-1941, 14. kolovoza 1941., v. Prilog C

⁹² Usp. "Propis članka 7. zakonske odredbe mnogi su pisci tumačili tako, da se izjednačavanje suglasnika po zvučnosti ima ukinuti svuda, gdje treba i gdje ne treba. Tako smo mogli čitati i ovakve rieči: *škribca, jastbina, pjestnik, pistmen, iztina, ožtećen, društvo, modka, privjezka* i sl. (prema *škripac, jazbina, pismen, istina, oštećen, društvo, motka, privjeska*) i to zato što prema fonetskom *vrapca* u etimološkom pravopisu ima biti *vrabca*, prema *tazbina – tastbina (...)*" (A.B.Klaić u članku *Zašto korienski pravopis*, *Spremnost* 1/19, 5. srpnja 1942., preneseno u Samardžija 2008:290); "Držeći se članka 4 spomenute zakonske odredbe, koja propisuje ijekavsko pisanje, a ne znajući da u hrvatskom jeziku imamo dvije vrste skupine ije (jednu od *ě*, a drugu drugog postanja), počeli su pisci pisati pored izpravnog *liep, smieh, zviezda, neizpravno piem, razumiem, pukovnie, zmie* i t.d." (ibid.)

⁹³ *Provedbena naredba k zakonskoj odredbi o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu od 14. kolovoza 1941. broj CCXLIX-1083-Z. p.-1941.*, br. U.m. 1499-1942, 23. lipnja 1941.

je svojim činom od 14. kolovoza 1941. nanovo povezao ono, što je bilo silom prekinuto." (Klaić 1942:8). M. Samardžija, međutim, smatra da je ustaška vlast uvođenje morfonološkog pravopisa izvršila brzopleto i bez suglasnosti kroatističke struke⁹⁴, te da ga je doslovno oktroirala i tim radikalnim presijecanjem osjetljivog političkog problema, koji pravopis jest od zadnje četvrtine 19. st., prouzročila "oštar prekid sa stečenim pravopisnim navikama, zbunjenost, nesnalaženja, nesigurnost, podjele u jezičnoj zajednici i, na kraju, odbojnost" koja bi "sve i da nije bilo onakva surova sraza dvaju totalitarizama, jamačno bila 'kamen pravi smutnje velike' s kojim bi dugoročno [jezična zajednica - M.V.] imala znatnih, pa i teško savladivih problema" (Samardžija 2008:123-124).

Organizirana jezična politika u NDH prezentirana je putem službenih autorskih savjeta. U tu svrhu pri Ministarstvu bogoštovlja i nastave osnovan je 28. travnja 1941 g. *Hrvatski državni ured za jezik (HDUJ)*⁹⁵. Za nepunih pola godine, 9. listopada 1942 g., Ministarstvo narodne prosvjete pokrenulo je *Ured za hrvatski jezik*⁹⁶, u što je prešao HDUJ⁹⁷. Ravnatelji ureda za jezik bili su Blaž Jurišić (1941.-1942.) i Izidor Škrojać (1942.-1945.). Djelokrug HDUJ-a odnosio se na izradu pravopisnog priručnika, jezičnu promidžbu (davanje službenih savjeta i održavanje predavanja), jezično savjetodavstvo i kontrolu tekstova namijenjenih objavljivanju (Samardžija 2008:39)

Savjete HDUJ-a, kojima je vršena jezična promidžba, dnevne novine bile su dužne objavljivati besplatno, tako da se veliki broj tih savjeta našao na stranicama dnevnika *Hrvatski narod*, *Novi list* (kasnije *Nova Hrvatska*), *Hrvatski list* te u sveučilišnom časopisu *Alma mater Croatica*. Dnevnik

⁹⁴ Npr. Stjepan Ivšić odbio je mjesto ravnatelja ureda za jezik, između ostalog, jer njegov prijedlog pravopisne koncepcije bio nije prihvaćen (Samardžija 2008:38)

⁹⁵ *Zakonskom odredbom o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik* (br. XXXIV-46-Z. p.-1941 / NN god.CV, br.13, 28. travnja 1941.) te definiranjem radnih obaveza HDUJ-a u *Provedbenoj naredbi k Zakonskoj odredbi o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik* (br.477-Z.p.-1941 / NN god.CV, br.74, 12. srpnja 1941.)

⁹⁶ Čl. 23 *Zakonske odredbe o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske* (br. CCLXXVIII-2402-Z-1942. / NN god. CVI, br. 229, 10. listopada 1942.)

⁹⁷ M. Samardžija (2008:37) smatra da je osnivanjem novog ureda za jezik posredno priznat propust nenavođenja imena jezika u prvom nazivu ureda zbog toga što "očito da sam naziv ustanove nije nikako bio dobro izabran jer se iz njega ne vidi ono do čega je zakonodavcu bilo iznimno stalo – za koji se jezik ima(o) brinuti taj HDUJ"

Sarajevski novi list savjete jezičnog ureda nije prenosio. Pod naslovom *Jezični purizam u NDH* savjete HDUJ-a prikupio je, za tisak priredio i objavio 1993 g. Marko Samardžija. U uvodnom dijelu M. Samardžija ističe kako je HDUJ odbijao ulogu kako jezičnog zakonodavca, tako i arbitra⁹⁸, a kao glavne odlike savjetā koji su izlazili iz Ureda ističe maksimalno uvažavanje purističke tradicije, umjerenost i oprez prema novotvorenicama⁹⁹ (Samardžija 1993a:21). Tako, npr. Petar Guberina još u ono vrijeme naglašava razliku između sinkronijskog i dijakronijskog opisa jezika, jezične prakse i jezične teorije, uzusa i norme ističući kako je "dijahronija i sinhronija gušila (...) naše filologe, jer nijesu znali povući granicu između jedne istine i druge."¹⁰⁰, dok Franjo Cipra, npr., brani barbarizam *hodočasnik* koju nisu uspjeli istisnuti brojni prijedlozi (*crikvar, poklonik, proštenik, proštenjar, božji putnik*) te time jer ga je praksa prihvatila smatra da prestaje biti barbarizam¹⁰¹.

U razdoblju NDH prvi put je došlo do prekida tradicionalno službeno nezaštićenog položaja hrvatskog jezika. Zbog toga prekida tradicije tada se prvi put javlja i selektivnost i utilitarističko posezanje za njom, što će se zadržati kao konstanta hrvatskog jezikoslovlja. Uočavajući paradoksalnu napetost u položaju jezikoslovaca, koji su se prvi put našli u sukobu između nominalno hrvatskog režima s jedne i zahtjeva kroatističke struke s druge strane, M. Samardžija smatra da se dolaskom ustaške vlasti u Hrvatsku promijenila narav te napetosti. "*Dok je, naime, napetost u ranija vremena snagu crpila iz prkosa i ustrajnosti očitovane u borbi za ostvarenje prava*

⁹⁸ Npr. "Nove se riječi stvaraju danomice. Svaki dan pojavi se neka, te se održi ili nestane, kako se i pojavila (...) Neupućeni ljudi misle, da se stvaranjem novotvorina bavi Hrvatski državni ured za jezik, pa se i u tom poslu obraćaju njemu. To je mišljenje krivo, jer taj ured nije osnovan sa svrhom, da stvara novi jezik, nego da čuva stari. Nove će se riječi, pa stvarao ih bilo tko, održati samo utoliko, u koliko budu imale dubokog temelja u narodnom govoru i u koliko budu pravi tumač tuđeg izraza. Koliko toga temelja imadu naprijed navedene riječi pokazat će vrijeme. Danas ih je još prerano sasvim izbacivati ili odlučno braniti." (A.B.Klaić *Nekadašnje i današnje jezične novotvorine*, Hrvatski narod 1/253, 25.listopada 1941., preneseno u Samardžija 1993a:151)

⁹⁹ Npr.: "U pokretu, koji nas je zahvatio, moramo održati razboritu mjeru, sačuvati zlatnu sredinu. Potpuno čistunstvo nemoguća je skrajnost već i zato, što je pojam tuđice nesiguran pojam." (K. Krstić u članku *Zamjenjivanje tuđica*, Hrvatski narod 5/810, 16. kolovoza 1943., preneseno u Samardžija 1993a:219)

¹⁰⁰ Petar Guberina, *Jezična prošlost i sadašnjost*, Hrvatski narod 3/108, 31.svibnja 1941., preneseno u Samardžija 2008:191

¹⁰¹ Franjo Cipra, *Barbarizmi u hrvatskom jeziku nekad i danas*, *Alma mater Croatica* 5/2, listopad 1941., preneseno u Samardžija 1993a:155

hrvatskog naroda na vlastiti (standardni) jezik s jedne i ignoriranja ili, štoviše, otvorena poricanja toga prava od strane vlasti s druge strane, nova je napetost izrasla iz sasvim razumljive nevoljkosti, pa i nemogućnosti, kroatističke struke da ispuni maksimalističke zahtjeve nove, totalitarne vlasti." (Samardžija 1993a:48-49) Mišljenja sam, međutim, da je narav te napetosti potpuno identične prirode, a da su drukčije tek nejezikoslovne etikete (nazivi država) purističkih tendencija koje smatraju da se jezikom *dā*/treba upravljati prema političkim direktivama. Prava tradicija upravo je u toj napetosti, dakle i purističkim tendencijama koje nisu prihvatile dovršenost jezične standardizacije s ilircima¹⁰² i onima koje su joj išle usuprot, a pokušavale su jezik opisati i propisati prema realnom stanju u praksi. Tendenciju da se za purističke intervencije jednog režima nađe razumijevanje u povijesnim okolnostima, dok se za druge takvo razumijevanje ne nalazi¹⁰³, smatram tendencijom hrvatskog jezikoslovlja. Takav pristup "čuva stranu jednoj tradiciji" usprkos tome što ukazuje na njezinu neefektivnost, istovremeno nazivajući obje tradicije – purističkim. Tim preširokim operiranjem terminom purizam i pokušajima da se jezične intervencije koje su išle protiv nacionalno funkcionalne komponente u jeziku prikažu kao negativne purističke (vukovski purizam i podrška od strane nehrvatskog režima) uz istovremeno prikazivanje

¹⁰² Usp.: "Kao nekad naši stari za vrijeme ilirskog osvita, tako mi danas doživljavamo preporod najvažnijeg duhovnog izražaja narodnosti, jezika." (K. Krstić u članku *Čistoća i preporod jezika*, Hrvatski narod 3/99, 22. svibnja 1941., preneseno u Samardžija 2008:188). *Ilirski kompleks*, u sklopu tradicionalnog purizma hrvatskog jezikoslovlja, reflektira se kroz vječitu potrebu za revolucionarnim promjenama, iako sami ilirci nisu napravili *bogznakavu* revoluciju (v. poglavlje 2.3.). Taj kompleks ostat će u hrvatskom jezikoslovlju aktualan i do današnjeg dana, kada ga u okviru reakcija na pravopisne promjene u 21. st. P.Pavličić (2005:158) prepoznaje i konstatira: "Ali, ljudi božji, nije svaki dan Preporod! Ne možeš stalno povlačiti povijesne poteze tako da reformiraš pravopis. To nam je, vidite, promaklo. Nama se s vremenom počelo činiti kako su sve, baš sve bitne odluke zapravo jezične odluke. Jezik je prerastao u metaforu državnosti, slobode, demokracije i svega onoga što nam je nedostajalo. Zato smo uporno po njemu nešto prčkali (polemizirali, stvarali lingvističke škole, prelazili na ekavicu i vraćali se natrag, potpisivali sporazume i povlačili potpise), jer nam se činilo da tako radimo na vlastitom napretku. Kao metafora tako velikih stvari, jezik je bio osuđen da ostane nedovršen, jer ni slobode ni demokracije nikada nema dovoljno. Tako mi i dalje u njega projiciramo svoje najbolje želje i ideale, svoje lijepe snove. Činimo to i danas, kad je, nakon svih peripetija, došlo do povijesne situacije u kojoj nam jezik više ne mora biti metafora: imamo sa druge mehanizme za slobodu i demokraciju. Jer, s vremenom nam se cijela stvar osladila: kad već ne možemo stvoriti savršenstvo u zbilji, pokušavamo ga stvoriti u jeziku. Ukratko, činimo ono zbog čega nas je Bog i kaznio kad je izbio onaj skandal s Babilonskom kulom. Naš jezik – i naša jezična politika – i nije drugo nego stalno zidanje tornja koji želi dosegnuti nebo, a uvijek iznova biva srušen (...)"

¹⁰³ Usp. bilješku 80.

istih postupaka s nacionalnim predznakom kao pozitivnih dodatno zamagluje cjelokupno razdoblje i tradiciju, odnosno ukazuje na stanje današnje jezikoslovne struke¹⁰⁴ i njenih pozicija, koje su još uvijek bitno određene svojim purističkim tendencijama. Mišljenja sam da je takav pristup odraz nespremnosti da se purizam, kao i stav prema njemu, unutar razvojne faze jezika, jasno odredi. Zbog toga dolazi do izražaja terminološki nesklad koji sve aktivnosti koje imaju veze s hrvatskim jezikom i oko njega svodi pod odrednicu "purizam", dok *tradicionalnim hrvatskim purizmom* smatra samo onaj koji je djelovao u smjeru danas pozitivno vrednovanih nastojanja, te se unutar toga nastoji iz suvremenosti i suvremenim kriterijima procijeniti prošlost ne odričući se eventualnih rezultata do kojih se purističkim nasiljem može doći, kao ni etikete "purizam" za ono što purizam nije kako bi se purističkoj tendenciji sačuvao dignitet¹⁰⁵.

Iako je razdoblje NDH trajalo isuviše kratko da bi samo ostavilo dubljeg traga na jeziku, ekstremnom i otvorenom instrumenatalizacijom jezika od strane

¹⁰⁴ Svi moji citati koji predstavljaju današnju jezikoslovnu struku i njene stavove, nažalost, odnose se na jednog autora – Marka Samardžiju. Razlog za to je činjenica da se u razdoblju SFRJ o jeziku u NDH uopće nije pisalo niti su bila dostupni tekstovi objavljeni u NDH, čime se bez obzira na ideološku narav ustaškog režima, ili upravo zbog nje, agitpropovski vješto širio "zazor o jezičnoj politici i (pisanoj) komunikacijskoj praksi u NDH" (2008:124) jer se "samo tako moglo 'prodavati' 'zna se gdje' stvarane nadrihrvatske tvorenice (okolovratni dopupak, glasnosmrđni slikomig) kako bi se ismija(va) 'ustaški jezik' ili, kad je bilo potrebno, nekoga djelotvorno ušutkati i(li) politički diskreditirati zato što rabi 'ustaške riječi'" (2008:9) te je tako nikla "fama o veličini i naravi tih promjena" (2008:74). Objavivši prikupljenu jezikoslovnu građu iz razdoblja NDH nakon raspada SFRJ, Marko Samardžija se profilirao kao prvi proučavatelj jezika NDH. Zahvaljujući njemu s jezične strane osvijetljena je "crna rupa" hrvatskog jezikoslovlja, a upućenost na najiscrpniji izvor građe kod tog konkretnog autora je i razlog zašto se svi moji citati odnose upravo na njega.

¹⁰⁵ Pokušaj razgraničenja purizma i negativno konotiranog *čistunstva* nije niti sustavan niti jasno definiran. Tako npr. M. Samardžija naglašava kako je "potrebno upozoriti da jezična kultura nije isto što i jezični purizam ili, uže, isto što i jezično čistunstvo, kako mnogi kod nas pogrešno misle." (Samardžija 2006:186), dok istovremeno djela koja zbiljski predstavljaju hrvatske odjeke praške teorije jezične kulture proglašava purističkim, npr.: "(...) neka vrijedna savjetodavna (*puristička*) djela poput knjiga Ljudevita Jonkea *Književni jezik u teoriji praksi* (Zagreb, 1964.) i *Hrvatski književni jezik danas* (Zagreb, 1970.) ili *Jezični savjetnik s gramatikom* (Zagreb, 1970., ur. S. Pavešić), koje su zajedno s ostalim knjigama te novinskim savjetodavnim rubrikama, stručnim i stručnopolularnim člancima posigurno pripomogle da, usprkos svemu, **razina jezične kulture** u Hrvata ostane koliko-toliko zadovoljavajućom." (Samardžija 2004:200, podebljala M.V.). Čistunstvo je u toj razdiobi zapravo purizam koji je pretjerao odnosno nije uspio u svojim nakanama, te se zbog toga ne tretira kao dio tradicije. Usp. "Pritom kao djelotvorna pomoć kodifikatorima može pripomagati jezični purizam kao nastojanje 'oko čišćenja jezika od suvišnih inojezičnih elemenata' (...) Upravo u tome ima hrvatski jezik dugu i bogatu tradiciju iz čijih pogrešaka, pretjerivanja i zastranjanja jezični čistunci u NDH nisu bili skloni učiti." (Samardžija 2008:74)

države stvorilo je uvjete za jednako tako ekstremnu reakciju te faktički napravilo medvjedu uslugu nacionalnom jeziku stvorivši privid da iza nacionalnog jezika mora stajati podrška (nacionalne) države. Klatno koje se od ekstrema unitarizma zabacilo u ekstrem nacionalizma zamahnut će još jednom u smjeru ekstrema jugoslavenskog federalnog centralizma.

2.4.3. Hrvatski jezik u Novom Sadu i oko njega (1945.-1991.)

"Kakvo je stanje hrvatskoga jezika na koncu Drugoga svjetskog rata? Hrvatsko je društvo zbunjeno i ta činjenica nije nimalo neobična. U posljednjih nešto više od pol stoljeća situacija se neprestano mijenjala, uvijek pod pritiscima." – tim riječima D. Brozović (1998) započinje dio izlaganja o hrvatskom jeziku u SFRJ u tekstu *Organska podloga hrvatskoga jezika*. Upravo odgovor koji na pitanje o stanju jezika donosi izviješće o stanju društva, implicira da je u ovom razdoblju društveni status jezika odnosno njegovo reguliranje bilo dominantno, te da je taj diskurz prema jeziku zadržan i pri kasnijim tumačenjima.

Jezik Hrvata unutar zajedničke države sa sedam naroda isturen je kao nositelj nacionalne diferencijacije, koja se unutar višenacionalne zajednice s jedne strane interpretirala kao separatistički nacionalizam, dok je druga strana proglašavala prvu antinacionalnim unitaristima. Oba termina – separatizam i unitarizam – dobivaju vrijednosne odrednice tek u odnosu prema drugome. S tim u vezi, formiranje hrvatske nacije i ujedinjenje zemalja, izvršeno u preporodu na temelju jedinstvenog jezika, pri čemu su se pojedine regionalne skupine odrekle vlastitih jezika u ime zajedničkog unificirajućeg standarda, također se može smatrati svojevrsnim jezičnim unitarizmom. Jer je taj unitarizam iskorišten u nacionalno afirmativne svrhe, pridaju mu se pozitivni kvalifikativi. Jugoslavenski unitarizam, čiji je cilj također bio ujedinjenje narodā i jezikā, vrednuje se negativno jer je išao protiv već formirane nacije i njezine jezične svijesti. Podupiranje te svijesti javit će se kao reakcija na unitarističko unificiranje¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Usp. "Unitaristima separatizam zvuči pejorativno, a separatistima je, naprotiv, unitarizam stilski negativno obilježen, premda ti pojmovi ne moraju imati negativnu konotaciju. U širem smislu unitarizam jest težnja za jedinstvenim jezikom" (Mamić 2006:59).

M. Mamić vrste unitarizma dijeli na:

1. jezični unitarizam jednog širega višenacionalnog kruga (npr. latinski koji je kao jezik zapadnog kršćanstva postao jezik evropskog kulturnog kruga; crkvenoslavenski u počecima slavenske pismenosti)
2. jezični unitarizam jedne višenacionalne (državne) zajednice sa znatno različitim jezicima (npr. engleski u Velikoj Britaniji)

Od političko-lingvističkih događaja vezanih za ovo razdoblje najznačajniji su sklapanje Novosadskog dogovora (1954) i Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika (1967).

Dogovor u Novom Sadu¹⁰⁷ postignut je nakon sastanka koji je sazvala Redakcija Letopisa Matice srpske na završetku ankete o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu posle svestrane diskusije održane 8, 9. i 10. decembra 1954. godine. U njemu je 25 sudionika¹⁰⁸ sastanka potpisalo da su hrvatski i srpski jedan i jedinstven jezik, koji mora imati zajednički naziv, pravopis, rječnik i terminologiju. Time je zapravo inauguriran srpskohrvatski jezik¹⁰⁹, i službeno

3. jezični unitarizam jedne višenacionalne (državne) zajednice sa znatno sličnim jezicima (npr. čehoslovački u prvoj Republici, srpskohrvatskoslovenački/srpskohrvatski u Jugoslavijama)

4. jezični unitarizam jednog naroda koji ima dva ili više jezika (npr. hrvatski jezik na štokavskoj osnovici i hrvatski jezik na kajkavskoj osnovici, od kojih su oba imala bitna obilježja književnog jezika.)

Prema M. Mamiću štokavski unitarizam bio je u službi naciogeneze, te se i ne smatra unitarizmom u pravom smislu (2006:62), dok je isti "izbor štokavske osnovice za književnu (kod Srba i Hrvata) pogodovao unitarizmu koji je omeo spontani konvergentni razvoj srpskog i hrvatskog jezika, te su se pod ujedinjujućom parolom 'Jedan, jedan jezik, jedan narod' u prvoj Jugoslaviji i 'Bratstvo i jedinstvo' u SFRJ "pod jedinstvenim jezikom nametala (...) svim 'štokavskim' narodima obilježja srpskog jezika." (2006:61). "Parola 'Bratstvo i jedinstvo' mnogima je značila brisanje nacionalne i jezične posebnosti. Ono što nam je zajedničko sa srpskim imalo je prednost. U praksi su prevladavala takva unitaristička shvaćanja i provode se pod pritiskom centralizirane federalne vlasti." (2006:67) A jaki velikosrpski unitarizam aktivirao je obrambene mehanizme naroda i jezika protiv kojih je bio usmjeren. Što je nametanje bilo veće, većim je bio i otpor unitarizmu. Težnja za priznavanjem jezičnih posebnosti postala je snažnijom." (2006:61)

¹⁰⁷ Cjelokupan tekst Novosadskog dogovora v. Prilog E

¹⁰⁸ S hrvatske strane Dogovor je potpisalo sedam sudionika sastanka (M. Božić, M. Franićević, J. Hamm, M. Hraste, Lj. Jonke, J. Kaštelan i Z. Škreb). Ostala petorica pozvanih (A. Barac, M. Krleža, S.Ivšić, P. Šegedin, G. Krklec) izbjegla su sudjelovanje u razgovorima, no Dogovor im je naknadno dostavljen na potpis, kao i nekim drugima (J. Horvat, J. Baraković, M. Crnobori, V. Pavletić). Uz svoj potpis S. Ivšić je dodao: "Ovaj potpis dajem s napomenom da izjavu u t.4 Zaključaka ["Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takođe su u svemu ravnopravna" – op. M.V.] ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem književnom ijekavskom području." (prema Samardžija 2006:94). V. Anić (1998:90) navodi kako je jedino J. Benešić izričito odbio sudjelovanje Dogovoru te da bi novim naraštajima "bilo korisno kad bi živi potpisnici danas rekli (...) koje su lijepe namjere vodile ruku potpisnika, i drugo, koje su vrste pritisaka, gubljenja ili izjalovljivanja društvenog i drugog uspjeha učinile da J.Benešić u svojoj odluci ostane sam."

¹⁰⁹ Svi zapisi o Novosadskom dogovoru i Deklaraciji koja je uslijedila odišu teškim riječima i sudbinskim (bolje reći – kobnim) patosom jezičnog i nacionalnog identiteta. Prenosim zato rijedak vedriji prikaz razvoja događaja koji iste činjenice prezentira s ironijskim odmakom: "Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik ima jedno važno obeležje klasičnih jezika: mrtav je. (...) Iako je imao najduži naziv na svetu, ovaj jezik je živio kratko. Rođen u Novom Sadu 1954. godine, nije se dovukao ni do četrdesete, kad su ga braća jedne mračne noći sačekala iza čoška i polomila ko nepismen kredu. Tako je srpskohrvatski otišao na đubrište istorije, zajedno s Jugoslavijom, socijalizmom i sličnim glupostima, a braća su se, okupljena oko svojih ognjišta i promukla od rakije, duvana i patriotskih koračnica, oglasila svako na svom,

otpočela sezona lova na "kradljivce jezika". *Novosadski dogovor* predstavljao je svojevrsnu reviziju odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, donesene 1944 g., "da se svi proglašeni AVNOJ-a imaju objavljivati na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku"¹¹⁰ i povratak na unitarističku jezičku politiku Kraljevine Jugoslavije. Osim teksta Dogovora i naknadnih brojnih polemičkih članaka, o samom tom događaju zabilježeno je vrlo malo činjenica "jer su se u ono vrijeme, kao i u desetljećima potom, ključni dijelovi drama događali izvan dosega javnosti, u partijskim biroima, sekretarijatima, nerijetko u neformalnim krugovima moćnih." (Samardžija 2006:92). Iz onoga što je zapisano nameće se zaključak da je hrvatska strana bila prilično suzdržana po pitanju ujedinjavanja jezika u jedan standardni, no komunistička politička diktatura kojoj je jedinstvo, jednako kao i bratstvo, bilo imperativ, te grijeh ustaške prošlosti koji je pripisan hrvatskom jeziku, umjesto režimu koji ga je iskoristio, nisu ostavljali prostor za povlačenje.

Rad na zajedničkim normativnim priručnicima¹¹¹ koji je uslijedio i cjelokupna društvena klima usiljenog političkog jedinstva ubrzo su pokazali da proklamiranom zajedništvo u praksi ne funkcionira.

U takvim okolnostima nezadovoljstvo položajem hrvatskog jezika izraženo je *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog jezika*. Deklaracija je nastala kao izraz otpora jezičnom (nacionalnom, kulturnom) unitarizmu, a potpisalo ju je 18 hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova. Objavljena je u Telegramu, jugoslavenskim novinama za društvena i kulturna pitanja, a podnijeta Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj javnosti. Njome se traži da se

posebnom, jeziku. Ideal evropskog romantizma o trostrukom jedinstvu jezika, nacije i države doživio je tako apoteozu na brdovitom Balkanu krajem XX veka. S malim zakašnjenjem od 200 godina. (...) Uzajamne optužbe o tome ko je kome šta pokrao postale su jedna od omiljenih tema radnika, seljaka i asistenata-pripravnika širom tzv. srpskohrvatskog govornog područja". (D. Novačić u tekstu objavljenom u Mladini 4. travnja 2007. pod naslovom Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski je klasičan jezik, <http://nwbih.com/news.cgi?refl=1117>)

¹¹⁰ V. Prilog D

¹¹¹ *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika/Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, tzv. Novosadski pravopis (1960.) i *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika/Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* tzv. Rječnik dviju Matica odnosno Adok (prema obrađenim slovima A-F, G-K dvaju svezaka koja su objavljeni do 1967., kada je MH prekinula rad na zajedničkom rječniku)

Ustavom garantira jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika u SFRJ (slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga), preciziraju nejasnoće u Novosadskom dogovoru koje u praksi omogućavaju zaobilaženja, iskrivljavanja i kršenja, te dosljedno primjenjuje hrvatski književni jezik u školama, medijima, javnom i političkom životu, kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, jer su "u našoj zemlji oživjele tendencije etatizma, unitarizma, hegemonizma. U vezi s njima pojavila se i koncepcija o potrebi jedinstvenog 'državnog jezika', pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice (...) tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnan položaj lokalnog narječja", a pozivajući se na "načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti [koje] obuhvaća i pravo svakoga od naših naroda da čuva sve atribute svoga nacionalnog postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privrednu, nego i kulturnu djelatnost."¹¹²

1971 g. došlo je do masovnog pokreta otpora, poznatog pod nazivom *hrvatsko proljeće*. Matica hrvatska odstupila je od novosadskih zaključaka, a neki potpisnici povukli su svoje potpise s Dogovora (Samardžija 2006). Jedan od potpisnika, neprikosnoven autoritet hrvatske književnosti i kulture uopće, Miroslav Krleža tim povodom kasnije će reći:

"Potpisao sam Novosadski dogovor i toga se danas stidim. Niti sam bio u Novom Sadu, niti sam sudjelovao oko donošenja tog pravopisa. Bio sam jednostavno u situaciji da ga moram potpisati, a jezik se ne pravi administrativnim prisilama, već se formira kao sveukupna kulturna baština i dostignuće jednog naroda.(...) Što se tiče jedinstva ili nejedinstva našeg jezika, ono je prije svega sapeto čitavim spletom konzervativnih mentaliteta, a zato, isto tako i snopom neriješenih, kobnih i nimalo sporednih pitanja (...) Svaka takva analiza pokazala bi da se iza intransigentnog stava prema jedinstvu jezika krije opasna i na temelju pedesetogodišnjeg negativnog iskustva razorna centralistička politika, koju je trebalo prevladavati od prvog dana, to jest od proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca." (1997:76)¹¹³.

Nakon što je 1967 g. potpisao i Deklaraciju M.Krleža, deklarirani socijalist, proglašen je "partijskim i nacionalnim izdajnikom, sijačem razdora,

¹¹² Cjelokupan tekst Deklaracije, v. Prilog F

¹¹³ Prema izjavi M. Krleže biografu E. Čengiću četiri godine nakon Deklaracije, citirano prema tekstu pod naslovom *Krleža: "Otkako pišem, pišem hrvatski..."* objavljenom u građi za povijest Deklaracije (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika 1967-1997*, ur. J.Hekman, Zagreb 1997.)

neprijateljem narodnog jedinstva, senilnim šovenom koji je pljunuo na svoju prošlost" (ibid.,78) i izbačen iz Komunističke partije Jugoslavije¹¹⁴.

Hajka na hrvatske separatiste koja je uslijedila¹¹⁵, i ne htijući je "podigla nacionalni duh – ako je tko tada i imao kakve jugoslavenske iluzije, kampanja nakon Deklaracije definitivno ga je otriježnila" (Brozović 1998). Uslijedili su ustavni amandmani iz 1972 g. i Ustav SFRJ iz 1974 g. u kojim su pored srpskog ili hrvatskog, slovenskog i makedonskog, službeni jezici postali i albanski i mađarski.

Iako R.Greenberg (2005:125) smatra da je Deklaracija iz 1967. postala posebno važna u postsocijalističkoj Hrvatskoj, te da "za hrvatske jezične planere [devedesetih godina – op. M.V.] ima legendarne razmjere, i to zbog toga što u Titovoj Jugoslaviji predstavlja prvi primjer kada su se Hrvati usudili nazvati svoj jezik 'hrvatskim književnim jezikom'", o njezinoj legendarnosti s "lica mjesta" i iz onog vremena svjedoči Smiljana Rendić (1971) koja je opisuje kao "čin svijesti" kojime je počeo drugi hrvatski preporod proistekao iz hrvatsku moralne nemogućnosti da se izdrži tortura verbicida i falsifikata¹¹⁶.

¹¹⁴ Anegdota koja lijepo opisuje Krležu, a osobito hrvatski jezik, kojim piše (usp. gorespomenuti naslov članka), kaže da je Bela Krleža u *sumornim i teškim danima* potpisivanja Deklaracije pitala svog supruga: "*Miroslave, jesi li potpisao ono za hrvatski?*", na što ju je on samo mrzovoljno pogledao i procijedio: "*Aber natürlich...*" (prema svjedočenju prof. Marka Zorka, preuzeto od D. Novačić, *Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski je klasičan jezik*, Mladina 4. travnja 2007 g.). O službenom statusu jezika u Deklaraciji, njegovoj polifunktionalnosti, nacionalizmu i purizmu svjedoči začuđujuće mnogo više nego službeni dokumenti.

¹¹⁵ Usp. "*Novine i elektronski mediji bili su puni bjesomučnih i veoma oštih napadaja, mnogi književnici i filolozi, koji su bili članovi kompartije, isključeni su ili strogo kažnjeni, mnogi su ljudi smijenjeni sa svojih položaja, drugi su se privremeno sklonili u inozemstvo bojeći se uhićenja, ili su jednostavno emigrirali (...), održavani su masovni prisilni 'prosvjedni' sastanci radi osude Deklaracije, vršen je strahovit pritisak na istaknute pojedince da se Deklaracije odreknu, ali gotovo nitko nije pokleknuo.*" (Brozović 1998)

¹¹⁶ Usp.: "*Tako je počelo, tako je bljesnulo, jer se naprosto, doslovno, više nije moglo izdržati. Torturu rastapanja hrvatskoga identiteta, torturu Novosadskog dogovora u kojemu je prisutnost hrvatskih jezikoslovaca bila samo čin očajne odgovornosti pred vlastitom nacijom, strahovito gorki pokušaj da se barem spriječi posvemašnje i beščutno odlučivanje o nama bez nas, torturu apsurdnoga Novosadskog pravopisa koji je nevjerovatnim akrobacijama na silu od dva jezična osjećaja i dva književna jezika pravio jedan, torturu koja nam je i samo ime materinskog jezika, jezika hrvatskoga, jezika koji za Hrvata nikakvo drugo ime ne može imati, mučila nenaaravnom imenskom simbiozom (...). I nije se više moglo izdržati torturu tanjugovštine, onaj očajno primitivni jezični hibrid koji nam je surovo i invadentno trovao novine i mnoštvo hrvatskih nenaobraženih i polunaobraženih ljudi koji samo novine čitaju: onaj srpsko-ruski hibrid koji kao da je zauvijek, neiskorjenjivo, neprobajno, odredio jezični profil Telegrafске agencije Nova Jugoslavija (...). I nije se više moglo izdržati očajnu poniženost i zanemarenost hrvatskoga jezika u hrvatskim školama, i to da se u hrvatskim*

R. Matasović (2008) taj *legendarni čin svijesti* tumači u kontekstu sociolingvističkih, a uveliko i psiholoških, kategorija. Prema njemu, upravo u socijalističkoj Jugoslaviji, koja je bila totalitarno društvo, za razliku od Kraljevine Jugoslavije, koja je bila "posve prosječna balkanska tiranija kojom su vladali Srbi, no (...) nije bila totalitarna država" (2008:70), jezično pitanje u Hrvata dobilo je dramatičnu važnost zbog ideoloških dogmi o jeziku koje je nametala komunistička partija. U tome vidi korijen naglašenog jezičnog i nacionalnog identiteta u Hrvata. "Hrvatima je danas jezik tako bitan zato što ga je komunistička ideologija učinila predmetom represije jednog komunističkog režima, možda čak više nego zato što je velikosrpska ideologija poricala Hrvatima pravo na vlastiti jezik još od vremena Vuka Karadžića" (ibid.). Današnji hrvatski jezični identitet, prema tome, obrambeni je refleks naslijeđen iz totalitarističke ideologije komunističkog režima, reakcija jednim simbolima na druge, koji su u prošlosti upisani u nacionalno pamćenje kao gradbeni elementi nacionalnog identiteta¹¹⁷. Dinamičkom dijakronijskom perspektivom razvoja standardnog jezika R. Matasović tumači i drugačiji pogled na hrvatsku jezičnu situaciju zapadnih lingvista koji "ne razumiju kako u totalitarističkom komunističkom sustavu jezik nije bio predmetom sustavne jezične politike, već ideološkog nasilja, koji je za svoj cilj u prvom redu imao održavanje Komunističke partije na vlasti (...), te da neprihvatanje ideoloških dogmi o

*školama povijest hrvatske književnosti predavala tako da se od nje bezočno otkidalo i u veoma metodičkoj regionalnoj magli ostavljalo gotovo sve stare pisce hrvatske osim kajkavaca. I još mnogo toga nije se više moglo izdržati pod barjacima bratstva, i baš poradi njih, poradi njihove časti i vjerodostojnosti. I ta hrvatska moralna nemogućnost da se dalje izdrži torturu verbicida i falsifikata zgusnula se u 'čin svijesti', u Deklaraciju o jeziku. Cijela hrvatska svjesna inteligencija stala je uz nju, svi svjetionici hrvatske kulture u onoj olovnoj noći nju su potpisali čvrstim sjajem svoga imena. Tako je počeo drugi hrvatski preporod – i smrtni strah od njega." (S. Rendić, *Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod*, Kritika br. 18, Zagreb 1971.)*

¹¹⁷ Kolektivnim pamćenjem R. Matasović tumači i ulogu standardnog jezika: "*Funkcija je standardnog jezika i da omogućuje naciji komunicirati sa svojom prošlošću (...) To što su nakon 1990. u hrvatski standard vraćene riječi poput putovnica i časnik, koje su iz njega bile nasilno izbačene, nije rezultat nastojanja da se komunikacijski prostor hrvatskog standarda ograniči na područje ponovo izborne hrvatske države, već nastojanje da se taj komunikacijski prostor proširi što dublje u hrvatsku jezičnu povijest (...) ono što mu daje identitet čitava je njegova povijest, sve ono što ga je oblikovalo u životu nacije, a ne zatečeno stanje, njegova gramatika ili rječnik, u bilo kojem povijesnom trenutku.*" (Matasović 2008:66). Iz tog svjetla sagledano evolucijsko shvaćanje razvoja standardnog jezika koje se gradi(lo) u Hrvata razumljiva je negativna reakcija na revolucionarnost komunističke lingvistike (i ne samo nje) koja je "gradila novi svijet". Usp. komentar Josipa Broza Tita na Deklaraciju: "*Mi, drugovi, ne živimo od gramatike, od ovog ili onog dijalekta, već od onog što stvore stvaralačke ruke naših radnih ljudi.*" (prema građi za povijest Deklaracije 1997:93)

jeziku koji nameće komunistička partija znači neprijateljsko djelovanje." (2008:71-70)¹¹⁸.

Za razliku od endehazijske jezične politike koja je svoj direktivni model jezične politike provodila otvoreno i javno u SFRJ "se nikad jasno artikuliran poželjni model jezične politike provodio tajno" (Samardžija 2008:35), te ga je i D. Škiljan (1988) odredio kao nekoherentan model koji je umjesto skupa racionalnih i institucionaliziranih postupaka, tek aglomeracija parcijalnih akcija, od kojih je jedan dio samo teorijski koncipiran, a drugi se stvarno provodi. D. Škiljan smatra da "jugoslavenska jezična politika zapravo ne postoji" (1988:124) – planiranje statusa je nedovršeno, jer se "zakonske odredbe, dopunjene brojnim propisima najrazličitijih razina, mogu sasvim neistovetno tumačiti, upravo onako kako to nekom u izvjesnom trenutku odgovara", a planiranje korpusa nepotpuno je i zasniva se na različitim principima i različitim provedbama. "To je posljedica, između ostalog, i toga što institucionalni nizovi za njegovo provođenje praktički ne postoje, a ondje gdje ih ima nisu jasno definirane njihove kompetencije, te uz to nije razlučeno što pripada političkim, a što lingvističkim institucijama (...)" (1988:127).

Smiljana Rendić, u gorespomenutoj studiji *Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod* (1971), jezičnoj problematici pristupa iz kuta nacionalnog identiteta. Smatra da je nacionalni (pa i jezični) identitet očuvan kroz povijesnu ideju hrvatske državnosti "koja je egzistirala kao politički nacionalitet u starom hrvatsko državnom pravu. Tu ideju naziva kičmom hrvatske nacije koja je egzistirala "tvrda, uspravna, nesavitljiva, zajamčena priznatim pravima Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u konstituciji ugarskoj. (...) Konstitucija ugarska za Hrvatsku je značila priznanje

¹¹⁸ Referiranje na "druge" i njihove poglede na "nas" u citatu odnosi se na konkretnog autora R. D. Greenberga i njegovo djelo *Jezik i identitet na Balkanu* (Language and Identity in the Balkans 2004, hrv. prijevod 2005.). Cijeli niz velikom većinom negativnih reakcija rezultirao je okruglim stolom o Greenbergovoj knjizi, te zbornikom rasprava pod naslovom *Identitet jezika jezikom izrečen* (2008). Generalnu poziciju ujedinjenih hrvatskih jezikoslovaca ponajbolje oslikava izjava Dunje Brozović u diskusiji nakon referatā, koja kaže: "Što god mi napisali o ovoj problematici, samim tim što smo Hrvati, oni će uvijek reći da mi ne možemo pisati objektivno i to je, nažalost, tako." (2008:147, podebljala M.V.). Analiza pozicije *mi: oni* tema je koja bi zasigurno dala zanimljive rezultate. Nekom drugom prilikom.

hrvatske državne posebnosti, pravno trajanje te posebnosti pod krunom ugarskom kroz sedam stoljeća"¹¹⁹. Iako su od ilirizma ovamo mnogi Hrvati iskreno mislili da su Hrvati i Srbi jedan narod, prave opasnosti za hrvatsko nacionalno biće nije bilo jer povijesna državnost nije dovođena u pitanje. "Smrtna pogibelj počela je kad su takvi Hrvati pristupili akciji za stvaranje integralističke jugoslavenske države, države u kojoj će Hrvatska kao država nestati. (...) Pogibelj je postala stvarna tek onda kad su sami Hrvati, mnogi, počeli misliti da im hrvatska država nije više potrebna." S tim u vezi S.Rendić govori o mitu o Austro-Ugarskoj kao *tamnici naroda*, izgrađenom u jugoslavenskoj fazi, a "hrvatski udio u razaranju Austro-Ugarske zasnivao se (različito od češkoga) ne na autentičnom načelu nacionaliteta nego upravo na jednoj kobnoj mistifikaciji toga načela i, još gore, na gubitku vjere u apsolutnu neophodnost kontinuiteta samosvojne hrvatske države. (...) Jugoslavenski integralizam raširio se u hrvatskom nacionalnom biću otrovno i duboko, a ono što ga je činilo još pogibelnijim bilo je to da je on bio isključivo hrvatska pojava." (ibid.)

Iz oštrog teksta Smiljane Rendić, zbog kojeg su je jugoslavenske vlasti i osudile na godinu dana zatvora¹²⁰, do danas je ostala zapamćena metafora o izlasku iz genitiva. Sama metafora odnosi se na genitivni oblik imenice (Hrvatske) i posvojni pridjev (hrvatski), iz čijeg je potenciranja u vrijeme SFRJ izvedeno sužavanje nacionalnog identiteta na razinu "administrativnog genitiva" jedne od republika. Metafora izlaska iz genitiva danas predstavlja doslovno primjenjivano gramatičko purističko načelo zamjenjivanja genitivnih oblika imenica posvojnim pridjevima i onda kada zamjena nije ni semantički opravdana ni zabilježena u praksi¹²¹. U doslovno realiziranoj metafori njena bit

¹¹⁹ Svi navodi prema tekstu S. Rendić iz 1971 g. objavljenom na <http://pollitika.com/smiljana-rendic-izlazak-iz-genitiva-ili-drugi-hrvatski-preporod>

¹²⁰ Brozović 2001c, usp. ovdje bilješku br. 189.

¹²¹ S. Babić (1995:25) smatra da je sustavnim uvođenjem posvojnoga genitiva *Hrvatske* kako bi se izbjegao pridjev *hrvatski* (npr. Društvo književnika Hrvatske umjesto Društvo hrvatskih književnika) poremećen hrvatski jezični osjećaj, te da se danas zbog toga upotrebljava posvojni genitiv tamo gdje bi trebao posvojni pridjev (npr. *Fakultet strojarstva i brodogradnje, sastanak ministara Slovenije i Hrvatske*). I. Pranjković (2001:29) smatra da se radi o politički uvjetovanoj tendenciji "bježanja" od genitiva u kojoj ima mnogo pretjerivanja (npr. polemike je li ispravno *put svile* ili *svileni put*, u *dijelovima Bosne* ili u *bosanskim dijelovima*, *ruka starice* ili *staričina ruka*), dok N. Opačić govori o teroru nijekanja svakog genitiva odnosno o strahu od genitiva. Kao primjere navodi zabilježene semantički promašene primjere (*okolišna problematika*, *Nobelova književna nagrada*, *turističko*

ostala je (namjerno ili slučajno) zaboravljena, a S. Rendić (namjerno ili slučajno) svedena tek na "običnog" borca za hrvatski jezik koji je zbog toga robijao.

Međutim, ono o čemu S. Rendić govori koristeći snažna izražajna sredstva, kako na nacionalnom planu (*autogenocid, nacionalno i državno samoubojstvo, frenezija svjesne volje za samouništenjem, hrvatsko samorazaranje, kobna hrvatska samomržnja*), tako i na jezičnom (*jezično silovanje samih sebe, grobari hrvatskog jezika*), podjela je odgovornosti koja ne uzmiče pred činjenicom da je politička vlast kojoj se sustavno pripisuje negativan (sudbinski, kobni, teški, bremeniti...) utjecaj na hrvatski jezik dobrim dijelom bila djelo Hrvata samih. Njih S. Rendić opisuje kao *asimilante jugointegralističkog mita, ziheraše, komuniste od karijere*, koji su "manje iz radikalnoga internacionalističkog uvjerenja (...) više iz karijerizma" pristali na potiranje nacionalnog jezika/identiteta jer "u takvoj mentalnoj formi nije nikad bilo mjesta za nacionalne vrednote." Takav pristup koji samokritički krivnju (za sudbinski, kobni, teški, bremeniti... položaj hrvatskog jezika) ne prebacuje na druge (nacije/države-tlačiteljice), te je pripisuje ideologiji na koju nije imun "nacionalni gen", zasigurno je rijetkost kako u *onih pedeset godina*, tako i u kasnijima koje će uslijediti. Pitanja S. Rendić stoga zvuče jednako tako aktualno i danas: "Jer, opet jednom, ima li smisla mitizirati povijest, može li naknadno mitiziranje povijesti biti zbiljski korisno? Nije li istina uvijek bolja od najplemenitijega mita, pa ma kako bila gorka i crna? Nije li hrabrost za priznanje gorkih istina ipak najbolji način da ih se prebrodi kroz kvalitativnu izmjenju? (...) I nije jasno što se, osim škara za naknadno prekrajanje povijesti, gubi ako se to prizna." (<http://politika.com/smiljana-rendic-izlazak-iz-genitiva-ili-drugi-hrvatski-preporod>)

Jer je mantra o povezanosti jezika i politike stalno mjesto hrvatskog jezikoslovlja, politička odgovornost o kojoj govori S. Rendić primjenljiva je i na nacionalni jezik. Ulogu čuvara nacionalnog/jezičnog identiteta S. Rendić pripisuje običnom puku, ne jezikoslovcima još manje političarima, te time njihovu ulogu u svim tim sudbinskim (kobnim, teškim, bremenitim...) procesima umanjuje i ne ostavlja prostor za daljnje jezikoslovno-političke

ministarstvo), prema kojima predviđa i skoro pojavljivanje *Nobelove kemijske odnosno mirne nagrade ili morskog ministarstva*, koje će "strašljivci, a neznalice konstruirati potpadajući pod nazviobjašnjenja sebi sličnih" (N. Opačić, 7. listopada 2009. u emisiji Govorimo hrvatski, 1. program Hrvatskog radija).

mistifikacije. Nije stoga iznenađujuće da se tekst Smiljane Rendić sveo na metaforu doslovno realiziranu u gramatičkom pravilu o zamjeni genitiva posvojnim pridjevom. Kao ni suvremenost njezina tvrdnje koja kaže: "Mitovi, kao da su tvrdoglaviji od činjenica. Sve do danas".

Jedan od tih mitova je i mit o tradiciji hrvatskog purizma. Pri oblikovanju toga mita ključnu ulogu također je odigrao jugounitarizam koji je simboličku funkciju zajedničke nacije i jezika uzdigao kao (nad)nacionalnofunkcionalan imperativ. Razbijanje toga jedinstva proglašeno je nacionalizmom odnosno u jeziku – purizmom. "Cepači jezika" tu ulogu su prihvatili kao sastavni dio svog jezičnog identiteta i ponijeli je sa sobom u budućnost kao potvrdu identiteta. Zbog toga je važno potvrditi kontinuitet i tradiciju purizma, iznaći ga i tamo gdje ga nema odnosno prekrajanjem jezične povijesti purizmom proglasiti ono što on nije. A to otvara prostor za daljnje mitologizacije.

Poput češkog purizma koji je, npr., svojevremeno svoju oštricu okrenuo protiv germanizama, iako je jedan od utjecaja njemačkog jezika i sam purizam, hrvatski jezični identitet u sljedećem razdoblju odgovorit će (re)akcijom preuzetom od komunističkog totalitarizma, onoga od koga se branio, jer je u kolektivnoj svijesti zapisano i iskustvo o djelotvornosti njegovih dogmi. Tako će se dogoditi da nakon raspada SFRJ, koja je jezik i politiku NDH mistificirala, a svoje glorificirala, u RH dolazimo do iste situacije s izokrenutim ulogama – razdoblje SFRJ se mistificira, a glorificira se hrvatski jezik i borba za njega. Obrambeni refleks koji je do sada bio usmjeren na očuvanje nacionalnog/jezičnog identiteta, u novim okolnostima postaje agresivan.

3.

HRVATSKO JEZIKOSLOVLJE I PURIZAM NA PRIJELAZU TISUĆLJEĆA

3.1. UVOD

Bože, čuvaj tinejdžere.

Kraj 20. st., u kojem su preostali ujedinjeni slavenski narodi doživjeli svojevrsni dovršetak narodnog preporoda (Gladkova 2002:228) i izborili samostalnu nacionalnu državu, Hrvatsku je koštao još jednog rata. Iz njega je izašla kao samostalna teritorijalno i nacionalno ujedinjena državna tvorevina. Četiri ratne godine (1991.-1995.) i godine neposrednog poraća donijele su korijentne društvene promjene koje su neizbježno uključivale i pitanja jezika. "Uvod u rat" bilo je proglašenje Republike Hrvatske, tada još sastavnog dijela SFRJ, samostalnom državom. Ustav Republike Hrvatske, donesen 21. prosinca, a proglašen 22. prosinca 1990. godine, u svom 12. članku donio je odredbu o statusu državnog jezika koja glasi: "U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilčno ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanim zakonom." (NN 56/1990). Promjena statusa hrvatskog jezika donijela je sa sobom i promjenu jezičnog korpusa. Rad na korpusu odvija se s jedne strane izgradnjom stručne terminologije za područja koja su bila u vrijeme srpsko-hrvatskog (jezičnog) zajedništva rezervirana za srpski jezik (vojna, pravna i administrativna terminologija). S druge strane odvija se uklanjanje utjecaja koji je srpski jezik ostvario na hrvatski tijekom unitarističkog razdoblja. Pod tim se u prvom redu misli na išćitavanje zapostavljene književne i jezikoslovne baštine, njezino (pre)vrednovanje i pozicioniranje u razvojni tok hrvatskog jezika, ali i na tragove koji je bliski srpski jezik uslijed raznorodnih kontakta i pokušaja jezične unifikacije ostavio na živi jezik Hrvata. Osim rada na korpusu, hrvatski jezikoslovci primaju se zadatka osiguravanja međunarodnog

statusa hrvatskog jezika i dokazivanja njegove samostalnosti u odnosu na srpski jezik.

25. lipnja 1991. Hrvatska je i službeno postala samostalna država. Ta država je u ratu sa SR Jugoslavijom, današnjom Republikom Srbijom. Paralelno s ratom na bojištu, bitka za "našu stvar" vodi se i na svim drugim poljima. Aktualiziranu poziciju *mi:oni*, koja zahtijeva opredjeljenje po shemi "onaj tko nije s nama, za njih je", zbog toga nije ni potrebno posebno poticati. Ono što je bilo potrebno jest pridobivanje nacionalno konstitutivnih elemenata na stranu "nas". Tih godina u cijelom hrvatskom društvu profiliranom, kao i u mirnijim vremenima, na grubo rečeno, konzervativce i liberale, uslijed ratnih okolnosti i novonastale kolektivne klime dolazi do pozicioniranja svih onih koji ne govore jezikom kolektiva u položaj izdajnika i "narodnih neprijatelja". Mediji u tome, naravno, igraju odlučujuću ulogu. Osim transparentnog neprijatelja, u poziciji neprijatelja našli su se i pripadnici struje koja nije pristajala stvari gledati jednoobrazno jer jednoobraznost je poželjna i potrebna za mobilizaciju, i doslovnu, naroda (sjetimo se Relkovića i njegove slike strašnih Turaka, s kojima mlade Hrvatice plešu u kolu, npr.). U tu svrhu koristi se sve, tako i umjetnost i znanost i kultura uopće. Jezika jakih emocija nadvladava argumentaciju i znanstvenu diskusiju, koje bivaju žrtvovane dominantnom kolektivnom kriteriju. Manipulacija u tom smislu vrši se diskreditacijom osoba jer je to najsigurniji put za diskreditaciju njihovih ideja¹²².

¹²² Jedan od većih medijski skandala s početka devedesetih slučaj je *Vještice iz Rija* u kojem je pet hrvatskih intelektualki (J. Lovrić, R. Iveković, S. Drakulić, V. Kesić i D. Ugrešić) medijski linčovano zbog navodnog lobiranja na 58. svjetskog kongresa PEN-a u Rio de Janeiru protiv održavanja sljedećeg kongresa u Dubrovniku, zbog progona intelektualaca u Hrvatskoj i pravnih sankcija na određene tiskovine. *Vještice* su proglašene disidentskim zvjezdicama odnosno skupinom samoživih žena srednje dobi koje imaju problema s vlastitim etničkim, etičkim, ljudskim, intelektualnim i političkim identitetom.

Početakom devedesetih glumica Mira Furlan proglašena je izdajicom nacije, kao i lakom ženom, zato što je u vrijeme rata glumila u kazališnoj predstavi u Beogradu i to opravdavala umjetničkim razlozima. O slučaju Furlan teatrologinja Lada Čale Feldman petnaestak godina kasnije napisala je studiju pod nazivom *Šteta što je kurva: glumica i njezina dvojništva između postkomunizma i posthumanizma* (2005) u kojoj proučava mitski govor hrvatske medijske javnosti koji je M.Furlan reducirao na zazornu kombinaciju izdajnice domovine, kurve i "demonске Medeje" dok je drugu glumicu, tragično preminulu Enu Begović, pretvorio u amblemsku figuru državotvornosti, "anđela Dalmacije" i Lady Diane koja strada

"U simboličkoj dimenziji uspostavljaju se odnosi između kolektiva i pojedinca tako da kolektiv pojedinca uči i prisiljava da bude njegovim članom, a pojedinac u jeziku sebe kao takvog potvrđuje. (...) nova politika jasno je usmjerila svoje jezično djelovanje prema određenim grupama u ovom prostoru, tako da su promjene u leksičkom registru *ciljane* i među nekim primaocima političkih poruka uvećavaju njihovu kolektivnu koheziju, a drugu isključuju iz kolektiviteta" (Škiljan 1995)¹²³. Druga struja na taj način jednostavno biva isključena iz kategorije "mi" te njezini stavovi i gledišta ne ulaze u reprezentativnu sliku društva.

To svakako ne znači da druga struja nije postojala. Jedan njezin dio realizirao se u politički oporbenim medijima (tjednik Feral Tribune, Radio 101, kazalište Kerempuh), dok je drugi, iz subjektivnih razloga proisteklih iz nastale društvene situacije, fizički napustio Hrvatsku i realizirao se u inozemstvu (književnici D. Ugrešić, S. Drakulić, S. Šnajder, glumci M. Furlan, R. Šerbedžija, npr.). Književnost devedesetih na ratnu zbilju oko sebe također je reagirala dvojako. S jedne strane nikla je književna produkcija tzv. ratne književnosti niske kvalitete (od koje se do danas ne može izdvojiti nijedno zapamćeno djelo), dok s druge strane renomirani autori reagiraju "bijegom" u autobiografičnost kao načinom da pišući o svakodnevnoj prošlosti sačuvaju

u prometnoj nesreći. Obje figure oblikovane se na pozadini simboličke manipulacije figurom i ideologijskim statusom javnih heroina.

Nešto slično dogodilo se i s rječima – glorificirane su ili demonizirane, već prema potrebama senzacionalističkih medija, a njihova simbolička vrijednost nadvladala je komunikativnu. Na pitanje da li iza potenciranja simboličke prirode jezika stoji realna moć, jezikoslovac Dubravko Škiljan odgovorio je: "*Naravno. Ali to je stvar pristupa. Onaj tko se bavi jezikom ne smije sebi dopustiti da kao lingvist pristupa politici drukčije nego kroz jezik i kroz znakove. Čim izađe iz toga, čim pokuša prije objasniti kontekst, a tek onda tekst, napravio je grešku u koracima*" (*Kako jezik postaje nacionalnim simbolom*, Zarez 15. ožujka 2001.). Osim toga, "*Hrvatska je politika nekim svojim potezima (...) simboličku granicu pokušala prikazati i kao komunikacijsku, ali u tome – suprkos tome što su ratna zbivanja i njihove posljedice uistinu uvelike smanjili protok poruka i informacija – nije odviše uspijevala*". (Škiljan 2002:278)

¹²³ D. Škiljan u razgovoru za Arkzin 24. veljače 1995. pod naslovom *Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika*. U istom razgovoru D.Škiljan iznosi mišljenje da je dominacija simboličke funkcije nad komunikativnom motivirana izvanjezičnim razlozima. Ti razlozi nalaze se u ratnoj zbilji, koja se ne može opisati racionalnim jezičnim iskazom. "*Užas koji nas okružuje ne možemo jasno i racionalno iskazati jezikom. Zbog toga diskurs koji, poput ratne retorike, insistira na emocijama ima mnogo više izgleda na uspjeh od racionalnog diskursa koji bi pokušao objasniti ovakvu stvarnost.*"

ono što pred njihovim očima nestaje, a ne podlegnu političkom angažmanu¹²⁴ odnosno revitalizacijom povijesnog žanra u modernom pristupu koji je kritika nazvala novopovijesni. Ti autori (N. Fabrio, F. Šehović, S. Tomaš) u hrvatsku književnost uvode kritički stav o povijesti, tretirajući je kao negativan uzor, za razliku od tradicionalnog, naslijeđenog, šenoinskog modela koji uči da je "povijest učiteljica života" te dajući svoj glas slabim likovima velike povijesne likove deglorificiranjem poosobljuju. Inventurama s kraja stoljeća, miješanjem žanrova, problematiziranjem granica i identiteta ta hrvatska književnost uspijeva reakciju na vlastitu zbilju izraziti na način koji se uklapa u svjetske žanrovske okvire. Međutim, hrvatska službena politika uslijed rata koji vodi za fizičku opstojnost državotvornog naroda, a u kojem se našla sama protiv jačih "njih" (Srba sa snažnom JNA), ali i napuštena od svijeta (bez pomoći Svijeta), tih godina zaokupljena je isključivo svojom bitkom za državu, ne i slikom koju ta država ima u neizbježnom međunarodnom kontekstu. Stoga ima i drukčije skućene poglede na zbilju oko sebe, ali i slobodu da je modelira prema svojim željama i moći koju ima. "Ovako određen, govor mržnje jeste moćno mobilizacijsko sredstvo, mehanizam učutkivanja ili odstranjivanja oponenta, i to često u fazi priprema za rat i tokom samog rata, kada govoru mržnje pripada vodeća uloga u orkestriranju ratne retorike." (Bugarski 2002:117). Tako će se dogoditi da Ivan Aralica, autor paraboličnih moralno-didaktičnih povijesnih romana klasične forme, neslužbeno proglašenim "hrvatskim piscem s prijelaza iz 20. u 19. stoljeće"¹²⁵, postane "dvorski pisac" aktualnog predsjednika, a cijela ta oporbenjačka struja žigoše araličinskim rječnikom kao nedržavotvorni narodni neprijatelji odnosno "smetenjaci i smutljivci, mutikaše i bezglavnici, jalnuški diletanti i jednostavno – prodane duše"¹²⁶.

¹²⁴ Npr. vukovarska trilogija *Dunav, Šapudl, Vodič kroz Vukovar* P. Pavličića, u kojoj iznosi svoje osobne uspomene na Vukovar, grad koji u ratu koji traje naočigled nestaje i pretvara se u simbol stradanja

¹²⁵ Autorstvo izjave po urbanoj legendi pripisuje se pjesniku Danijelu Dragojeviću

¹²⁶ Kako je F. Tuđman okarakterizirao neistomišljenike nakon demonstracija 1996 g.

Cijela ta dominantna kultura "licitarskog srca"¹²⁷ koja producira jeftin brzopotezni kič kako bi se svidjela masi i pridobila je za sudjelovanje u ratnoj mašineriji projicirana je na sve elemente na kojima se gradi nacionalna svijest. I bitka za jezik projicirana je tako na općenarodnu bitku za domovinu te je jezik instrumentaliziran za jačanje nacionalnih osjećaja, a protiv zajedničkog neprijatelja. U skladu s time, i neprijatelj su postali srbizmi¹²⁸, a deklarativni borci za hrvatski jezik izjednačeni s braniteljima koji domovinu brane oružjem. Uslijed modernizacije života i tehničkih dostignuća, putem kojih se i rat preselio u svakodnevicu obiteljskih dnevnih soba, bez obzira na to jeste li direktno pogođeni konfliktom ili ne, svijest o neprijatelju i opasnosti od njega

¹²⁷ D. Ugrešić u zbirci eseja *Kultura laži* (1996) objašnjava metaforički termin *kultura licitarskog srca*: "Državni socijalistički kič zamijenjen je u novim političkim vremenima novim kičem, kojem je Danilo Kiš pišući o nacionalizmu stavio etiketu "licitarskog srca" (...) Hrvatska katoličko-folklorna varijanta kiča redizajnirala je samu sebe miješajući Bašćanske ploče i pletere, katoličke svece i križeve, licitarska srca i narodne nošnje. (...) U ratnoj zbilji kultura "licitarskog srca" pojačava strategiju zavođenja, poput virusa prodire u sve pore dnevnog života (u novine, medije, jezik, televizijske slike) pretvarajući zbiljski užas u užas prošlosti. Tužni glasovi reportera, spori kadrovi, slike mrtvih tijela, pokopi, leševi omotani u nacionalne zastave, ritualna primanja ratnih odlikovanja koja nalikuju primanju hostije, opća teatralizacija smrti, užasi popraćeni novokomponiranim drndanjem, kasete koje folklornom dernjavom prijete neprijatelju da će biti uništen, plakati, novokomponirani rodoljubni cilik, kičerska propagandna industrija rata – sve se to krčka u jugo-loncu između tragedije i farse, patnje i ravnodušnosti, suosjećanja i cinizma, jeze i parodije."

¹²⁸ S. Gustavsson (2001) smatra da je na čisto formalnim osnovama teško razlučiti što je srbizam, s obzirom na činjenicu "da su i srpski i hrvatski standardni jezik izgrađeni na istoj centralnojužnoslavenskoj novoštokavskoj osnovici (...) i može se reći imaju isti gramatički sustav" (2001:285). Smatra da o srpskom porijeklu leksema odlučuj "neki uzus", te da izbor srbizama nerijetko počiva na *ad hoc* principu i često na privatnim osnovama kojemu nije prethodilo istraživanje faktične jezične uporabe (ibid). Tu tvrdnju potkrepljuje analizom Brodnjakova *Razlikovnog rječnika, Hrvatskog pravopisa* Babića, Finke i Moguša, Bujasova *Velikog hrvatsko-engleskog rječnika, Anićeva Rječnika hrvatskoga jezika* te *Hrvatskog jezičnog savjetnika* (HJS), te zaključuju: "Srbizam bi, pretpostavimo, trebala biti srpska riječ (ili značenje) koja se na neki način 'uvukla' u hrvatski standardni jezik i konkurira hrvatskome ekvivalentu. U sustavu jezika srbizam može, naravno, biti i pozajmica, na istoj razini kao anglicizmi, germanizmi itd., tj. riječ koja je postala dio hrvatskog standardnog jezika a da pri tome nema hrvatski ekvivalent. Međutim u HJS srbizmi nisu spomenuti u svezi s germanizmima, galicizmima, anglicizmima itd., što ukazuje na to da srbizmi ipak imaju poseban status" (2001:291). Zbog toga je "teško dati jasne odrednice da li je jedna riječ srbizam ili nije." (ibid).

2008 g. portal Hrvatskog kulturnog vijeća preuzima razmišljanje Stipe Kekeza koji upozorava kako "sa srbizmima treba biti oprezan. (...) o srbizmima se može ponajprije govoriti na razini standardnoga jezika. (...) eventualno još i na razini tzv. razgovornoga jezika, i to samo onda kada je riječ o ostatku, utjecaju dakle, prošle norme, a ne dijalektno-razgovornim primjerima." (Kekez 2008).

U vezi s terminom "srbizam" Ivo Žanić upozorava da je nesustavan i narušava terminologijsku strukturu jer se "nazivi za dotičnu (socio)lingvističku činjenicu izvode iz latinskog ili latiniziranog imena naroda, pa kako nemamo mađarizme, španjoliizme ili englizme nego hungarizme, hispanizme, angl(i)zme, luzitanizme, naposljetku i kroatizme, bilo bi logično imati i srbizme. No, kako je oblik već posve usvojen i proširen, i sam ga rabim." (2008:99).

postala je sveprisutna. Istovremeno sa strahom od neprijatelja egzistira i svijesti o mogućnosti da se i sam postane neprijateljem, kao i elementarni strah od te mogućnosti.

U tako postavljenim pozicijama hrvatski jezikoslovci svoju podijeljenost na struje, odnosno različite poglede na ustrojstvo jezika i jezične koncepcije (nazovimo ih pojednostavljeno (neo)vukovska i antivukovska¹²⁹), nisu uspjeli zadržati na području struke. Kako su mediji nezaustavljivo eksploatirali nacionalne simbole svih kategorija (tradicija, religija, kultura, teritorij) i pitanje jezika izmaklo je kontroli jezičnih stručnjaka i prepušteno u ruke onih koji su odgovarali dominantnom političkom trendu, a to su većinom bili laici. Jezikoslovci nisu učinili ništa da to spriječe, dapače tenzije su i podupirali sudjelujući u raznoraznim polemikama oko jezičnih pitanja i projicirajući u njima i svoja međusobna razilaženja u mišljenjima na općenacionalne jezične razmjere.

Jezik je na taj način prepušten purističkom valu koji je poput svih ornamenata nacionalnog kiča figurirao kao površinski kolektivistički štit ispod kojeg oni koji ga deklarativno nose maskiraju svoje osobne nesigurnosti, ali i (jezične) navike. Potrebu za izgradnjom takvog štita inicirali su prvenstveno mediji, koji su bili pod direktnom kontrolom vladajuće politike. Međutim, teško da se može govoriti o jezičnoj politici prvih godina neovisne hrvatske države. Bila je to tek (zlo)upotreba jezika u političke svrhe, *državni paralingvistički inženjering*¹³⁰, bez koncepcije i sustavne (stručne) podrške.

Nakon burnog, ali ipak kratkog razdoblja ratnih godina, iz kojega će svi koji su ga osobno doživjeli dok su živi nositi vlastite osobne priče, uslijedilo je razdoblje hrvatske državnosti. Shodno raspodjeli moći, oni koji su bili bliže političkom vrhu svoje osobne priče transponirali su na općenacionalne. Nacionalna država, koja se ostvarila na valu kulture licitarskog srca i u prvim

¹²⁹ V. Anić, J. Silić, I. Pranjković vs. S. Babić, D. Brozović, R. Katičić.

¹³⁰ Termin izveden prema "paradžavni lingvistički inženjering" kojime Ranko Bugarski (2002:37) opisuje situaciju u Hrvatskoj početkom devedesetih. Ivo Pranjković (2001) također koristi vezani leksički morfem para- kada govori o promjenama u hrvatskom jeziku devedesetih godina, te ih naziva "paranormativnim inovacijama" koje nisu ostavile dubljih tragova u leksiku.

godinama svoje neovisnosti nastavila je s potenciranjem njezinih simbola. Slično se dogodilo i u jezikoslovlju – purizam, kao jezikoslovna realizacija kič-kulture licitarskog srca, javio se ovaj put uz legalnu podršku vladajućih struktura te je stihijski paralingvistički inženjering ratnih godina u drugoj polovici devedesetih zadobio svoju organiziranu formu¹³¹. "Inicijatori tih promjena bili su političari, društveni djelatnici i jezikoslovci uglavnom starije generacije koji su imali prilike iskusiti neke oblike jezičnoga nasilja nad svojim jezikom. Vjerojatno poneseni osjećajem nepravde koja im je nanesena u prošlosti, a smatrajući pritom da znaju što je najbolje za opće dobro, pokrenuli su, potaknuti i podržani ideologijom nove vlasti, izrazito purističku jezičnu politiku ne uzimajući u obzir praktične potrebe cjelokupne jezične zajednice." (Lučić 2007)¹³². Euforija na kojoj se bazira kultura licitarskog srca, međutim, nužno je kratkog daha jer nije u mogućnosti funkcionirati bez neprijatelja-poticatelja. Umjetno održavanje slike o prijetećem neprijatelju, bio on unutarnji ili vanjski, s vremenom neminovno splašnjava kada se državljani suoče s praktičnim životnim problemima u novoj državi i osvijeste odgovornost vlastite države za svoje ustrojstvo, a bez neprijatelja koji bi mogao igrati ulogu dežurnog krivca za neuspjehe. Praktične potrebe jezične zajednice vrlo rano su se pokazale neusklađenima sa službenom politikom i borba za pravo na njih odvijala se, kako na underground sceni, tako i na jezikoslovnom polju, paralelno sa službeno podržanim purizmom.

"Naravno, ono što je prihvaćeno kao norma u određenim razinama standardnoga jezika ne znači da je kao norma prihvaćeno i u jezičnoj zajednici. Mnoge je govornike hrvatskoga jezika pojava uvedenica (poglavito oživljenica iz NDH) podsjetila na jezičnu politiku Nezavisne Države Hrvatske, pa time i na ustaški režim. Ovisno o odnosu prema tom dijelu hrvatske povijesti, formirali su svoj odnos prema novopridošlim elementima. Drugi su uvedenice povezali s ideologijom vladajuće stranke: oni koji se s tom ideologijom ne slažu teško će prihvatiti ideologeme HDZ-a kao simbole svoga jezičnog identiteta. Treći su uvedenice doživjeli jednostavno kao nepotrebne te ih stoga nerado prihvaćaju. S druge strane, postoji i skupina govornika koji imaju pozitivan odnos prema uvedenicama bilo iz emotivnih, estetskih, znanstvenih, političkih ili pak oportunističkih razloga." (Lučić 2007)¹³³

¹³¹ Usp. Calvet (1995:324): "Ako je rat nastavljanje politike drugim sredstvima, onda jezična politika predstavlja uglađenu formu rata među jezicima."

¹³² <http://home.medewerker.uva.nl/r.lucic/bestanden/Uvedenice1.doc>

¹³³ Ibid.

Puristički val i uporno eksponiranje određenih jezičnih elemenata Radovan Lučić (2009) tumači kao reakciju odnosno lijek za komplekse iz prošlosti koji se pokazao "lako ostvarivim zahvaljujući poslušničkom mentalitetu medija i upravnih tijela, naslijeđu iz totalitarnih režima 20. stoljeća." te pridodaje kako je svoju ulogu u tome odigrala i "znanstvena podrška iz lingvističkih krugova, mahom starije generacije sklone politici vladajuće stranke". Marko Samardžija (2000:56-57) još 1993. g.¹³⁴ u vezi s promicanjem purizma također govori o poslušničkom mentalitetu, proširujući ga, za razliku od Lučića, na cijeli narod. Taj mentalitet se u pitanju jezika reflektira u tome da "mnogi misle da moraju poslušati sve što netko u kakvu stručnom članku ili s javnog mjesta kaže. Ljudi su pripravnici vjerovati da je to zakon, da se mora postupati tako i nikako drugačije." (ibid.) te predlaže izlazak iz te situacije:

"(...) riješiti se kompleksa riječi-simbola i riječi koje su dokaz "dobrog hrvatstva" (...) Spontane komunikacije nema kada govornik ima bilo kakvu inhibiciju, bilo kakvu frustraciju da će ako upotrijebi neku riječ biti doveden u neugodnu situaciju, da će mu netko zbog toga vrlo ozbiljno prigovoriti, a u nekim situacijama možda čak i s posljedicama. To traumatizira ne samo pojedinca, nego može traumatizirati jezičnu zajednicu u cjelini. Ljude bi trebalo učiti kako da se služe jezikom, gdje i kako da otklanjaju svoje nesigurnost i nedoumice, a ne da svoju misao discipliniraju nekim nejasnim mjerilima u strahu da će se, reknu li štogod krivo, ogriješiti o kriterije dobra hrvatstva. Govoriti i pritom sa strahom u mislima listati rječnik – to je put u mucavost." (ibid.)

Bez obzira na to što je Samardžijina logika postavljena na pogrešnoj pretpostavci da ljudi čitaju jezikoslovne rasprave, ostaje nejasno zašto je dopušteno da se jezična problematika sa stranica stručnih publikacija preseli na stranice tiska, zašto se stručni jezik, koji potencijalni zainteresirani laici ne bi ni razumjeli, prilagodio, u blažem slučaju, popularno znanstvenom stilu, zašto je jezična problematika svedena na pitanje transparentne leksičke razine te zašto struka nije podržala uzus odnosno upotrijebila spomenuti podanički mentalitet koji vjeruje da je zakon to što kaže autoritet u svoju korist. Odnosno – zašto traumatiziranom govorniku nije ponudila pouzdane normativne priručnike koje će s radošću i sigurnošću moći listati.

¹³⁴ Razgovor je objavljen 2000 g. u zbirci *Jezikoslovni razgovori*, s podnaslovom "Desetljeće ugodnih i uglavnom uzaludnih prigovaranja o hrvatskom jeziku i u vezi s njim". Sa Samardžijom je razgovarala novinarka Meri Štajduhar 16. studenog 1993. i tada je samo djelomično objavljen.

Odgovor ponovno možemo naći u tradicionalnom pristupu jeziku u kojem su jezikoslovci gospodari jezika kojemu narod treba služiti, a ne opisivači jezika koji treba služiti narodu. Te također misionari čiji je sveti cilj da narod, tetošeći ga, provedu kroz "bure i oluje" i daju mu gotova pojedinačna rješenja ("ovo jest srbizam, ovo nije") čime će ga "nahraniti za jedan dan" umjesto naučiti ga koristiti jezik kao sredstvo koje služio njegovim potrebama, poput židovske poslovice koja kaže – ako želiš čovjeka nahraniti za jedan dan, daj mu ribu, ako ga želiš nahraniti za cijeli život, nauči ga loviti ribu. Svojim jednokratnim preskriptivizmom jezični savjeti početka devedesetih godina bili su poput moćnih gospodara koji su narodu ubacivali ribu u usta, sugerirajući mu da sam nije sposoban da je lovi odnosno da je ne zna loviti na prihvatljiv način.

Purističke tendencije koje se pripisuju hrvatskom jeziku devedesetih godina 20. stoljeća nisu bile tendencije uzusa¹³⁵. Upravo zbog te suprotstavljenosti

¹³⁵ Usp. Stjepan Babić u Vjesniku, 18. listopada 1991. povodom izlaska Brodnjakova Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika pod naslovom *Spasonosna knjiga: "Hrvatska krvari iz svih rana jer je izranjena po cijelom tijelu. Nije joj bilo tako teško od turskih vremena. Ali kao što onda nije klonula, neće ni sada. Treba napregnuti sve snage do pobjede. I kad u toj nemilosrdnoj borbi govori o sebi, bolno je kad ne govori čistim hrvatskim jezikom. Uz sve rane ljude vrijeđaju i jezične osobine koje ne pripadaju hrvatskomu jeziku nego jeziku onoga naroda koji nam je spremao propast. Što je tekst svečaniji, uzvišeniji, to je povreda hrvatskoga jezika osjetljivija. Slušam lijepu pjesmu 'Bože, čuvaj Hrvatsku', a u njoj stih: 'Čuvaj ovo sveto tle'. Mario Kinel piše mi o povredama hrvatskoga jezika u rodoljubnim pjesmama i među primjerima navodi i tle jer se hrvatski kaže tlo. (...) zamolio bih autora pjesme i televiziju da snime istu pjesmu s ispravljenom pogreškom". Na sličan način bili su prozivani i neki drugi estradni umjetnici, npr. pjevačica Kasandra koja u svom dance-hitu ratne 1993., usprkos krivoj rimi, pjeva: "Nisi ti jedini na svijetu, nismo mi sami na planeti...", te potpomaže širenju nehrvatskog ženskog roda imenice "planet" među Hrvatima koji na agregatima slušaju dotičnu poskočicu ne registrirajući svoju "protuhrvatsku djelatnost". 1994 g. pjevačica Alka Vuica izazvala je pravu medijsku aferu braneći pravo na svoju *nehrvatsku* prijedložnu konstrukciju u pjesmi *Laži me* vlastitim jezičnim osjećajem, pa čak i pozivanjem na Gundulića koji je u 17. st. koristio (danas) srpsku riječ "plata" umjesto (danas) hrvatske "plaća", dok onaj "tko iole prati hrvatski književni jezik i bar pokatkad zaviruje u hrvatske rječnike, morao bi znati da glagol lagati u hrvatskoj rečenici ne otvara mjesto akuzativu, nego dativu" (Težak 1999:184). Tadašnje preskriptivisti u Viučinom historizirajućem "tuku na utuk" i pozivanju na jezični osjećaj nisu vidjeli "tendenciju hrvatskog jezika" nego su pjevačici uskratili pravo na "pjesničku slobodu jer (...) taj njezin 'jezični osjećaj' stečen je tamo gdje se laže akuzativom i to vrlo mnogo, i ona ga (...) ne može, kao svoju privatnu gramatiku, nametati cijelomu hrvatskom narodu. Nikako je ne ispričava to što je njezina publika razumije."(ibid.)*

Ista tendencija tumačenja promjena u jeziku kao "nametanja privatne gramatike" ponovit će se i 15-ak godina kasnije u Vjesniku od 24. siječnja 2008., gdje gđa. Marija Crvelin, potpisana kao profesorica književnosti i hrvatskog jezika u mirovini, osvrćući se na jezik aktualne hrvatske sapunice *Ratkajevi* piše: "Ratkajevi svi lažu jedni druge. Veronika je otišla iz Miljane i iz braka 'jer su me svi lagali'. Pogreška se ponavlja u cijeloj seriji". (Ista

uzusu politička instrumentalizacija jezika bila je toliko agresivna i vidljiva. Većina autoriteta hrvatskog jezikoslovlja također nije pokazivala purističke sklonosti, te je zbog toga državni paralingvistički inženjering otvorio prostor i paralingvistima koji su bili spremni nacionalno funkcionalno modelirati jezik. Pripomogla je tome i nespremnosti lingvista da "pobjegnu" u struku, poput književnika koji su pobjegli u žanrovsku književnost, te su se zbog toga raspršili u međusobnim polemikama i nisu ostavili meritorne jezikoslovne priručnike niti znanstvene radove za koje bi se korisnici jezika mogli uhvatiti "kad sve ovo prođe".

"Naime, dobro je poznato da istinska kontrola nad javnim jezikom ide uz političku i ekonomsku moć, tako da vladajući krugovi moraju da preuzmu prvostepenu dogovornost za upotrebu i zloupotrebu jezika" (Bugarski 2002:124), no u tome se ne može osporiti i odgovornost jezikoslovaca za nedovoljno dobro obavljen posao uslijed djelovanja "nekih hrvatskih jezikoslovaca na liniji stranačkih nazora i interesa" (Pranjković 2001)¹³⁶, pasivnosti i prešutne toleranciju radikalne jezične politike koja je pratila prve godine hrvatske državne samostalnosti. Takve pozicije mogu se tumačiti općim metežom i nesnalaženjem u kojem su se građani ratom zahvaćene zemlje našli, ali i taktiziranjem i nedovoljnom agresivnošću jezikoslovaca da se iz svojih, znanstvenih, pozicija suprotstave rasprodaji na kojoj je licitiran

puristička agresija na leksik dogodila se i gospođi Crvelin kojoj je "jedan naš profesor, vlasnik jedne izdavačke kuće, oštro (...) zamjerio što [je] rođena u porodici", iako je "riječ porodica prava hrvatska riječ, slavenskog podrijetla, kao što je i hrvatski jezik i hrvatski narod grana velikoga slavenskog stabla" (Vjesnika rubrika Stajališta: *Tko se to u ime hrvatstva odriče hrvatskih riječi*, 22. srpnja 2003.; *Prof. Crvelin protuslovi sama sebi*, 26 srpnja 2003.; *Vrijeme je za novu deklaraciju o položaju hrvatskoga književnog jezika i za zakon o jeziku*, 9. kolovoza 2003.; *Nije važno tko je drug a tko gospodin, samo da se ne laže (a to čine Jelčić, Pavičić, Bartolić)* 22. kolovoza 2003.; *Hrvatska treba otvorene rasprave o hrvatskom jeziku, ali nema potrebe za "jezičnom policijom"* 28. kolovoza 2003.; *Rođena sam u staroj splitskoj porodici...* 24. siječnja 2008.; *Mjenjajte titulu, gospođo Crvelin!*, 30 siječnja 2008.)

¹³⁶ I. Pranjković (2001) navodi osam razloga koji su uvjetovali promjene u hrvatskom jeziku u posljednjem desetljeću 20. st.:

1. promjena društveno-političkoga uređenja,
2. promjena odnosa prema srpskom standardnom jeziku,
3. ratna zbivanja,
4. promjena pravopisa,
5. ustrojavanje Hrvatske vojske i drugih državnih ustanova,
6. povećanje zanimanja laika za jezična pitanja, a time i velika politizacija,
7. djelovanje nekih hrvatskih jezikoslovaca na liniji stranačkih nazora i interesa,
8. radikalizacija jezične politike i uopće pristupa standardnojezičnoj problematici u časopisu *Jezik*, još uvijek jedinom časopisu za kulturu hrvatskoga jezika.

nacionalni jezik po sistemu "tko da više" odnosno u ratnim uvjetima – "tko je jači, kvači".

Pa, iako je poslije 1990. "svatko tko je znao zakonitosti purizma mogao očekivati da će oživjeti raspre o jeziku" (Samardžija 2000:56), moglo se također očekivati da će oni koji poznaju zakonitosti purizma znati da je iako snažnog, ipak kratkog daha, a da kao trajna vrijednost ostaje lingvistički opisan jezik u uređenim normativnim priručnicima koji normiraju standardni uzus. Djelovanju medija pod političkom direktivom na uzus kroz brojne savjetničke publikacije i TV odnosno radijske emisije nije, međutim, suprotstavljen čvrst sustav normativnih priručnika, nego je međusobnim polemikama koje su također prezentirane kroz medije samo podržana slika o tome kako se jezik modelira i kako u tome modeliranju govornici nemaju pravo glasa.

Umjetnim održavanje euforije i entuzijazma potaknutog "krivim uvjerenjem da će se neke praktične stvari riješiti na brzinu i da će se riješiti zauvijek" (Samardžija 2000:53), podržana je i nesposobnost suočavanja s vlastitom odgovornošću za stanje u jeziku koja je plodno tlo za kvazipurizam. Otvaranjem prostora raznim jezikoslovnim guruima podriven je respekt koji prosječni govornik ima prema jezikoslovnoj struci, pa čak i gorespomenuti podanički mentalitet na koji se iz nekog drugog kuta može gledati i kao na poštovanje prema meritornim autoritetima. Ono što je bitnije, povećavanjem razlike između jezičnoga osjećaja i jezične norme potaknuta je i nesigurnost govornika u vlastiti jezični sustav. Time je nesigurnost u jezik kojim se služi govorna zajednica prenesena i na samu sumnju u vlastiti (jezični) identitet. Vremenske neusklađenosti jezičnih promjena uslijed dijakronijskog historizirajućeg pristupa jeziku bivaju regresivne¹³⁷ i time si priskrbuju jednu od temeljnih odlika purizma. Takve regresivne promjene insistiranjem na

¹³⁷ Usp. Stjepan Babić u tekstu naslovljenom *Pohrvaćivanje*, u *Vjesniku*, 18. travnja 1991.: "Tko je prethodne članke pročitao bar s malo pozornosti i razmišljanja, jasno mu je da se jednim jezičnim dijelom moramo vratiti na 1918. godinu, ma koliko vraćanje bilo komu nelagodno, i nastaviti ono što je tada bilo prekinuto, a drugim se dijelom vratiti na 1945. i ponovno izgraditi ono što je bilo porušeno. Ako je to i kopanje po prašini prošlosti, kako neki kažu, to je opravdano kopanje jer je to traženje hrvatskoga biserja, a biser i u prašini ostaje biser. (...) Hrvatski jezik treba, dakle, pohrvatiti u onom dijelu u kojem je bio rashvaćen, to ne smije biti odbojno onima koji dobro misle hrvatskomu narodu."

simboličkoj funkciji jezika zanemaruju funkcionalne potrebe jezika, ali i nacionalne, jer naciji je potrebna sigurnost u postojanje vlastitog jezika. Neujednačenom tzv. jezičnom politikom devedesetih godina ta potreba je u isto vrijeme i potaknuta i dovedena u pitanje. U članku *Uvest ću još koju riječ i ozdravit će duša tvoja!* u kojem obrađuje tretman uvedenica u sklopu "sada već petnaestogodišnjeg modela jezičnog planiranja u Hrvatskoj koji izravno utječu na jezični, nacionalni i individualni identitet i na simboličkoj i na funkcionalnoj razini" Radovan Lučić (2007) piše:

"Otpor prema uvedenicama u Jugoslaviji bio je i pokazatelj nacionalnoga identiteta, nismo željeli prihvaćati srbizme koje nam je vlast nametala, ni kao osobe ni kao pripadnici hrvatske nacije. Nismo željeli prihvaćati simbole tuđega identiteta. Međutim, otpor uvedenicama koje nam nameće naša, hrvatska vlast, može se tumačiti kao neprihvatanje simbola vlastita identiteta, neidentificiranje s hrvatskom nacijom, i tu dolazi do krize: osobni i kolektivni identitet sukobljavaju se jer prvi ne prihvaća nametnute simbole drugoga. Velik dio danas živućih govornika hrvatskoga jezika u bivšoj državi nije osjetio jezično nasilje u mjeri u kojoj to sugerira vladajuća jezična politika. U svijesti tih naraštaja hrvatski je bio dovoljno čvrsto određen: *opoziciju, rezervu, protest i propagandu* nisu doživljavali kao strane riječi, bar ne u neobilježenoj uporabi; *izvještaj, uputu, radnika i prisustvovati* nisu osjećali kao nametnute elemente (kao što su osjetili, a neki još osjećaju, *izvješće, naputak, djelatnika i nazočiti*). Hrvatski je jezik unatoč raznim utjecajima uspio održati stabilnu normu. Najveći je problem zapravo bio u manifestaciji i nazivu jezika. A taj se problem riješio raspadom Jugoslavije. I tek tada, kad je najveći problem dakle bio riješen, počelo je dolaziti do drastičnih promjena u uporabnoj normi".

Zanimljivo je da i na izgled oprečne izjave i pristupi, oslobođeni klanovskih retorika (krajem stoljeća konkretno: Srbi vs. Hrvati, pravoslavci vs. katolici, četnici vs. ustaše, ljevičari vs. desničari i tome slično), govore iste činjenice. Primjer za to je reakcija hrvatskog katoličkog tjednika *Glas koncila* koji je 2005 g. donio šestodijelni feljton Tomislava Vukovića pod naslovom "*Ljetopis*", *godišnjak Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta"*. Reakcija je bila motivirana pisanjima imenovanog Ljetopisa, glasila Srpskog kulturnog društva iz Zagreba, koji je "od 1996. do 2004. donio (...) više neprihvatljivih ocjena i tvrdnja, kleveta, neistina i uvreda na račun Katoličke Crkve u Hrvatskoj pa želimo na to skrenuti pozornost javnosti prikazujući to u nešto širem kontekstu 'govora mržnje' u tim godišnjacima". U prvom nastavku objavljenom 27. studenog 2005. pod podnaslovom *Zločin "pohrvaćenja" jezika* autor piše:

"Sastavni dijelovi svakoga prošlog i sadašnjeg četnikovanja su poruge na račun hrvatskih svetinja, kao što su jezik, himna, stvaranje vlastite samostalne države, nacionalna svijest i sl. Tako Jovan Mirić u napisu Čišćenje logosa ili kojim to jezikom govorimo donosi: "Zahtijevati da se Ivin ili Jovin jezik razlikuju isto je tako nasilje kakvo bi bilo kada bismo tražili da se oni ne smiju razlikovati. A nasilje nad jezikom je nasilje nad čovjekom. Paradigma 'novog poretka' u Hrvatskoj je odnos prema jeziku. Jezik postaje nacionalni, politički, patriotski simbol, identifikacijski kod... Preko noći (dolaskom nove vlasti) uspostavlja se svojevrsni purgatorij. Prokrustova postelja za 'pohrvaćenje' riječi... Možda svoje najrazornije učinke hrvatska konzervativna revolucija [sve podebljano – M.V.] manifestira upravo na krhkom i osjetljivom tkivu jezika. Ovdje je **revolucionarno nasilje** ostavilo već pravu pustoš. Jedni tu pustoš vide kao 'čistoću' hrvatskog jezika (uostalom, oni su i promotori takve čistoće), drugi (a takvih je uvijek najviše) ne vide ništa, a treći se boje vidjeti, a kamoli se javno suprotstaviti toj pustoši, gluposti, primitivizmu i barbarstvu... Ova nasilna kroatizacija i desrbizacija velika je prevara i falsifikat koji **implicira tezu da se hrvatski jezik ne razvija imanencijom**, svojom unutarnjom logikom, nego da je to očišćen i pohrvaćen srpski jezik... To više nije ni hrvatski, ni narodni, ni materinji... Tako ovi 'ljubitelji lijepe naše' nagrđuju i ranjavaju lijepu našu (...)" (Vuković 2005:25).

Kroz prizmu zlonamjernog "četnikovanja" i ova izjava Jovana Mirića kojim je dotaknuo poljuljanu sumnju u hrvatski jezični osjećaj, ali ne i u integritet i identitet jezika, projicirana je na napad na hrvatski nacionalni identitet, a kritika konkretnih "ljubitelja lijepe naše", koji su izvorno i žigosani znakom navodnika, istom metodom predstavljena kao "poruga na račun hrvatskih svetinja". Dakle, onih koji jezik modeliraju prema zamišljenoj/umišljenoj slici uzornog jezika nacije. Oslobođeno klanovskih retorika Mirićeva ocjena bitno se ne razlikuje od izjave Josipa Silića koji odmjerenim diskurzom kazuje isto:

"Norma je temeljna značajka standardnog jezika. Ona prati unutarnje promjene jezika i usklađuje ih s vanjskim promjenama. U tome je smislu dinamična (a ne statična) pojava (282). Standardni se jezik razvija, pa onda i mijenja, i to, dakako, postupno. Sve što se u njemu događa, događa se **po načelu evolucije, a ne po načelu revolucije**. Na normi je da to uvaži i da se u skladu s time ponaša. Nikakve krajnosti (ni u smislu konzervativizma ni u smislu radikalizma) standardnomu jeziku nisu na usluzi. I jedne i druge mogu mu učiniti samo medvjedu uslugu. (Moramo ovdje reći i to da su uzroci takvim krajnostima u vanjskoj, a ne unutarnjoj jezičnoj politici, tj. u politici o jeziku, a ne u politici u jeziku)" (Silić 1999a:286)

U kvazipurističkom neskladu između anakronih proklamiranih riječi i regresivnih djela J.Silić (2005)¹³⁸ također vidi štetno djelovanje na svijest govornika o vlastitom jeziku. Ta svijest im je nametnuta provođenjem rigidnog načela "ili-ili" (ili jedno ili drugo), dakle realnom nebrigom za jezik skrivenoj iza populističke "skrbi za jezik". Ona je rezultat nemoći jezikoslovaca da se prilagode novoj situaciji, izađu iz starih modela i prihvate "načelo 'i-i' (i jedno i drugo) koje su (s razlogom) prihvatile sve civilizirane (jezične) norme" (2005:85). Tu nemoć odnosno nespremnost Silić dovodi u izravnu vezu s politizacijom jezika kroz "društvene igre" kojima se jezikoslovlje nije bilo u stanju othrvati. U vezi s tim kaže:

"(...) načelo "i-i" pretpostavlja znanje kriterija po kojima se provodi. To, drugim riječima, znači da ga mogu provoditi moćni, a ne nemoćni. Nemoćnima je svojstveno načelo "ili-ili". Jedino je naime zahvaljujući njemu (načelu "ili-ili") moguće zabranjivati. Ono k tome vodi k radikalnom purizmu i sprezi radikalnog purizma s ideologijom i politikom. I da u skladu s time završim: Ne osjeća potrebu za zabranom moćan, nego nemoćan." (Silić 2005:86)

Tri godine kasnije Silić (2003) dodaje: "Obratimo se najprije moći jezika, pa tek onda moći čovjeka. Samo nas jezik (kao sustav)¹³⁹ može učiniti jezično kompetentnima, pa onda i jezično kreativnima". Branka Tafra (2005:79)¹⁴⁰ također kritizira ljudski faktor, i pola u šali pola u zbilji, izlaz vidi – u transcendentnom:

¹³⁸ Tematski prilog Vijenca br.185 od 23. ožujka 2000. objavljen je kao knjiga u biblioteci Vijenac Matice hrvatske pod naslovom *Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična kultura*, ur. Jelena Hekman, 2005 g. Citirano prema knjižnom izdanju.

¹³⁹ J. Silić uvodi opreku *jezik kao standard: jezik kao sustav* na temelju de Saussureove dihotomije *langue:parole*. Jezik kao sustav potencijalna je veličina koja se vodi isključivo unutarnjim jezičnim zakonitostima i za njega nisu relevantni vanjski faktori (kultura, narodnost, politika, vjeroispovijest, moral...), povijest jezika ni oznake kao što su historizmi, arhaizmi, dijalektalizmi, vulgarizmi, sinonimi i sl. Jezik kao standard aktualna je veličina, normiran govor, i predstavlja individualno-kolektivna kojom upravljaju unutarnje i vanjske zakonitosti. S tim u vezi Silić govori o implicitnoj i eksplicitnoj normi - prva je lingvistički ukotvljena i karakterizira jezik kao sustav, a druga sociolingvistički i karakterizira jezik kao standard. Zaključujući kako se radi o dinamičnoj, evolucijskoj, pojavi u kojoj odlučujuću ulogu igraju vanjski faktori, Silić naglašava kako ni konzervativna ni radikalna orijentacija nije prikladna u smijeni tih procesa. (Silić 1999:235-246, 2006:17-22)

¹⁴⁰ Tematski prilog Vijenca br.136 od 20. svibnja 1999. objavljen je kao knjiga u biblioteci Vijenac Matice hrvatske pod naslovom *Jezik na križu, križ na jeziku I – Rasprave o pravopisnim pravilima*, ur. Jelena Hekman, 2005 g. Citirano prema knjižnom izdanju.

"U svemu ovome tradicija služi samo kao pokriće namjera koje imaju drugi povod. Treba stvoriti dojam da se nešto važno radi da bi se prikrila prava istina o vlastitim grijesima prošlosti i jalovosti kroatistike. Za sve ove godine u kroatistici samo su pojedinci nešto vrijedno učinili, ali mnogi su prešućivani ili osporavani ako nisu po tko zna kojem kriteriju "naši". Postoje ustanove kojima je hrvatski jezik predmet rada, postoje razna vijeća, postoje vrsni jezikoslovci, zaposleni su novi djelatnici, osuvremenjena je oprema, troši se nemali novac, a potrebnih djela nema. (...) Uspješnost se ne mjeri dokazanom stručnošću, nego glasnoćom povika kako hrvatski jezik konačno treba osloboditi od vukovštine (...) Političari mogu odlučiti o promjeni pravopisa i o osnivanju ureda za jezik, jer za posljedice ionako nitko ne pita. Narod će i dalje zamuckivati, znanstvenicima će biti potreban lektor, pred strancima ćemo se opravdavati zašto nemamo jezičnih priručnika, neznalice će preko administracije širiti leksičke nakaze... Pa kad se nitko ne brine, što drugo reći nego: Bože, čuvaj hrvatski jezik."

U začaranom krugu *jalove kroatistike* (ibid.) jedino što nije sporno činjenica je da "službenoga autoriteta nikada nije ni bilo: osnivana su razna jezična povjerenstva, uredi i odjeli koji su predlagali normativna rješenja što se uglavnom nisu usvajala (...) I dok jezikoslovci tvrde da struka savjetuje, a vlada odlučuje, vlast govori kako se odluke moraju prepustiti struci." (Lučić 2007:346). "Tako nastaju nedoumice, lutanja od jedne krajnosti do druge. A krajnosti su malokad dobre. Govori se da treba ići zlatnom sredinom. Ali kako je naći?" pita se Stjepan Babić u članku naslovljenom *Pohrvaćivanje*¹⁴¹ i nudi rješenje: "Ta zato su tu jezikoslovci! Jesu, ali mnogi i ne pitaju jezikoslovce, nego se žure pa upadnu u glib. A s druge strane ni jezikoslovci **nisu svemoćni. Nije sve u njihovoj vlasti** [podebljala M.V.], a ni oni ne mogu razriješiti baš sve. Katkada na odluku utječe više silnica različitih smjerova, često suprotnih".

Takav umišljeni položaj jezikoslovca-čarobnjaka koji ova, zbog alibizma kojim se pokrivaju eventualni neuspjesi, kontradiktorna izjava donosi, reflektira anakron tradicionalan stav kvazipurističke struje jezikoslovlja, koja ne pristaje na osuvremenjivanje pristupa jeziku i sprečava jezik da se razvija u skladu sa svojim potrebama. Jer pod "često suprotnim smjerovima" krije se onaj koji je u tim raspravama usput zaboravljen – jezik, zajednički i suprotstavljenim jezikoslovcima i sebi prepuštenim govornicima,

¹⁴¹ S. Babić, *Pohrvaćivanje*, Vjesnik, 18. travnja 1991.

koji poput zanemarenog djeteta čeka da mu se pogleda u oči, upozna ga se, ne gledajući mu u zube (koji i ne moraju biti najčistiji) i vjerno fotografira.

"A političke elite kao da se zapravo boje onoga čega su se etablirane elite uvijek bojale: onih koji dolaze s drugačijim stavovima i novim idejama, onih koje ne poznaju i ne mare istinski upoznati. Naime, vlastite djece, budućih birača, ali i zastupnika, ministara i europskih povjerenika." (Žanić 2007:362)

Jer jezik koji je iznio hrvatsku naciju kroz prethodna stoljeća, krajem 20. stoljeća stasao je u pubertetliju koji umjesto pelena traži da ga se odvede u trgovinu i tamo za sebe odabere nove hlače. Strane ili domaće marke – pitanje je sad... Kompleks koji "kreatori jezika" nabijaju korisnicima jezika dekadentna je briga o pedigreu, koja nažalost prijete klasičnom razvoju priče – dok se roditelji brinu o svom ugledu u uskim krugovima sebi sličnih, njihov tinejdžer drogira se u parku ili u boljem slučaju luta svijetom kao siročić, neopisan i neuređen, u starim krpama i bez dokumenata.

Službene dokumente, koji su ujedno i politički epilog onoga što se zahuktalo početkom devedesetih godina 20. stoljeća, jezik koji se na temelju Ustava RH u Republici Hrvatskoj od 1990. godine i službeno zove hrvatski dočekao je osamnaest godina kasnije. Ostatak svijeta *priznao* ga je 1. rujna 2008 g.¹⁴² odlukom međunarodnog tijela ISO 639-2 Registration Authority i njegova savjetodavnog tijela Joint Advisory Committee, a na temelju zajedničke inicijative Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Hrvatskog zavoda za norme, Narodne biblioteka Srbije i Instituta za standardizaciju Srbije. Promjena međunarodne oznake za jezike s dotadašnjeg *scr* (Serbo-Croatian-Roman) i *scc* (Serbo-Croatian-Cyrillic) na *hrv* za hrvatski i *srp* za srpski jezik u hrvatskim medijima ocijenjeno je kao velika pobjeda hrvatskog jezika i konačno zbogom srpsko-hrvatskom. Sâmo *međunarodno priznanje* hrvatskog jezika, koje je novinarka Večernjeg lista usporedila s matičnim brojem s kojim pojedinac službeno postaje jedinstvena osoba¹⁴³, nepogrešivo izaziva

¹⁴² Službenim dopisom od 17. lipnja 2008 g. ISO 639-2 Registration Authority potvrdio je prihvaćanje zajedničkog zahtjeva, a odluka je stupila na snagu službenom objavom izmjena u tablici za oznake jezika 1. rujna 2008.

¹⁴³ Mirjana Jurišić u Večernjem listu od 16. srpnja 2008. pod naslovom *Velika pobjeda hrvatskoga jezika*

asocijacije na nedavna priznavanja novih država i preraspodjelu teritorija postkomunističke Evrope, a da se sa samim zemljama ništa dogodilo nije, te nedvojbeno ukazuje na spregu političkih i društvenih prilika pri formiranju i afirmiranju statusa sustava dogovorenih znakova s ustaljenima pravilima korištenja kojime ljudi izražavaju misli i osjećaje, kako se najšire definira jezik. Tako i spomenuto "krštenje" standarda hrvatskog jezika u ime ISO norme ima svoju (pred)priču, dobre i loše junake, bolja i lošija poglavlja, bilješke ispod crte i čitanje između redaka, a iznad svega svoje fabularne zakone akcije, reakcije i interakcije.

3.2. SAVJETNIŠTVO (knjižno, radio, telefonsko)

Lud zbunjenog (iz)općio.

Val nacionalno entuzijazma i "pospremanja dvorišta" devedesetih donio je seriju jezičnih savjetnika rađenih po principu "valja – ne valja" čiji su autori vođeni isključivo nacionalnim, ali ne i funkcionalnim potrebama zajednice odnosno vlastite prosvjetiteljske ulogu koju su si pripisali. Njihova kvaliteta osporena je od strane struke, a činjenica da su se pojavili, dakle da je za njih postojala potreba, govori o stanju nacije u kojoj su u sklopu cjelokupne kulture licitarskog srca vanjski nacionalni simboli nadvladali sumnjiv sadržaj. Slično se dogodilo i na glazbenoj sceni u kojoj je radijske stanice preplavila domoljubna glazba, gotovo identična budnicama iz 19.st., partizanskim narodnooslobodilačkim ili ustaškim pjesmama, koja je izbacila i danas aktualnog i kontroverznog glazbenika Marka Perkovića Thompsona, s jednostavnom glazbom i jasnim "porukama" koja u brzom vremenu niskih kriterija ne iziskuje kontemplaciju, ne nudi duhovni izazov niti komunikaciju sa suvremenošću, nego podilazeći elementarnim tradicionalnim nacionalnim vrednotama (vjera–obitelj–domovina) nudi površinske modele za identificiranje mase. Filmska produkcija devedesetih također je podlegla

jednostavnoj crno-bijeloj vizuri, režimskim redateljima i pamfletističkim ostvarenjima, te nije zabilježila vrednija ostvarenja, što je rezultiralo negativnom stavom prema nacionalnoj kinematografiji uopće. Na tom valu izloge knjižara preplavila su izdanja koja također u crno-bijeloj, dvostupčanoj, tehnici prikazuju nacionalni jezik. Autori tih instant-priručnika mahom su (polu)laici koji su iskoristili trenutak da vlastite (nacionalne) frustracije uzrokovane nepovoljnim položajem u prethodnoj državi, u novoj državi transponiraju na cijelu naciju. Zajednička karakteristika tih priručnika jednostran je puristički pristup, potiskivanje polifunkcionalnosti jezika, izrazita usmjerenost na leksičku, dakle simboličku, razinu te obrambeni stav prema srbizimima i posuđenicama odnosno tuđicama uopće.

Usp. Protuđer (2004) o *Jezičnom priručniku* Marijana Krmpotića iz 1992 g.:

"Većina je riječi pisana jednoplošno (crno-bijelo), bez dodatnih objašnjenja ili bilo kakvih znakova (zanemariv je broj riječi dodatno objašnjen), i to je najveća zamjerka ovome razlikovniku. O drugome se dijelu za podosta riječi može uputiti kritika jer nisu dovoljno objašnjene pa čitatelja zbunjuju",

o *Razlikovnom rječniku hrvatskoga ili srpskoga graditeljskoga nazivlja* Zdenka Vazdara iz 1993 g.:

"Razlikovni se rječnik temelji na svakodnevnome iskustvu, a ne na obimnome istraživanju, ističe autor u Proslovu. (...) Dakle Vazdarov razlikovnik nije otišao dalje od zamke u koju su pali mnogi hrvatski razlikovni rječnici jer su jednoplošno tumačili riječi i njihovo značenje. Treba reći da je pisanje razlikovnih rječnika doista teško i nezahvalno jer se uvijek može pogriješiti i nije lako uvijek dati potpuno pravilno rješenje s obzirom na složenost problematike.",

te Zoričić (1998:418):

"Svi su oni više-manje stručno slabo utemeljeni. Prilično složene odnose kroatizama i srbizama svode obično na jednostavno nabranje, zanemaruju raslojavanje jezične građe i stilske vrijednosti, ne uzimaju u obzir stilove standardnog jezika itd. Kad bismo ih u svemu poslušali, od njih bi hrvatski jezik mogao imati više štete nego koristi jer potiskuju priličan broj njegovih sasvim običnih riječi. Ipak najveća je slabost takvih djela što se iz njih teško razabiru prave jezične posebnosti suvremenoga hrvatskog jezika."

Pozivajući se na Stjepana Babića, Ilija Protuđer praktičnu potrebu za savjetnicima vidi u nepostojanju pouzdanog rječnika hrvatskog jezika¹⁴⁴

¹⁴⁴ Vladimir Anić prvo izdanje *Rječnika hrvatskoga jezika* objavio je u prosincu 1991. godine. Bio je to prvi jednojezični hrvatski rječnik izdan 90 godina poslije Broz – Ivekovićeva *Rječnika hrvatskoga jezika* (1901.). Rječnik koji je Vladimir Anić objavio nakon

početkom devedesetih godina te je zato "postojanje dobrih savjetničkih članaka važno za pravilniji i uspješniji razvoj hrvatskoga jezika." (ibid.)

Razlog za postojanje loših savjetnika rezultat je općeg stanja duha krajem 20. st. u Hrvatskoj, u kojoj je nesustavnim i neosmišljenim podržavanjem nacionale euforije pribjegnuto brzim rješenjima koji otklanjaju vanjske nepoželjne elemente odnosno potenciraju poželjne, ali nude gotove modele bez pretenzija na pounutrivanje i zbiljsko prihvaćanje tih modela. Takvi modeli traju koliko i sva instant-rješenja. Upravo u tome može se iščitati nedefiniranost i faktičko nepostojanje jezične politike ondašnje vlasti, koja je upotrebom jezika kao nacionalnog simbola posegnula za nečime čime nije bila u stanju rukovati, jer već odavno te nacionalne okvire prelazi. Pobuđeni interes za jezik nije pratio spoznaje suvremene lingvistike niti suvremene civilizacije uopće. Bez obzira na stupanj gospodarskog razvoja i rat koji je donio izvjesna ograničenja, i u Hrvatskoj na kraju 20. st. postoji široki sloj obrazovanih, književni jezik je svakodnevica, ne privilegija elite, a njime i o njemu izrečene informacije, kao i mišljenja, razmjenjuju se brzinama i sredstvima

dvadesetogodišnjeg rada dio jezikoslovne javnosti osudio je smatrajući da je raden kao rječnik hrvatskog ili srpskog jezika te da je promjenom političkih okolnosti promijenjen tek naziv rječnika, ali ne i sadržaj. Iste godine kada i Aničev rječnik izašlo je prvo izdanje *Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika* V. Brodnjaka, a devet godina kasnije objavljen je *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000.) urednika Jure Šonje u izdanju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige. Pri Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje danas se izrađuje rječnik utemeljen na korpusu i u skladu s načelima korpusne lingvistike. Završetak je planiran sredinom 2011 g. *Hrvatski narodni korpus (HNK)* počeo se sastavljati 1998 g. u Zavodu za lingvistiku Zagrebačkog Filozofskog fakulteta, prema zamislima Marka Tadića. Trenutno ima 105 milijuna pojava.

Oskudan leksikografski opis hrvatskog jezika u 20. st. također je odraz društveno-političkih okolnosti koje su to stoljeće pratile. Krajem šezdesetih godina ekipa jezikoslovaca (S. Babić, D. Brozović, B. Finka, M. Mogaš i V. Anić) pod vodstvom Ljudevita Jonkea okupila se na izradi hrvatskog rječnika, no taj rječnik ostao je samo pokušaj jer je rad na njemu ugušen zajedno s hrvatskim proljećem sedamdesetih godina. Na samom početku devedesetih, 1991., u Ministarstvu znanosti i tehnologije RH bio je prijavljen projekt izrade još jednoga nesuđenog rječnika hrvatskoga jezika. Rječnik se radio se u Zavodu za lingvistička istraživanja HAZU-a, voditelj projekta i glavni istraživač bio je S. Babić, a suradnici I. Sović, A. Gluhak, A. Nikolić-Hoyt i B. Petrović. Projekt koji je vođen pod šifrom 6-03-211 imao je određeno trajanje od 1. siječnja 1991. do 31. prosinca 1996. Do tada je objavljeno 17 radova na projektu (4 knjige, 4 rada u knjizi i 9 u časopisu), a opisana svrha projekta je popisati i opisati rječnik suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika (prema podacima Ministarstva znanosti i tehnologije dostupnima i na internet stranici http://www.mzos.hr/svibor/6/03/211/proj_h.htm). Po istjecanju petogodišnjeg roka projekt nije ponovno prijavljen na natječaj koji je Ministarstva raspisalo 1996 g. "*Zašto rječnik nije objavljen i dokle se stiglo u izradi, nismo uspjeli saznati zbog objektivnih razloga koji su onemogućili nositelja projekta Stjepana Babića da da izjavu.*" – rekao je Jure Šonje na stranici Kulture u Vjesniku. (*Umjesto očekivana tri, pojavit će se tek jedan novi rječnik hrvatskog jezika?*, Vjesnik 17. listopada 1999.)

nezamislivima u 19. stoljeću¹⁴⁵. Stoga je i mogućnost da se jedna, simbolička, funkcija jezika istakne i realizira do kraja bitno sužena. U takvoj pat-poziciji tzv. jezična politika stihijski je prepuštena svima. Na sličan način na koji je ilirski purizam 19. stoljeća u svoje vrijeme obavio zadatke jezičnog planiranja, a da toga nije bio ni svjestan, tako su i *neopreporoditelji* posegnuli za elementnima tipičnima za iracionalno (idealistički) motivirano purističko jezično planiranje (prema Thomas 1992:60)¹⁴⁶:

1. **emocionalna povezanost s ciljevima** (mobiliziranje naroda za obranu domovine, potvrđivanje nacionalnoga identiteta, isticanje teškog položaja u prethodnoj državi)
2. **subjektivno predstavljanje vlastitih potreba kao potreba jezične zajednice** (isticanje simboličke i zanemarivanje funkcionalne razine jezika)
3. **isticanje posebnosti jezika** (arhaizacija, pravopisne intervencije, isticanje morfoloških i sintaktičkih osobitosti – tzv. *dakanje, sakanje i kakanje*¹⁴⁷)
4. **kritiziranje nepravilnosti bez referencija na eventualne dobrobiti** (diskreditiranje upotrebe tuđica, kritiziranje upotrebnih oblika govornog jezika i potiranje polifunkcionalnosti jezika)
5. **poimanje purifikacije kao jednog rješenja za jezične probleme** (podrška jezičnom savjetništvu, knjižnom, novinskom i emisijama savjetničkog tipa; promicanje regresivnog *ispravljanja oštećenog*

¹⁴⁵ Usp. Velimir Visković o pravopisnim promjenama s kraja stoljeća: "U ilirskom razdoblju u Hrvatskoj je bilo jedva nekoliko tisuća pismenih ljudi i dovoljan je bio dogovor nacionalne elite da bi se reforma provela. Danas se, međutim, takva reforma ne tiče samo uskog kruga pismenih ljudi koji se koriste hrvatskim jezikom. Protiv njihove volje nikakva se reforma ne može provesti." (2005:135)

¹⁴⁶ Izvorni citat: "1. Such purist tend to be emotionally committed to their goals; 2. They tend to display subjectivity in identifying their own usage with what is desirable for the collective; 3. Their brand of purism is concerned with foregrounding what is specific to a particular language and downplay universal characteristics; 4. Such purism is prone to identify wrongs without reference to what righting these wrongs may achieve; 5. Such purism is often a single-issue ideology: it seeks a specific, short-term solution to a perceived shortcoming in a language." (Thomas 1992:60-61)

¹⁴⁷ Što znači: konstrukcija da +prezent, prijedlozi "sa" i "ka" su srpska jezična osobitost, hrvatska je upotreba infinitiva, prijedlog "sa" koristi se samo ispred s, š, z, ž, inače je "s", a prijedlog "ka" samo ispred k i g, inače je "k".

jezika, medijsko prozivanje i neargumentirano diskreditiranje neistomišljenika)

Razlika između iliraca i njihovih suvremenih replika bila je u vremenskom raskoraku od sto i pedeset godina. Njihov je purizam tek anakrona loša kopija modela iz prošlosti koja naciju, koja ovaj put ima svoje jezične navike¹⁴⁸, dovodi u položaj pučkoškolca u kojega treba uliti "kako valja – kako ne valja" pisati odnosno govoriti. O odnosu nacije prema jeziku koja dijeli naučene devetnaeststoljetne nazore, kao i različitoj prezentaciji istih činjenica, svjedoče dvije sljedeće izjave:

"Osim toga to je desetljeće [posljednje u 20. st. – M.V.] višestruko nadmašilo sva prethodna, ne samo u svojoj nakladničkoj osebujnosti i raznolikosti, nego su u njemu širom otvorena vrata potpunomu, svestranomu i nesmetanom proučavanju hrvatskoga jezika što je u proteklih stotinjak godina bilo onemogućeno. Sve su to spoznali hrvatski jezikoslovci, književnici, prosvjetni djelatnici (osobito hrvatskoga jezika) i svi kojima je na srcu materinski (hrvatski) jezik, pa je svatko na svoj način pridonio da se u zadnjemu desetljeću XX. stoljeća objavi više naslova o hrvatskome jeziku (savjetničkih djela) nego u cijelomu stoljeću." (Protuđer 2004)

"Hrvatski jezikoslovci hrvatskim jezikom se bave ne samo kao govornici, kao Hrvati, nego kao stručnjaci i normalno je da su osjetljivi kad se u to područje upliću ljudi koji vjerojatno imaju dobre namjere, ali nažalost nemaju dovoljno stručnosti da bi o tome mogli mjerodavno razgovarati. Zato im dobronamjerni amateri "idu na živce" jer im se čini da takvi više štete nego koriste. A opet, ni mišljenja koja dolaze iz izvanstručnih krugova, ne mogu se posve ignorirati jer je standardni jezik i sociolingvistička činjenica." (Samardžija 2000:79)¹⁴⁹

Takav odnos nacije prema jeziku podržan je upravo društveno uvjetovanim posezanjem za simboličkom funkcijom jezika, motiviranim prijelomnim razdobljem u nacionalnoj povijesti, ali neukotvljenim u opće (jezikoslovne) spoznaje i stupanj razvoja društva. S obzirom na to da su neopreporoditelji, za razliku od iliraca, bili nesustavni i nejedinstveni, jer je

¹⁴⁸ Usp. Branka Tafra (2005:78): "*Jedno je stoljeće također tradicija.*"

¹⁴⁹ Razgovor sa Samardžijom emitiran je na Trećem programu Hrvatskog radija u emisiji *Razgovor s povodom*, 12. travnja 1999., knjižno objavljen 2000.

svatko od njih igrao na svoju individualnu viziju jezika, ne uzimajući u obzir stvarne nacionalne potrebe, kratkoročno su i sami upotrijebljeni u ulozi "djelatnika na privremenom radu u politici" (Kovačec 2003) u mladoj državi u kojoj je "funkcija jezika prečesto svedena na funkciju vrpce oko šešira, značke u zapučku, vitlanja barjakom na utakmici itd." (ibid.).

Podupiranjem, ili bar prešutnom tolerancijom, lakšeg puta obilježenog populističkom jezičnom (ne)kulturom učinjena je medvjeda usluga (Silić 2000) upravo tom simbolu. To je rezultiralo kontraproduktivnom nesigurnošću u govornom i pisanom izričaju i, danas se može reći, indiferentnošću prema nacionalnom standardnom jeziku. Jer mišići napumpani instant-steroidima vrlo brzo splasnu, za razliku od dobre i pravilne ishrane.

"Ako smo mogli toliko izdržati u čekanju vlastite države, ne vidim zašto se ne bismo mogli strpjeti i postupno – školovanjem – doći do onoga stupnja jezične kulture kojim bismo bili zadovoljni. To je, naravno, duži, naporniji i teži put, ali on sasvim sigurno donosi dobre rezultate." (Samardžija 2000:68)¹⁵⁰.

Jezikoslovna djela s početka devedesetih u jednoj svojoj dimenziji ipak su moderna – gotova sva su žanrovski hibridi između savjetnika (valja x ne valja), razlikovnih rječnika (srpski x hrvatski, tuđica x našica¹⁵¹), polemika te popularno-znanstvenih studija o jeziku. Zbog toga ih je teško klasificirati. Ilija Protuđer, novinar i gimnazijski profesor, sam autor savjetničkog bestselera *Pravilno govorim hrvatski* (četiri izdanja: 1997., 1998., 2000., 2004.) u svom *Povijesnom kronološkom pregledu hrvatskih jezičnih savjetnika (od početka) 1904. do 2004.* objavljenom u ljetnom broju Kola 2004 g. piše kako su u hrvatskoj pisanoj povijesti objavljena 53 jezična savjetnika, a od toga u zadnjem desetljeću 20. stoljeća čak 30, ubrajajući u konačni broj i 10 različitih razlikovnih rječnika "koji su po svojem značaju većim postotkom jezični savjetnici. Dakle, u jednome desetljeću čak 30, što je mnogo više nego u cijeloj pisanoj povijesti do 1990." (Protuđer 2004).

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Termin Stjepka Težaka (2004)

Sva tri postojeća popisa jezičnih savjetnika¹⁵² početak hrvatskog jezičnog savjetništva smještaju u 1904. godinu kada je izašlo djelo *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku Vatroslava Rožića*¹⁵³. Protuderov pregled vremenski je ograničen 2004. godinom, stoga završava djelom *Hrvatski naš (ne)podobni* S. Težaka (2004), no tematski je proširen jer u popis ubraja i rječnike. Babićev pregled završava aktualnom godinom i *Hrvatskim jezičnim savjetnikom* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavljenim 1999 g.¹⁵⁴, uz zaključak: "Ukupno 34 djela u sto godina, prosječno svake tri godine po jedno, a od 1990. petnaest, dakle prosječno svake godine po jedno i pol, pogotovu ako se uzme da ovdje možda nisam zabilježio i koje najnovije djelo. Ovamo nisu ubrojani razlikovni rječnici, kojih ima podosta." (Babić 2000). I. Marković u svoj popis također ne ubraja rječnike. Njegov popis sa zadnjom izmjenom 11. studenoga 2009 g. donosi nešto sustavniju obradu građe koja je klasificirana u četiri kategorije: I. Savjetnici i savjetničke knjige (bez razlikovnih rječnika), II. Veće studije, III. Novinske rubrike, IV. Časopisi Hrvatski jezik i Jezik. Najaktualnije djelo na popisu je *Antibarbarus hrvatskoga jezika* Joze Dujmišića¹⁵⁵, prvi put objavljenog u Zagrebu 2008 g.

¹⁵² Ivan Marković *Važniji hrvatski jezični savjetnici* (online na stranicama Zagrebačke slavističke škole:

http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Markovic_Savjetnici.pdf), Stjepan Babić *Jezični savjetnici* (2000.), Ilija Protuder *Povijesnom kronološkom pregledu hrvatskih jezičnih savjetnika (od početka) 1904. do 2004.* (2004.)

¹⁵³ Vatroslav Rožić: *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zemun ¹1904, *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, Zagreb ²1908, ³1913., pretisak Zagreb 1998.

¹⁵⁴ *Hrvatski jezični savjetnik*, ur. L. Hudeček, M. Mihaljević i L. Vukojević, Zagreb 1999.

¹⁵⁵ Radi se o prvi put uknjiženima radovima jezikoslovca antivukovske orijentacije čija je znanstvena recepcija do sada potpuno izostala. Dujmišićev *Antibarbarus* donosi jezične savjeti koji su između 1932. i 1935. izlazili u *Obzoru* i *Hrvatskoj straži*, razlikovni rječniku srpskog i hrvatskog jezika pod naslovom *Razlike u jeziku među srpskim i hrvatskim književnicima* te različite članke (npr. o Menčetićevu i Držićevu jeziku, o turcizmima, o etimološkom i fonetskom pravopisu, o prevođenju hrvatskih književnih djela na srpski jezik, te osobito o Vuku Karadžiću, Đuri Daničiću i hrvatskim vukovcima). Usp. pregledni članak *Jezični purizam Joze Dujmišića* Tatjane Pišković (2008) u kojem se Dujmišićevo djelo nastoji kontekstualizirati te klasificirati prema Thomasovoj kategorizaciji purističke djelatnosti jer je "za očuvanje posebnosti ugroženoga jezika ključna upravo puristička aktivnost. Budući da je antivukovski purizam imao manje sljedbenika nego onaj vukovski, Dujmišićeva protuvukovska orijentacija i isticanje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika ne bi smjeli ostati prešućeni." (2008:324). Vrlo zanimljivo otkriće prešućenog filologa i dokumentarna vrijednost njegova djela koje je svjedočanstvo o jednom osebujnom, no prošlom, razdoblju povijesti hrvatskog jezika prve polovice 20. stoljeća donosi, međutim, i neke intrigantne zapise o pojavama koje nisu vezane za jugounitaristički sociolingvistički splet. Dujmišić, npr. u tekstu *Tko sve kvari hrvatski jezik* napisanom 1937. g. nabraja najveće "grešnike na području hrvatskoga jezika". Pisci udžbenika i ostalih školskih priručnika uvijek su najodgovorniji za jezičnu čistoću jer loše sastavljene školske knjige generiraju sve veće

Marković napominje: "Premda načinjeni s pomnjom, popisi nemaju namjeru biti ni potpuni, ni konačni, a ni bibliografski pedantni. Podložni su provjeri, korekcijama i dopunama. Svrha im je praktična – namijenjeni su domaćim i stranim studentima hrvatskoga jezika."

Iako kao *službeni* početak uzimaju 1904. godina sva trojica sastavljača popisa jezičnih savjetodavaca spominju i starije izvore, te je "većim studijama počeo je [sve podebljano – M.V.] 1873. Fran Kurelac djelom *Fluminesia ili koječega na Reci izgovorenoga, spevana i nasnovana*, Zagreb, 1862. zatim studijama *Vlaške reči u jeziku našem*, Rad, JAZU, 1892. i *Mulj govora nespretna i nepodobna nanesena na obale našega jezika ili o barbarismih*, Rad, XXIV. i posebno, zatim člankom *Vlaške riječi u jeziku našem*, Rad JAZU, 1873., zatim nizom od četiri članka Luka Zore, *Paljetkovanje*, Rad CVIII, CX, CXIV, CXV, T. Maretić, *Ruske i češke riječi u hrvatskom jeziku*, Rad CVIII, Nast. vj. III. Prvi pravi niz počeo je T. Maretić pod naslovom *Filologičko iverje u Viencu*, XVIII., od god. 1886. T. Maretić u I. izdanju Gramatike i stilistike ima Dodatak Stilistici (*antibarbarus*), ali kako je to manji i sporedni dio knjige i same Stilistike, a pisano je na nepregledan način, **to ne možemo smatrati** posebnim djelom. Drugu je seriju počeo Ivan Broz nizom *Filologijske sitnice u Hrvatskome učitelju* od 1886. i Viencu, god. XXI. od 1889. **Teško je reći koliko se** knjiga Marcela Kušara *Narodno blago*, Split 1934., pretisak Zagreb, 1993., **može smatrati jezičnim savjetnikom.**" (Babić 2000). Ilija Protuđer odlazi još dublje u prošlost i kaže: "Prve savjete i upozorenja naći ćemo kod starijih hrvatskih književnika i jezikoslovaca: Zoranića, Kašića, Džamanjića, Mikalje, Matulića Albertia, Tanclinger Zanottia, Zlatarića, Reljkovića, Križanića, Kanižlića, Tadijanovića, Vitezovića i dr.". Znakovito je da popisi imaju prilično fleksibilnu predodžbu o jezičnom savjetništvu. U njih nisu uvrštena tek "čista" znanstvena djela, kojih je ionako u kroatistici devedesetih

nezanje i nemar prema jeziku. Do opće inflacije raznih udžbenika došlo je jer su školske knjige postale najsigurnija i najunosnija renta, pa ih pišu slavisti, ostali jezikoslovci i oni koji se jezikom uopće ne bave kvareći hrvatski jezik i leksikalno i glasovno i formalno i sintaktički. Zaključno Dujmušić konstatira: "da li će pak tko u nas očistiti hrvatski jezik od kojeakva smetlja i tako zaslužiti nadimak 'hrvatski jezikoslovni Herkul', vrlo je sumnjivo, jer živimo i dugo ćemo živjeti bez pravog auktoriteta. Ta već se učitelji pučkih škola prodaju za neke auktoritete. To znači doba kulturne anarhije." (2008:331)

malo, ali uvrštena su, npr., djela stilističara Krunoslava Pranjića (*Jezik i književno djelo, Jezikom i stilom kroza književnost*), enciklopedijsko djelo prevoditelja, leksikografa, jezikoslovca i književnika Tomislava Ladana (*Riječi – značenje – uporaba – podrijetlo*), terminološka djela Milice Mihaljević (*Hrvatsko računalno nazivlje, Kako se na hrvatski kaže WWW?, Terminološki priručnik*), Mile Mamića (*Temelji hrvatskoga pravnoga naziva*) i Vladimira Loknara (*Teme iz medicinskoga nazivlja*), Anićev *Glosar za lijevu ruku*, koji teško da se može nazvati savjetnikom te ga i Babić u svom popisu opisuje kao "osebujno djelo ne samo s obzirom na druge jezične knjige, nego i na jezične savjetnike, iako je njima najbliže" (Babić 2000), kao i znanstvena jezikoslovna djela poput Samardžijinih prinosna proučavanju purizma *Jezični purizam u NDH. Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik i Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*) ili medaljonskih studija o riječima Nives Opačić (*Iza riječi*).

Mišljenja sam da takav pristup koji izjednačava bilo kakvo bavljenje jezikom, pa tako i brigu o njemu, sa savjetovanjem koje se opet izjednačava s purizmom samo pridonosi općoj zbunjenosti govornika i odbojnosti prema standardnom jeziku. Time se također diskreditira struka sugerirajući kako je savjetovanje svakodnevna i poželjna, jer je tradicionalna, pojava kojom se može baviti svatko. Ivo Pranjković takve uratke koji se bave dvostupčanim ukalupljivanjem hrvatskog jezika u odnosu prema drugom (srpskom) jeziku jednoznačno osuđuje proglašavajući ih "tzv. razlikovnim rječnicima i sličnim (većinom nadrinormativnim) priručnicima" (2008:91), dok ih Stjepan Babić dijeli na stručne i amaterske, a amaterski na pretenciozne i nepretenciozne (Babić 2002:169-170). Mario Grčević problematizira Pranjkovićevu karakterizaciju Brodnjakova rječnika kao nadrinormativnog, "pogotovo ako se ustanovi da vrši normativan utjecaj, tj. da igra normirajuću ulogu" te ističe kako "treba uzeti u obzir da u nekim našim savjetovnicima ima i mnogo dobrih rješenja" (2003:241) Kao primjer navodi Šamijin *Hrvatski jezikovnik i savjetovnik* čija su "mnoga rješenja koja nudi, utemeljena, prihvatljiva i zanimljiva." Šamijin Savjetovnik ponudio je 1997 g. i samu imenicu

"savjetovnik"¹⁵⁶ za knjigu u kojoj se donose savjeti, za razliku od imenice "savjetnik" koja bi se trebala odnositi samo na osobu koja daje savjete. U veljači 2010 g. internetski pretraživač Google na upit "savjetovnik" odgovara: "Jeste li mislili: savjetnik?" te izbacuje 69 stranica na kojima se imenica "savjetovnik" ipak pojavljuje. Od tih 69 pojavnica dvije upućuju na Grčevićev članak, sve ostale naslov su Šamijinog savjetnika u različitim bibliografskim popisima, knjižničkim katalozima, internetskim antikvarijatima i slično¹⁵⁷. Imenicu "savjetovnik" ne bilježe aktualni rječnici hrvatskog jezika (Anićev i Šonjin), Hrvatski jezični savjetnik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, kao ni PHK¹⁵⁸, stoga iako je tvorbeno utemeljena, prihvatljiva i zanimljiva, na nju se može gledati tek kao na pokušaj intervencije u leksičku normu koji ne polazi od uzusa, te je zbog toga Pranjkovićevim riječima paranormativna odnosno mojim – kvazipurističko sijanje riječi odnosno pravila koje u novo vrijeme poseže za starim alatima i metodama. Zanimljivo je da Google bilježi i još jednu upotrebu imenice savjetovnik, jedinu u genitivnom obliku. Radi se o članku Branke Tafre *Potezanje konopa* iz Vijenca br. 158 od 24. ožujka 2000. u kojem kaže: "U ovih posljednjih desetak godina na jezikoslovnoj sceni glavnu riječ vode pojedinci, od vrhunskih, preko nedoučenih jezikoslovaca, do brojnih amatera, koji 'propisuju' što je pravilno u hrvatskom jeziku. Tko bi sve naslove savjetnika, savjetovnika i razlikovnika zapamtio, a kamoli naučio ono što je između korica!" U istom članku B. Tafra naglašava kako je hrvatski govornik zbunjen i frustriran jer mu je zbog velikog broja jezičnih priručnika koji nude različite, pogrešne ili prekomplicirane odgovore nabijen kompleks da ne zna svoj jezik. Smatra da je problem nikao upravo isticanjem u prvi plan leksičke razine, u kojoj se po potrebi lako mogu istaknuti simboličke dimenzije – "podobnost/nepodobnost određenih riječi, ideološka opterećenost, strah da se krivom riječi ne priskrbi etiketa vlastite nepodobnosti, zbog čega se

¹⁵⁶ Grčević navodi kako je i "razlikovnik" za razlikovni rječnik također Šamijina tvorenica. Pitanje je, međutim, koliko ju je Šamija izmislio, a koliko je preuzeta iz govornog jezika. Ostaje činjenica da je kod Šamije prvi put zabilježena.

¹⁵⁷ <http://www.google.com/search?hl=hr&q=savjetovnik&btnG=Tra%C5%BEi&lr=&aq=f&oq=>

¹⁵⁸ Praški korpus hrvatskog jezika (PKH) nastao je u razdoblju 2005-2006., kao građa za Veliki hrvatsko-češki rječnik koji nastaje u Institutu za slavenske jezike Češke akademije znanosti (Slovanský ústav AV ČR). Sadrži 120,6 milijuna pojavnica. Na temelju PHK-a sačinjen je čestotni rječnik svih gramatičkih oblika riječi koji se u korpusu javljaju.

preslikavao već provjereni model te se i nije pomišljalo na moguće sinonime". Previranja na leksičkoj razini odraz su oponašanja autoriteta i modela koji oni nude, a to je "na prvom mjestu politički i administrativni jezik" (ibid.). S obzirom da se leksička norma najteže uspostavlja jer se leksik "otima" normiranju, a pravopisna najlakše jer predstavlja čistu konvenciju, Tafra zaključuje da u Hrvatskoj postoji paradoks normi standardnog jezika u kojem postoji pravopisna sloboda, unatoč propisanom pravopisu, i leksička isključivost, umjesto da bude obratno. Odgovornost za to kaotično paradoksalno stanje je na jezikoslovcima:

"Na jezikoslovcima je velika odgovornost jer oni trebaju dati valjane jezične priručnike koji će pridonositi podizanju opće jezične kulture. Nažalost, među jezičnim kroatistima nema autoriteta, vlada netolerantnost, a nema još izgrađena demokratska odnosa u kojem bi različitost pogleda bila bogatstvo koje bi radalo plodove. Svatko kopa u svom rudniku, netko naiđe na zlatnu žilu, a većina izbacuje jalovinu. Još je podosta okrenutosti prošlosti, rodoljubnoga zanosa i prigodničarske znanosti, a malo je odgovora na suvremene potrebe. Opasno se smanjuje broj mladih kroatista koji hrvatski jezik mogu opisivati poredbeno sa slavenskim jezicima, koji se bave poviješću jezika, dijalektologijom, akcentologijom, etimologijom...". (Tafra 2000)

Odgovornost jezikoslovaca koji svoju zbuđenost prenose na govornike višestruka je. Odnosi se ne samo na konkretnu odgovornost za materijalne rezultate rada nego i na stav koji o jeziku imaju govornici, oni koji jezik nose, dakle i potencijalni budući opisivači toga jezika. Zbog toga što je kroatistika u začaranom jalovom krugu nove generacije iz nje radije bježe. O tome piše i novinar Denis Kuljiš u Nezavisnim novinama 14. srpnja 2004. u tekstu naslovljenom *Najbolja hrvatska riječ*:

"Oni [jezikoslovci – M.V.], naime, u javnosti pobuđuju strahovito negativne emocije: samo se iščekuje njihov tvoran napad iz zasjede. Običan čovjek osjeća da bi prekonoc mogao izgubiti status izvornog govornika – kao da ostaneš bez domovnice – pa više ne bi mogao instinktivno primjenjivati govorne norme, niti se za pravopis oslanjati na znanje iz osnovne škole. Lingvisti su stoga izašli na zao glas: potencijalno opasne štetočinke, oni su istodobno osumnjičeni za kriptorecidivizam retrogradne ideologije s kojom koketira i Marko Perković Thompson. Ukratko, na njih se gleda kao na bijesne pse. Nikad jedna znanost nije uživala manji ugled – ako učenjak prizna da se bavi ufologijom ili radioestezijom, ne riskira podsmijeh, jer je prema alternativni, znanstvenoj kao i seksualnoj, uspostavljena elementarna tolerancija, ali kaže li u pristojnom društvu da je renomirani jezikoslovac, doprijet će mu do ušiju mrzovoljno brundanje – Fuj, pijani stari zrakomlat!"

Možda će više poštovanja prema jezikoslovcima govornici pokazati onoga časa kada norma počne pratiti živi jezik, ali i – što je bitno – kada se hrvatski jezikoslovci dogovore po pitanju autoriteta i kompetencije te oslobode, barem znanost o jeziku, od simboličke funkcije koja je njezinu predmetu proučavanja imanentna i sociolingvistički opravdana, jednako kao i retorike "kumica s placa" koje se svađaju čija je roba bolja sve dok zainteresiranog kupca ne otjeraju šverceru s jeftinom robom sumnjive kvalitete. Iskazivanjem poštovanja prema govornicima – onima koji održavaju na životu predmet njihova proučavanja, možda će im zbiljski pomoći da se oslobode kompleksa¹⁵⁹ priprostih pučkoškolaca te odgovor na pitanje *kako se kaže hrvatski* potraže u adekvatnom normativnom priručniku ili u savjetniku koji je nadogradnja na čvrstu bazu stečenu školovanjem i odgojem u jezičnoj kulturi.

Iako savjetnici preferiraju leksičku razinu jezika, ne može reći da se ne dotiču i neleksičke. S njom u vezi simptomatično je da se po njima godinama, možemo reći i stoljećima, povlače isti savjeti (npr. N kći A kćer, N mati A mater sa školskim primjerom *Mati voli kćer, a kći voli mater*; genitivni oblici broja dva uz imenice m.r. i ž.r. *dvaju muškaraca, dviju žena*; tzv. sakanje koje norma dopušta samo u vezi s imenicama koje počinju na s, š, z, ž; prijedložna konstrukcija *u vezi s + I*, a ne *u vezi + G* ili npr. pisanje i izgovor sličnih oblika: *sljedeći*, s kratkim jatom i dugim nenaglašenim -e- je pridjev, a *slijedeći* s dugim jatom i dugim nenaglašenim -i- je glagolski particip). Iz toga je razvidno da ni isticana duga tradicija, kao ni brojnost savjetn(ik)a ne pridonose "skrbi za jezik", bez obzira kako se ona shvaćala. Zbog toga je razlog za njihovo postojanje realno dvojben. Podržavanje neučinkovite metode samo je još jedan dokaz o usidrenosti u starim navikama koji ne vodi napretku. Nijedan savjetnik do sada nije, npr., obradio pisanje pozdrava "bog", koji od regije do regije izgovorno varira kao "bog" i "bok", a tiče se normiranja

¹⁵⁹ V. Anić (1998) govori o tipu uplašenog izvornog govornika, N. Bašić (2005a) o strahu od jezika i frustriranih jezikoslovaca, N. Opačić (2003, 2005) o strahu od materinskog jezika. "A između glasniha potencijalnih mogućnosti, elementarnih osnova i niz alternativa s jedne i tihe znanstvene rasprave o pisanju jata s druge strane jezičnog prostranstva stoji bezlično mnoštvo i malobrojni jezikoslovci koji u strahu od veće nepismenosti podgrijavaju opću iluziju o vlasti nad vlastitim jezikom." (Sesar – Vidović 2001:623)

kajkavskog oblika sa završnim obezvučenim suglasnikom odnosno štokavskog sa zvučnim -g-. Normativni priručnici taj općeraširen pozdrav ignoriraju, uz iznimku Matičinog pravopisa koji u rječniku na str. 345. navodi: "bog (i bok)". Noviji primjer iz osobnog iskustva pisanje je službenog naziva države Češke (Republika Češka ili Češka Republika), za što se ne može naći pouzdan odgovor ni u normativnim priručnicima, još manje u savjetnicima.

"Mora se priznati da se na sva navedena pitanja može pronaći odgovor u normativnoj literaturi (iako ne baš uvijek jednoznačno), ali ako ste iz školskih klupa davno izišli, a jezik vam nije uža struka, ne će Vam biti jednostavno, lako i brzo snaći se u pravopisu, gramatici ili kakvom jezičnom savjetniku – jezični je telefon jednostavno i pouzdano rješenje." Na stranicama časopisa Jezik¹⁶⁰ tim je riječima predstavljen je **Matičin jezični telefon** pokrenut 28. siječnja 2005 g. pri Odjelu za hrvatski jezik osječkog ogranka Matice hrvatske. Primjeri koji se navode također svjedoče o banalnosti jezičnih problema i zbunjenosti građana kojima je čestim promjenama uzdrmano povjerenje u vlastitu elementarnu pismenost¹⁶¹. Najčešće na broj telefona 031/283-499 građani pitaju, npr. kaže li se *poštovati* ili *poštivati*, *putom* ili *putem*, *kùćanice* ili *kućanice*, *između dvije države* ili *između dviju država*, *dvoje novina* ili *dvoje*

¹⁶⁰ Sanda Ham, Jezik Vol.52 No.2, str.78.-79.

¹⁶¹ Pismenost i nepismenost građana, kao i njihov odnos prema njoj, možemo iščitati i na internetu. Portal Lupiga.com prenio je vijest Glasa Slavonije od 31. siječnja 2005. o pokretanju Jezičnog telefona uz reklamni uvod: "Niste sigurni u svoju jezičnu kompetenciju? Bojite se raznoraznih etiketiranja zbog "nečistog" vokabulara? Vašim bojaznima na kraj odlučila su stati gospoda iz Odjela za hrvatski jezik osječkog ogranka Matice Hrvatske pokrenuvši projekt "jezični telefon". Daklem, dovoljno je obrnuti njihov broj i verbalnim je nedoumicama došao kraj, ša-la-laj-laj-laj-laj".

Komentatori ispod vijesti napisali su:

wot up je napisao-la 08.02.2005 u 14:33: fuck shit cunt pussie bitch

Ivor-Car je napisao-la 07.02.2005 u 11:22: Ma samo nek se nešto mijenja ...

ultras je napisao-la 03.02.2005 u 15:48: Mijenjaju se sve tuđice, ne samo srpske, ako za njih postoji hrvatska riječ, a u svakom jeziku postoji mnoštvo stranih riječi koje su prihvaćene i standardizirane. Meni samo nije jasno prema kojem će se pravopisu i gramatici ravnati to jezično društvo jer ne postoji službeni pravopis.

Ivan je napisao-la 03.02.2005 u 00:35: Kaj ces raditi nemam pojma nezborame po Slovenski, sega idam malce da mocam ke si vidame utre sabajle

Storga je napisao-la 02.02.2005 u 23:52: Čuj, kaj meni tu nije jasno! Općenito je da mjenjamo reči koje su porjeklom srpske, a kaj ćemo radit sa rječima u našem govoru koje su porjeklom iz sloveije??????????

Ivan je napisao-la 02.02.2005 u 01:10: Sta bi mi bez BOZZE [autor članka, književni kritičar Božidar Alajbegović, poznat i kao bloger Knjiški moljac – op. M.V.]? da nije BOZZE nebi bilo ni jezika, jeli bozzo dali to nije novi komponovani Bosnjacki jezik?

(<http://www.lupiga.com/vijesti/index.php?id=3456>)

novine, kako se sklanjaju imena *Bruno*, *Mario*, kako glasi instrumental jednine imenice *radio*, kaže li se *Ulica braće Radić* ili *Ulica braće Radića*, ako se kaže *općina*, zašto se ne kaže i *skupćina* (odnosno, kad nije *opština*, zašto je *skupština*) i sl. "Raznolikost pitanja i ogorčenost kada je o tuđicama riječ, pokazuju da je Hrvatima hrvatski na srcu i više nego što bi struka mogla i pomisliti, (...) da žele poboljšanja i jezičnu čistoću i pravilnost u novinama, na radiju i televiziji, da su zabrinuti za sudbinu svojega jezika", kaže Sanda Ham (2005:79) ističući kako je bitno da glas javnosti ne ostaje na razini prigovora i pitanja, "nego da ima i poprilično stvaralačkih smjernica i korisnih prijedloga, primjerice: *pakovina* zamjena za *ambalažu* ili prijedlozi o osnivanju povjerenstva koje bi neprekidno skrbilo za brzo predlaganje novih hrvatskih riječi umjesto tuđica koje neprestance ulaze u hrvatski, ali i za promicanje (javne) uporabe već postojećih hrvatskih riječi kojima uspješno zamjenjujemo tuđice..." i dodaje kako "nije ovdje toliko bitno jesu li prijedlozi jezikoslovno (ili društveno) prihvatljivi".

Jer savjetnici ne odmiču od ustaljenog površinskog pristupa jeziku, svojim postojanjem takav pristup podržavaju, a ne govore ništa o složenosti pojma jezik, njegovoj polifunkcionalnosti, elastičnoj stabilnosti, o jezičnom bontonu koji nalaže da nije primjereno kuhinjskim jezikom govoriti u informativno-političkim emisijama javne radiotelevizije (Opačić 2010¹⁶²), jednako kao što ni "spisovne jaksi nejde, jakkoliv je to běžné a často potřebné, dost dobře a adekvátne sdělit druhému, že je *padlej na hlavu* či že je *vůl*." (Čermák 1996:14-18), njihovo postojanje smatram u najmanju ruku nepotrebnim. Zbog toga savjetničko-razlikovnička djela iz devedesetih ne analiziram pojedinačno i shvaćam ih kao fenomen koji se ne dotiče jezika, nego spleta socioloških, psiholoških i lingvističkih elemenata. Iz tog kuta više pozornosti posvetit ću samo dvama najznačajnijima.

¹⁶² U intervjuu za *Globus*, 7. veljače 2010. pod nazivom *Sramota je da Bandić ne zna sročiti tri pravilne rečenice*, u kojem analizira jezik predsjedničkih kandidata u predizbornoj kampanji

Hrvatski jezični savjetnik skupine autora izašao je 1999. godine. Predstavlja kolektivni rad 12 autora. Podijeljen je u dva osnovna dijela – prvi dio je opći s nekoliko cjelina (gramatika, rječnik, pravopis, jezični savjetnik), a drugi dio je rječnik s 80 000 savjetničkih natuknica. Redakciju izvršnoga uredništva sačinjavali su: Lana Hudeček, Milica Mihaljević i Luka Vukojević. Posao na Savjetniku autori su podijelili tako da je Eugenija Barić izradila poglavlja *Glasovi* (s Vesnom Zečević) i *Tvorba riječi*, Lana Hudeček izradila je poglavlje *Kako se služiti Savjetnikom* (s Lukom Vukojevićem), a u *Savjetničkome rječniku* obradila slova *C, Ni, pinč-posljednji*, Nebojša Koharović obradio je u *Savjetničkome rječniku* dio slova *I (iako-itrijumov)* (s Lukom Vukojevićem), Mijo Lončarić izradio je napomene o naglasku u *Morfologiji* i poglavlje *Jedna ili dvije riječi (rastavljeno i sastavljeno pisanje)*, Marko Lukenda poglavlje *Pravopis* (s Milom Mamićem), a u *Savjetničkome rječniku* slova *E, F, G i mikanovački-mW*, Mile Mamić napisao je poglavlje *Pravopis* (s Markom Lukendom), Milica Mihaljević napisala je poglavlje *Leksik*, a u *Savjetničkome rječniku* obradila slova *R i Š*, Ljiljana Šarić izradila je sljedeće dijelove *Morfologije: Imenice* (osim *Glagolske imenice, Radne imenice, Brojevne imenice, Dvojina*), *Pridjevi* (osim *Brojevni pridjevi*), *Zamjenice, Enklitike*, a u *Savjetničkome rječniku* obradila slova *A, B, L, LJ, M-mikado, s-sjuriti se, suigrač-svukudašnji, U i Z*, Vanja Švačko izradila je dijelove *Morfologije: Glagoli, Glagolske imenice, Radne imenice, Brojevne imenice, Brojevni pridjevi, Brojevi, Prilozi, Prijedlozi, Kratice*, a u *Savjetničkome rječniku* obradila slova *Č, Ć, D, DŽ, Đ, Ivanbrijeg-ižvrljati, posmatrač-presaviti se i V*, Luka Vukojević napisao je poglavlje *Kako se služiti Savjetnikom* (s Lanom Hudeček), *Objašnjenja nekih općenitijih postupaka u Savjetniku, Sintaksa*, a u *Savjetničkome rječniku* obradio dio slova *I (iako-itrijumov)* (s Nebojšom Koharovićem), *J, K, O, Skadarka-suhozvučan i T*, Vesna Zečević napisala je poglavlje *Glasovi* (s Eugenijom Barić) i Mateo Žagar obradio je u *Savjetničkome rječniku* slova *H, NJ, pa-pinceta, presbiro-PVC i Ž*. Savjetnik su recenzirali Ivo Pranjković, Josip Silić i Stjepko Težak.

U opsežnom uvodu od 120 str. donesene su upute o tome kako se služiti savjetnikom. Tu su kratice, znakovi i oznake, normativni znakovi, stilističke oznake, strukovne i gramatičke odrednice, zatim objašnjenja nekih općenitijih postupaka u savjetniku, objašnjava se što je to gramatička norma, hrvatski jezik kao sustav i hrvatski jezik kao standard te hrvatski standardni jezik ili hrvatski književni jezik. Uz rečeno, daju se opširna objašnjenja zbog čega je sve tako postavljeno te se tumače gotovo sve jezikoslovne grane: pravopis, prozodija, fonologija, morfologija, tvorba, sintaksa, leksik i onomastika.

Hrvatski jezični savjetnik djelo je koje svojim veličinom i obuhvatnošću (2,5 kg savjeta na 1660 stranica) nadmašuje sve što bi se u hrvatskog leksikografiji s njime moglo ikako usporediti. Odluka na obradu tako opsežnog i raznovrsnog materijala počiva na načelu skupine autora da se iz Savjetnika, ni po cijenu ponavljanja i neekonomičnosti, ne smije izostaviti ništa što ima ikakvu, i najmanju savjetničku vrijednost.

Ideja za ovaj savjetnik potječe iz 1991 g., kada je na predstavljanju Razlikovnoga rječnika hrvatskog i srpskog jezika Vladimira Brodnjaka tadašnji ravnatelj Zavoda za jezik Mijo Lončarić predložio izdavačkoj kući Školske novine da objavi savjetnik kojemu bi za osnovu poslužio tzv. zeleni Pavešićev savjetnik¹⁶³ iz 1971. godine (nastao također u Zavodu za jezik).

"Znajući da je, bar u hrvatskome slučaju, zauzimanje za hrvatski jezik i jezičnu slobodu isto što i zauzimanje za nacionalnu slobodu (i obrnuto!), a uz to osjećajući i tada kolike su svakodnevne i oskudice pouzdanih jezičnih vodiča i praktične potrebe za nesmetanim jezičnim razvojem, dijeleći čitavo proteklo desetljeće sve nedoumice, strahove i strepnje kako zbog povremenih jugounitarističkih nasrtaja na hrvatski jezik jednako tako i zbog kontinuiranog izostanka sustavnije društvene/državne skrbi o njemu – što se najdrastičnije očitovalo u posvemašnjem ignorantizmu obrazovne politike spram jezikoslovne izobrazbe kao i u kodificiranoj ravnodušnosti spram jezične obezličenosti u medijima – posve je razumljivo što smo Lončarićev prijedlog svesrdno prihvatili." – stoji u Slovu u ime nakladnika (A. Selak in Barić et al. 1999:5).

¹⁶³ *Jezični savjetnik s gramatikom*, ur. S. Pavešić, Zagreb 1971.

Savjetnik koji je uredio Slavko Pavešić također je bio kolektivni rad (autori Vida Barac-Grum, Dragica Malić, Slavko Pavešić i Zlatko Vince). Takvi su rijetkost u hrvatskoj savjetničkoj literaturi. Postoje tek tri: dva spomenuta i savjetnik urednika Mihovila Dulčića *Govorimo hrvatski* iz 1997.

Tijekom izrade Savjetnika koji pretendira biti sveobuhvatan i pouzdan jezični priručnik skupina autora naišla je, osim neizbježnih poteškoća pri izradi tako kompleksnog djela, i na dvije bitne poteškoće koje izrijeком navode u svom Uvodu. Prva je poteškoća nedostatak drugih jezičnih priručnika koji bi Savjetniku nužno trebali prethoditi i na koje bi se Savjetnik nužno morao osloniti. Drugi je razlog to što je pri izradbi Savjetnika valjalo uzimati u obzir često zamršena i proturječna gledišta jezikoslovne kroatistike te u nj ugraditi u međudobi prikupljene njezine spoznaje i rezultate. Te poteškoće odrazile su se i na recepciju Savjetnika koja je uslijedila nakon što je dovršen te na ulogu koju zauzima u aktualnoj jezičnoj slici hrvatskog jezika.

Prva poteškoća, izrazito tehničke prirode, odnosi se na nepostojanje respektabilnih normativnih priručnika. Taj problem autori su nastojali pokriti svojim pozamašnim pretenzijama – napisati u jednom djelu sve što nedostaje¹⁶⁴. Polazeći od ispravne činjenice da se savjetnik treba oslanjati na čvrstu normativnu osnovu i pružati pomoć s eventualnim teškim pitanjima (pojednostaviti, objasniti na primjerima i jeziku razumljivim prosječnom korisniku i sl.) te svojim primjerom pružiti identifikacijski model za poštivanje hijerarhijskih odnosa u jezičnoj kulturi, autori savjetnika priznali su da "duga savjetnička tradicija" nema relevantnu vrijednost. Od svih tih savjetnika ovaj odstupa, osim što su ga radili jezikoslovci, upravo tim pristupom – pionirskom pozicijom. Međutim svojim priznanjem da ni normativni priručnici nisu relevantni, savjetnik je doveden u kontradiktoran položaj čime mu je ozbiljno uzdrmano tlo pod nogama. Negiranjem normativne literature, dovedena je u pitanje i baza na koju bi se savjetnik trebao osloniti. Taj nesrazmjer autori su pokušali prevladati time što su u jednom djelu pokušali sažeti i pravopis¹⁶⁵, i

¹⁶⁴ S. Babić u Vjesnik 24. rujna 1999. pod naslovom *Hrvatski jezični savjetnik – svaštara nesložne braće* kaže: "Po naslovu bismo očekivali da je to jezični savjetnik, a to je zapravo četveroknjižje, obuhvaća ili nastoji obuhvatiti gramatiku, rječnik, pravopis i jezični savjetnik. Naslov je u velikoj mjeri iznevjeren jer je Hrvatski jezični savjetnik najmanje jezični savjetnik, a najviše pravopis. Već zbog takve sveobuhvatnosti teško da ta knjiga može biti dobra jer ni u jednome području ne može biti potpuna kad nastoji da to bude u svakome. Ta ne pišu se uzalud pravopisi, gramatike, rječnici i jezični savjetnici kao posebne knjige."

¹⁶⁵ Savjetnik odstupa od tada aktualnoga pravopisa Babić – Finka – Moguš. Autori ističu: "U pravopisnim stvarima najviše smo naime zagledali u Hrvatski korijenski pravopis [autora Cipre i Klaića, 1944. – op. M.V.], pa i oslanjali na nj." U poglavlju o pravopisu kažu: "U

gramatiku, i rječnik, i osnove lingvistike, i povijest i položaj hrvatskog jezika. Savjetnik se u takvoj konstelaciji izgubio, a savjeti, jer pretendiraju da budu normativno pravilo, prestali su biti savjeti. Neadekvatan naslov na njegovim koricama i ponovo je odraz obrnutih kriterija, motiviranih utjecajem društvenih (političkih, pa i ljudskih) faktora na hrvatsko jezikoslovlje, navedenih kao "drugi razlog" u Uvodu u Savjetnik. Ta dva razloga međusobno se isprepliću jer težnja da se uzme "u obzir često zamršena i proturječna gledišta jezikoslovne kroatistike", a da se pri tome da savjet o nečemu, i to normativan, gotovo je oksimoronska. Zato je i pokušaj da se sve to objedini naišao na reakciju nekih predstavnika jezikoslovne kroatistike koja se mogla pratiti kroz polemičke članke na stranicama Vjesnika u razdoblju rujan–studen 1999 g. Kritičari Savjetnika bili su Stjepan Babić i Mijo Lončarić.

Sukob s Mijom Lončarićem nije se kroz tisak razvio u veću polemiku. Izašla su dva članka¹⁶⁶ bez izravne i neizravne veze s hrvatskim jezikom kojima je široj javnosti prezentiran tipični sukob posvađanih suradnika. Korijen spora potječe iz 1996. godine, kada je dovršen Savjetnik, nakon procjene nakladnika i recenzenata, vraćen na doradu. "Posebice je na tome inzistirao novoimenovani ravnatelj Instituta – dr. M. Kačić", kako u predpriči o postanku Savjetnika navode u Institutu. Vodstvo nad projektom tada je iz ruku smijenjenog voditelja Zavoda Mije Lončarića, čija su "jezikoslovna, leksikografska i elementarna jezična znanja nedostatna da odgovore na pitanja jezično znatiželjna desetogodišnjaka" povjereno izvršnomu uredništvu "koje je on učio kako i što treba raditi od njihovih prvih koraka u Institutu". Usprkos Lončarićevom zahtjevu da se nova verzija koja je dovršena nakon tri godine povuče iz prodaje dok je on ne redigira, nova verziju Savjetnika predstavljena je javnosti na II. slavističkom kongresu u Osijeku. I prije nego što je djelo znanstveno procijenjeno javnost je tako doznala o unutarnjim sukobima u

ovom poglavlju iznose se pravopisna rješenja koja izražavaju osobno autorovo stajalište. Ta rješenja nisu u skladu s rješenjima provedenim u ostalim dijelovima Savjetnika." (Barić et al 1999:332)

¹⁶⁶ *Istine i laži o Jezičnom savjetniku*, autor Mijo Lončarić, Vjesnik 15. listopada 1999.; *Sedam laži Mije Lončarića ili kako komu ukrasti ono što nema*, potpisani autori: L. Hudeček, N. Koharović, M. Lukenda, M. Mamić, M. Mihaljević, Lj. Šarić, V. Švačko, L. Vukojević, M. Žagar; Vjesnik 23. listopada 1999.

Institutu, finansijskoj situaciji i honorarima, "flagrantnoj krađi intelektualnog vlasništva", sudovima, šakama škuda, bolesti koja se u medicini zove megalomanija, a narodski "ludilo veličine", (ne)podobnosti, namještajkama te "laži koja ne opovrgnuta postaje istinom"¹⁶⁷. I knjizi koja nepročitana teško da može ikoga savjetovati u bilo čemu.

Stjepan Babić smatra da je to dobro jer je jedina dobra strana Savjetnika da "stoji 800 kuna i vjerojatno je da će ju zbog velike cijene kupiti malo nestručnjaka pa će hrvatskoj jezičnoj kulturi nanijeti manju štetu nego što bi ju nanijela da je jeftinija". Babić i *savjetnici* polemizirali su oko tvorbe neologizama¹⁶⁸, pitanja standardne norme i njezina odnosa prema dijalektima (*mjesni nazivi etnika, npr. mjesno Metkovac, Istrijan ili knjiž. Metkovačanin, Istrijanin?*), semantičkom pomaku značenja u dijalektima i standardu (*npr. regionalno "vonjati" u značenju "(i) mirisati" i knjiž. u značenju "smrdjeti"*), sklonidbi mjesnih imena (*npr. N Ivo, Vlaho – G (knjiž.) Ive, Vlahe / (reg. dub.) Iva, Vlaho*), neujednačenosti pravila o razjednačavanju kod nekih imenica muškog roda na palatal u I jd (*odstupanja od pravila m.r. na palatal -em, m.r. na e+palatal -om, npr. hokejem, volejem, džokejem*), neujednačenosti semantičke diferencijacije pridjeva tipa "geologijski" i "geloški" (*koji se odnosi na znanstvenu disciplinu vs. koji se odnosi na područje kojim se bavi geologija i stručnjake koji se njome bave*), sastavljenom i rastavljenom značenjski popriloženih veza prilog+imenica (*u vjetar/u vjetar, nažalost/na žalost, nizdlaku/niz dlaku*), normativnom tretmanu nekih jednoznačnih sufiksa (*-inja/-ica, -arna/-arnica, npr. slastičarna-slastičarnica, cvjećarna-cvjećarnica*), glagolskim rekcijama odnosno njihovoj tendenciji značenjskog

¹⁶⁷ Sve karakterizacije i navodi izbor su iz tekstova, kronološki: *Hrvatski jezični savjetnik – svaštara nesložne braće I*, autor Stjepan Babić, Vjesnik 24. rujna 1999.; *Hrvatski jezični savjetnik – svaštara nesložne braće II*, autor Stjepan Babić, Vjesnik 25. rujna 1999.; *Babićem protiv Babića*, potpisani autori: L. Hudeček, N. Koharović, M. Lukenda, M. Mihaljević, I. Pranković, J. Silić, Lj. Šarić, V. Švačko, L. Vukojević, V. Zečević, M. Žagar; Vjesnik 6. listopada 1999.; *Smicalice nisu nikakav odgovor*, autor Stjepan Babić, Vjesnik 29. listopada 1999.; *Gospodar i cenzor hrvatskog jezika*, potpisani autori: L. Hudeček, N. Koharović, M. Lukenda, M. Mihaljević, I. Pranković, J. Silić, Lj. Šarić, V. Švačko, L. Vukojević, M. Žagar; Vjesnik 6. studenoga 1999.

¹⁶⁸ HJS: "Pri donošenju domaćih zamjena za posuđenice nismo izmišljali, kovali riječi, donosili smo samo potvrđene i ustaljene zamjene." (1999:14.). Babić: "Upravo su tu trebali jer tko će davati zamjene za nepotrebne i neprihvatljive tuđice ako ne jezikoslovci." (Babić 1999b)

razjednačavanja (*brinuti se o+D, za+A*), odnosu norme i funkcionalnih stilova književnog jezika, poštivanju pravopisne norme, te uvažavanju jezičnih potencija koje su nerealizirane, ali u skladu sa sustavom pri opisivanju jezičnog sustava.

Cjeli sukob temelji se na različitim pristupima normi – onom S.Babića, proglašenog "gospodarom i cenzorom hrvatskog jezika", koji shvaća normu kao zakon koji se treba provoditi eliminacijom dvojnih oblika odnosno autorā savjetnika, koji normi pristupaju deskriptivno te semantički i stilski neutralne dublete prepuštaju "slobodnoj utakmici" u kojoj će vrijeme, "ne bude li sustavna medijskog nametanja, pokazati koji će od tih likova dobiti prevagu". Autori savjetnik fotografiraju jezik. Istovremeno slikaju i dvostrukosti i kaos jezikoslovlja. Stjepan Babić jezik retušira. I gradi nerealnu sliku koja ne odgovara stvarnom stanju ni u jeziku, ni u jezikoslovlju. To se odnosi na gramatičke i leksičke dublete. U pravopisu njihov je pristup upravo obrnut – u njemu S.Babić kroz svoj aktualni pravopis uvodi dvojne oblike kako bi poželjni oblici u "slobodnoj utakmici" dobili priliku za realiziranje dok autori Savjetnika dvostrukosti i iznimke toga pravopisa reduciraju i predlažu vlastita rješenja za uklanjanje njegovih nedosljednosti i proturječnosti. Gramatičkoj i leksičkoj normi S. Babić pristupa puristički kao vrtu koji treba obrezivati, a pravopisnoj kao vrtu koji treba sijati, dok autori Savjetnika gramatičku i leksičku normu tretiraju poput džungle u kojoj se teško orijentirati. "Pri pisanju Hrvatskoga jezičnoga savjetnika autori uglavnom nisu bili kruti u propisivanju. Najčešće su ostavljali više mogućnosti, osobito ondje gdje jezikoslovlje nije dalo zadnju riječ. Tako se često služe izrazima "izrazita ili blaža" prednost, što je dobro, no postavlja se pitanje treba li i koliko hrvatska jezična norma biti rasteziva, ili treba li biti određenija i nedvosmisljena." (Protuder 2004). Stoga Babićev usklik: "Tko ne bi ostao zbunjen!" točno opisuje situaciju u kojoj djelo koje naslovom sugerira da ima pretenziju pomoći korisnicima jezika i ispraviti njihove jezičnih pogreške i nepravilnosti, ispravlja pogreške i nepravilnosti hrvatske normativistike i standardologije. Namjera je autora savjetnika bila da on bude "ukupna svota trenutnog stanja hrvatske

normativistike i standardologije. (...) U *Savjetnik* (u njegov rječnički dio) ušle su sve na koji god način (pravopisno, naglasno, gramatički ili leksički) nepravilnošću obilježene riječi. Jedini kriterij za izbor natuknica bila je njihova savjetnička obilježenost (Barić et al. 1999:11). Problem je, međutim, što bilanca trenutnog stanja hrvatske normativistike pokazuje da je izvor tih nedoumica u normi, ne u uzusu, pa se i njihova savjetnička obilježenost kružno odnosi na ono o čemu bi trebala savjetovati. Međusobna neslaganja oko normativnih pitanja prenesena su tako na uzus, koji je opet ostao izgubljen u teškim riječima tko ga više voli¹⁶⁹, podrivanju autoriteta¹⁷⁰, komunističkim, ustaškim ili hadezeovskim floskulama, te diktaturi monologa i isključivosti koju nameće hrvatskomu jezikoslovlju (Hudeček et al. 1999b) iz koje su dijalozi hrvatskih govornika postali još nemuštiji nego što su bili, a hrvatski književni jezik još neopisaniji. Odnosno preopisan.

"I na koncu još samo jedno: za boljitak hrvatskog jezika bilo bi kudikamo probitačnije da se ova rasprava vodila u okviru struke, na stranicama stručnih časopisa. Ovako u javnosti, ionako frustriranoj jezikom (a te su frustracije i pomutnju izazvali upravo neki jezikoslovci), ostavljamo mučan dojam o stanju kroatističke struke." (Hudeček et al. 1999a)

Govorimo hrvatski (1997) zbirka je savjeta emitiranih na prvom programu Hrvatskog radija. U njoj je okupljen 331 jezični savjet iz pera 19 autora. Već sam ekipni sastav autora, u kojem su se na našli sveučilišni profesori (V. Anić, M. Samardžija, N. Opačić, N. Koharević, M. Mamić), filolozi s vodećih jezikoslovnih institucija (E. Barić, M. Mihaljević, V. Švačko, M. Znika i Lj. Šarić s Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, A. Diklić iz Leksikografskog zavoda, S. Vulić iz Zavoda za lingvistička istraživanja), djelatnici službi za jezik državnih institucija (M. Dulčić – pročelnik Službe za

¹⁶⁹ Barić 1999c: "Nisu shvatili da članak nisam napisao ni zbog kakvoga osobnoga hira, nego zbog velike zabrinutosti za štetan učinak HJS i zbog budućnosti našega jezikoslovlja." vs. Hudeček et al. 1999b: "A što se tiče štetna učinka HJS i Babićeve zabrinutosti za budućnost hrvatskog jezikoslovlja bilo bi i stručnoj i društvenoj zajednici bolje da Babić počne voditi računa o društvenim, političkim i stručnim aspektima svojega djelovanja i ponašanja."

¹⁷⁰ Barić 1999a: "(...) misleći da pod autoritetom Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje mogu napisati što žele 'jer mi krojimo jezik' (...) svoje [su] kukavičje jaje podmetnuli u tu knjigu misleći da će se u gnijezdu tako zvučna imena kao što je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje izleći orao." vs. Hudeček et al. 1999a: "Sve izloženo, gdje se Babić razotkriva kao prilično 'neosposobljen' i zlonamjeran ocjenjivač, Babićev žučljiv, isključiv, bijesom nabijen ton i govor prožet neskrivenim osobnim interesima, diskvalificira Babića kao vjerodostojna ocjenjivača Hrvatskog jezičnog savjetnika."

jezik HR, J. Pavišić – lektorica pri Vladi RH, J. Ružić – pri lektorica HRT-u), opći lingvisti (A. Gluhak, E. Blagus), klasični filolozi (latinist V. Vratović), kao i vodeći hrvatski bibličar (prevoditelj Biblije fra B. Duda), svjedoči o nejednoobraznosti pristupa i stručnoj utemeljenosti savjeta.

Urednik zbirke je Mihovil Dulčić, inače idejni začetnik radijske emisije Govorimo hrvatski. Knjiga je podijeljena na deset odjeljaka po načelu tematske sličnosti pitanja o kojima se govori u jezičnim savjetima: *Razlikovna pitanja*, *Općejezična pitanja*, *Nazivoslovna pitanja*, *Kršćansko nazivlje*, *Gramatička pitanja*, *Tvorbena pitanja*, *Pravopisna pitanja*, *Pitanja latiniteta i Engleske napasnice*. U prigodnoj riječi u *Predgovoru* čitamo da je prvi savjet objavljen 7. rujna 1992. godine. Jezični savjeti emitirali su se u početku dva puta dnevno, a zatim tri puta. U pet godina koliko je proteklo do tiskanja zbirke emitirano ih je oko osamsto. Uredništvo u *Predgovoru* bez skrivenog ponosa ističe kako je upravo njihova radijska savjetnička emisija pokrenula i druge radijske emisije i rubrike o jeziku u tisku. Također ističu kako svojom emisijom nisu željeli postati radijski "razlikovni rječnik" usprkos tomu što je u javnosti najomiljenija tema tih dana bila razlika između hrvatskog i srpskog jezika.

Dva uvodna savjeta, nesvrstana u sadržajne kategorije, nose naziv *Hrvatskost* i *Svaki purizam nije čistunstvo*. A. Gluhak u svom savjetu tog ratnog lipnja 1994. slušateljima savjetuje kako je mjerilo "hrvatskosti" riječi upotreba te riječi od starine do danas (dakle historijski pristup), dok M. Mamić u srpnju 1995. savjetuje razlikovanje negativno konotiranog termina "čistunstvo" (pretjerani purizam) od opisnog termina "težnja za čistoćom" koja je "trajno obilježje hrvatskog naroda".

Zbirka je najopsežnija i najozbiljnija zbirka jezičnih savjeta, a svojim tematskim opsegom oslikava kako stanje jezika, tako i društvene uvjete u kojima se jezik devedesetih nalazio i koji su se na njega odrazili.

Emisija Govorimo hrvatski bila je prva savjetnička emisija u hrvatskim medijima. I danas u eteru Hrvatskog radija na 1. programu svakodnevno emitira svoje dvoipolminutne jezične savjete. Urednica je Smiljana Šunde.

Hrvatski naš svagdašnji još je jedna radijska savjetnička emisija ukoričena u zbirku. Radi se od savjetima koje je više od deset godina na zagrebačkom Radiju Sljeme davao Stjepko Težak. Skupa sa savjetima koje je tijekom dvadeset godina objavljivao u stalnoj rubrici *Riječ Školskih novina* savjeti su objavljeni u zbirkama: *Hrvatski naš svagda(š)nji* (1990.), *Hrvatski naš osebjuni* (1995.), *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni* (1999.), *Hrvatski naš (ne)podobni* (2004.).

Stjepko Težak jedan je od suautora hrvatske gramatike¹⁷¹, autor školskih udžbenika hrvatskoga jezika za sve razine odgojno-obrazovnoga sustava (od prvog *Naš jezik, vježbenica za IV. r. OŠ* iz davne 1959. godine do posljednjeg *Moj hrvatski 8, priručnik za učitelje* iz 2000.)¹⁷², jezikoslovac koji se bavio metodikom nastave hrvatskoga jezika i filma, suvremenim hrvatskim jezikom, ali i poviješću hrvatskoga jezika, dijalektologijom itd.

Savjetnička djela S. Težaka zbirke su radova i rasprava nastalih u različito vrijeme i u različitim prigodama. U predgovoru prve zbirke savjeta S. Težak kaže: "Razmišljajući o svojim prijedlozima, preporukama i savjetima imao sam u vidu tu razvojnu crtu hrvatskog književnog jezika na cjelokupnoj povijesnoj okomici. A uzimao sam u obzir i činjenicu da jezik naš današnji nije ni jučerašnji ni sutrašnji, ali mora biti i jučerašnji i sutrašnji." (Težak 1990:6). U tom prividnom protuslovlju očituje se polazište Težakova promišljanja jezika, koje uvažava činjenicu da je jezik uvijek pod pritiskom dviju suprotnih težnji – elastičnosti i stabilnosti, dopušta da zbog toga nastaju nesporazumi oko jezičnih jedinica, a jedini način kojim se može izbjeći jezična anarhija koja vodi komunikacijskim i kompetencijskim problemima vidi prije

¹⁷¹ *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole* (suautor S. Babić), Zagreb 1966. (Zagreb ²1969., ³1970., ⁴1971., ⁵1972.; *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb ⁶1973. (u Londonu je 1974. u nakladi Nove Hrvatske izišao fototipski pretisak, a izišao je i jedan pretisak londonskoga izdanja bez naznake izdavača, godine i mjesta izdanja); *Gramatika hrvatskoga jezika – Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb ⁷1992., ⁸1992., ⁹1994., ¹⁰1995., ¹¹1996., ¹²2000., ¹³2003., ¹⁴2004., ¹⁵2005.)

¹⁷² Za pregled odabrane bibliografije Stjepka Težaka v. članak Dunje Pavličević-Franić *U spomen – Stjepko Težak*, objavljen listopadu 2006. u *Jeziku* br. 4. Potpunija odbrana bibliografija objavljena je u knjižici *Dobitnik Nagrade "Stjepan Ivšić" Stjepko Težak*, Četvrti hrvatski slavistički kongres, Varaždin–Čakovec 2006.

svoga u poznavanju jezika – kako njegove povijesti, tako i sadašnjosti, i svijesti o svim složenim odnosima njegovih sastavnica.

U predgovoru posljednje zbirke, *Hrvatski naš (ne)podobni*, S. Težak naglašava: "Ne mora se u jeziku sve i uvijek određivati po načelu ili-ili. Katkad se mora dopustiti i načelo i-i, dakle manje-više ravnopravna dvojnost pa čak i višestrukost (...) svoje jezične savjete i preporuke ne svodim na kategorični sud: pravilno-nepravilno, nego podsjećam na uporabne mogućnosti na različitim razinama standardnog jezika (...), a gdje treba i na razinama dijalektalnoga, žargonskoga, regionalnoga, mjesnog priopćavanja." (Težak 2004:5).

Želeći korisnicima jezika pomoći da se snađu novostečenoj jezičnoj slobodi do koje je došlo uslijed političkih promjena, a koja je obilježena "težnjom za neograničenom slobodom jezične komunikacije ili zahtjevom za strogim jezičnim normiranjem i državnim sankcioniranjem." (Težak 1999:5) i eliminirati evidentan osjećaj nesigurnosti u jezičnoj kompetenciji S. Težak ističe da "je hrvatski jezik i u vremenu nasilnog rashrvaćivanja sačuvao bitna obilježja svoje samosvojnosti te da mu nisu nužne revolucionarne promjene" (ibid.). Odgovore na jezične probleme daje trojako – na razini porijekla, na razini norme i na razini suvremene jezične prakse. Dodatne odrednice koje pomažu u donošenju sudova S. Težak je raščlanio i imenovao kao – samosvojnost hrvatskoga jezika (prednost daje jezičnom znaku po kojem se hrvatski razlikuje od drugih jezika), sustavnost (prednost daje jezičnom znaku koji je dio hrvatskoga sustava), priopćajnu svrhovitost (prednost ima jezični znak kojim se omogućuje brzo i jasno sporazumijevanje i koji ima stilsku funkcionalnost), opću prihvatljivost (u prednosti je jezični znak koji je prihvatljiv hrvatskom govorniku neovisno o zavičajnim govornim navikama), proizvodnu plodnost (prednost ima jezični znak pogodan za bogatiju jezičnu proizvodnju) i standardnost (prednost ima jezični znak već usvojen u hrvatskom standardnom jeziku). Ta su načela prisutna u cjelokupnom Težakovu savjetodavnom radu. Razlog zbog kojeg u jezičnim savjetima uzima u obzir i etimologiju objašnjava ovako: "Iskoraci u povijest hrvatske riječi ovdje nisu radi oživljavanja zastarjelica, nego radi pokazivanja koliko nas i

kako neke riječi povezuju s precima i omogućuju lakše sporazumijevanje Hrvata na vremenskoj okomici." (Težak 1999:7).

Ivo Pranjković (2004) smatra da su Težakovi normativistički stavovi "ponešto (pre)naglašeni, ali misli[m] da u cjelini ipak nisu ni nerazložni ni neobrazloženi". Težakov odnos prema neologizmima, koji svojim savjetima sugerira govornicima, a koristi ih u odgovarajućim kontekstima (npr. govoreći o leksiku govori o *našicama*, *pomodnicama*, *omiljenicama*, *izvornicama*, *međunarodnicama*, *suprotnicama*), također bi se mogao odrediti tim riječima.

Motivacija Težakove savjetničke djelatnosti sažeta je u polazištu koje kaže da je "jedno od bitnih obilježja hrvatskog naroda; po tome što se razlikuje od srpskog s kojim su ga htjeli stopiti; po tom što su mu, nijećući mu osebjnost, nadijevali različita imena; po svojim izvorištima; po načinu standardizacije; po osobinama koje mu kao standardnom jeziku dotječu iz triju osnovnih narječja; po problemima koje kao standardni jezik postavlja pred svoje govoritelje, pisce i jezikoslovce." (Težak 1995:5) te da narod "riječju jezik ne obuhvaća samo tjelesni organ i govorni komunikacijski sustav nego i sebe sama, tj. pojam – narod". (Težak 1995:18). Ta polazišta, međutim, sugerira svojoj publici tek nakon što je upozna s osnovnim teorijskim odnosima i terminima kao što su kultura riječi, jezična tolerancija, jezična norma, dijalekt i književni jezik, žargon, vulgarizmi i sl.

I u svom prvom savjetniku iz turbulentne 1990 g. Težak odbacuje pristup jeziku nabijen nacionalističkim emocijama¹⁷³ i poučava:

¹⁷³ To ne isključuje naglašeno emotivan pristup jeziku kod Težaka. Usp. lirski zapis o jeziku pod nazivom *Moj hrvatski – veza stoljeća i naraštaja*: "(...) *Moj hrvatski je i kaj i kej, i ča i ca, i što i šta, i besida i beseda i besjeda, i rič i reč i riječ, i paradajz i pomidor i rajčica, i vugorek i kukumar i krastavac, i žganci i palenta i pura. Moj hrvatski me vodi i pelja, kao i Frana Krstu Frankopana, najprije "čez loze zelene i polja cvatuća", a onda kroz gaj, i lug, i goru, i dubravu, i gvozd, i grm, i hostu, i hustu, i šumu, s kojom šumi i šapće, grmi i klikće, zvoni i zvižduče. Moj hrvatski zveči na hrvatskom sjeveru i jugu, i zvuči na hrvatskom istoku i zapadu. Moj hrvatski leti s kiča na granje i s granja na veje prožimajući zavičajnu osjećajnost s bjelosvjetskom pustolovinom. Mome hrvatskom korijeni sižu duboko, vežući stoljeća i naraštaje, sve tamo od opata Dobrovita, bez kojega ne bih znao da je Zvonimir kralj Hrvatski darovao ledinu crkvi svete Lucije, i popa Martinca, koji me obavješćuje da "Turci nalegoše na jazik hrvatski" pa preko Petra Zrinskoga, koji svojoj Katarini piše "Moje drago serce, ... sutra o deseti ori budu mene glavu sekli" i Pavla Rittera Vitezovića, koji bilježi i danas aktualnu opomenu da "skoro vikovični domodorci materinskim jezikom dobro*

"A da bi se odabrala prava, najizraženija i najrječitija riječ, treba riječ poznavati. Neprijatelji su jezične tolerancije neznanje, mržnja i pretjerana ljubav. (...) Jezična se tolerancija ne ostvaruje progonom riječi. Ne zabranjujemo riječ, nego njezinu nakaradnu upotrebu. Nema opasnosti od riječi, ma koja i kakva ona bila, nego od njezine sprege s drugima i naboja koji joj daje pisac ili govornik uključujući je u rečenicu mržnje, nasilja, podlosti, licemjerja, egoizma, šovinizma, netolerancije i drugih zala. Samo naoštrena namjerom, riječ posiječe gore od mača." (Težak 1990:12-13).

Zbog koncepcijske povezanosti i metodološke osmišljenost savjeta te stručne kompetencije utemeljene na pedesetogodišnjem rada u teoriji i praksi hrvatskog jezika Stjepko Težak može se smatrati savjetodavcem u pravom smislu te riječi. Savjeti koje sugerira kreću se na liniji umjerenog purizma koji podržavanjem nacionalne komponente u jezičnoj svijesti korespondira s vremenom u koje su nastali, a izgradnjom jezične kulture s izazovima suvremenog pristupa jeziku i jezikoslovlju.

Polusatna radijska emisija *Hrvatski naš svagdašnji* i danas se emitira. Uređuje ju Anamarija Knezović.

"Da je hrvatski jezik u fokusu zanimanja potvrđuje i činjenica da su u emisiji 'Hrvatski naš svagdašnji', koja se emitira ponedjeljkom na Radio Sljemenu, četiri telefonske linije stalno zauzete. Zatim, na internetu ima sve više blogova, koji se bave pogreškama u hrvatskom jeziku, odnosno, analizom tekstova na radiju, televiziji i u tisku, zatim u javnom i političkom životu, te na jelovnicima, gradskim putokazima, službenim dopisima i dokumentima. Na jednom od njih pod nazivom 'Nepismeni'¹⁷⁴ mogu se naći stravični primjeri nedopustive nepismenosti. Primjerice, na HRT-u je objavljen titl '80 svjetskih pisaca u Zagrebu', na RTL-u 'Tko će otići kući s Glavnom nagradom?' a na Novoj TV 'U slijedećoj emisiji'. Ni Zagrebparking, firma na koju je ljuta većina Zagrepčana zbog pretjerano visokih cijena parkinga, očito nema lektore: kad se u automat umetne parking kartica, tvrdi se na blogu, na

općiti svaku rič pravim nje imenom spovidati ne mogu" (...) I Antuna Gustava Matoša, s kojim vjerujem "Dok je srca, bit će i Kroacije" (...) i Drage Ivaniševića, s kojim "ja kao Hrvat brat sam sviju ljudi. I kud god idem sa mnom je Hrvatska". (Taj hrvatski, ur. Ante Selak, Zagreb 1992.)

¹⁷⁴ Radi se o blogu posvećenom "svim jezičnim teroristima, ma gdje bili" na <http://nepismeni.blogger.hr/>

displayu se za trenutak pokaže sljedeće: 'Plaćanje karticom'. Slično je i s Hrvatskom poštom: Na 'obavijesti o prispjeću pošiljke'..." – kaže u intervjuu za Nacional u veljači 2007.¹⁷⁵ Marko Alerić s Katedre za metodiku hrvatskog jezika zagrebačkog Filozofskog fakulteta. M. Alerić dodaje kako je zanimanje za hrvatski jezik "za razliku od devedesetih godina kad je to zanimanje bilo izazvano političkim i ideološkim razlozima, osobito čišćenju hrvatskog jezika od srbizama i kovanju novih rogotatnih riječi tipa zrakomlata" sada motivirano posve praktičnim razlozima – ljudi žele naučiti pravilno govoriti i pisati. Iz najčešćih grešaka koje se odnose na pisanje malog i velikog slova, fonema č i ć, te refleksa jata (je, ije, i, e) razvidno je kakve je posljedice ostavilo nacionalističko manipuliranje jezikom devedesetih godina, te na kojem stupnju pismenosti se nalazi nacija u svojoj nacionalnoj državi. Savjeti su joj zato potrebni više nego ikad.

Da je nacija zrela za povratak u osnovnu školu svjedoči i emisija **Jezikomjer**, prikazivana u razdoblju 2000.-2002. u udarnim terminima Hrvatske televizije, prije večernjeg dnevnika i oko podneva. Na emisiji su radili J. Nikić-Ivaničević, fonetičarka Službe za jezik i govor na Hrvatskome radiju i televiziji, N. Opačić, kroatistica koja se dugi niz godina bavi praktičnim jezikom i savjetništvom, te Z. Zlatar, redatelj HRT-a koji je građu prilagodio formi pripadajućeg medija. Jezikomjer je koncipiran kao kratka emisija u kojoj se na ekranu pojavljuju dvije rečenice uz pitanje koja je napisana ispravno. Nakon odgovora, neispravna rečenica nestaje s ekrana, a uz preostalu ispravna daje se kratko objašnjenje. Jer je naišao na dobar odaziv kod gledatelja, slijedeći koncepciju televizijske emisije ista autorska ekipa potpisala je knjižno izdanje Jezikomjera. Izašlo je 2004. godine podnaslovom *Vodič za izbjegavanje najčešćih pogrešaka u hrvatskom standardnom jeziku*. Savjetnik Jezikomjer atraktivno je izdanje koje se sastoji od dvije knjige i dva kompaktna diska, sve upakirano u kutiju džepnih dimenzija (13x14cm). Savjeti su poredani abecednim redom i daju jednostavna objašnjenja zašto treba govoriti upravo tako kako nalažu. Osim savjeta, daju se i osnovni podaci o

¹⁷⁵ *Neću protiv ne ću*, Nacional br. 587, 13. veljače 2007.

hrvatskome jeziku i narječjima, te informacije o najznačajnijim dokumentima i osobama hrvatske jezične povijesti. Time se akcentuira kontinuitet hrvatskog jezika u svom povijesnom razvoju i potvrđuje teza da se o hrvatskom jeziku, i kada je upakiran u multimedijско izdanje i obraća se živim ljudima, ne može govoriti bez misala, brevijara, kneževskih natpisa, Bartola Kašića, Ljudevita Gaja, Bogoslava Šuleka, Ivana Broza i drugih povijesnih imena i predmeta. Autori u uvodu kažu da su knjigu namijenili "učenicima, studentima, novinarima, radijskim i televizijskim voditeljima, spikerima, političarima, gospodarstvenicima... ukratko svima koji nastupaju u javnosti ili pak drže do kultiviranoga govorenja i pisanja hrvatskim jezikom". Izjednačavanjem svih kategorija govornika potvrđena je teza o naciji koja je potrebna kratkog tečaja praktičnog hrvatskog za Hrvate. Jezikomjer se tako ukazuje kao dobra reakcija iz suvremenosti na stanje u koje su korisnici jezika dovedeni neorganiziranim i nestručnim posezanjem za jezikom u ne tako davnoj prošlosti. Međutim, iako stručnjaci jezikoslovna pitanja danas preuzimaju u svoje ruke, njihovo djelovanje prema van, izvan struke, potkopavano je sustavnim izostankom suradnje između institucija i struke, a ona je prouzročena nepostojanja jedinstvene nacionalne jezične politike. Svjedoči o tome i onodobni natpis iz rubrike *Vijenci i kaktusi* tjednika Nacional, u kojoj se uz dodjelu simboličkih nagrada komentira TV-program. U listopadu 2002 g. Nacionalov komentator dodijelio je Jezikomjeru "četiri kaktusa" proglašivši ga "nečuvenom bezobrazinom" nacionalne televizije koja upozorava na greške i istovremeno ih u svom programu obilato i sama čini, te predložio da se Jezikomjer emitira samo interno za potrebe djelatnika televizije¹⁷⁶.

Jezik medija česta je tema i aktualne radijske emisije 1. programa Hrvatskog radija pod nazivom **Jezik i predrasude**. To je tjedna polusatna emisija urednice Irene Plejić-Premec koja se bavi suvremenim razvojem jezika i mijenama u njemu. Emisija otvara puno šire jezične perspektive kroz teme kao što su, npr., komunikacija između potrošača i proizvođača kroz robno ime u jeziku marketinga, proces formiranja i normiranja hrvatskog jezika iz

¹⁷⁶ *Vijenci i kaktusi* Ivana Starčevića, Nacional br. 36, 12. veljače 2002.

inozemnih izvora te neizbježan **utjecaj engleskog jezika** na hrvatski. S tim u vezi valja upozoriti na općeniti pomak interesa, kako savjetnički tako i korisnika jezika, s jednostranog odnosa *hrvatsko:srpsko, ispravno:neispravno* na utjecaj engleskog jezika. Rasprave o engleskom utjecaju najčešće se vode na leksičkoj razini (posuđenica poput *event, screening, personality, cool* i sl.). **Andel Starčević** s odsjeka za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu utjecaj engleskog posmatra u razvojnem tijeku jezika i te promjene prezentira isključivo iz jezikoslovne pozicije. Uočava tako, npr., širenje slijeda imenica+imenica (*internet stranica, Franck kava, Zvijezda kvaliteta, Opel partner*) koji se ne poklapa s tradicionalnom položajem pridjeva u pretpoziciji (*internetska stranica, Franckova kava, Zvijezdina kvaliteta, Opelov partner*), a proširenog utjecajem engleskog jezika i njegovom medijskom podrškom. A. Starčević, međutim, nalazi da je teren za širenje takvih promjena pripreman i ranije, pod utjecajem njemačkoga i turskoga jezika (polusloženice zagrebačkog govora snažno obilježenog austrougarskim utjecajem tipa *tramvaj-karta, klozet-frau, klofer-štanga* odnosno turcizmi tipa *rahat-lokum, biser-djevojka, nadžak-baba*), te da im slijedi daljnje jačanje uzrokovano utjecajem engleskoga. Kao primjere medijskog širenja netradicionalnih sintaktičkih konstrukcija A. Starčević navodi npr. reklamom naglašavane tipične engleske konstrukcije s prilogom *ikad* bez dopune tipične za hrvatski jezični sustav (npr. *Skuhale smo najbolju juhu ikad!*) koje su se do sada smatrale tek ropskim prijevodima u književnosti, a danas su već dobro ukotvljene i zbog svoje "nezauzetosti" u sustavu.

Andel Starčević zainteresirao je javnost svojim predavanjem *Engleski vs. hrvatski – what's it gonna be?* održanim 19. travnja 2007 g. u Matici hrvatskoj u Zagrebu. U intervjuu za *Vijenac* koji je tim povodom dao kaže: "Odveć umjetno konstruiran standardni jezik koji ne vodi računa o stvarnoj jezičnoj uporabi može samo odbijati govornike. Umjesto ogorčenih povika i osuda zbog uporabe stranih elemenata, treba ponuditi novo rješenje i prepustiti izbor korisnicima. Logički gledano, većina građana ne može imati ništa protiv hrvatskih riječi i struktura, ali ekstremni purizam koji se ponekad javlja u našoj tradiciji kao da želi dokazati suprotno. Iako mu je prividno načelo borba protiv

stranoga, danas gotovo isključivo engleskoga jezičnog utjecaja, nepopustljivo čistunstvo ide ruku pod ruku s anglofonim prodorom i zajedno s njime odbija govornike od hrvatskoga jezika. Što god mislili o marketinškim guruima, čini se da bismo od njih mogli naučiti ponešto o dopiranju do prosječnoga građanina"¹⁷⁷.

S. Babić zastupa otvoren boj protiv anglizama, osobito u knjižici dramatičnog naslova *Prijedlog za ukidanje hrvatskoga jezika* izdanoj 2003 g. u istoj opremi u kojoj je 1967 g. tiskana čuvena Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoj jezika, čime "daje do znanja da je opisan puni krug bitke za hrvatski jezik pobjedom nad jezičnim imperijalizmom te da počinje drugi krug krvave borbe i neizvjesne borbe s anglokrobootskim¹⁷⁸ jezikom", kako ističe Hrvoje Hitrec u pogovoru knjižice. U Prijedlogu je donesena i bibliografija radova S. Babića o anglizmima (Babić 2003:35-41).

Srednju struju zastupa medijski eksponirana i aktivna **Nives Opačić**. Njezini savjeti u kojima se tematiziraju anglizmi objavljeni su u zbirkama *Hrvatski u zagradama. Globalizacijske jezične stranputice* (2006) te u svojevrsnom antologijskom pregled njezina savjetodavnog djelovanja u razdoblju 1990.-2006. pod nazivom *Hrvatski jezični putokazi. Od razdraganosti preko straha do ravnodušnosti* (2007).

Savjeti Nives Opačić o anglizmima aktualni su, često pionirski, i izrazito praktični. Upozorava tako na jezični snobizam kojim se kroz nazive različitih projekata šire anglizmi (od čistih preuzimanja engleskih naziva tipa *Five Stars Hotel*, preko sintaktičkih anglizama tipa *Motovun Film Festival*, do nezgrapnih kombinacija tipa *The River Cetina Valley Project*, *Zvonimir Security*), predlaže hrvatske ekvivalente za engleske riječi (npr. *screening* – *analitički pregled*, *blockbuster* – *senzacija*, "*bomba*", *monitoring* – *motrenje*, *promatranje*, *praćenje*) i sintagme (*approval rating* – *stupanj podrške javnosti*, *brown-field investment* – *ulaganje u postojeće kapacitete*, *last-minute putovanja* –

¹⁷⁷ *Komu pripada jezik?*, Vijenac br. 344, 10. svibnja 2007.

¹⁷⁸ S. Babić 2003. u svom Prijedlogu uvodi termin *anglokrobootski*. Prije njega termin *Croenglish* skovao je još 1977 g. R. Filipović, dok M. Prebeg-Vilke i M. Medved Krajnović (2006) koriste termin *hrengleski*.

putovanja u zadnji čas) te upozorava na semantičke pomake do kojih u hrvatskom dolazi pod engleskim utjecajem (npr. *prokleta dobar, prokleta mladi*, gdje dolazi do upotrebe priloga "prokleta" u funkciji intenzifikatora prema engleskom "damn"), pa i na to da engleski prodire i u zatvorenije skupove riječi kao što su usklici (*vau*).

Zaštitnički odnos prema jeziku koji se ne zadržava na proučavanju jezika nego potiče na učenje i osvještavanje jezičnog identiteta sadržano, pravovremenim i diskretnim stručnim savjetničkim aktivizmom izraženo je u sljedećem razmišljanju o anglizmima: "Uz nedovoljno znanje i svijest o potrebi učenja i čuvanja vlastita jezika (jer je lakše nešto čuvati i njegovati dok to još imamo, nego se za stotinjak godina baviti jezičnom arheologijom i oživljavati jedan mrtvi jezik), američki engleski lako se ukorjenjuje u Hrvatskoj i prilično ubrzano istiskuje hrvatski jezik, a time i naš nacionalni identitet." (Opačić 2006:37).

Promišljanje Nives Opačić prema srbizmima trijezno je i oslobođeno kriterija da nešto nije hrvatski dobro samo zato što se upotrebljavalo i prije 1990. godine. Zbog njezine svijesti da se prividno općenarodno zanimanje za hrvatski jezik kreće smjerovima koji odvlače pozornost od nekih neriješenih problema jezične norme te da svakodnevno korištenje jezika bitno odudara od standarda, čak i u onim slučajevima koji su normativno nesporni, kao i nastupa pristupačnog jezikoslovno neobrazovanom sloju govornika, Nives Opačić uživa popularnost i povjerenje govornika. Možda je tome doprinijela i njezina obrana nekih nenacionalnih jezičnih simbola, npr. "maloga princa iz svih naših djetinjstava, maloga princa koji nije mali kraljević"¹⁷⁹ ili ružnoga pačeta koje nije ružni pačić kako preporučuje jedan izdavač 2001. smatrajući je srbizmom (Opačić 2007:146).

¹⁷⁹ Lana Hudeček u *Vijencu* br. 365, 28. veljače 2008. u tekstu naslovljenom *Prevladajmo ravnodušnost, vratimo razdraganost!* piše: "Sjećam se referata održana, mislim, u *Rijeci*, u kojemu Nives Opačić staje u obranu maloga princa iz svih naših djetinjstava, maloga princa koji nije mali kraljević."

3.3. ČASOPISI I NOVINE

O Jeziku, rode, da ti pojem...

Stručni časopisi koji objavljuju radove u vezi sa suvremenim hrvatskim književnim jezikom jesu sljedeći (abecednim redom):

- **Croatica et Slavica Iadertina***¹⁸⁰ časopis je koji izdaje Sveučilište u Zadru. Obrađuju teme iz svih područja humanističkih znanosti, no primarno filološke, kroatističke i ostale slavističke jezikoslovne i književnoznanstvene radove. Izlazi od 2005 g., jedan put godišnje.
- **Filologija*** je časopis koji izdaje Zavod za lingvistička istraživanja (pri Razredu za filološke znanosti) Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Glavni urednik je August Kovačec, izlazi dva puta godišnje. Prilozi objavljeni u Filologiji prikazuju se u referalnim časopisima Linguistics Abstracts i Language and Linguistics Behavior Abstracts.
- **Fluminensia*** je časopis za filološka istraživanja Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Glavna urednica je Ines Srdoč-Konestra, izlazi dva puta godišnje.
- **Folia onomastica Croatica*** časopis je Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU. Glavni urednik je Petar Šimunović, izlazi jednom godišnje, od 1992 g.
- **Hrvatski** je časopis koji izdaje Hrvatsko filološko društvo. Bavi se nastavom hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja i medijske kulture. Izlazi od 2003 g., urednik Vlado Pandžić, učestalost izlaženja je dva puta godišnje.
- **Jezikoslovlje** je časopis koji izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Glavna urednica je Ljiljana Kolenić, izlazi dva puta godišnje.
- **Lahor*** je časopis za hrvatski kao drugi i strani jezik. Jedini je časopis koji se sustavno bavi inojezičnim hrvatskim, druga važna tema radova koje

¹⁸⁰ Časopisi označeni zvjezdicom dostupni su na središnjem portalu hrvatskih znanstvenih časopisa Hrcak <http://hrcak.srce.hr/>

časopis potiče je ovladavanje hrvatskim standardnim jezikom. Otvoren je i psiholingvističkim, sociolingvističkim, te didaktičkim radovima važnima za ovladavanje hrvatskim kao materinskim jezikom. Časopis izlazi od 2006 g., dva puta godišnje, izdavač je Hrvatsko filološko društvo, a glavna urednica je Zrinka Jelaska.

- **Metodika** je časopis za teoriju i praksu metodika u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj izobrazbi koji izdaje Učiteljski fakultet. Glavni urednik je Ante Bežen, izlazi dva puta godišnje. Navodi se u Contents pages in Education, Educational Research Abstracts online.
- **Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*** izdaje IHJJ. Glavna urednica je Dunja Brozović-Rončević, izlazi jednom godišnje. Časopis je pokrenut 1968. godine kao časopis tadašnjega Instituta za jezik JAZU. U objavljenim se prilogima ogleda razgranata znanstvena djelatnost Instituta – obrađuje se problematika hrvatskoga standardnog jezika, povijesti jezika, povijesne hrvatske leksikologije, onomastičke i dijalektološke teme te drugi slavistički i općejezični problemi. Tijekom posljednjih godina časopis se indeksira u relevantnim lingvističkim bazama podataka i prikazuje u međunarodnim jezikoslovnim časopisima (npr. Linguistic and Language Behavior Abstracts).
- **Riječ*** je časopis za filologiju koji izdaje Hrvatsko filološko društvo u Rijeci. Glavni urednik je Milan Nosić, izlazi dva puta godišnje.
- **Suvremena lingvistika*** je časopis koji zajedno izdaju Hrvatsko filološko društvo i Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Glavna i odgovorna urednica je Ida Raffaelli. Suvremenu lingvistiku počeo je 1962. izdavati Zagrebački lingvistički krug kao skriptu, godine 1972. počinje izlaziti u novome obliku kao časopis (glavni i odgovorni urednik Radoslav Katičić). Izlazi dva puta godišnje i jedan je od vodećih hrvatskih jezikoslovnih časopisa koji objavljuje znanstvene, pregledne i stručne radove iz različitih lingvističkih područja i disciplina. Navodi se u MLA International Bibliography, MLA Directory of Periodicals, BL Bibliographie Linguistique i LLBA Linguistics and Language Behaviour,

Sociological Abstracts, Communication and Mass Media Complete (EBSCO Publishing), CEEOL, ERIH, DOAJ.

U razdiobi hrvatske savjetodavne literature u kategoriji *Časopisi* Ivan Marković¹⁸¹ navodi dva jezikoslovna časopisa koji se u stogodišnjem periodu hrvatskog jezičnog savjetništva (1908.-2009.) njime bave. To su časopisi *Hrvatski jezik* (1938.-1939., ur. Stjepan Ivšić) i *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika*. Jedina suvremena stručna savjetodavna publikacija promicatelj je i purističke tradicije hrvatskog jezikoslovlja. Nekoliko primjera (dogadaja, osoba, slučajeva) koji slijede poslužit će za ilustraciju te tvrdnje.

Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika počelo je 1952. izdavati Hrvatsko filološko društvo radi brige za kulturu hrvatskoga književnoga jezika. Glavni i odgovorni urednik od prvoga broja (u rujnu 1952.) bio je Ljudevit Jonke, a uredništvo su činili Antun Barac, Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Skok, Sreten Živković i Stjepan Ivšić. Časopis je svojevrsan nastavak Ivšićeva časopisa *Hrvatski jezik* koji izlazio samo godište (1938.-1939.). *Jezik* je u svojoj respektabilnoj povijesti zabilježio samo jednu jednogodišnju stanku (1960.-1961.). To je bila godina u kojoj se pripremao novosadski pravopis. Zbog zaključaka Novosadskoga dogovora (1954.) naziv jezika u podnaslovu u časopisa u razdoblju od listopada 1961. do lipnja 1969. bio je promijenjen u "časopis za kulturu hrvatskoga ili srpskoga jezika". Nakon Ljudevita Jonkea, koji je bio glavni urednik osamnaest godina (1952.-1970.), glavni urednik časopisa bio je Stjepan Babić (1970.-2005.). Kroz uredništvo časopisa prošli su vodeći jezikoslovci, npr. Josip Hamm, Mate Hrasre, Božidar Finka, Milan Moguš, Radoslav Katičić, Ivo Škarić, Mile Mamić.

Danas je glavna i odgovorna urednica Sanda Ham (Osijek), a druga dva urednika su Stjepan Babić (Zagreb) i Mile Mamić (Zadar). Izlazi pet puta godišnje. Naklada časopisa je 2200 primjeraka. Najvišu nakladu (4500 primjeraka) imao je nakon Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika, a

¹⁸¹ http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Markovic_Savjetnici.pdf

najnižu (1200 primjeraka) nakon 1970. kada je uslijed političkih previranja obilježenih hrvatskim proljećem prestalo izlaziti oko 15 časopisa¹⁸².

Jezik producira 200 stranica o hrvatskom jeziku godišnje (40 str. po broju) kroz redovite rubrike, od kojih je jedna savjetnička. Rubrika *Pitanja i odgovori* tipična je savjetnička rubrika u kojoj zainteresirani građani – poznati glumci, arhitekti, mlade sutkinje, novinari, pa čak i jezikoslovci postavljaju pitanja koja se najčešće odnose na leksik (posuđenice, usvojenice, tuđice, neologizme, stručnu terminologiju i sl.), ali i na morfologiju, tvorbu riječi, sintaksu, stilsku upotrebu, jezik medija i sve druge pojavne oblike hrvatske jezične nesigurnosti¹⁸³. Odgovori na način prilagođen jezičnim nestručnjacima kroz praktičnu poučnu priču, potvrde iz starih i novih rječnika i književnosti, kao i jezičnog osjećaja potpisnika odgovora, u zaključnoj dijagnozi daju preporuku koja riječ je "dobra hrvatska" jer se "tradicionalno, etimološki i značenjski uklapa u naš jezik" (Kovačić 2007:195).

Krilatica časopisa je *Hrvatski se jezik voli znanjem*. Također je dostupan na internetskom portalu Hrčak.

Jezik "gotovo ni za jedan broj nema dovoljno članaka, jer se mladi ne usuđuju pisati, a starijima je teško trošiti vrijeme na članke koji će istodobno biti znanstveni i razumljivi svakomu obrazovanom čovjeku. Stoga ispunjavam svaki broj četvrtinu priloga." – izjavio je povodom 50. obljetnice časopisa Stjepan Babić¹⁸⁴. To je i razlog zašto Jezik na aktualnoj jezikoslovnoj sceni

¹⁸² Prema izjavi Stjepana Babića *Jezik* u tom represivnom komunističkom razdoblju nije zabranjen "samo zato što su htjeli da mi budemo krivi, a ne oni, jer su znali kakav bi to odjek imalo". ("Jezik" dolazi na internet, Vjesnik, 11. veljače 2003.)

¹⁸³ Npr. "Naša poznata glumica Nada Subotić pita je li dalekozor i durbin isto ili je dalekozor hrvatski, a durbin srpski." (Vol.53 No.4, str.147.-148.), "Naš arhitekt Andrija Mutnjaković izrađuje za Osijek plan za okrugli trg (...) i nazvao bi ga rondel. Pita, može li se kako nazvati hrvatski." (Vol.52 No.5, str.195.-197.), "Mlada sutkinja iz Dubrovnika, pita kako treba sklanjati imena, misli na imena iz Dubrovnika i ženska prezimena, konkretno pita: Krunu Koromanu i Mariji Vetmi ili Kruni Koromanu i Mariji Vetma." (Vol.54 No.1, str.15.-22.), "Novinar Ante Bekić, koji nastoji govoriti što boljim hrvatskim jezikom i zato pazi na svaku jezičnu pojedinost, pita je li izraz lijep pozdrav, kako se može čuti u nekim emisijama na radiju, televiziji i razgovoru, dobar. Čini mu se da nije jer misli da pozdrav može biti samo srdačan." (Vol.54 No.1, str.31.-32.), "Jedan kolega jezikoslovac pita kakva je to riječ prišipetlja, je li dobra." (Vol.52 No.1, str.31.-32.), "Kazimir Šćiran iz Zadra poslao nam je polovicom prošle godine pismo sa zanimljivim pitanjem, zapravo problemom sklanjanja imena Jahve." (Vol.53 No.1, str.31.-33.), "Čitateljica N. V. pita koji je točan izraz za vodu koja okružuje čedo u maternici – plodna ili plodova voda." (Vol.54 No.4, str.153.-154.). Ovaj izbor pokazuje tematski spektar i stilsku ujednačenost Jezikove rubrike Pitanja i odgovori.

¹⁸⁴ "Jezik" dolazi na internet, Vjesnik 11. veljače 2003.

figurira kao glasilo jednog čovjeka odnosno kao predstavnik jedne struje hrvatskog jezikoslovlja okupljene oko njega.

Stjepan Babić, akademik (redoviti član HAZU – Razred za filološke znanosti od 1991.), jedan je od najvitalnijih i najsvestranijih hrvatskih lingvista druge polovice 20. stoljeća. Znanstveni predmet Babićeva interesa suvremeni je hrvatski književni jezik, konkretno tvorba riječi. Njegovo djelovanje može se razvrstati na nekoliko područja:

- autor stručnih djela, normativnih priručnika i školskih udžbenika (*Hrvatski pravopis* (suautori B.Finka i M. Moguš 1. zabranjeno izdanje 1971.; pretisci: London 1972., Zagreb 1990.), ²1994., ³1995., ⁴1996., ⁵2000., ⁶2002., ⁷2003.; *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika* (suautor Stjepko Težak; kasnija izdanja zovu se *Gramatika hrvatskoga jezika*, kao 1992. – 7. izd., 2000. – 12. izd.); *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*; *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku 1 (nacrt za gramatiku)* 1986., ²1991., ³2002.; *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* 1991; *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku* 1998.; *Hrvatski školski pravopis* (suautori S. Ham i M. Moguš) 2005.; *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* 2007.; *Rječnik kratica* (suautorica M. Žic Fuchs) 2007.
- jezični savjetodavac (*Hrvatska jezikoslovna čitanka* 1990.; *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu* 1990.; *Tisućljetni jezik naš hrvatski* 1991.; *Hrvatski jezik jučer i danas* 1995.; *Prijedlog za ukidanje hrvatskog jezika* 2003.; *Hrvanja hrvatskoga: hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim* 2004.)
- kolumnist (*Vjesnik*, *Večernji list*, *Fokus*, *Hrvatsko slovo*)
- urednik časopisa *Jezik*
- polemičar (*Hrvatska jezikoslovna prenja* 2001.0; *Temelji Hrvatskomu pravopisu* 2006.)
- ostalo (*Hrvatski politički vicevi*, zbirka viceva 1995.; *Crvena magla*, roman 2000.; *Vedre priče*, kratke priče 2000.)

Na stranicama Jezika, kao i svim javnim nastupima, Stjepan Babić promiče kulturu hrvatskog jezika koja stavlja znak jednakosti između purizma i jezične kulture. Očituje se to u uvođenju lingvističke kategorije "dobra hrvatska riječ" koja je ukotvljena subjektivnom jezičnom osjećaju¹⁸⁵ i ukusu, a izražena kroz "pokušaj intervencije u razvoj jezika" (Thomas 1991:84)¹⁸⁶ koji "pretpostavlja pokušaj utjecanja na upotrebu jezika drugih" (Thomas 1991:100)¹⁸⁷.

Časopis Jezik promiče purizam godišnjim natječajem za najbolju novu hrvatsku riječ. Godine 2006. u svom 4. broju 53. godišta objavljen je sljedeći poziv građanima:

NATJEČAJ ZA NAJBOLJU NOVU HRVATSKU RIJEČ

Objavljujemo natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ koja do sada nije zabilježena ni u jednom hrvatskom rječniku. Prednost imaju zamjene za anglizme.

Nova hrvatska riječ može biti riječ koju ste sami smislili, čuli ili pročitali. Broj riječi kojima se možete natjecati nije ograničen. Uz riječ nam navedite i njezino značenje i o mogućnosti podatak o tom gdje ste ju pronašli.

Pobjednici će biti proglašeni u travanjskom Jeziku 2007., 2. broju 54. godišta.

Nagrade su sljedeće:

1. mjesto – 2 000 kn
2. mjesto – 1 500 kn
3. mjesto – 1 000 kn,

a dobre ćemo riječi objaviti u Jeziku.

Natječaj je otvoren od listopada 2006. do završetka Dana hrvatskoga jezika, do 17. ožujka 2007. Prijave šalžite na Jezikovu adresu Bijenička 97, Zagreb ili na e-adresu jezik@ffos.hr. Pošaljite svoje puno ime i prezime, kućnu adresu i telefonski broj.

Uredništvo

¹⁸⁵ Usp. Babić (2007:74): "Po svojem jezičnome osjećaju smatram ju srbizmom. Nije doduše zabilježena kao takva u dvama našim razlikovnim rječnicima, u Guberina – Krstićevu i Brodnjakovu, ali ju osobno ne mogu prihvatiti kao normalnu hrvatsku riječ."

¹⁸⁶ Izvorni citat: "Purism is an attempt to intervene in the development of a language." (Thomas 1991:84)

¹⁸⁷ Izvorni citat: "All forms of purism except the self-censoring variety presuppose some attempt to influence the usage of others." (Thomas 1991:100)

Sam natječaj zamišljen je i pokrenut 1993 g. Te godine pobjednica je bila riječ *suosnik* koju je lingvist Bulcsú László¹⁸⁸ predložio za naziv koaksijalni kabel. Nakon toga natječaj je utihnuo, da bi se ponovo aktualizirao 2006 g. Moralno i financijsko pokroviteljstvo 2007 g. preuzela je Zaklada dr. Ivan Šreter i od tada nagrada nosi naziv tog pakračkog liječnika ubijenog u domovinskom ratu. Tim direktnim povezivanjem nedavne ratne zbilje s filologijom uredništvo Jezika pokazalo je svoje neskrivene purističke stavove o jeziku, izražene kao reakcija na neprijatelja kojega više nema. Kako bi se puristička pozicija *mi:oni* mogla realizirati, neprijatelj se priziva simbolima. Na tragičnoj sudbini liječnika Ivana Šretera (1951.-1991.)¹⁸⁹ gradi se tako mit o mučeniku koji je zbog "hrvatskoga jezika bio suđen, a poslije je zbog toga izgubio i život"¹⁹⁰. Ritualno predavanje predstavnicima Zaklade originalnog dokumenta iz 1984. godine kojim se pokreće disciplinski postupak protiv dr. Šretera, na svečanosti dodjele nagrade za najbolju riječi u Hrvata, izviješće o investiciji Grada Pakraca u spomenik "stradalniku u borbi za hrvatski jezik", te predaja Šreterovih statua (rad kipara Tonka Fabrisa) autorima riječi-pobjednica

¹⁸⁸ Bulcsú László, jezikoslovac, informatolog i poliglot, autor je članka *Pabirci redničnoga i obavještničnoga pojmovlja oko razumnih sustava* objavljenog 1993. u Zborniku odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta. Na temelju toga članka 1994. objavljen je *Englezko-hrvatski i hrvatsko-englezki rječnik obavještničnoga nazivlja* autora Zdenka Škiljana (<http://www.hnk.ffzg.hr/jthj/Laszlo.htm>). Bulcsú László osebujna je pojava u hrvatskom jezikoslovlju, široj javnosti poznat po zagovaranju reforme pravopisa na tragu Zagrebačke škole (morfološkog), te purističkim načelima pri izradi terminologije, kako računalne, tako i drugih (npr. kroatiziranje naziva padeža u *nazovnik, rodnik, datnik, tvornik, zovnik, mjestnik, orudnik*)

¹⁸⁹ D. Brozović (2001c) u podlistku *Stoljeće teških nasilja nad hrvatskim jezikom* u *Vjesniku* 6. srpnja 2001. piše: "Jugoslavenski režim i njegove sluge nisu se zadovoljavali već opisanim nedjelima. Obrana hrvatskog jezika bila je opasnom djelatnosti. God.1972. suđena je Smiljana Rendić zato što je u *Kritici* br. 18. V/VI. 1971. objavila prilog *Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod. Ustala je protiv prakse da je primjerice Društvo hrvatskih književnika (DHK) postalo Društvo književnika Hrvatske (DKH). Osuda: godina zatvora. Josip Šćurić, vlakovođa, suđen je 1974. jer je u Kninu odbio primiti Opšti nalog za vlak u rukopisnoj ćirilici, koju nije znao. Radilo se ipak o sigurnosti. Oslobođen je tek u žalbenom postupku. Liječnik dr. Ivan Šreter suđen je 1987. jer je u otpusnici napisao 'umirovljeni časnik' umjesto 'penzionirani oficir'. Izdržao je 50 dana kazne, ali 1991. uhvatili su ga četnici u Pakracu i ubili na Papuku. I ti događaji opisuju povijest hrvatskog jezika u XX. stoljeću". Milan Vuković (1996) u članku *Hrvatski jezik u kaznenim progonima* u prosinačkom *Jeziku* također opisuje ta tri slučaja sudskih progona zbog jezika: "U presudi Vrhovnog suda Hrvatske 20. siječnja 1987. piše: 'za oficire JNA u našoj zemlji isto značenje ima samo vojni starješina. Budući da su se u vrijeme stvaranja JNA časnicima nazivali oficiri neprijateljske vojske, takav naziv za oficira JNA ima uvredljivo i omalovažavajuće značenje. Prema tome upisivanjem riječi 'časnik' umjesto oficir JNA vrijeđaju se i omalovažavaju patriotski i socijalistički osjećaji pa su time ostvarena obilježja navedenog prekršaja, dakle i kaznena odgovornost i kazna koja mu je izrečena" i time počinjen prekršaj iz članka 3. st. 1. Zakona o prekršajima protiv javnoga reda i mira.*

¹⁹⁰ Stjepan Babić u *Fokusu* <http://www.fokus-tjednik.hr/vijest.asp?vijest=2323>

nepogrešivo asocira na "socijalistički kič zamijenjen (...) u novim političkim vremenima novim kičem"¹⁹¹.

Uz medijsku popularizaciju broj sudionika u natječaju raste iz godine u godinu: 2006 g. na natječaj se prijavilo 110 predlagatelja s približno 300 prijedloga, 2007 g. sudjelovale su 134 osobe sa 603 prijedloga, a 2008 g. na natječaj se prijavilo 1000 natjecatelja koji su predložili 4 000 novih riječi. Materijalna vrijednost nagrade se također povećala na 10 000 kuna¹⁹² za prvu nagradu, 5 000 za drugu i 3 000 za treću.

Povjerenstvu za dodjelu nagrade čine predsjednica S. Ham i članovi S. Babić, S. Novak, V. Loknar, M. Mamić, Z. Jakobović i I. Čatić. Nagrada se dodjeljuje na Danima hrvatskog jezika, sredinom ožujka.

Prve godine nagradu su osvojile riječi *uspornik* (ležeći policajac), *smećnjak* (kontejner za smeće) i *raskružje* (kružni tok), nakon toga riječi: *naplatnica* (naplatna kućica), *opuštaonica* (wellness) i *borkinja* (žena borac). Na natječaju koji je završio 22. prosinca 2008. nagrađene su riječi: *proširnica* (stent, žilni potporanj), *daljinac* (daljinski upravljač) i *pretjecajnik* (pretjecajni trak na cesti). Te godine dodijeljena je i posebna nagrada za riječ *brozno* (prilog nastao kombinacijom prezimena Broz i priloga "grozno", koju je autor kreirao kao odgovor na pitanje: Kako je bilo živjeti u Jugoslaviji?). Među predlagачima su ljudi različita profila – od sveučilišnih profesora do osnovnoškolaca. Prijedlog jedne od dviju desetogodišnjakinja koje su se odazvale na natječaj ušao je i u uži izbor (*šiljevina* kao zamjena za otpad od šiljenja olovaka). Mogle su se predlagati bilo koje nove riječi, neovisno o tome postoji li već neki drugi naziv za istu stvar (npr. *tiskalo* umjesto printera iako već postoji *pisač*, *štampač*), i je li on uvriježeni (npr. *rukal* za *tenis*, *grijovod* za *bojler*, *dvokriška* za *sendvič*). Jedini je uvjet da nisu zabilježene ni u jednome hrvatskom rječniku. Tako su se u užem izboru našle riječi za koje se već moglo čuti, kao što je *brzogriz* za fast food, ili sama nagrađena riječ *daljinac*, koja je općepoznat žargonizam (npr. *daljinac* za *telku* – daljinski

¹⁹¹ V. bilješku 127

¹⁹² Prema informaciji Državnog zavoda za statistiku prosječna mjesečna plaća u Republici Hrvatskoj 2008. g. iznosila je 5 178 kuna (<http://www.dzs.hr/>)

upravljač za televizor). Predlagane riječi su, prema pozivu u Natječaju zamjena za anglizme (*sučelište* za *talk-show*, *slavnik* za *celebrity*, *velezkoditnjak* za *jack-pot*, *zakulisje* za *backstage*, *bezgrudnjak* za *topless*), ali i za sve druge -izme (npr. *crtaljka* za *rebus*, *izoblika* za *karikatura*, *istinomjer* za *poligraf*, *sitnobiće* ili *maložiče* za *mikroorganizam*, *kavovar* za *džezva*, *tjelobranitelj* za *tjelohranitelj*), hrvatski termini za računalno nazivlje (*svemrežje* za *internet*, *skutnik* za *laptop*, *nastolnik* za *desktop*). Tvorene su ekonomičnije riječi za višeriječne izraze (npr. *smećica* – vrećica za *smeće*, *udomitelj* – onaj koji drugome pruža dom, *posteljariti* – baviti se iznajmljivanjem kreveta, *krompulje* – grube, glasne žene) i predlagani dijalektalizmi koji bi trebali ući u književni jezik (*potpetar* za *tavan*, *berjakati* za *zapomagati*). Poslom kovanja novih riječi već dugo se bavi i sam Stjepan Babić, koji je zadnjih godina predložio npr. *veleplakat*¹⁹³ za *jumbo plakat*, *mamutnjak*¹⁹⁴ za *jumbo jet* ili *straničnik* za *book marker*.

¹⁹³ Babićevo sustavno interveniranje u kriterije sustava i "jezičnog osjećaja" vođeno subjektivnim kriterijima koje transponira na cijeli narod eksplicitno je opisano u članku u Jeziku od prosinca 2006 g. u kojem otvoreno piše kako vrši pritisak na ondašnju urednicu Večernjeg lista, te urednika koji je došao nakon nje, da uklone iz Večernjeg lista riječ "jumbo križaljka" i uvedu "velekrižaljku". Nakon što ne uspijeva pismima, razgovorima i slanjem knjiga, preko Jezika uredniku nudi dukat s molbom da to učini. "A dukat ne treba shvatiti ni kao plaću ni kao mito nego kao odlikovanje u borbi s tako teškim neprijateljem kao što je anglokrobotski, (...) i rijedak je, pravo odlikovanje za pobjedu u bitci za hrvatski jezik" (2006a:190). Svoje djelovanje obrazlaže time da "(...) to nije samo jedna riječ, to je borba za afirmaciju dijela složenica s vele- jer ih s jumbo (džambo-) ima desetak nepotrebnih, a već ostvarenih (...), da potencijalne i ne spominjem jer one čekaju u zasjedi da se ostvare, ako jumbu na vrijeme ne zaokrenemo vratom. (...) Radi istine i potpunosti valja reći da ima više novijih složenica i s vele- (...), ali nam ipak vele- nije tako u svijesti da bismo u tvorbi riječi sa značenjem velik, najprije pomislili na vele-. Da jest, u selu Vidovcu ne bi napravili megasarmu (dužu od 600 metara, kako 24. listopada o. g. čitam u Večernjem listu), nego velesarmu. Nije pogrešno ni megasarma, ali bi bolje bilo velesarma. Da je Vidovčanima na prvome mjestu vele-, najprije bi se sjetili velesarme. Zato bitka za velekrizaljku znači i bitku za pravi hrvatski jezični osjećaj, a kad je on dobar, onda možemo biti sigurni i u dobar hrvatski jezik." (ibid.) Obrazloženjem kojim opravdava vršenje pritiska na jednog čovjeka koji zbog svog položaja u tiražnom dnevnom novinama ima moć djelovati na govornike i njihove stavove o jeziku ("Glavni urednik to može!") S. Babić neizravno daje uvid u svoje shvaćanje uloge koju ima u Jeziku i eventualne moći koju implicira društveni položaj. Istovremeno daje implicitnu stvarnu sliku stanja "na terenu".

¹⁹⁴ Za tu riječ S. Babić uvršten je u antologijski zbirku *Greatest Shits – antologija hrvatske gluposti* (1998.), u kojoj su sakupljeni najveći "hitovi" koji su izlazili u istoimenoj rubrici Feral Tribunea, usp. "U pisanju rječnika u "Hrvatskom pravopisu" zapao me težak dio, slovo DŽ. Prva je riječ bila džambo. Tu je bilo lako, džambo služi kao pridjev i lijepo dam zamjene: golem, velik, divovski, mamutski. A onda je došao džambodžet. Što ću sad? Moje hrvatsko srce nije mi dopustilo da ostanem mrtav hladan. Napregnem mozak i pred oči mi skoči mamutnjak." (dr. Stjepan Babić u Hrvatskom slovu, kolovoz 1997.)

Budući da nije mogao osobno preuzeti nagradu za svoju riječ *proširnica*, dr. Drago Štambuk, liječnik i veleposlanik, obratio se skupu pismom u kojemu između ostaloga piše: "Kazati mi je i da bi jezičnu inicijativu poput ove u Pakracu Francuzi doživjeli kao uobičajenu, dok u Hrvatskoj, čujem, podiže čak političku prašinu, što mi nije lako razumjeti. Jer, briga za jezik uljudbena je tekovina i znak društvene sofisticiranosti i napretka"¹⁹⁵. Dr. Štambuk autor je još jedne medicinske kovanice – riječi *kopnica* "koju sam skovao baveći se znanstveno i klinički bolešću zvanom sida ili AIDS u Londonu od 1985. do 1991.", zabilježene potom u Brodnjakovom rječniku. Među prijedlozima koji su prijavljeni 2007. na Jezikov natječaj našlo se čak 175 riječi medicinskoga nazivlja. Sve te medicinske riječi poslao je isti natjecatelj, sastavivši mali medicinski rječnik. Zbog svoje stručnosti odlučeno je da se ti prijedlozi ocijene izvan konkurencije – kako navodi Vjesnik od 29. travnja 2007 g. S obzirom da je stručnost riječi i ozbiljnost terminološke obrade i rezultata kriterij za diskvalifikaciju, Jezikov natječaj, u kojem se govornici potiču na povratak u djetinjstvo u kojem za izmišljanje simpatičnih riječi bivaju teatralno nagrađeni, Denis Kuljiš, kolumnist i urednik tjednika Globus, poslao je "dođavola ležeće jezikoslovce"¹⁹⁶ pitajući se u Babićevom stilu: "Kome te riječi trebaju, hoće li one obogatiti hrvatski jezik, hoće li uopće u nj ući, te tko ih i zašto u leksik učeruje, elegantno kao u lirskoj narodnoj pjesmi koja opisuje kako je vuk magare na plot nagonijooooo, pa je mago noge polomijooooo..?". U istom članku D. Kuljiš izrazio je mišljenje da je riječ "suosnik" nagrađena na prvom Jezikovom natječaju "zbilja zgodna alternativa za koaksijalni kabel. Kraće je, a razumljivo i vjerno pojam tehnički definira".

M. Mihaljević (2007) u svom članku znakovito naslovljenom *Problemi hrvatskoga računalnoga nazivlja (s jezikoslovnog motrišta)* smatra da pri izradi i odabiru naziva terminologije treba uzeti u obzir 11 načela. Posljednje od njih referira se i na nagrađenu riječ "suosnik":

¹⁹⁵ Pismo objavljeno u Vijencu, broj 393, 26. ožujka 2009.

¹⁹⁶ Nezavisne novine, 14. srpnja 2007,

<http://www.nezavisne.com/vijesti.php?vijest=11917&meni=8>

1. Domaći naziv ima prednost pred stranim (pa i pred internacionalizmom)
2. Nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd.
3. Strani naziv koji se glasovnim sastavom uklapa u hrvatski jezični sustav može se prihvatiti (čip, bit), ali onaj koji od njega bitno odudara treba zamijeniti.
4. Prošireniji naziv ima prednost pred manje proširenim (naziv slovište predlagan je kao zamjena za keyboard, prihvaćeno je tipkovnica, danas je prošireno i nema razloga da se mijenja).
5. Naziv koji je korisnicima (stručnjacima određene struke) prihvatljiviji ima prednost pred nazivom koji je manje prihvatljiv.
6. Naziv mora biti usklađen sa (fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim) sustavom hrvatskoga standardnog jezika
7. Kraći nazivi imaju prednost pred duljim. Nedostatak je domaćih naziva često duljina
8. Naziv od kojeg se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojeg se ne mogu tvoriti tvorenice. Ako je domaći naziv višerječan, često se od njega ne mogu tvoriti tvorenice.
9. Unutar istoga terminološkog sustava naziv ne bi smio imati više značenja.
10. Taj je zahtjev nemoguće u potpunosti zadovoljiti, ali se može težiti da se višeznačnost izbjegne u onim slučajevima u kojima može dovesti do nesporazuma
11. Naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu, tj. ako zadovoljava načelo sustavnosti. Naziv se ne smije uvoditi samostalno, već treba razmisliti i o drugim nazivima istoga semantičkog polja. Kad se pokušava pronaći najbolji mogući naziv, dobro je razmotriti sve povezane nazive. Posebno treba uzeti u obzir odnose nadređenosti i istorednosti: kabel suosnik zakrivljeni kabel oklopljeni kabel mnogoparni kabel. U tome je slučaju bolje suosnik zamijeniti sa suosni kabel kako bi se taj naziv bolje uklopio u pojmovni sustav vrsta kabela.

Povodom proglašenja rezultata trećeg natječaja tisak je donio vijesti u kojima su sažeti ciljevi i pravila natječaja.

"Nije nam cilj promjena svih tudica, već onih koje su neprihvatljive u hrvatskome jeziku. Obrazlažući da Povjerenstvu nije bilo lako u mnoštvu predloženih izabrati tri riječi Stjepan Babić rekao je da je dug put od stvaranja nove riječi do njenog prihvaćanja u praksi, te da nije važno kada će nova riječ biti prihvaćena, ali da je važno da imamo hrvatske izraze za određene pojmove i da ljudi na ovakav način sudjeluju u stvaranju jezika." prenio je Vjesnik u ožujku 2009. godine¹⁹⁷. U istom članku Sanda Ham objašnjava: "Kriteriji su zamjena za tuđice i ekonomičnost. Naime, riječ mora biti kratka i lako pamtljiva. Natječajem ne namećemo nove hrvatske riječi, jer njihovo prihvaćanje ovisi isključivo o jezičnoj uporabi". Vijenac donosi kako se "natječajem želi poticati pozitivno ozračje za stvaranje i prihvaćanje novih hrvatskih riječi te jačanje svijesti o uporabi hrvatskih riječi umjesto tudica"¹⁹⁸.

Na istoj stranici listopadskog izdanja Jezika iz 2006 g. u kojem je objavljen natječaj za najbolju hrvatsku riječ godine u članku o ulozi časopisa *Kraljski Dalmatin* u pronosjenju i njegovanju hrvatskoga jezika u potalijančenoj Dalmaciji i Sanda Ham (2006a:158) piše: "**Za svoje doba** purizam i novotvorenice nisu ništa neobičnoga, nego usuprot – posve su u skladu s leksikografom suvremenikom Stullijem, ali i u skladu s dotadašnjom leksikografskom tradicijom." (podebljala M.V.). Zbog tih obrnutih kriterija S.Kordić smatra da su "puristi beskrupulozni prema vlastitim sunarodnjacima" (2007a:187).

Pozicija Jezika može se usporediti s pozicijom Big Brothera koji narodu za veselje i medijsku pozornost ugodnu egzibicionistima priređuje reality show u kojem velikodušno dopušta privid realnosti dok u pozadini vuče konce i igrače postavlja na pozicije i u odnose koji njemu odgovaraju. Time što se igra jezikom u negativnom smislu riječi kako bi ga izmodelirao prema vlastitim predodžbama i pri tome manipulira stvarnim igračima da zaigraju protiv sebe sugerirajući im želje, potrebe i (jezične) osjećaje Jezikov natječaj gradi obrnute pozicije u odnosima prema jezičnom standardu, normi i uzusu. Takva situaciji koja polazi od jezikoslovca do ljudi, iz teorije u praksu, iz laboratorija u život, realno je neizvodiva te zbog toga "jezikoslovac-teorija-laboratorij" velikodušno dopuštaju "ljudima-praksi-životu" da sudjeluju u svom stvaranju.

¹⁹⁷ Prva nagrada za riječ proširnica, Vjesnik 18. ožujka 2009.

¹⁹⁸ Nagrada za najbolju novu riječ, Vijenac br. 393, 26. ožujka 2009.

Reality show, koliko god dugo trajao, i koliko god imao utjecaja na živote ljudi, ipak je reality show, odnosno predstava u kojoj se može sudjelovati ili ne mora. Uz pomoć medija može ući u svakodnevicu. Zbog toga pakračka parada u kojoj se ritualno predaju kipići i pohvaljuju dobri učenici traži pozornost medija.

Mediji, međutim, zbog svoje brzine koja ne dopušta selektivnost nužno ukazuju i na stvarno stanje jezika Hrvata. Svojim imenovanjima novih pojmova u jezičnoj zbilji (*leasing, glamour, cool, mainstream, event, brand*) i sami ih šire te oni ulaze u rječnik jezične zajednice. Krešimir Bagić (2009) podsjeća kako postoje dvije osnovne vrste neologizama: objektivni i subjektivni. **Subjektivni neologizam**, blizak igri riječima, osim u medijskom diskurzu, reklamama (*krašotice, prekrašno, zabafon, blablati*) prijevodima (od Katančićeva prijevoda *Svetoga pisma* iz 1834. s mnoštvom novih riječi, npr. *drvoduban, kipoštovanje, mudrouman, rukotvorac, siropita* do aktualnih prijevoda Harry Pottera J. K. Rowling u kojem se pojavljuju riječi *bezjak, mutnjak, hrkan, metloboj* i sl.), prvenstveno se pojavljuje u književnosti. Takvi su neologizmi npr. A. G. Matoša koji je svoj pripovjedni stil gradio stvarajući brojne nove riječi i služio se njima u funkciji, ironizacije, poetizacije, karakterizacije ili jezične ekonomije (npr. *kamatnik, vodoholizam, pustoškolac, frazast, tupouh, otrobojčiti, ukasarniti, lepršnuti, duhopiriti*), Marinkovićeve *čovjetina* (ljudsko meso) kojom se simbolički hrani demon rata, čudovište Kiklop u istoimenom romanu, u kojoj je sažet značenjski potencijal Marinkovićeve antimilitaristički intoniranog teksta, do lirskih neologizama pjesničkog jezika dominantnih kod npr. Maka Dizdara koji u *Kamenom spavaču* stilizirajući arhaični jezik tvori leksičke raritete (*utisućiti se, onebiti, šutalica*), Ivana Slamniga, poete ludensa (*pijezda, prosluhivati, samoblag, stoplamna*), Josipa Severa (*muzičiti, slazba, zlopogledi*) ili Anke Žagar (*tiguar, otiktakati, izotići*). Bagić smatra kako je, za razliku od lingvističke prakse koja takve neologizme tretira kao nekrotizme, njih uputnije "promatrati kao leksikostileme, jer oni i nisu napravljeni da bi ušli u opći jezik nego da bi obilježili pojedinačni stil" te ističe: "Literarni neologizmi iznimno rijetko prodiru u svakodnevni rječnik. To se dogodilo Orwelovoj riječi *newspeak*

(novogovor) i Čapekovu *robotu*." Za razliku od subjektivnog neologizma koji je "bogat konotacijama, artificijelan, asocijativan, karakterističan za stil pojedinoga djela ili pisca" te predstavlja stilsku figuru u pravom smislu riječi, **objektivni neologizam** proizvod je praktičnih potreba jezične zajednice koji prati razvoj i percepciju svijeta te se brzo stabilizira i postaje sastavni dio leksika. Te kovanice najčešće nastaju dodavanjem sufiksa (*pržilica*), prefiksoida i sufiksoida (*veleposlanik, kulturocid*), slaganjem (*dragovoljac*) ili kraćenjem (*maspok*). "Neološka je praksa uporište jezičnoga purizma – zamjenjivanja nepoželjnih riječi (barbarizama, dijalektizama, lokalizama) poželjnim tj. domaćima. (...) U izvanrednim situacijama i ksenofobičnim režimima purifikacija postaje pretjeranom i samosvrhovitom, političke elite izravno interveniraju u jezičnu stvarnost, a govornici osjećaju velik jaz između propisanoga jezika i jezika kojim govore." (ibid.).

"Ako zanemarimo određenu dozu egoizma, bez koje nikakve polemike i ne može biti, ono što autora tjera na reagiranje vjerojatno je obrana dostojanstva struke kao i pokušaj doprinošenja općoj stvari"¹⁹⁹. Na tvrdnju Ive Prankovića kako je jedan od razloga koji su uvjetovali promjene u hrvatskom jeziku u posljednjem desetljeću 20. st. "radikalizacija jezične politike i uopće pristupa standardnojezičnoj problematici u časopisu *Jezik*, još uvijek jedinom časopisu za kulturu hrvatskoga jezika." (2001:23, v. bilješku 133) reagirao je Mario Grčević koji kaže da "treba naglasiti da se očigledno temelje na subjektivnim osjećajima, a ne na provjerljivim podacima. (...) Mislim da nije potrebno posebno objašnjavati da gore navedene Prankovićeve izjave u najboljem slučaju daju informaciju o tome što on misli o Jeziku (odnosno S.Babiću, uredniku Jezika) i o onome što on zove "stranačkim uvjerenjima" i "stranačkim interesima". Glede hrvatskih jezičnih promjena te njegove izjave daju opet samo jednu daljnju dezinformaciju" (Grčević 2002b:534-535)²⁰⁰. Desetorka jezikoslovaca okupljenih oko HJS-a gore spomenutu polemiku sa Stjepanom Babićem završava zaključkom kako "zbog diktature monologa i isključivosti

¹⁹⁹ D.Jurišić, *Polemička anatomija jezika*, Vijenac br. 233, Zagreb 12. lipnja 2008.

²⁰⁰ Članak objavljen u časopisu Forum 4-6 2002., izvorno napisan na njemačkom i namijenjen "prvenstveno jezikoslovcima nekroatistima koji su o najnovijim hrvatskim jezičnim promjenama započeli preuzimati neka potpuno neprihvatljiva tumačenja." (2002b:514).

koju nameće hrvatskomu jezikoslovlju ne osjećamo se više pozvanima ni dodirnutima da s njime dalje polemiziramo. (To osobito dolazi do izražaja u ovome Babićevu stajalištu: "Ako pak tko ima kakvih razloga protiv ovoga gledišta, neka ih iznese u Jeziku da ih vidimo i prosudimo". Dakle, da Babić i njegovi to vide i prosude!)"²⁰¹.

"Dovoljno se govorilo o onima što Jeziku i njegovim suradnicima prigovaraju zbog tobože nedovoljna hrvatstva. Na one koji mu prebacuju pretjerano hrvatovanje nije pak vrijedno trošiti riječi. Prigovara se da Jezik umjetno oživljuje zaboravljene hrvatske riječi i da promiče nezgrapne tvorbe, pa da tako ljudima nameće nešto što je nasilje na dosadanjim navikama. Istini za volju, to se sve možda ponekad i događa, u svakom slučaju rijetko, i nije značajno za rad u Jeziku – nije uvijek lako pogoditi pravu mjeru. No moralno pravo kritike i u takvim iznimnim slučajevima imaju ipak samo oni koji su u prošlosti kritizirali jugounitaristička i velikosrpska nasilja nad hrvatskim jezikom, prava, a ne tobožnja nasilja, kada su neki nedoučeni rukovodioci zabranjivali čak hrvatska imena mjeseci kao "ustaške kovanice". A ako komu to nije onda smetalo, a danas mu u hrvatskom jeziku smeta, onda je jasno o čem se tu radi." (Brozović 1996:52, istaknuto u izvornom citatu, nap. M.V.)

Postavlja se pitanje ima li *moralno pravo* na neslaganje naraštaj rođenih one godine kada je jedan vlakovođa, *borac za hrvatski jezik*, morao ići na sud jer nije znao pročitati nalog na jednom od službenih pisama države. Danas, kada su i sluge i rušitelji državnog režima hrvatske narodnosti, izašli iz simboličnog genitiva, Jugoslavije i neobične mješavine jezika kojom je Josip Broz pričajući o bratstvu i jedinstvu u cijeloj državi zvučao kao stranac i ušli u arhaični i artificijelni jezik kojime je rigidni Franjo Tuđman doveo državu do neovisnosti i izolacije od ostatka svijeta. Birači su se nakon njega izjasnili za populističkog šarmera "lakog na jeziku", Stjepana Mesića, koji je svojim narodskim jezikom pričao viceve i radio političke gafove. Na današnji dan, 18. veljače 2010. na Markovu trgu za predsjednika Republike Hrvatske inauguriran je Ivo Josipović, decentni intelektualac koji sklada glazbu, a tek trebamo procijeniti kako i od čega slaže rečenice. Izašavši iz simboličkog genitiva jednog

²⁰¹ *Gospodar i cenzor hrvatskog jezika*, potpisani autori: L. Hudeček, N.Koharović, M.Lukenda, M.Mihaljević, I.Pranković, J.Silić, Lj. Šarić, V. Švačko, L.Vukojević, M.Žagar; Vjesnik 6. studenoga 1999.

političkog vođe, jezik je s Jezikom ušao direktno u bespuća zbiljnosti²⁰² drugoga i još stoji na pragu stoljeća čekajući da počne slijediti "volju naroda", pričati viceve i stvarati glazbu. Poput književnosti koja je generacijom fakovaca progovorila jezikom i o temama svakodnevice, osvojila kioske i potaknula polemike u struci o literarnoj vrijednosti takva štiva. Zbog nemogućnosti jedne struje jezikoslovaca da se oslobode sprega prošlosti i politizacije jezika, kojom je drugoj struji nametnuta kategorija moralnog prava, najpreciznija slika stanja u jeziku može se naći kod književnika i novinara²⁰³:

²⁰² *Bespuća povijesne zbiljnosti* naslov je povijesnog djela Franje Tuđmana objavljenog 1989 g.. Za ilustraciju stavova koji se u javnosti grade prema Tuđmanovu jeziku usp. dva oprečna gledišta:

1) "Drugo, pomalo neočekivano trajno nasljeđe Tuđmanovih Bespuća povijesne zbiljnosti je na polju ponovnoga pohrvaćivanja hrvatskoga jezika. Neke su Tuđmanove novotvorenice ušle u hrvatski jezik, većina nije, no, važnijom se pokazala njegova upornost u oživljavanju izvornih hrvatskih riječi koje su razni jugorežimi gurali u zaborav. Već legendarni naslov jednoga poglavlja: Svedobna sveudiljnost genocidne činidbe, izazvao je pravi užas jugounitarista jer je ukazao na smjer slobode kojim je otada krenuo hrvatski jezik". (<http://www.hercegbosna.org/ostalo/recenzije.html>)

2) "Dr. Tuđman nije znao nijedan strani jezik, a, kao Zagorac, ni hrvatski, pa je izmislio svoj – to je bio prvi od značajnih državotvornih izuma koji sačinjavaju njegovo nasljeđe jer je trajno preoblikovao Hrvatsku, postavši iwelike današnja njena jezična stvarnost i standard. Već u naslovu *Bespuća povijesne zbiljnosti* sadržan je genetski kod toga lingvističkog virusa – ako se 'zbiljnost' odabere umjesto 'stvarnosti' pa se kontaminira s metaforičkom semantičkom materijom, jednoj banalnoj sintagmi, koja ništa ne govori, pridaje se ominoznost duboke misli." (Denis Kuljiš, *Zaboravljene Tuđmanove relikvije*, <http://www.globus.com.hr/Clanak.aspx?BrojID=308&ClanakID=8549&Stranica=1#8241>)

Na odnosu prema jeziku Franje Tuđmana iščitava se pogrešan tretman individualnog stila autora sklonog stilizaciji znanstvenog izraza. Takve jezične konstrukcije prema gore navedenoj Bagičevoj kategorizaciji mogu se tretirati kao leksikostilemi, koji su namijenjeni isključivo "internoj upotrebi". Josip Silić u razgovoru za *Vjesnik* 5. srpnja 2000. pod naslovom *Novogovor je hrvatskomu jeziku učinio medvjedu uslugu* izriče da tuđmanice (npr. *zločinđba, utihmina, zlobilja*) neće zaživjeti u jeziku javne komunikacije te da "Tuđman nije vodio računa o tome da znanost ima svoj, a (uprosječena) javna djelatnost svoj jezik. On je ta dva jezika često poistovjećivao, pa onda u tome i griješio. Njemu je, pak, kao povijesnom stručnjaku dopušteno da upotrijebi pokoju riječ koja će se razlikovati od riječi onih koji se također bave poviješću kao strukom. (...) Kažem 'pokoju', jer (...) Razlika pošto-poto u jeziku 'ceha' nije poželjna.". Tri upotrijebljene riječi u Tuđmanovom naslovu nisu neologizmi. Imenica *zbiljnost* je knjiška, *bespuća* imaju lagano poetičan prizvuk, dok je *povijesni* stilski neobilježen pridjev. Sve tri zajedno ostvaruju efekt začudnosti. Cijela sintagma s vremenom je zaživjela u različitim kombinacijama i situacijama te se otrgnula od autorskog konteksta, stoga se može smatrati zbiljski živom tuđmanicom. Usp. direktne varijacije npr. *bespuća hrvatske zbiljnosti, bespuća podravske zbiljnosti, bespuća PR zbiljnosti, bespuća virtualne neozbiljnosti, bespuća estradne (ne)ozbiljnosti*, preko neizravnijih, npr. *bespuća ekonomske politike, bespuća nacionalnih mitova, bespuća privatnih džepova, bespuća bolonjske reforme, bespuća internetskog svaštarila do slobodnijih varijacija na temu poput – zbilje znanosnih bespuća*. (primjeri preuzeti s interneta)

²⁰³ Usp. također opis Borisa Becka iz glosara eseja o djeci i književnosti *Krila u koferu* (2005) u kojem su pod natuknicom Riječ pozicionirani neke Jezikovi neologizmi: "Ako je istina da je znak starenja to što se jezik oko nas počinje mijenjati, ja se osjećam vrlo starim. A najviše sam se od svoje dvadeset pete postarao u leksikologiji. Došli su neki važni internacionalizmi (*demokracija, parlamentarizam*), ali i mnogi historizmi, arhaizmi i nekrotizmi: *domovnice, županije* i *dvori* postali su svakodnevnica. Mnoge su zastarjelice to prestale biti – vratile su se

"(...) ne mogu se pravo načuditi učenim jezikoslovcima, što nas ovih dana upozoravaju kako je hrvatski u užasnom stanju. U ovoj zemlji koješta je toga užasno, ne bi stalo na ovaj papir da krenemo sve nabrajati, ali jezik nam, hvala na pitanju, zaista nikada nije bio bolji. (...) Iz toga vremena [SFRJ – M.V.] pamtim i frustraciju da su Srbi duhovitiji od nas, a činjenica je bila tek da su Srbi imali jezik na kojemu su se mogli smijati, slobodniji, elastičniji i propusniji od našega. Usukani i stisnuti da nas netko ne bi, božesačuvaj, pomiješao s njima, u silnome strahu da ne bismo kazali nešto što nije čisto hrvatski, sakatili smo naš rječnik za nebrojene valjane riječi, sve dok on nije postao tako invalidan da se na njemu nije mogla oblikovati nijedna poštena ljudska emocija. (...) Slobodni od nekad prevladavajućeg jezika, svi smo opušteniji u vlastitima, pomirljivije uzimamo tuđe riječi, javni govor nam je živahniji, a televizija zabavnija. Gdje se još, istina, nađe neki vrlo učeni konobar, s vrijednom lingvističkom lekcijom da se ne kaže 'kisela nego 'mineralna', ali generalno uzevši, narod je bitno manje frustriran materinim, ne boji se govoriti hrvatski koji, na užas puritanaca, danas može biti bilo što. Došao je nešto kao pizza, štogod staviš, ne možeš pogriješiti." (Tomić 2009)

Takvom stanju u kojem je jezik pobjegao na ulice, a znanost o jeziku u tisak doprinijeli su obrnuti kriteriji koje časopis *Jezik* promiče svojim populističkim pristupom jeziku.

Jedna serija polemika o jeziku skrila se na stranicama časopisa za književnost **Književna republika**. U tom je časopisu nizom kritičkih prikaza djela uglednih hrvatskih jezikoslovaca njemačka slavistica Snježana Kordić u polemičkom tonu reagirala na jezikoslovnu zbilju. U tim tekstovima čiji i naslovi dovoljno govore o njihovoj oštrini²⁰⁴ S.Kordić iznosi teze o

gimnazije, poduzeća i ravnatelji. No pokazalo se da neke riječi nisu sinonimi nego antonimi: *ciljnik i nišan, vojarna i kasarna, časnik i oficir, topnik i artiljerac, štab i stožer*. Neki su se egzotizmi udomaćili (*apartheid, džihad, gerimandering*), a neki nisu (*ombudsman*). Ublaženice kao humano preseljenje nisu mogle ublažiti zbilju: za opis nekih strahota trebale su nam posuđenice (*koncentracijski logor i genocid*), dok se za ljudsku plemenitost našla nova riječ, jednostavna, a ipak nezabilježena prije rata: *udomitelj*. Neke oživljenice zvuče sasvim svježije u ustima (*dojam, ozračje ili prigoda*), ali neke druge već izlaze na nos: *tijek, sveza ili glede*. Slatko se smijem neologizmima – *vrtolet, velezgoditnjak i mamutnjak* su najčočkastiji, ali ni drugi puristički naponi poput *dalekovidnice, dalekoumnoživača* ili *suosnika* nisu baš puno sretniji. *Preslike u privitcima* opet su *fotokopije u prilogu, nosiljke su gajbe/kašete, tipkalo je gumb, slikopis je film, a kosani popečci su hamburgeri*. Nekadašnju pomodnicu podobnost zamijenila je prvo državotvornost, a poslije politička korektnost. Ali sve je to isti *nježnik*."

²⁰⁴ Npr.: *Mitovi jezičnih ideologa* (odgovor S. Babiću, L. Auburgeru, S. Damjanoviću i V. Grubišiću), KR, god. 1, br. 11-12 (2003); *Demagogija umjesto znanosti* (odgovor D. Brozoviću), KR, god. 1, br. 7-8 (2003); *Vlast nad jezikom*, KR, god. 1, br. 9-10 (2003); *Autizam hrvatske filologije* (odgovor I. Pranjkiću), KR, god. 2, br. 7-8 (2004); *Lice purizma* (odgovor S. Babiću), KR 2/5-6 (2004); *Anatomija nacionalizma*, KR 3/5-6 (2005);

policentričnom standardnom jeziku, sociolingvističkom terminu za jezike koji se javljaju u nacionalnim varijantama, te iznosi mišljenje kako su jezici ozakonjeni raspadom srpsko-hrvatske državne zajednice i dalje jedan srpskohrvatski jezik, koji je policentričan (2009a). S. Kordić smatra da "današnje izvanjske intervencije u obliku purističkih zahvata cenzora²⁰⁵ nad jezikom u Hrvatskoj nisu dio standardizacije" (2005:175) "iako kroatisti svoje intervencije žele prikazati kao standardizaciju" (2009a:313). Zbog toga što "prave razjednačavanje i otežavaju sporazumijevanje (...), hrvatski jezikoslovci prave komunikacijske probleme" (2009b:314) te djeluju u suprotnosti jezičnoj politici čiji je cilj smanjivanje društvenog razdvajanja i političkog konflikta. "Purifikacija ne poboljšava komunikaciju, nego služi ciljevima nacionalističke politike." (2005:175). "Budući da purizam traži neprirodno mijenjanje vlastitog jezika, moraju se široke mase u Hrvatskoj pomoću određenih strategija pridobivati da bi ga prihvatile" (2009b:320). Zato se hrvatski puristi "služe zastrašivanjem govoreći o propasti jezika, nacije, kulture pred stranom invazijom" (2009b:318) uplićući u velikoj mjeri emocionalne faktore i simboličke vrijednosti kojima debate oko identiteta iz prošlih stoljeća projiciraju u suvremenost. Prema tome S. Kordić izvodi zaključak da je purizam građanski rat unutar nacije u kojem se kod govornika koji se ne slažu s purizmom potiče jezična nesigurnost i gradi otpor prema standardu. Smatra također da izvor purizma nisu govornici, nego određen krug jezikoslovaca. S bliskim kontaktima određenih jezikoslovaca i političara povezuje konkretne

Kroatistika i nacionalizam (odgovor I. Pranjkoviću), KR, god. 3, br. 9-12 (2005); *Purizam u jeziku*, KR 4/5 (2006); *Filologija laži*, KR, god. 4, br. 9-10 (2006)

²⁰⁵ Uloga cenzora odnosi se na funkciju lektorā, koji su zbog svojih intervencija i prekrajanja tekstove općenito percipirani kao cenzori. Ulozi i položaju lektorā posvećena je zbirka rasprava *Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična kultura* (2005). O lektorskoj cenzuri usp.: ovdje str. 166. M. Czerviński (2005), te S. Babić (2004:21): "Razvilo se opće pravilo da se svi tekstovi jezično dotjeruju s autorovim znanjem i dopuštanjem ili češće bez toga, čak i protiv njegove volje, da sve dolazi pod lektorsko pero kao pravoga jezičnoga cenzora, bez obzira što neki tekstovi iz toga izlaze unakaženi ili bar neautentični.", V. Anić (2000): "U nas postoji poluidiotizirana, artificijelna verzija jezika koja je stvorena u nekim lektorskim sobama. Tamo priučeni ljudi izmišljaju svoje konvencije koje su potpuno protivne svemu što je stručno rečeno o pojedinim jezikoslovnim pitanjima. Nameće se jedan potpuno neistiniti jezik, a nešto od toga smo mogli čuti i na nedavnoj predsjedničkoj inauguraciji. Naime, predsjednik Stipe Mesić je u predizbornoj kampanji govorio svojom vrlo dobrom govornom osnovom i prirodnim jezikom. Cijela njegova kampanja bila je jezično savršeno u redu, ali je dozvolio da mu lektoriraju, odnosno cenzuriraju inauguracijski govor, čime je izgubio svoju spontanost i prirodnost. Ako predsjednik Mesić želi dobro svom imidžu, on ubuduće mora tu vrstu jezične usluge odlučno otkloniti."

materijalne interese oko financiranja znanstvenih projekata, izdavanja udžbenika, normativnih priručnika i slično²⁰⁶.

Pojava Snježane Kordić marginalizirana je već i polaznom fizičkom pozicijom outsidersa koji iz "Njemačke brani Hrvatsku", njezinim *blasfemičnim* podržavanjem srpskohrvatskog naziva jezika, kao i (što nije nebitno) njezinom mladošću, te je svrstana u ladicu kao još jedna "vještica", ovaj put frankfurtska. Izuzme li se svadalački ton i superiorna pozicija sveznajućeg objektivnog znanstvenika koju zauzima S.Kordić, neprijeporno je da je njezin glas (jedna od) reakcija na jezikoslovnu zbilju koji ide u prilog dinamici višeglasja.

Reakcije na slučaj Kordić bile su također dinamične, no uredno podijeljene na ljevičare i desničare, što ponovno svjedoči kako pitanje jezika u Hrvata još uvijek nije lišeno sprega s političkim kategorizacijama. Na stranicama zagrebačkog tjednika Fokus S.Kordić javno je žigosana kao "borac za srpskohrvatski jezik"²⁰⁷, optužena da "udara na institucije hrvatske države i njezin temeljni pravni akt – Ustav" te je iznesen prijedlog državnom tužitelju da protiv nje pokrene kazneni postupak "zbog omalovažavanja i blaćenja hrvatske države"²⁰⁸. Nakon što je S.Kordić pozvala tjednik Fokus da iznese

²⁰⁶ Usp. također Czerwiński (2005:91): "Naivno bi bilo misliti da je jezična politika u tom razdoblju bila isključivo djelo jezikoslovaca. Vladajuća stranka 90-tih godina (HDZ) i njezin osnivač predsjednik Franjo Tuđman bili su vatreni pobornici purističkih inovacija u jeziku i javno su pokazivali svoje preferencije korištenjem hrvatskih oblika, a zahvaljujući vlastitoj popularnosti širili su ih među drugim korisnicima. Osim toga, širenje ideje purizma može se povezati s bliskim kontaktima jezikoslovaca i političara, povećanim financiranjem znanstvenih projekata ili kontrolom državnih medija."

Izvorni citat: "Naiwnością byłoby jednak sądzić, że polityka językowa w tym okresie była wyłącznie dziełem kręgów językoznawczych. Rządząca niepodzielnie w latach 90-tych partia Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ) i jej założyciel prezydent Frajo Tuđman, byli gorącymi zwolennikami purystycznych innowacji w języku i manifestowali swoje preferencje używając form uznanych za bardziej chorwackie, zaś dzięki swojej popularności upowszechniali je wśród innych użytkowników. Rozprzestrzenianie się idei puryzmu można ponadto powiązać z bliskimi kontaktami językoznawców i polityków, zwiększonym finansowaniem projektów naukowych czy kontrolą mediów państwowych, o czym wspomnę niżej."

²⁰⁷ "Prije njih me jedna novinarka u NIN-u [beogradski tjednik – op. M.V.] također nazvala borcem za postojanje tog jezika. Ali ja izričito negiram da sam borac za postojanje srpskohrvatskog jezika. (...) Ja se ne "borim", nego iznosim činjenice o stvarnosti jer mi je cilj dizati razinu obrazovanja o jezičnim pitanjima kod onih koji govore mojim materinskim jezikom. To je početak i kraj mojih aktivnosti." (prema razgovoru sa Snježanom Kordić za Feral Tribune br. 1162, 11. studenog 2008.)

²⁰⁸ "Već godinama Snježana Kordić sa stranica Republike, potom i Književne republike, vrijeđa hrvatske jezikoslovce koji misle drugačije od nje. To joj, kako se vidi po posljednjem članku, više nije dovoljno, pa sada udara i na institucije hrvatske države i njezin temeljni pravni akt

dokaze za tu optužbu, prema intervjuu s "optuženom" koji je objavio Feral Tribune 9. siječnja, u stvar se umiješao Institut za slavistiku Sveučilišta Johannes Gutenberg u Mainzu te u pismu ministru znanosti i obrazovanja RH, izrazio nadu "da će pravosudno sve ostati na desničarskim pustim željama"²⁰⁹. Na stranicama Feral Tribunea Fokusovom novinaru Luki Pavloviću dodijeljena je Greatest shit nagrada *Feralovo državno jezično odvjetništvo*, kao i *Feralovo Veliki Brit te gleda* kojom je izironizirana Pavlovićeva tvrdnja kako je "ono što hrvatsku javnost u ovom trenutku posebno zanima u vezi s istupima i pravnim prijestupima Snježane Kordić protiv hrvatske države i njezinih institucija jest pitanje tko stoji iza nje i tko podupire takvo pisanje. (...) jer Visković [glavni urednik Književne republike – op. M.V.] ništa ne radi sam i na svoju ruku, nego je jedan u lancu dobro organizirana sustava koji programski potkapa temelje hrvatske države (...) po britanskom diktatu (...)" (ibid.)

Tjednik **Fokus** bio je tjednik koji "posebnu pozornost posvećuje kritičkom sagledavanju aktualnih zbivanja u hrvatskom društvu – politici, gospodarstvu i kulturi – nastojeći promicati tradicionalne katoličke vrijednosti koje su utkane u hrvatski povijesni i kulturni identitet"²¹⁰. Izlazio je od 1999 g. do travnja 2009.g. "Tko zna kada bi izašao prvi broj samostalnog i suverenog **Feral Tribunea** da Hrvatska demokratska zajednica nije odlučila prisvojiti novinsku kuću Slobodna Dalmacija... Upravo je taj brutalni nasrtaj Tuđmanova režima na kuću gdje je Feral od listopada 1984. do ožujka 1993. izlazio kao satirični podlistak najprije Nedjeljne, a potom i Slobodne Dalmacije, omogućio da grupa novinara koja je sanjala pokretanje vlastitoga

– Ustav, točnije ustavnu odredbu kojom se utvrđuje da je u službenoj upotrebi u Republici Hrvatskoj hrvatski jezik. Ta ustavna odredba Kordićku toliko razbješnjuje da je nakon šest godina obilaženja oko pravoga problema kao mačka oko vruće kaše, napokon izgubila sve obzire i kompose te napisala tekst koji svojim sadržajem široko otvara prostor Državnom odvjetništvu da pokrene kazneni postupak protiv nje zbog omalovažavanja i blaćenja hrvatske države koju naziva "jezično iskompleksiranom", a njezine institucije slijednicama hitlerovskoga nacizma." (Luka Pavlović u Fokus, citirano prema <http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/section3.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1162&NrSection=16>)

²⁰⁹ Prema razgovoru sa Snježanom Kordić koji je vodio Igor Lasić za Feral Tribune br. 1162, objavljen 11. studenog 2008.

²¹⁰ <http://www.fokus-tjednik.hr/onama.asp>

lista, taj san ostvari i prije no što se nadala."²¹¹. Od tada se Feral Tribune profilirao kao tjednik "hrvatskih anarhista, protestanata i heretika" koji su "Bogu-mili, a ni Vragu nisu mrski". U lipnju 2008 g. izašao je Feralov zadnji broj. Oba tjednika, prema navodima, ugasila su se zbog financijskih problema.

Vodeći nacionalni dnevnik **Večernji list** i **Vjesnik** devedesetih godina, najčešće u rubrikama *Pisma čitatelja* i *Stajališta*, donose teme koje se odnose na jezik i/li njegovu purifikaciju odnosno stav prema tuđicama. Jedna od dužih diskusija koja se devedesetih vodila u oba dnevnika bio je tzv. *slučaj Mrki medvjed*. Rasprava je pokrenuo lektor hrvatskog jezika Šimo Talajić, a sudjelovali su kako jezikoslovci (I. Pranjković, D. Brozović, A. Gluhak), tako i nepoznati čitatelji. Oko mrkog medvjeda formirala su se tabora – *mrkomedvjedaši* i njegovi protivnici. Izravan povod za raspravu bio je lik životinje koja se latinski zove *Ursus arctos*, a utisnut je na kovanici od 5 kuna. Jedna strana tvrdila je da njemu adekvatan naziv na hrvatskom nije "mrki medvjed" jer pridjev "mrk" na hrvatskom znači samo "smrknut, namrgođen" te da se na hrvatskoj kovanici našao srbizam, dok su se *mrkomedvjedaši* suprotstavili tome tvrdeći kako jest točno da u suvremenom hrvatskom standardnom jezik pridjev "mrk" znači to što skupina na čelu s inicijatorom rasprave g. Šimom Talajićem tvrdi, no u prošlosti je označavao i tamnosmeđu boju, te se kao takav sačuvao u nazivu za spomenutu životinju. Na kovanici od 5 kuna danas se nalazi lik medvjeda uz natpis "mrki medvjed".

Na stranicama Večernjeg lista devedesetih jezikoslovac Ivo Pranjković prozvan je zbog svojih neisključivih stavova o srbizmima. U istom dnevniku odgovorio je čitateljima koji smatraju da pitanje čišćenja hrvatskog jezika treba prepustiti jezikoslovcima "ali ne onima koje smo naslijedili iz prethodnog režim"²¹² jer nisu dovoljno agresivni u borbi protiv agresivnog neprijatelja koji se "i dandanas sve više uvlače u nj, očito smišljeno, imaju za cilj potpuno uništenje hrvatskog naroda, a time svakako i rušenje mlade

²¹¹ *Kronologija Feral Tribunea* povodom desete obljetnice izlaženja, Feral Tribune br. 924, 30. svibnja 2003.

²¹² Pismo Zvonimira Polića objavljeno u Večernjem listu 14. travnja 1993. pod naslovom *Zatečeni jezikoslovci*. Usp. također Brozovićev citat ovdje na str. 159 koji govori identično.

hrvatske države"²¹³. Pranjković, koji smatra kako "u hrvatskom jeziku ima npr. riječi koje su podrijetlo eskimske ili kineske, pa ne vidi[m] u čemu je tragedija ako ima i pokoja srpska." (1997:118)²¹⁴, smatra da je otvoren lov na (kvazi)srbizme te ulogu HRT-a, koji propagira i odobrava borbu takvim jednostavnim i jednostranim kriterijima, izjednačava s ulogom radija i televizije u vrijeme komunizma "samo što sada vjekovne hrvatske riječi ne progone jugounitaristi i sljedbenici velikosrpske politike, nego mi sami ili, preciznije, oni među nama koji su previše sigurni u to da smo veći Hrvati od ostalih." (1997:120-121).

Bez obzira na konkretne riječi koje su ponudene na odstrel ili njihovu obranu, činjenica je da su državni tiskani mediji ipak otvorili svoj prostor zastupnicima obaju struja, te da je u njima zapisana dinamika "rata jezikom". Raznolikost novinskih natpisa možemo tražiti u marketinškim razlozima – novine se moraju prodavati, i tim zahtjevom nužna je njihova otvorenost za različita gledišta koja osigurava zanimljivost svojih stranica. M.Czerviński (2005) smatra da do neujednačenosti jezika medija u realizaciji jezične politike dolazi zato što svake novine odgovaraju za tekst koji objavljuju kao i za jezik koji koriste "i što su svake novine pošiljalac koda, subjekt komunikacije i istovremeno cenzor. Na taj način predstavljaju određeni odnos prema jezičnoj politici, njenoj purističkoj osnovi, a time i prema ideologiji koja stoji iza purizma" (2005:266)²¹⁵. Državna Televizija i Radio²¹⁶ u toj ulozi zauzimaju poziciju moćnog medija koji ima monopol i ne nudi mogućnost izbora. Ono što iz novinski zapisa devedesetih godina možemo doznati jest činjenica da je, ratnim okolnostima prouzročeno, isticanje jezika kao nacionalne zastave,

²¹³ Marko Pavelić u Vjesniku 15. travnja 1998. pod naslovom *Zaštita srbizama?*

²¹⁴ U knjizi I. Pranjkovića *Jezikoslovna sporenja* (1997) sabrane su polemike vođene po tisku u razdoblju 1982.-1996.

²¹⁵ Czerviński (2005:266): *"Izvori koda – pojedinci ili drugi subjekti (na primjer mediji) – na različit način ostvaruju postulate ideološke čistoće jezika. Može se dokazati da postoje subjekti/pošiljaoci koda koji zbog ideoloških motiva prihvaćaju purizam i voljni su koristiti ga. Oni koji nacionalističku ideologiju koja stoji iza purizma odbacuju, odbacit će najvjerojatnije i purizam, kao njeno oruđe."*

Izvorni citat: *"Źródła kodu – jednostki lub inne podmioty (na przykład media) – w różny sposób realizują postulaty ideologicznej czystości języka. Można założyć, że istnieją podmioty/nadawcy kodu, którzy, z motywów ideologicznych, akceptują puryzm i skłonni są go stosować. Ci zaś, którzy odrzucają nacjonalistyczną ideologię stojącą za puryzmem, odrzucają najprawdopodobniej również puryzm, jako jej narzędzie."*

²¹⁶ Borba Radija 101 i drugih neovisnih radijskih i televizijskih stanica bila je politička, bez direktnih referenci na jezik, zato ih pojedinačno ne obrađujem

njegova uloga svedena na tri nacionalne boje, te da su oni koji su ustali u obranu nijansi dovedeni u poziciji da braneći jezik i njegove nijanse bivaju optuženi za nacionalni daltonizam. Jer je jezik istaknut kao nositelj nacionalnosti, a nacionalnost izjednačena s državnošću, u situaciji u kojoj država doslovno gori, a narod doslovno gine, svaki govor koji je odstupao od dominantne nacionalno simbolične funkcije jezika iziskivao je prethodno nacionalno osvjedočenje. Na tim primjerima nemogućnost jezikoslovaca da istupaju u ime struke i njihovo strukovno nezajedništvo motivirano političkim opredjeljenjima reflektira se i kroz glas naroda u tisku. Stavovi o jeziku izjednačeni su s političkom orijentacijom, a jezikoslovac je izjednačen s "režimskim funkcionerom". Na tu poziciju pristali su i sami jezikoslovci uzajamnim stručnim diskreditiranjem kroz različite etikete²¹⁷, tj. toleriranjem pozicije u kojoj je pravo na jezikoslovni govor zajamčeno političkom "ispravnošću". Govor iz struke tako je i u "novinskom jezikoslovlju" sveden na pitanje (ne)moralnosti odnosno građanske hrabrosti²¹⁸.

Kroz rasprave u dnevnom tisku može se, međutim, pratiti i dvojaka reakcija govornika koji su pojavom brojnih savjetničkih i razlikovnih uradaka te politički motiviranim isticanjem simboličke funkcije jezika, s jedne strane potpuno dezorijentirani, dok drugi pokušavaju preuzeti stvar u svoje ruke te zakoračuju u područje struke za koju nisu kvalificirani. Marko Samardžija (2000:67) u razgovoru objavljenom u *Panorami*, god. II, br. 98, 13. ožujka 1996. kaže:

"Pri tome sam svjestan činjenice kako jezik i jezikoslovlje po stupnju egzaktnosti nisu ista struka kao medicina ili građevinarstvo, ali mislim da se u svim tim razgovorima prečesto zaboravlja temeljna činjenica da je jezikoslovlje struka te da stručno

²¹⁷ Od udbaštva, ustaštva, hadezeovstva do obrambenog pozivanja na katoličanstvo (Pranjković 2008:125)

²¹⁸ Usp. I. Pranjković u knjizi *Jezikoslovna sporenja* (1997), prije toga u *Vjesniku* 20. travnja 1993. i u *Večernjem listu* 21. travnja 1993 g. pod naslovom *Što je srbizam?: "S tim u vezi moram reći da sam ratnim strahotama izravno pogođen kao i mnogi drugi. Svi moji 'očišćeni' su sa svojih ognjišta na kojim a žive još od 17. stoljeća. U rodnoj kući sad mi stanuju Srbi. Bliži mi je rođak poginuo na fronti kod Požege. Ne mogu, a malo je vjerojatno da ću ikada više moći, običi barem grob svoga oca. Međutim, za razliku od vas, gospodo, ja za sve to krivim počinitelje, a ne njihov vazduh. Njega ću i nadalje poštovati, i to bez obzora na to poštuju li oni moj zrak, naprosto zato što smatram da je to jedino civilizirano te zato što ničiji jezik nije ni vredniji ni bolji ne ljepši od bilo čijeg drugog."* (Pranjković 1997:119-120)

rasuđivanje o jeziku – ma koliko dobronamjerno bilo – ne može biti briga svakog govornika hrvatskog jezika. Učestalo pojavljivanje nestručnjaka u razgovorima o jezičnim pitanjima s jedne strane otežava posao stručnjacima, a s druge strane nije uvijek prinos boljitku hrvatske jezične kulture. Nestručnjaci svojim arbitrarnim laičkim zaključcima mogu samo zbunjivati prosječnog čitatelja ili prosječnog govornika hrvatskog jezika."

Od novina za kulturu na čijim stranicama se iznose i stavovi o jeziku izdvajam *Vijenac*, *Zarez* i *Hrvatsko slovo*.

Vijenac, književni list za umjetnost i kulturu, kako se određuju na naslovnici, dvotjednik je koji izdaje Matica hrvatska. Pokrenut je 1992., kao prvi list za kulturnu problematiku u demokratskoj Hrvatskoj, s imenom koji se nastavlja na tradiciju *Vijenca* iz 19. st. "To ime imalo je dvojaku ulogu i smisao, s jedne strane htjelo se obnoviti tradiciju, podsjetiti i prikopčati se na stari *Vijenac*, a s druge strane bilo je i postmodernističke autoironije, jer se podrazumijevalo da se potpuno isti ne može nastaviti i da se prema tradiciji mora zauzeti neko stajalište. Današnji *Vijenac* tako više nisu novine koje donose vijesti, nego novine koje komentiraju vijesti, one nisu djelovanje, one su više komentar djelovanja, vrednovanje onoga što se u našoj kulturi činilo ili čini"²¹⁹. 2004 g. Matica hrvatska pokrenula je i biblioteku *Vijenac*, u kojoj su u do sada 18 knjiga sabrani tekstovi pojedinih kolumnista. U toj biblioteci izašli su tekstovi Dalibora Brozovića (*Prvo lice jednine*, 2005., publicirani u razdoblju 2000.-2003.) koji se bave teoretskim i praktičnim jezikoslovnim problemima, kolumne Nives Opačić (*Iza riječi*, 2005., publicirani u razdoblju 1999.-2003.) koje bi se mogle okarakterizirati kao priče o riječima (etimološko porijeklo, teorijski razvoj, sociolingvistički praktični život) te dvoknjižno izdanje *Jezik na križu, križ na jeziku I – Rasprave o pravopisnim pravilima* (2005., tematski prilog publiciran 1999 g.) i *Jezik na križu, križ na jeziku II – Lectori i jezična kultura* (2005., tematski prilog publiciran 2000.).

Dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja **Zarez** također nosi simboliku u imenu. Nastao je 1999. kada se veliki broj ljudi iz tadašnjeg *Vijenca*, nezadovoljnih uređivačkom politikom, odlučio pokrenuti

²¹⁹ Pavao Pavličić u prigodnom članku *Predstavljanje 300. Vijenca*, *Vijenac* br. 301., 29. rujna 2005.

progresivniji i moderniji dvotjednik. Od svog osnutka otvorio je prostor aktualnim pitanjima kulture te se i na njihovim stranicama mogu pratiti priloge o jeziku, osobito pravopisu. *Zarez* otvara prostor autorima koji govore o jezičnim mitovima (Matvejević, Škiljan), jezikoslovcima koji govore o prisiljenoj tradiciji kojom su "Babić, Moguš i Brozović odlučili (...) identitet i misli 4 600 000 ljudi – nas i naše djece – silom učinili "hrvatskijima"²²⁰, a zajedničku domovinu, turističkim reklamnim sloganom predstavljanu kao zemlju tisuću otoka, naziva "zemljom tisuću pravopisa"²²¹. Pojednostavljeno rečeno, *Zarez* figurira kao liberalan list, "dok nama Hrvatima hrvatski jezik ima važno praktično političko značenje za obranu i obstanak hrvatskoga nacionalnoga bića i bitka"²²², što na svojim stranicama izborom sugovornika i leksika potvrđuje i po jezičnim pitanjima tradicionalno i konzervativno **Hrvatsko slovo** (1. broj izašao u travnju 1995.).

Osim što služe za prezentiranje različitih političkih gledišta, tiskani mediji na jezik djeluju i samom svojom upotrebom jezika. S tim u vezi Mario Grčević (2002b: 533) smatra da je u tim polemikama riječ "o opskurnim, rijetkim ili čak možda izmišljenim pojavama i na njihovu temelju uistinu nije primjereno donositi paušalne zaključke o hrvatskim jezičnim promjenama"²²³.

²²⁰ Neven Jovanović, *Prisiljena tradicija*, *Zarez*, broj 49, 15. veljače 2001.

²²¹ Dalibor Jurišić, *Neka cvjeta tisuću pravopisa*, *Zarez*, broj 210-211, 12. srpnja 2007.

²²² Marijan Krmptić, *Kad će Hrvatska iz khuenovštine?*, preneseno iz Hrvatskog slova (prosinac 2007.) na stranicama Zdrug Udruge Hrvatskih političkih uznika RH i inozemstva koja se "bori za istinu o hrvatskom nacionalnom biću i opstojnosti Hrvata u njenim povijesnim granicama. Pri tom imamo na umu sve minule ratove od Tomislavovog ujedinjenja svih Hrvata, preko Krbavske bitke, Sigeta, pa sve do konačnog oslobođenja Hrvata u Domovinskom ratu 1995." <http://www.hrvatskipolitickiuznici.hr/povijest/kad-e-hrvatska-iza-i-iz-khuenov-tine-1.-dio-3.html>

²²³ Citat se odnosi na konkretnu raspravu oko forsiranja sufiksa -telj nauštrb sufiksa -lac, pri kojoj se sami jezikoslovci nisu mogli dogovoriti je li utemeljena ili medijski isforsirana. Cijela rasprava pokrenuta je oko navodne TV-vijesti u kojoj je spikerica "najvjerojatnije zato što je autor teksta izvještaja (ili možda sama spikerica) vjerovao da će mu tekst zvučati domoljubnije" (Pranjковиć 1997:166.) pročitala vijest o težem oštećenju crkve presvetog mučitelja, te od mučenika (onaj koji je mučen) načinila značenjski oprečnog mučitelja (onaj koji muči). "Vijest o 'crkvi presvetog mučitelja' pročitala je spikerica A. Brbora 26. rujna (u to nisam baš siguran pa se može provjeriti i 26. listopada) oko 16 sati" (Pranjковиć 1997:169). Rasprava oko *Presvetog Mučitelja* kulminirala je u razdoblju ožujak–svibanj 1992. u tjedniku *Danas* između Pranjковиća i glavnih oponenta S. Babića i M. Grčevića. To je samo jedan iz niza "bisernih" primjera kojima su pojedinci preko jezika nastojali osvjedočiti politička podobnost.

U svojoj analizi jezika medija u Hrvatskoj M. Czerwiński (2005) usporedno je analizirao učestalost pojavljivanja stotinu parova leksema u jeziku HRT-a, Vjesnika, Hrvatskog slova, Zareza, Nacionala u siječnju 2002. godine²²⁴. Polazeći od polazne pretpostavke da je za oslikavanje povezanosti jezičnog izbora s ideološkim izborom potrebno uzeti takve medije koji se, korištenjem određenih leksičkih oblika, mogu pozicionirati prema toj ideologiji (2005:26), empirijski je argumentirao tezu kako je "radikalna realizacija jezične politike izravno proporcionalna s nacionalnim radikalizmom izvora jezika (2005:257)²²⁵. Iz analize Czerwińskoga razvidno je da analizirani mediji puristička (ne)uvjerenja ostvaruju u različitoj mjeri. U državnim medijima (HRT i Vjesnik) i konzervativno nacionalnim (Hrvatsko slovo) izrazito se rijetko pojavljuju leksemi proglašeni tada aktualnom politikom za *nehrvatske*, dok su u nenacionalnim medijima češće (Zarez i Nacional). Među uredno pozicioniranim oprekama između upotrebe "nacionalnih" leksema (npr. *nazočan, izvješće, učinak, skupina, gospodarstvo, promicati*) i "nenacionalnih" (npr. *prisutan, izvještaj, efekt, grupa, ekonomija, propagirati*) nalaze se i neki zanimljivi suprotni primjeri. Npr. imenica *radnik*, obilježena kao nepoželjna od purista, pojavljuje češće u državotvornim medijima, dok je njen puristički parnjak *djelatnik*, frekventnija u oporbenim. Slično je i s imenicom *pažnja*, frekventnom u Hrvatskom slovu, Vjesniku, Nacionalu i na HRT-u, koja je u Zarezu u potpunosti zamijenjena *pozornošću*. Takve pojave mogu se tumačiti subjektivnim preferencijama pri izboru riječi kojima pojedinac upravlja jezikom prezentiranim u određenom mediju. Osim što dokazuje povezanost između jezika i ideologije, analiza Czerwińskoga potiče na razmišljanje o objektivnom nepristranom "mjeranju" jezika koji se, kako vidimo ne može dobiti analizom jezika medija jer polazna pozicija u kojoj se pristaje na puristički kriteriji pri klasifikaciji riječi, prikladna za mjerenje odnosa purizma i ideoloških pozicija, o realnoj slici jezika govori vrlo malo.

²²⁴ Istraživanje jezika sprovedeno 2002. godine, dakle nakon dolaska na vlast političke elite koja je deklarativno odbacivala nacionalizam koji je vladao Hrvatskom demokratskom zajednicom (HDZ), kako ističe Czerwiński (2005:257).

²²⁵ Izvorni citat: "*Na przykładzie stu analizowanych par leksemów potwierdza się założenie, że radykalna realizacja polityki językowej jest wprost proporcjonalna do radykalizmu narodowego źródła językowego.*" (Czerwiński 2005:257).

Mario Grčević leksičkim promjenama devedesetih pristupa usporednom analizom leksema koji se javljaju u *Čestotnom rječniku Večernjaka i Vjesnika Z.Šojata* iz 1983., *Hrvatskom čestotnom rječniku* Moguš – Bratanić – Tadić iz 1999. te u MKK²²⁶. Mjerenju čestotnosti leksema nastoji dokazati kako ideološke pozicije jezikoslovaca u sprezi s političarima ne mogu poslužiti za prikaz jezične situacije devedesetih jer "od 1991. godine *na žalost* ne postoji centralno vođena hrvatska jezična politika" (Grčević 2002b:540) te zbog toga ni jezik radikalne struje nije reprezentativan za nacionalni korpus. Prema Grčeviću neke od navodenih promjene su "razvikane" no neutemeljene (npr. *koštovnik* koji u korpusu, nije zabilježen ili, npr., izbjegavanje konstrukcije *da+prezent*, u korist infinitiva), neke motivirane jezičnom ekonomičnošću (stroj za pranje rublja – *perilica*) ili praktičnošću (nemogućnost izvođenja ž.r. od sufiksa -lac, za razliku od -telj), neke analoškim izjednačavanjem (pridjev *nazočan* – glagol *nazočiti*). Također, neki tzv. kroatizmi, devedesetih obilježeni kao puristički, u aktivnom leksiku govornika postojali su i prije purističkih zahvata jer su zabilježene u Klaićevu rječnik stranih riječi iz 1985. (*odvjetnik, tvrtka, skladatelj, glazba, zračna luka, topništvo, ured*). Društvene promjene nastale devedesetih prouzrokovale su prijelaz leksema iz pasivnog leksika u aktivni (prvenstveno vojna terminologija, spominjani *časnik* i sl.), a uvjetovane su imenovanjem novih sadržaja, tj. potrebama hrvatske države da imenuje novonastale državne službe ili institucije. Isto vrijedi i za administrativne termine (*domovnice, putovnice* i sl.). Analizom korpusa Grčević dolazi i do semantičke diferencijacije određenih leksema, npr. *ambasador* (preneseno značenje predstavnika poput "ambasador dobre volje") i *veleposlanik* (neutralno značenje državnog predstavnika u inozemstvu) te pojavu diferencijacije imenica *vojska* (neutralno) i *armija* (vlastito ime određene vojske – JNA, Crvena armija, Armija BiH), kao i tendenciju da se preneseno značenje *armije* u značenju *mnoštvo ljudi* (npr. *armija nezaposlenih*) širi i na imenicu *vojska* (npr. *vojska obožavatelja*). Grčević uzima u obzir da su te promjene dio autonomnog razvoja jezika, a "takvi se

²²⁶ Mannheimski korpus hrvatskog jezika (MKK), obuhvaća oko 18,5 milijuna pojavnica.

razvici u novijoj sekundarnoj literaturi ponekad ne uzimaju u obzor te se pripisuju vremenu nakon 1991." (2002b:519). Zbog toga ističe da se promjenama u hrvatskom leksiku treba pristupati na način na koji se inače pristupa lingvističkim predmetima istraživanja kako bi se izbjegle odnosno uklonile mnoge zablude. Dopušta da je jezičnih promjena bilo, te da je u njima bilo pretjerivanja, no naglašava kako su ta pretjerivanja bila rubne pojave, a ne stožerne u cjelokupnom procesu. Stožernima ih se, prema Grčeviću, nastoji prikazati u nekim serbokroatistički usmjerenim publikacijama, kao i u radovima pojedinih hrvatskih suvremenika, što rezultira izgradnjom pogrešne predodžbe o organiziranoj radikalnosti i ekstremnosti hrvatske jezične politike, koje nije bilo. "Jedna od glavnih poruka koja se u spornim radovima upućuje čitateljima glasi da se u Hrvatskoj prema političkome nalogu i u suradnji s domaćom *ekstremnom i radikalnom* kroatistikom razorilo *srpskohrvatski* i da se danas eto takav novi hrvatski treba priznavati kao poseban jezični sustav. Zanimanje za hrvatski i njegov razvoj sužava se pri tome na odnos hrvatskoga prema srpskome, a hrvatska jezična samostalnost obrađuje se kao nešto komično. U skladu s time izriču se paušalne obezvrijede i dezinformacije o hrvatskim jezičnim promjenama, a ujedno se pokazuje slabo razvijen interes da ih se lingvistički ozbiljno i utemeljeno proučava (2002b:543). U razgovoru za Vijenac Grčević (2002a) dodaje: "Najbolje što je u Hrvatskoj poduzeto za ispravljanje raznih zabluda o hrvatskim jezičnim promjenama mogućnost je da svatko na Internetu besplatno može postavljati propite u Hrvatskome nacionalnom korpusu"²²⁷.

²²⁷ Članak pod nazivom *Muke hrvatskoga jezika u njemačkoj slavistici*, Vijenac br. 212, Zagreb 18. travnja 2002.

3.4. INSTITUCIJE

Gdje je puno baba, mucavo je dijete.

U Hrvatskoj postoji brojne kulturne institucije. Sve institucije koje se bave kulturom bave se na neki način i jezičnom problematikom. Jezična problematika u Hrvatskoj svodi se na bavljenje prošlošću, uz nju je vezan i tradicionalni pristup jeziku i skrbi za njega. Nijedna od institucija koje se smatraju mjerodavnima za jezična pitanja nema pravne zakonodavne ovlasti, kao ni autoritet da znanstveno arbitrira o zakonitostima jezika. Savjetodavne ovlasti lako se diskreditiraju jer traže pribježište u politici, ali ne jezičnoj. U Hrvatskoj ne postoji jezična politika, niti tijelo koje je vodi. Postoji tek politika o jeziku. U mnoštvu ustanova i stavova koje proklamiraju pojedinci preko njih, razgovori o jeziku često se i svode na razgovore *oko* jezika. Jezik se doživljava i prezentira kao (borba za) vlast. A ne sloboda.

1) Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (IHJJ) ustrojen je Uredbom Vlade RH od 28. studenog 1996. (NN 103/96) kao javni institut čiji je osnivač Republika Hrvatska. Prava i dužnosti osnivača preuzelo je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (Statut IHJJ, NN 123/03, 198/03). Prije toga institut je funkcionirao pod različitim imenima – *Institut za jezik i književnost JAZU* od 1948 g., kada je osnovan s temeljnim zadatkom završavanjem velikog Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika i prvim predstojnikom A. Barcem na čelu, *Institut za jezik JAZU* (1952.-1973.), *Institut za jezik* (1973.-1977.), *Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku* (1977.-1991.), te *Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta* (1991.-1997.). Danas je ravnateljica Instituta Dunja Brozović Rončević. IHJJ pridržava se prioriternih zadataka hrvatskoga jezikoslovlja, od kojih izdvajam²²⁸:

²²⁸ Cjelovit tekst Prioritetni zadatci hrvatskoga jezikoslovlja v. Prilog J

- znanstveno proučavanje i njegovanje hrvatskoga jezika kojemu je standardizacija započela sredinom 18. st. i uglavnom se završila krajem 19.st.,
- izgrađivanje znanstvene argumentacije za pobijanje predrasuda i krivotvorina o hrvatskoj jezičnoj problematici koje su se tijekom desetljeća uvriježile u slavistici i u općem jezikoslovlju,
- zalaganje za sustavno razgraničavanje od neznanstvenih, lažnopatriotskih javnih istupa o hrvatskome jeziku koji se u inozemstvu često navode kao tipični za hrvatsko jezikoslovlje.

IHJJ objavio je 1999 g. *Hrvatski jezični savjetnik* skupine autora (v. ovdje str. 128). Taj savjetnik poziva se na tradiciju Jezičnog savjetnika s gramatikom S. Pavešića iz 1971. O njemu na stranicama IHJJ piše sljedeće: *Jezični savjetnik s gramatikom* naglašeno je purističan. U složenoj jezičnoj situaciji u kojoj ni u naslovu nema pridjeva hrvatski, jer to onemogućuju ondašnje političke prilike, on štiti "književni jezik zapadnih krajeva" u iznimno delikatnoj političkoj situaciji. (...) ne iscrpljuje se samo u označivanju srbizama u hrvatskome jeziku; usto što se velika pozornost posvećuje tuđicama, dijalektizmima, arhaizmima i zastarjelicama te novotvorenicama, dakle uređivanju leksičke razine, on nastoji biti purističan u najboljem mogućem smislu, u težnji da uspostavi postojan jezični sustav, vodeći u prvome redu računa o njegovim unutrašnjim zakonitostima, o tome da ga oblikuje i tradicija i govorna praksa i jezični utjecaji i izvanjezična stvarnost. (...) Tradiciju *Jezičnoga savjetnika s gramatikom*, smisao i smjer te tradicije, autori drugoga jezičnog savjetnika nastalog u Institutu htjeli su nastaviti i dovesti do kraja. I taj je jezični savjetnik nastao u vrijeme burnih političkih previranja u desetljeću u kojemu je objavljeno desetak jezičnih savjetnika i razlikovnika."

2) **Matica hrvatska (MH)** osnovana je 1842. godine kao književno i izdavačko društvo pod imenom *Matica ilirska*. Inicijator osnutka i prvi predsjednik bio je Janko Drašković. Godine 1874. naziv je promijenjen u *Matica hrvatska*. Uslijed progona proljećara i gušenja hrvatskog proljeća 1972 g. Matica hrvatska je raspuštena, a djelatnost joj je zabranjena. Rad je obnovljen 1989 g. Aktualni predsjednik je Igor Zidić.

Pri MH djeluje Odjel za jezikoslovlje, čiji je pročelnik Mirko Peti, te izdaje književni list za umjetnost i kulturu Vijenac (v. ovdje str. 168)

2007. godine u izdanju Matice hrvatske izašao je pravopis, kojime je MH dala svoga borca za tzv. *pravopisni rat*.

U povijesnom slijedu hrvatskih normativnih priručnika pravopisi zasigurno zauzimaju posebno mjesto. Pitanje pravopisa, aktualizirano s početkom političkog i jezičnog ujedinjenja Hrvata, do danas nije stabilizirano. *Oko* pravopisa uvijek su se vodili pravi jezikoslovni ratovi jer je to područje jezika u kojem društveni faktori najviše dolaze do izražaja. Činjenica da je pravopis jedini vid jezika koji su jezikoslovci doista izmislili i zato ga trebaju regulirati, otvara mogućnosti za to. Upravo zato na području te formalne zabilježbe jezika namijenjene praktičnoj upotrebi, a zbog neposrednog dodira s korisnicima jezika i svoje "vidljivosti", manifestiraju se društvene snaga koje imaju moć ozakonjivati priručnike koji opisuju odnosno propisuju jezik. To je motivirano tehničkom činjenicom da pravopis mora dobiti odobrenje ili barem preporuku za upotrebu od strane političkog tijela (ministarstva), a u novije vrijeme i elementi tržišnog profita igraju nezanemarivu ulogu.

Zbog čestih promjena pravopisa Hrvati se danas mogu smatrati svojevrsnim neslavnim rekorderima. Prebrojavanjem samo autora (bez daljnjih, ponovljenih ili promijenjenih izdanja, promjena naziva i sl.), a počevši od *Pravopisa jezika ilirskoga* Josipa Partaša iz 1850. do posljednjeg tzv. *Matičinog pravopisa* iz 2007. brojimo ih ravno 17. Takav tempo (u prosjeku jedan pravopis za svakih deset godina) stabilnosti norme u najmanju ruku ne pridonosi.

Trenutno su aktualna 3 pravopisna priručnika:

1. *Pravopis hrvatskoga jezika* (2001., prethodna izdanja pod nazivom *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*: ¹1986, ²1987, ³1990, te izdanje iz 1994. koje je povučeno iz distribucije), tzv. *Ansilan*, po autorima V. Aniću i J. Siliću;
2. *Hrvatski školski pravopis* (¹2005, ²2008.) autora S. Babića, S. Ham i M. Moguš, koji se nastavlja na tradiciju tzv. *Londonca* (Hrvatski pravopis

– zabranjeno prvo izdanje Zagreb 1971.; pretisci: London 1972, Zagreb 1990, dotjerano ²1994, ³1995, ⁴1996, prerađeno ⁵2000, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004, ⁹2006.) S. Babića, B. Finke i M. Moguša;

3. *Hrvatski pravopis* (¹2007, ²2008.) tzv. *Matičin*, autora L. Badurine, I. Markovića i K. Mićanovića

Pravopisni priručnik Babić – Ham – Moguš ima preporuku Ministarstva. Praktično funkcioniraju sva tri, i ne funkcionira ni jedan. Doskočica o političkom nejedinstvu – "koliko Hrvata, toliko stranaka", našla je svoj pandan u jezikoslovnoj – koliko Hrvata, toliko pravopisa²²⁹.

3) Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) pod imenom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) osnovana je 1866 g. J.J. Strossmayer izabran je za pokrovitelja, a F. Rački za predsjednika. Za vrijeme NDH Akademija je djelovala pod nazivom HAZU, a zatim ponovno u Socijalističkoj republici Hrvatskoj pod starim imenom JAZU. Nakon uspostave RH, sabor je 1991 g. donio zakon o HAZU kao najvišoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi u RH.

HAZU se o hrvatskom jeziku nakon političkih promjena devedesetih izjasnila programatskim dokumentima: *Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik* (1996), *Izjava o položaju hrvatskoga jezika* (2005), *Hrvatski jezik* (2007) i *Položaj hrvatskoga u europskim integracijama* (2007).

²²⁹ Kronologija hrvatskog pravopisanja, kojoj se pridaju teške sudbinske oznake poput *križnog puta* (D. Brozović 2001b) do lepršavih, koje ga uspoređuje sa *sezonskom modom* (D. Brozović 2001a), zasigurno je preopsežna da bi mogla biti detaljno obrađena u ovom radu. Istovremeno je prejednostavna. Pravopis je stvar dogovora. Svrha te konvencije kod Hrvata zagubila se u spletu manifestacija moći, dnevne politike, mjerenja tradicije, osobnih svjetonazora, ideoloških, materijalnih i psiholoških elemenata. Koncepcija fonološkog i morfološkog pravopisanja u tom spletu potpuno je marginalna. Ovaj put pravopisni rat u cijelosti ispuštam jer "mene više od rogovskih vojnih pozicija zanima stanje onih na čijoj se teritoriji – u čijem zavičaju – preko čijih se leđa – rat vodi. Ako je ovo Galicija 1916. – kako je tu Ukrajincima i Židovima?" (Jovanović 2005).

Sedmodijelno ratno izvješće tijekom samo jedne godine ratovanja objavili su S. Babić i S. Ham pod nazivom *Pravopisni rat: komentirana bibliografija publicističkih članaka o hrvatskom pravopisu objavljenih u 2000. i 2001. godini* (Jezik 2004/3,4,5, 2005/1,2,3,4).

Izjava o položaju hrvatskoga jezika prihvaćena 23. veljače 2005 g. polazi od stajališta da je položaj hrvatskog jezika u prvom redu pravno pitanje, a jezikoslovna argumentacija preduvjet je pravnoj samo utoliko što treba odgovoriti je li hrvatski jezik poseban jezik²³⁰. Radi se, dakle, o osiguravanju i deklariranju statusa jezika²³¹. Tekst Izjave uobličio je akademik M. Ježić na osnovi rasprave Razrednoga povjerenstva o položaju hrvatskoga jezika (S. Babić, J. Bratulić, D. Brozović, M. Ježić, R. Katičić, P. Šimunović)

Uz Uvod, u Izjavi se s triju pozicija određuje položaj hrvatskoga jezika u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Europskoj uniji i međunarodnoj zajednici: 1) Pravni vid pitanja, 2) Genetskolingvistički vid pitanja i 3) Književnojezični i standardnojezični vid pitanja, pri čemu se u okviru prve točke citiraju bitne odredbe iz dokumenata relevantnih međunarodnih organizacija (UN, Vijeće Evrope, OSSE, EU) u kojima se garantira i pravo na upotrebu jezika. Izjava završava kratkim osvrtom na Položaj hrvatskoga jezika i hrvatskih lektorata u inozemstvu.

Izjavi je prethodila *Odluka o izradi strategije razvitka jezične kulture* Vlade RH od 22. listopada 2003 g. (NN 167/2003) u kojoj se kao projektni zadatak navodi uključivanje rada "na postizanju hrvatskog jezičnog standarda"²³². Na takvu formulaciju Odluke Vlade, koja izriče da hrvatski jezik nije standardiziran, reagirao je IHJJ pismom predsjedniku Vlade te HAZU predavanjima dvojice akademika koja su potom i knjižno objavljena (Kovačec 2004, Katičić 2004). U studenome 2004 g. MZOŠ zatražilo je mišljenje HAZU o statusu hrvatskoga jezika koje može poslužiti kao osnova za širu diplomatsku inicijativu. Raspravu koja se vodila u Razredu za filologiju HAZU formulirana

²³⁰ Cjelokupan tekst Izjave v. Prilog H

²³¹ Cjelokupna problematika sociolingvističkog statusa standardnih jezika izgrađenih na štokavskoj osnovi nadilazi okvire ovoga rada. Za uvid u recentne prinose usp. zbornike radova *Jezik i demokratizacija* (2001), *Bosanski – hrvatski – srpski* (2003), *Identitet jezika jezikom izrečen* (2008) te *Jezični identiteti i nacionalni varijeteti* (2009). Za novije prinose teorijski još uvijek otvorenom pitanju standardizacije hrvatskog jezika usp.: Sesar (1996), Brozović (1998, 2005), Oczkova (2006), Silić (2006), Peti-Stantić (2008). Za opću teoriju sociolingvističkog statusa standardnog jezika usp. Trudgill (2004), Fasold (2005), Ammon (2006), Joseph (2006), Mićanović (2006)

²³² Cjelokupan tekst Odluke v. Prilog K

je u razrađen odgovor MZOŠ-u. Taj odgovor doraden je do teksta koji je HAZU objavio u vidu Izjave.

Izjava proglašava da je hrvatski književni i/ili standardni jezik jedan i jedinstven i "funkcionira za Hrvate savršeno jednako kao za bilo koji drugi narod njegov standardni jezik te bi njegovo potiskivanje ili diskriminacija predstavljali diskriminaciju Hrvata, odnosno njihove kulture i jezika" i grubo kršenje ljudskih prava i pravnih temelja UN, Vijeća Europe i EU. Zato hrvatska država, diplomacija i znanost na međunarodnoj razini moraju zastupati i štiti ravnopravnost hrvatskoga jezika te ne smiju potpisati nikakav ugovor koji bi takav status relativizirao.

U povodu donošenja Izjave M. Ježić je naglasio da je prije ulaska Hrvatske u EU potrebno formulirati jasnu argumentaciju kojom se može zastupati jedinstvenost hrvatskoga standardnog jezika i njegova posebnost u odnosu na srodne književne jezike te da "ako mi ne budemo znali formulirati svoja stajališta, pa tako i o jeziku, formulirat će ih drugi koji su u našu problematiku često slabo upućeni". P. Šimunović smatra da je "hrvatski jezik najvažniji spomenik cjelokupne hrvatske kulturne baštine" jer "mi drugoga jezika nemamo, izgubimo li ga, izgubili smo sebe". A akademik D. Jelčić iznosi da Izjava o hrvatskom jeziku "ima isto značenje i jednaku težinu kao i povijesna Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika" jer smo se "poslije 38 godina suočili (...) opet s istim jugounitarističkim ideolozima, s tom razlikom što su oni tada bili u poziciji drugova na vlasti, a danas su gospoda u oporbi, i to oporbi koja sebi dopušta sve, pa i diverzantske metode djelovanja"²³³.

²³³ Povodom 40. obljetnice Deklaracije B. Belaj (2009a) iznio je četiri zadatka jezikoslovne kroatistike, koji se smatraju nezaobilaznima u budućem znanstvenom proučavanju hrvatskoga jezika te čijim će se provođenjem *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* kao jedan od ključnih dokumenata i događaja u procesu osamostaljivanja hrvatskoga jezika aktualizirati i u današnjem vremenu. To su:

1. napuštanje stalnoga i sveprisutnoga određivanja izražajnih mogućnosti hrvatskoga jezika uspoređivanjem s drugim jezicima – u prvom redu sa srpskim;
2. prestanak s međusobnim optužbama i politički motiviranim podjelama koje su proteklih godina eskalirale među jezikoslovnim kroatistima;
3. primjena suvremenih lingvističkih teorija na opis hrvatskoga jezika;
4. otvaranje jezikoslovne kroatistike prema inozemnoj lingvističkoj sceni i trudu koji napose mlađi i srednji naraštaj jezikoslovnih kroatista mora uložiti pišući o hrvatskom jeziku na nekom od svjetskih jezika.

U odnosu na srpski jezik Izjava s genetskolingvističkih pozicija kazuje kako su hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik, zasnovani na bliskim novoštokavskim govorima, imali neovisne procese standardizacije – hrvatski standardni jezik, utemeljen na novoštokavskom narječju, u bitnom je određen najkasnije u 18. stoljeću, dok je tada srpski književni jezik još bio staroslovjenski (starocrkvenoslavenski) pod utjecajem ruske redakcije ili slavjanoserbski, i tek se s Karadžićevom reformom u 19. st. približio hrvatskomu standardu.

U tekstu **Položaj hrvatskoga u europskim integracijama** od 30. svibnja 2007. ističe se kako se treba odlučno usprotiviti pokušaju da se Hrvatima u ime "europske slobode za sve narode opet nametne jaram nekog zajedničkog i jedinstvenog jezika", izražava zabrinutost zbog toga što se ni na jednom sveučilištu "nekadašnje tzv. slobodne Europe hrvatski jezik i književnost ne mogu studirati bez prisilnog braka sa srpskim ili bosanskim", te stav da se na evropskoj razini treba "odlučno, te u dužnom pravnom obliku, postaviti i pitanje hrvatskog jezika".

U tekstu se navodi da "na različitim razinama u Europi, već od početka devedesetih i osobito često u posljednje vrijeme, od pojedinaca i predstavnika nekih institucija dolaze, poput pokusnih balona na koje nitko u Hrvatskoj službeno ne reagira, poruke prema kojima bi se 'narodi zapadnoga/Zapadnoga Balkana' morali dogovoriti o zajedničkom jeziku s kojim će, svi uđutore, ući u Europsku uniju, pa bi se i ime jezika moralo mijenjati: mjesto nekadašnjega, za zapadnu Europu jedinstvenoga srpsko-hrvatskoga, vjerojatno se 'sitnežu' 'zapadnoga/Zapadnoga Balkana' u Europi sprema bošnjačko-crnogorsko-hrvatsko-srpski, a njegovo bi se jedinstvo zacijelo moralo diktirati iz nekog centra, koji u tom već ima iskustva."

Izjave Akademije prezentirane su građanima putem HINA-e, HTV-a i tiska²³⁴. U vladajućim političkim krugovima interpretirane su kao anakroni politički akt

²³⁴ V. Prilog L

koji delegitimira HAZU jer iza njega stoji radikalna desnica oprečna Vladinoj proevropskoj politici.

S jezikoslovnih pozicija, uvjetno rečeno, reagirao je danski slavist Per Jacobsen (2007) u *Otvorenem pismu predsjedništvu HAZU* te Snježana Kordić (2007b), oboje u Književnoj Republici²³⁵. Jacobsen je poručio najvišoj znanstvenoj ustanovi Hrvatske da lažno uzbuđuje javnost i širi mitove o međunarodnoj antihrvatskoj zavjeri po kojoj u politici vladaju zle namjere, a u akademskom svijetu neznanje, dok izvore svojih tvrdnji o nametanju jezičnog jarma i sama temelji na pretpostavkama i anonimnim izvorima. S. Kordić također smatra da tekst Izjave HAZU "počiva na neistinitim postavkama, a cilj mu je praviti neutemeljenu paniku, širiti odbojnost prema Evropi i jačati nacionalizam" te tendenciozno poručiti da "trebamo zaboraviti neslobodnu Evropu i držati se uz skute HAZU jer samo onda možemo okusiti potpuno slobodan diktat da *grešku* moramo zamijeniti *pogrješkom*, da *neću* moramo zamijeniti pomoću *ne ću*, itd.". O stavu HAZU prema položaju hrvatskog jezika na inozemnim katedrama S. Kordić piše da time Akademija "pokazuje koliko nema dodira sa stvarnošću", a to potvrđuje i Jacobsen tumačeći loš položaj hrvatskog jezika dubokom krizom slavistike u svijetu u kojoj se "slavističke katedre u svijetu ukidaju ili se spajaju u regionalne ili interdisciplinarnе studije, gdje su čak i svjetski jezici mahom postali pomagala za druge studije i gdje se književnost njeguje zajedno s medijskim znanostima i kao dio većeg kulturološkog kompleksa". Na kritičare je reagirao Zvonko Pandžić (2008) na portalu HKV-a te iznio nazor da Per Jacobsen, koji podržava "osvajačko-tenkovsku lingvistiku" Srbije²³⁶ vodene "po liniji zamišljenoga jedinstvenoga 'štokavskog jezika'", pokušava dati kredibilitet i "privatnomu ratu protiv HAZU, hrvatskih jezikoslovaca, i protiv hrvatskoga Ustava" Snježane Kordić²³⁷.

²³⁵ Književna republika, god. 5, br. 7-9 (2007): Per Jacobsen, *Otvoreno pismo predsjedništvu HAZU*, str. 220.-223.; Snježana Kordić, *Kako HAZU pravi jezičnu paniku*, str. 224.-229.

²³⁶ Per Jacobsen član je Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU)

²³⁷ <http://www.hakave.org/index.php?view=article&catid=56%3Ajezik&id=1823%3Ahrvatski>

4) **Hrvatsko kulturno vijeće (HKV)** je "dobrovoljna udruga članova koji žive i djeluju u Republici Hrvatskoj, kao i onih članova koji žive izvan granica Republike Hrvatske, a djelatno podupiru kulturni i sveopći boljitak Republike Hrvatske" (Čl. 1)²³⁸. Djeluje od 2006. godine. Predsjednik udruge je H. Hitrec.

Cilj Hrvatskog kulturnog vijeća kreativno je sudjelovanje u kulturnom životu Republike Hrvatske, unaprjeđenje kulture u svim njezinim oblicima, te očuvanje hrvatskoga kulturnog identiteta (Čl. 7). Djelatnosti HKV-a su, između ostalih, sudjelovanje kreativnim prijedlozima u oblikovanju hrvatske kulturne politike, te sudjelovanje u pripremama za donošenje zakona i propisa koji utječu na sudbinu kulturnoga života. Prema Programu HKV-a²³⁹ od 3. listopada 2006 g. udruga se snažno suprotstavlja svim oblicima krivotvorenja povijesti, odbacuje kulturni imperijalizam i ideološke arbitraže, razvija svijest o jedinstvu hrvatskoga nacionalnog korpusa, te se protivi bilo kojemu obliku integracija u jugoistočnoj Europi. Osnažuje svijest o pripadnosti hrvatske kulture zapadnoeuropskom kulturnom i civilizacijskom krugu, čija je povijest duboko prožeta kršćanstvom.

HKV drži da su hrvatski jezik i njegova neupitna posebnost ugaoni kamen hrvatskog identiteta, daje potporu modernim jezikoslovnim djelima temeljenim na hrvatskoj jezičnoj tradiciji, i suprotstavlja se tendencijama razaranja hrvatskoga jezika.

Udruga djeluje putem tribina i stručno-znanstvenih skupova, deklaracijama i priopćenjima upućenim javnosti i državnim tijelima, te putem internetskog portala (www.hakave.org).

13. lipnja 2007 g. u organizaciji HKV-a održana je tribina pod naslovom *Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?* Predsjednik HKV-a Hrvoje Hitrec tom prigodom izriječkom je imenovao suvremene jezično-političke sukobljene strane kao zagovornike posebnosti hrvatskoga jezika i poznavatelje njegove tradicije, s jedne strane, i njima suprotstavljene jezične nostalgicare tj.

²³⁸ Statut HKV-a NN 88/2001

²³⁹ http://hakave.org/index.php?option=com_content&view=article&id=24&Itemid=129

jugoslavenske unitariste, s druge. Krivcima za "programirano destabiliziranje hrvatskoga jezika"²⁴⁰ proglašeni su hrvatska politička elita, neke kulturne ustanove među koje je ubrojena i Matica hrvatska te međunarodni krugovi – zavjerenici koji imaju tajni plan "o zajedničkom bosansko-hrvatsko-srpskom kao službenom jeziku zapadnoga", a oni su – britanski šovinisti, nakazni Međunarodni sud u Den Haagu i brojni strani slavisti. H.Hitrec smatra da odredba o službenom jeziku Ustava RH nije dostatna bez pripadajućeg zakona o "standardnom modernom hrvatskom jeziku koji bi imao i svoje podzakonske akte o gramatici i posebno pravopisu". Nepostojanje zakona razlog je da se standardni hrvatski jezik danas registrira isključivo na razini interpretacije, neujednačenosti, neopreznosti, ignorancije i subverzivnih podmetanja.

S. Babić također smatra kako su odredba Ustava i članak Zakona o trgovačkim društvima²⁴¹ pravno nejasni i ostavljaju mogućnosti nekažnjelog kršenja. "Uzalud su sva naša nastojanja ako nije osigurana provedba zakona." – kaže S. Babić.

D. Brozović ne dvoji da hrvatski "jezik treba zaštititi zakonom jer je jezik nositelj i izraz naše civilizacije koja je apsolutno na višoj razini nego što su ostale civilizacije u našem susjedstvu". U tome se, prema Brozoviću, Hrvatska treba ugledati na Francusku²⁴².

5) Hrvatsko filološko društvo (HFD) djeluje pri Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Pri HFD-u djeluje, između ostalih, Odjel za kulturu hrvatskoga jezika (voditeljica Z. Jelaska), Hrvatski slavistički odbor (voditelj M. Samardžija) i Zagrebački lingvistički krug (voditelj Z. Novoselec). Predsjednik HFD-a je Stipe Botica.

²⁴⁰ Sve citirano prema izviješću Andrije Bauera, v. Prilog G.

²⁴¹ Danas je u RH jedini zakonski akt koji regulira javnu upotrebu jezika Zakon o zaštiti potrošača (NN 79/2007. i 79/2009.) koji u čl.17. između ostalog navodi da svi podaci na deklaracijama proizvoda koji se prodaju na hrvatskom tržištu moraju biti "napisani hrvatskim jezikom i latiničnim pismom ili znakovima i piktogramima lako razumljivim potrošaču, što ne isključuje mogućnost istodobne uporabe i drugih jezika".

²⁴² Usp. bilješku 194

Na 55. godišnjoj skupština HFD-a 14. lipnja 2005 g. 1. točna dnevnog reda skupštine bila je *Državno jezično povjerenstvo*²⁴³. Na tu temu uvodničar Stjepan Babić iznio je nazor kako je donošenje norme politički odnosno sociolingvistički čin. Nijedno društvo ne može biti bez normativnih tijela, pa tako ni bez normativnih tijela za jezik. HFD je u svojim je počecima imao normativnu funkciju, no Novosadskim dogovorom Matica hrvatska preuzela je tu funkciju. Prema Babiću, 1990 g. Matica hrvatska i dalje vodi jezičnu politiku. Pozivajući se na desetak evropskih država koje imaju zakone o jeziku, S. Babić zaključno je iznio kako takav zakon treba i Hrvatskoj – potrebno je objaviti inicijativu za osnivanje jezičnog zakona koji uključuje formiranje jezičnog povjerenstva. Inicijator donošenja zakona o hrvatskom jeziku mora biti Vlada Republike Hrvatske.

Zakon o jeziku pitanje je koje se često aktualizira i o kojima jezikoslovci imaju različita mišljenja. Ivo Škarić, ondašnji predsjednik HFD-a, u članku objavljenom u *Jeziku* podržava zaključak godišnje skupštine HFD-a iz lipnja 2005. pišući kako je potrebno "da Hrvatska poput brojnih drugih država donese zakon o jeziku i u njemu predvidi postupak kojim se donose jezični pravorijeci, koji će imati snagu obveznoga prihvaćanja u službenoj javnosti" (Škarić 2005:127). Problematizirajući ustavnu odredbu²⁴⁴ koja nalaže da Ustav krši svatko tko u službenoj javnosti ne govori ili ne piše hrvatskim jezikom, a ne izriče što se podrazumijeva pod tim ustavnim hrvatskim jezikom (standardni idiom, dijalekti, govorni idiomi), postavlja pitanje nije li potrebno jezik u toj funkciji simbola državnoga identiteta potanko Ustavom i zakonom odrediti, kao što je to učinjeno za grb, zastavu i himnu (2005:121).

S tim u vezi I.Škarić iznosi teoriju o kroatizmima u hrvatskom jeziku, koji "čekaju u redu strpljivo da ih nešto prizna kao punopravne, ustavne čak, posebnosti hrvatskoga jezika", pri čemu "pravo pravorijeka treba prepustiti ovlaštenima, a ne stručnjacima, uz pravo žalbe na prvostupanjske odluke" (2005:127).

²⁴³ Prema zapisniku Skupštine koji je vodila zapisničarka Jadranka Kolić
http://www.hfiloloskod.hr/files/000487_1.doc

²⁴⁴ Čl. 12. Ustava RH: "U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik." (NN 56/1990)

"**Kroatizmi** su u hrvatskome jeziku jezični likovi koji svojom učestalošću u hrvatskome jeziku većom negoli je u drugima na štokavštini zasnovanima jezicima (u bošnjačkome, u crnogorskome i u srpskome), uvećavaju hrvatskomu jeziku njegovu samobitnost uz procjenu znatne množine hrvatskih govornika i/ili uz procjenu službene normativne odredbe da su to obilježeni likovi u hrvatskome jeziku." (2005:122). Kroatizmi, dakle, nisu "obične riječi" (npr. *more, vrata, raditi, jučer* i sl.), niti likovi koji se ne nalaze u ostalim trima štokavskim jezicima, gdje bi da ih ima bili označeni kao kroatizmi (npr. *lagati komu* umjesto *lagati koga, odmarati se* umjesto *odmarati, vremenska prognoza* umjesto *prognoza vremena, tijekom* umjesto *tokom, stimulirati* umjesto *stimulisati, sustav* umjesto *sistem, tisuća* umjesto *hiljada, tjedan* umjesto *sedmica, kruh* umjesto *hljeb* i sl.)²⁴⁵. Prema Škriću, da bi neki lik bio označen kao kroatizam u hrvatskome jeziku, mora biti u samome hrvatskome jeziku u oporbi s nekim drugim likom koji ga potiskuje (npr. *prigoda* umjesto češćeg *prilika, osjetilo* umjesto češćeg *čulo, milijun* umjesto *milion, glasovit* umjesto *čuven, šport* umjesto *sport*, navesci u pridjeva i zamjenica umjesto padežnih oblika bez njih, npr. *dobroga, -mu, -me, -ima, tvoga, tvomu, tvome* umjesto češćih oblika *dobrog, dobrom, dobrim, tvog, tvom* i sl.). Unutar načelno pravih kroatizama u hrvatskome jeziku razlikuju se dva "jasna podskupa u ovisnosti od toga tko ili što ih zastupa te tko im se ili što im se suprotstavlja" (2005:123). Prvi su **klasični kroatizmi** koje podržavaju "ozbiljni hrvatski jezikoslovci, a suprotstavlja im se spontana jezična uporaba", dok druge naziva **spontanizmima**. Ti spontani oblici kojima se suprotstavljaju autoritativni standardolozi nisu jezične greške (npr. kondicional *ja bi, mi bi* umjesto *bih, bismo; jesti sa žlicom* umjesto *žlicom; ručak kojega si pojeo* umjesto *koji su pojeo* i sl.) nego obilježeni oblici koje jezik kao sustav nudi na izbor, "a vrlo su česti ako ne i jedini likovi u drugim štokavskim standardnim jezicima, što dokazuje da su jezično ispravni. Svojim pojavljivanjem prekrivaju kroatizme koji nisu ništa jezično opravdaniji, osim što su svojstveniji hrvatskomu" (2005:124) (npr. *saznati* umjesto *doznati, sport* umjesto *šport, milion* umjesto *milijun, njen* umjesto *njezin* i sl.). Govoreći o kroatizmima, I.Škarić uvodi i

²⁴⁵ Svi primjeri I.Škarića

termin *nadrikroatizam*. To su likovi nastali zbog poruge (npr. *zrakomlat*) ili diskvalifikacije (tzv. ustašizmi).

Prilično apsurdna priča o kroatizmima u hrvatskom jeziku pokušaj je da se jezikoslovnom teorijom uz pomoć zakona legalizira, jezičnom praksom odbačen, puristički kriterij nacionalne funkcionalnosti (*hrvatskosti*) riječi.

Priedlog zakona o hrvatskom jeziku i Priedlog zakona o osnivanju Državnog ureda za jezik u travnju 1995. predsjedniku Zastupničkog doma Sabora podnio je zastupnik HDZ-a Vice Vukojević²⁴⁶. U preambuli prijedloga zakona V. Vukojević pojašnjava da je prema njegovoj ocjeni jezična situacija u Republici Hrvatskoj izrazito loša jer je Hrvatska tijekom povijesti bila pod jakim političkim, upravnim i kulturnim utjecajem drugih naroda i država, što se uglavnom negativno odražavalo na čistoću i sredenost hrvatskog jezika. "U neovisnoj Republici Hrvatskoj dozrele su mogućnosti vratiti čast i dostojanstvo hrvatskom jeziku, a s njime zapravo i hrvatskom narodu. Ponajprije mora ga se osloboditi debelih nanosa i mnoštva suvišnih tuđica, koje su i bez utjecaja srpskoga jezika (koji je manje-više sastavljen od nesrpskih riječi) ušle iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga i drugih jezika"²⁴⁷. U preambuli se iznosi kako tih tuđica ima oko 30 tisuća i određuje uvođenje tzv. korienskog pravopisa u javnu i službenu uporabu u Hrvatskoj.

²⁴⁶ Vice Vukojević, kontroverzni političar koji si je tijekom svog javnog djelovanja priskrbio široku skalu epiteta poput "desničar, fašist, liberal, demokrat, udbaš, vođa hercegovačkog lobija, terminator ljudskih sudbina, integralni Hrvat, hrvatski grof Drakula", za komunizma je robijao zbog sumnje na pripadnost ustaškoj organizaciji. U emigraciji u Francuskoj stekao je doktorat, a u SAD-u i Kanadi angažirao se oko osnivanja ogranaka Matice hrvatske, te je po povratku u Jugoslaviju prolječarske 1971. zatvoren zbog "kontrarevolucionarnog djelovanja Matice". Uz stranku HDZ stajao je od njenog osnutka, te je na prvim demokratskim izborima 1990. i izabran za zastupnika u Hrvatskom saboru. Bio je sudac Ustavnog suda i predsjednik saborske Komisije za utvrđivanje žrtava rata i poraća.

Osim navedenim prijedlogom zakona o jeziku, u javnosti je ostao zapamćen po svom pojavljivanju za govornicom Sabora u odori visokog časnika Hrvatskoj vijeća obrane (HVO), vojne formacije Hrvata u BH, u vrijeme kad su Hrvatskoj prijetile sankcije zbog vojne intervencije u susjednoj Bosni i Hercegovini, istrazi koja se vodila u BiH zbog sumnje da je u logoru HVO-a Vojno kod Mostara 1993 g. silovao 22-godišnju zatočenicu, te po izjavi na dan obilježavanja žrtava holokausta 2009 g. da su "logorom Jasenovac upravljali Židovi".

²⁴⁷ Svi citati *Priedloga zakona* prema faksimilima objavljenima u Feral Tribuneu od 15. svibnja 1995 g. pod naslovom *Vicina jezična policija*.

U čl. 21. navedeno je da ovaj Zakon stupa "u kriepost osmi dan poslie njegove objave u "Narodnim novinama", a primjenjuje se od 1. rujna 1995. godine" uz obrazloženje da se pretpostavlja da će isti biti donesen do konca srpnja 1995, a od mjeseca rujna započinje nova školska godina u kojoj će škole i učilišta svoje nastavne i druge programe morati uskladiti s odredbama ovog zakona. Državni ured za hrvatski jezik trebao bi obavljati nadzorne poslove "nad ostvarbom zakona o hrvatskom jeziku" (čl.1), što prema autoru znači "pregledavati školske i učilištne knjige svih predmeta; jezično svjetovati pisce i izdavače književnih i poučnih djela; uobće jezično pratiti sve tiskopise; nadgledati jezik u tisku, kazalištima, slikokazima te krugovalnim i dalekovidničkim postajama; nadgledati i izpravljati sve nadpise i oglase na javnim mjestima; upućivati građanstvo na prikladna znanstvena djela o pitanjima hrvatskoga jezika" (čl.3) itd.

"Na književnim djelima, napisanima na narječju ili govoru, mora se na iztaknutu mjestu vidljivo označiti, da je isto napisano na određenu narječju odnosno govoru (čl. 4.), stalno govoreno osoblje (govornice i govornici te dopisnice i dopisnici) na Hrvatskoj radioteleviziji moraju bezpriekorno govoriti hrvatskim jezikom (čl. 8.), slikopisi (filmovi) na tuđim jezicima, sto se javno prikazuju, iznajmljuju i prodaju u Republici Hrvatskoj, moraju biti prevedeni na hrvatski jezik, veoma razumljivo i pisani podpuno citljivo (čl. 9)."

Državni ured vodi predstojnik kojeg imenuje i razrješuje predsjednik Hrvatske (čl.14), a za kazneno djelo govorenja i pisanja nehrvatskim jezikom predviđena je novčana kazna i zatvor do 6 mjeseci (čl. 16.).

U svibnju iste godine Feral Tribune objavio je dvodijelni dossier²⁴⁸ s anketom provedenom među ljudima bliskima jeziku – književnicima, jezikoslovcima i publicistima. Iako je najtrezvenija reakcija Tomislava Ladana, koji je rekao kako se "o Vukojevićevu prijedlogu najprije treba očitovati struka: Institut za jezik, Akademija, Matica hrvatska, Filozofski fakulteti u Zagrebu i Zadru i

²⁴⁸ Pređraga Lucić, *Silovanje jezika* u broju od 15. svibnja 1995. te nastavno *Silovanje jezika* (2), *Što kažu potencijalne žrtve Vukojevićevih zakonskih prijedloga o jeziku* (anketa) u broju od 22. svibnja 1995.

slične institucije", izjave ostalih anketiranih vrlo slikovito opisuju raspoloženje druge strane u vječnim polemikama *oko* hrvatskog jezika. Autor trosveščane *Povijesti hrvatske književnosti* (1996/1997/1999) Slobodan P. Novak izrazio je gađenje nad Vukojevićevim fašistoidnim djelom, nakladnik Nenad Popović smatrao je da bi to što radi jedna marginalna i folklorna pojava u hrvatskoj politici bilo smiješno, kada situacija u državi i društvu ne bi bila ozbiljna, te da je "na koncu i 'novosadski' pravopis završio kao jezik JNA, jezik represije, zbog toga što je iza njega stajala država", a jezikoslovac Dubravko Škiljan izjasnio se o prijedlogu kao o karikaturi koja bi bila put u propast. Ivo Žanić posegnuo je za riječju budalaština, Boris Maruna mislio je da će prije biti riječ o gluposti, dok je Ivan Slamnig upotrijebio je riječ besmislica. U slučaju usvajanja prijedloga književnik Zvonimir Majdak najavio je bojkot nepisanjem, a Goran Tribuson upis u prvi razred osmoljetke. Branimiru Donatu Vukojeviću prijedlozi učinili su se meketanjem nabusitog diletanta koji svoju netolerantnost i nepromišljenost krije institucijom zastupnika, a Čedi Prici kao nimalo bezazlena privatna poslanikova igra s jezikom. Jezikoslovac Stjepan Babić odbio je dati izjavu za "bezobrazne novine koja ni imena mjeseci ne pišu kako treba". Deset godina kasnije, Nataša Bašić u Glasu Koncila prijedlog zakona o jeziku proglasila je "vrlo neugodnom provokacijom Vice Vukojevića, koji je pod nadzorom krugova kojima je bilo veoma stalo do kompromitacije Tuđmanova režima i same jezične politike u njem izradio prijedlog jezičnoga zakona koji je neodoljivo podsjećao na onaj iz NDH s korienskim pisanjem, pa je već pripremljeni orkestar cijelo razdoblje prvoga desetljeća samostalne hrvatske države jezično diskvalificirao kao ustašoidno"²⁴⁹.

Prijedlog zakona V. Vukojevića ostao je mrtvo slovo na papiru jer nije ušao u proceduru Sabora RH²⁵⁰. Istu sudbinu doživio je i sličan prijedlog Zakona o

²⁴⁹ Nataša Bašić, *Hrvatski jezik je nacionalna vrijednost s kojom se ne smije trgovati*, Glas Koncila, br. 1 (1593), 2. veljače 2005.

²⁵⁰ Iz članka Predraga Lucića objavljenog 2. veljače 1998. u Feral Tribuneu pod naslovom *Zavijati s vukojevićima* doznaje se da su "objavljivanje (...) zakonskih prijedloga na stranicama ovoga lista i reakcije ljudi od jezika u Feralovoj anketi nagnale (...) dr. Nedjeljka Mihanovića da Vicine papire zadrži u ladici i ne šalje ih u saborsku proceduru", što je potvrdila i gospođa Daniela Sruga, voditeljica informacijsko-dokumentacijske službe

upotrebi hrvatskog jezika Ivice Kramarića, tadašnjeg savjetnika u Ministarstvu pravosuđa, iz 1996. Iz njega je ostao zapamćen i često citiran prijedlog: "Tko s nakanom u knjizi, studiji, časopisu, javnom govoru ili drugom pisanom tekstu veličine jednog autorskog arka uporabi više od pet srpskih riječi ili drugih tuđica neprevedenih na hrvatski jezik, kaznit će se novčanom kaznom ili zatvorom od tri mjeseca do tri godine"²⁵¹. (Vjesnik, ožujka 1996.) .

6) Vijeće za normu hrvatskog standardnog jezika imenovao je ministar znanosti, obrazovanja i športa *Odlukom o osnivanju i imenovanju članova Vijeća za normu hrvatskog standardnog jezika*²⁵² dana 14. travnja 2005. Za predsjednika Vijeća imenovan je akademik Radoslav Katičić, a za članove: prof. dr. sc. Ivo Pranjković (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), prof. dr. sc. Dunja Pavličević-Franić (Učiteljska akademija, Zagreb), dr. sc. Mirko Peti (Matica hrvatska, Zagreb), prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku), dr. sc. Dunja Brozović Rončević, (IHJJ), prof.dr.sc. Marija Turk (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci), prof.dr.sc. Branka Tafra (Hrvatski studij Sveučilišta u Zagrebu), prof. Tomislav Ladan (Leksikografski zavod Miroslav Krleža), prof. dr. sc. Mile Mamić (Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru), prof. dr. sc. Ivan Zorčić (Filozofski fakultet u Puli Sveučilišta u Rijeci) i prof. dr. sc. Joško Božanić (Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu). Izmjenom Odluke o osnivanju i imenovanju članova Vijeća od 14. svibnja 2009 g. umjesto preminulog prof. Tomislava Ladana članom Vijeća imenovan je prof. dr. sc. Marko Samardžija.

Vijeće je dobilo savjetodavne ovlasti, ne i izvršne.

Hrvatskog sabora, u mom privatnom mailu od 9. prosinca 2009 g., kojim sam informirana "kako nismo uspjeli pronaći dokaz da su spomenuti akti uistinu i ušli u saborsku proceduru, pa se, slijedom toga, oni niti ne nalaze u našem fondu".

²⁵¹ Boris Dežulović u članku *Slovo o srpskom jeziku* piše da je istu stvar u srpskoj verziji 2009 g. ponovila profesorica na banjalučkom Filozofskom fakultetu Mirjana Vlasić: "Ko namerno u knjizi, studiji, časopisu, novinama, javnom govoru ili drugom pisanom tekstu veličine jednog autorskog arka upotrebi više od pet hrvatskih reči ili drugih tuđica neprevedenih na srpski jezik, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom od tri meseca do tri godine". (Nezavisne novine, 8. travnja 2009.)

²⁵² Dokument MZOŠ, klasa: 023-03/05-01/00061, Ur.br.: 533-09-05-1, 14. travnja 2005.

Njegovi zadaci su sljedeći:

- voditi sustavnu stručnu skrb za hrvatski standardni jezik
- raspraviti aktualne nedoumice i otvorena pitanja hrvatskog standardnog jezika
- upozoravati na primjere nepoštivanja ustavne odredbe hrvatskom kao službenom jeziku u RH
- promicati kulturu hrvatskog standardnog jezika u pisanoj i govornoj komunikaciji
- voditi skrb o mjestu i ulozi standardnog jezika s obzirom na proces integracije RH u Europsku uniju
- donijeti rješenja u svezi s daljnjim normiranjem hrvatskog standardnog jezika
- pratiti jezičnu problematiku i utvrditi načela u pravopisnoj normi.

Na Vijeću se od tada diskutira o temeljnim standardološkim pitanjima, kao što su npr.: Temeljna pitanja odnosa hrvatske jezične zajednice prema svojem standardnom jeziku (2. sjednica, 23. veljače 2005.), Pojmovi jezik i dijalekt u hrvatskoj jezičnoj kulturi (3. sjednica, 5. srpnja 2005.) Temeljna pitanja hrvatske pravopisne norme (5. sjednica, 6. listopada 2005.), Izgradnja stručnog nazivlja (16. sjednica, 22. ožujka 2007.), Dijalekatska osnovica hrvatskog standardnog jezika (18. sjednica, 28. lipnja 2007.), Poticaj za osnivanje tijela odgovornog za standardizaciju zemljopisnih imena (23. sjednica, 4. prosinca 2008.).

Na prvoj sjednici Vijeće se sastalo 13. svibnja 2005. Na njoj su razmotreni zadaci koje je Vijeću postavilo Ministarstvo. Predsjednik Vijeća, akademik Radoslav Katičić rekao je tom prilikom ovo: "Započinjemo posao od bitne važnosti za narodnu kulturu i za sav narodni život. Kao Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika skrbit ćemo za veliku jezičnu stečevinu i raspravljati o pitanjima što se postavljaju u vezi s njome"²⁵³. Sažimajući polazišta koja čine tu stečevinu R. Katičić je iznio definiciju hrvatskog jezika,

²⁵³ Svi citati prema zapisnicima sa sjednica Vijeća, dostupnima na <http://www.ihj.hr/dokumenti/>.

koji "postoji kao povijesna danost, skup idioma obilježenih pripadnošću vlastitoj kulturnoj cjelini, različitoj od drugih. (...) ima svoj standardni oblik, izrastao i učvršćen u vlastitom razvojnom tijeku s prepoznatljivom vlastitom fizionomijom" ističući da nema potrebe kao zadatak Vijeća spominjati i standardizaciju hrvatskoga jezika jer je "taj standardni jezik valjano (...) razvijen i dobro nam služi.". Kao odgovor na svoje pitanje zbog čega je uopće potrebno Vijeće i njegova sustavna skrb za taj standardni jezik kada hrvatski jezični standard postoji i dobro funkcionira iznio je *dijagnozu* koja se sastoji od dva razloga. Prvi je razlog univerzalan, a odnosi se na prirodu svakoga standardnog jezika da se razvija i prilagođuje novim situacijama, što iziskuje postojanje "stručnog tijela koje to prati i s pogledom na cjelinu prosuđuje i usmjerava". Drugi razlog je specifičan i glasi da je odnos hrvatske jezične zajednice prema standardu duboko poremećen. Prema Katičiću, hrvatskoj jezičnoj zajednici nedostaje uravnotežene jezične svijesti i samosvijesti, što je posljedica "puta kojim je prošla hrvatska jezična standardizacija te ideologijskih zasada u znaku kojih je ostvarena", te iako "nema znatnijih otvorenih pitanja oko hrvatskoga jezičnog standarda", *oko* njega ipak nastaju prijepori koji uznemiruje javnost. Na Vijeću je stoga da to razmotri, raspravi i potakne uravnoteživanje shvaćanja o standardnom jeziku u hrvatskoj javnosti.

Vijeće se na drugoj sjednici 23. lipnja 2005. složilo kako je odnos hrvatske jezične zajednice *duboko poremećen* jer govornici "hrvatski standardni jezik kakav je u Hrvata izrastao i kakav funkcionira ne prihvaćaju doista kao svoj (...) – ili ga sumnjiče kao tuđ, srpski, i traže pravi hrvatski standardni jezik, za koji osjećaju da im je uskraćen, ili ga doživljuju kao zator svoje zavičajne jezične izražajnosti, ili smatraju da se standardni jezik u Hrvatskoj treba posve uklopiti u krug šire južnoslavenske standardnojezične komunikacije". Razloge za tu deformaciju članovi Vijeća tumače nepravolinijskim putem kojim je išla hrvatska jezična standardizacija jer "nije bilo društvenih snaga da odlučno ponesu dostignuta rješenja". Stav Vijeća je da put kojim je krenula standardizacija, a koji nije uspjela dovršiti zagrebačka filološka škola, "samouvjereno bezobzirno, ali i funkcionalno uspješno izvršila škola hrvatskih vukovaca", čiji su nazori bili bitno drukčiji, ali nadmoćni jer su

bili u skladu s tada dominantnim mladogramatičarskim trendom u evropskom jezikoslovlju.

Na Vijeću je izneseno kako su vukovci poremetili spontan odnos prema književnojezičnoj baštini, te da je kod hrvatskih govornika razvijen osjećaj da se treba govoriti isključivo standardnim jezikom. "Svaki standardni jezik, koliko god je u sebi čist i čvrsto određen komunikacijski sustav, postoji i rabi se uvijek uz razgovorni jezik sredine u kojoj žive njegovi govornici. U njegovoj porabi uvijek je prisutan i taj razgovorni jezik. (...) U zbiljskome hrvatskom jezičnom uzusu tako i jest. (...) U nas se uvriježilo da se od same brige za standardni jezik o tome ne vodi računa. (...) Nije za to kriv standardni jezik, kako se često misli, nego odnos naše jezične zajednice prema njemu." – rekao je predsjednik Katičić.

S obzirom da je daleko od istine da jezična zajednica, govornici jezika, brinu i uopće razmišljaju o standardnom jeziku, nameće se pretpostavka da za to nije kriva ni ona. Nego upravo oni koji su brigu za standardni jezik, kao nositelja simboličke funkcije nacionalnog ujedinjenja te odvajanja od drugih štokavskih standarda, istaknuli u prvi plan. Zbog takve naglašene skrbi za razlikovni i jedinstveni standard "razvio se osjećaj kao da bi zapravo trebalo govoriti isključivo standardnim jezikom, a ne samo umjeti govoriti njime. Da je svaki drukčiji govor zapravo nepoželjan". Za to nije kriv standardni jezik, niti oni kojima je briga za njega nametnuta.

Lijek za *poremećaj* u kojem se nacija nalazi normativci vide u promjeni odnosa prema normi, ne u promjeni same norme. Recept za promjenu odnosa prema normi daju tako da se norma ipak mora promijeniti, ali tako da "se naša jezična norma, takva kakva jest, tamo gdje se pod utjecajem vukovaca pregrubo zatvara prema neštokavskim dijalektima ili prema hrvatskoj književnosti prestane primjenjivati i na odgovarajući način promijeni." Iz rečenoga se ne može previdjeti kako Vijeće prema normi ima dvostruke kriterije, ovisno o tome tko ju je i zbog čega ustanovljavao, te da zalaganjem za regresivan povratak na prethodne stupnjeve razvoja jezika ne poštuje ni

normu, što traži od *poremećene* jezične zajednice, a ni jezičnu zajednicu koja je nositelj uzusa. "Pomoći se tu može samo ako se u kulturnoj, znanstvenoj i prosvjetnoj javnosti to napokon obznani, objasni i postavi na pravo mjesto tako da se ne može prečuti." – zvuči kao lov na pacijenta kako bi mu se odjenula luđačka košulja i isporučila liječnička uputnica na lomljenje kosti, koja je, moguće, u prošlosti krivo srasla, ali ne sprečava tog *poremećenog* pacijenta da uspješno bježi dušobrižnicima koji ga ne žele fotografirati, nego modelirati.

Na 22. sjednici Vijeća 20. studenog 2008 g. predsjednik Katičić normu je usporedio s lijekom koji olakšava starenje. "Neizbježno je da čovjek stari, ali mu nije na korist. Najviše što se može postići jest da mu što manje škodi. Za jezik se to nastoji postići normom. Dok je ona stabilna, jezična se mijena svodi na najmanju moguću mjeru. Od toga jezik bolje funkcionira. Usporena i gotovo zaustavljena mijena prvi je korak pri njegovu razvoju u upotrebljivo sredstvo zahtjevnije komunikacije". Dosljedno razlikovanje jezične mijene od jezičnoga razvoja istaknuto je kao bitno za razumijevanje svakoga normativnoga jezikoslovnog rada. Norma, dakle, mora biti stabilna prema jezičnoj mijeni, a elastična prema jezičnom razvoju. Stav Vijeća o jezičnoj normi tumači normu kao "temelj jezičnomu razvoju", dok "mijena ne će biti razvoj" i nije izražajna vrijednost jer rastače ustaljene norme "razvoja hrvatskoga književnoga i standardnog jezika". Definicija norme, dakle, legalizirane mijene, pri tome ponešto nalikuje na definiciju koja kaže da je jezik dijalekt koji ima vojsku i mornaricu²⁵⁴. Prema tome, jezični razvoj je mijena koja ima Vijeće i koju potpisuje ministar. Tim kružnim definicijama i prilično nategnutom razlikom između mijene i razvoja, ne samo da su ostavljena otvorena sva problematična pitanja u jeziku, nego i vrata za eventualne proizvoljne jezične intervencije²⁵⁵.

²⁵⁴ Rečenica "*A shprakh iz a dialekt mit an armye un flot*" pripisuje se Maxu Weinreichu ili se ne navodi autor (Lippi-Green 1997:43, Chamber 2003:223, Mićanović 2006:67) jer ju je Weinreich zapisao kao indirektan navod neimenovanog slušatelja njegova predavanja 1944.

²⁵⁵ Za ilustraciju usp. Katičićevo: "*Istina, jezična je mijena neizbježiva. Jezična norma ne može ju zaustaviti i nikad se ne zna u čem ju hoće, a u čem ne će moći zakočiti. Ako kritična masa hrvatskih govornika krene postojano govoriti odmarati mjesto odmarati se ili mijenjati mjesto zamjenjivati nikoja norma i nikoji jezični autoritet ne može spriječiti da u hrvatskom jeziku nastupi takva mijena. To treba jasno reći. Ali ta mijena ne će biti razvoj. Razvoj hrvatskoga književnoga i standardnog jezika postigao je da se svugdje jasno razlikuje odmarati oči i odmarati se od posla te mijenjati nekoga da postane drukčiji i zamjenjivati*

Na 15. sjednici 21. prosinca 2006 g. Vijeće je kao prvu točku dnevnoga reda raspravljalo *Porabu stranih riječi*²⁵⁶. Tom prigodom Vijeću se obratio zamjenik predsjednika Vijeća i pročitao *Riječ Predsjednika*. Predsjednik Katičić izložio je kako su strane riječi neizbježne u hrvatskom jeziku, a pitanje njihove porabe svodi se uveliko na to koliko su i standardne, naglasivši pritom razliku između riječi stranoga podrijetla i tuđica.

Riječi stranog podrijetla strane riječi su koje su čvrsto ugrađene u standardni rječnik. Među tima su osobito znatne riječi latinskoga i grčkoga podrijetla ili orijentalizmi (*sat, boja, čizma, kava, čaj*) čija "poraba ne predstavlja nikakav normativni problem, kako god su etimološki nedvojbeno orijentalizmi". Negativno konotiranim terminom tuđica naziva strane riječi na kojima se poznaje pripadnost drugom jeziku, "osobito kad naobraženi pripadnici jezične zajednice znaju taj jezik, pa se i služe njime. (...) To osobito vrijedi za brojne engleske riječi koje se danas preuzimaju *ad hoc* na područjima kao što su računalstvo, zabavljaštvo i razna natjecanja." Drugim riječima – radi se o posuđenicama više ili manje adaptiranim jezičnom sustavu hrvatskog jezika.

Stav o purizmu koji je R. Katičić iznio kao predsjednik normativnog vijeća drži se tradicionalnog nacionalno funkcionalnog pristupa koji vrednuje "uspjelost" riječi time koliko je izražena "hrvatskim izražajnim sredstvima" te i jezičnoj kulturi pridjeva nacionalnu odrednicu (*hrvatska jezična kultura*), dok istovremeno upotrebu stranih riječi izrijekom ne odbacuje. "Poraba hrvatskih riječi, ako treba i prilagođena značenja, ili hrvatskih tvorenica, ako se doživljavaju kao uspjele, predstavlja veću vrijednost nego mehaničko preuzimanje stranih izražajnih sredstava. Tako je onda hrvatska riječ svečanija i formalnija (*glazba, mirovina, redarstvenik*), a posuđenica opuštenija i manje

nekoga kad je odsutan ili spriječen. To je izražajna vrijednost. Mijena što se ocrtava rastače ju. Proizlazi iz nemara prema pomnijem izražavanju, stava očito negativnog i razornog. Odustajanje od norme tu je čista šteta jer razgrađuje stečene vrijednosti. Oko norme tu treba ustrajati dokle god ima ikakve mogućnosti da se ravnoteža, koja je već bila postignuta, obnovi i učvrsti. Pa makar time držali neobranjiv položaj. I poraz je tu vrijednost. Tek tako jezično normiranje vrši svoju funkciju. A, naravno, ako se na kraju ipak ne održi stečena vrijednost, ne će od toga svijet propasti. No i tada i u svojoj budućnosti bit će vrijednija jezična poraba koja poštuje jednom uspostavljena i općenito prihvaćena razlikovanja od porabe koja ih ne poštuje." (http://www.ihj.hr/dokumenti/Zapisnik_22.%20sjednica.doc)

²⁵⁶ V. Prilog I.

zahtjeva (*muzika, penzija, policajac*). Ta dimenzija purizma ugrađena je u same temelje hrvatske jezične osjetljivosti. (...) Potrebno nam je oboje: i neumorno traženje uspješnih hrvatskih zamjena, i slobodna poraba, bez grča i grizodušja, prikladnih posuđenica. Sve dalje pitanje je mjere, ukusa i stilskoga opredjeljenja. Kao takvo treba ostati slobodno. Slobodna pak poraba stranih riječi ne znači, dakako, i olaka njihova poraba. (...) I agresivni purizam i agresivna nebriga za izražajne mogućnosti vlastita jezika razaraju hrvatskoj kulturi temelje".

R. Katičić ne definira što je to agresivni purizam, ne objašnjava što su "prikladne posuđenice" i ne naglašava nužnu pravovremenost uvođenja neologizama da bi profunkcionirali ako se za njima javi potreba. Na posljednje je upozorila M. Turk u diskusiji koja je uslijedila, ističući također moguće stilističke i tvorbene razlike strane i domaće riječi (npr. izvodljivost glagola *muzicirati* iz imenice *muzika* i glagola *uglazbiti* iz imenice *glazba*, koji su svaki za sebe potrebni jer ne pokrivaju isto značenjsko polje).

Kao primjer za uspješnu zamjenu strane riječi hrvatskim izražajnim sredstvima koja predstavlja "vrijednost koja se ne smije zanemarivati" R. Katičić navodi neologizam S. Babića *limunika* (za *grejpfрут*), za koju se već može ustvrditi da ju je praksa odbacila, te je i unesena u Anićev rječnik s odrednicom *neodomaćeno*.

Govoreći o purizmu R. Katičić također je naglasio kako uspostavljanje hrvatskoga nazivlja u zakonodavstvu, upravi i vojsci nije purizam, nego legitimno vraćanje samovlasno potisnutomu, te da je legitimno i da se to nazivlje dalje izgrađuje prema potrebama novoga vremena. M. Peti smatra da je "osjećaj da je sramotno ili grješno stvarati hrvatske nazive" nametnut hrvatskomu jeziku u politici prošloga poretka, a danas "kada je u Ustavu RH hrvatskomu zajamčen položaj službenoga jezika, trebalo bi se toga osjećaja osloboditi".

11 članova Vijeća prihvatilo je Riječ predsjednika u cijelosti jednoglasno.

* * *

Ovaj pregled djelovanja institucija, od kojih bi jednoj trebala biti povjerena skrb nad standardnim oblikom hrvatskog jezika, pokazuje kako u njima prevladava težnja za vlašću nad jezikom i ustaljen način mišljenja, koji svoju nesposobnost da se oslobodi dogmatičnih mentalnih paradigmi pripisuje poremećaju jezične zajednice, fiksira se u svojim unaprijed zadanim stavovima koji kažu da se hrvatski jezik balzamirao završetkom standardizacije "uglavnom prije sto godina"²⁵⁷, jezične pseudoprobleme prezentira kao realne te time pod prividom skrbi za jezik provodi skrb za vlast nad njime. Tim svojim vježbanjima znanstvene argumentacije, institucije i njihovi predstavnici diskreditiraju autoritet jezikoslovlja, a pozivanjem na pravnu regulaciju jezika ukazuju na tendenciju da se vlastita nespremnost na poštivanje jezične slobode realizira na način neprimjeren demokratskom društvu. Jezik kao sloboda i jezikoslovlje kao slobodna i politički neovisna znanstvena disciplina, jednom riječju - kultura jezika "ima budućnost samo u slobodnom razvijanju jezika kao dijela ukupnih građanskih sloboda." (Anić 1998:42). Jer je jezik u prividnoj skrbi za njega prepušten sam sebi "ovaj čas ništa ne može djelovati ljekovitije od nade da će hrvatski jezik smoći snage da se ponese sa svojim starim i novim problemima. Drugim riječima, da će naći načina da uoči i formulira današnje potrebe i dobrim dijelom osuvremeni svoje brige." (Anić 1998:44).

²⁵⁷ V. Prvi prioritetni zadatak hrvatskoga jezikoslovlja prema IHJJ u Prilogu J

ZAKLJUČAK

It's all rock'n'roll.

Ovdje prikazan pogled na hrvatski jezik iz perspektive stavova hrvatskog jezikoslovlja pokušao je naglasiti ulogu jezikoslovlja u izgradnji tradicionalne slike o purističnosti hrvatskog jezika. Tu poziciju hrvatskog jezikoslovlja smatram konstantom koja je bitno uvjetovala prividnu tradiciju purizma.

Takav pristup odigrao je svoju ulogu u očuvanju vanjskog jezičnog identiteta, no, osim što ne daje realnu sliku o jeziku, kontraproduktivan je za unutrašnji jezični identitet zbog toga što jezičnoj tradiciji pristupa selektivno, negira dio kolektivnog povijesnog pamćenja nacije koji je također upisan u standardnom jeziku, potire jezične navike, posljedice dodira s jezicima u kontaktu (osobito srodnim) te u konačnici i sâmu polifunkcionalnost jezika. Sve rezultira poljuljanom sigurnošću govornika u standardni jezik, simbol jezičnog/nacionalnog identiteta, i negativnim odnosom prema njemu. Zbog toga taj pristup smatram štetnim i regresivnim povijesnim refleksom koji ne uzima u obzir cjelovit i realan razvoj jezika, ne gradi zdrav odnos prema jeziku niti predstavlja skrb za njega. Obrambeni izolacionizam, koji također svjedoči o nesigurnosti, tu nesigurnost podupire. Nametanje starih jezičnih iskustava, vodi nametanju i starih društvenih paradigmi generaciji koja je iz njih, barem fizički, izišla. Time svime sprečava se razvoj i emancipacija, kako u svim drugim društvenim sferama, tako i u jeziku i jezikoslovlju.

Emancipacija hrvatskog jezika tijesno je vezana uz smjenu filoloških generacija. Iskustvo hrvatske jezične povijesti nas uči da te smjene mogu biti dugotrajne i bitno uvjetovane vanjskim faktorima. Za očekivati je, i nadati se, da će u suvremenoj civilizaciji izolacijski faktori slabiti, te da će u ime jezika i skrbi za njega, a uz pomoć suvremenih jezikoslovnih teorija i tehnološkog razvoja društva (korpusi), nova generacija izvesti jezikoslovlje iz politizacije i mitologizacije struke, a jezik iz purizma, u koji je, kao svojedobno i Hrvatska u genitiv, umjetno uveden.

Konstruktivnijom koordinacijom snaga i međusobnom kulturnom komunikacijom bit će vraćen dignitet i autoritet jezikoslovlju, a priči o hrvatskom jeziku omogućeno da bude pročitana bez stereotipa o dobrim i lošim momcima i otvorena za daljnju evoluciju u kojoj će, sa svojim vrlinama i manama, glavni junak biti on sam.

SAŽETAK

Disertacija se bavi tradicijom purizma u hrvatskom jezikoslovlju. Prati razvoj hrvatskog jezika iz perspektive teze o purizmu kao konstanti hrvatskog jezika. Autorica se fokusira na ulogu hrvatskog jezikoslovlja u izgradnji takve tradicionalne slike te tumači motive i perspektive te tendencije. U radu se problematizira uloga koju puristički principi imaju u izgradnji jezičnog identiteta i analiziraju dugoročne posljedice te tendencije hrvatskog jezikoslovlja.

U uvodnom poglavlju donosi se pregled teoretskih stajališta o terminu purizam, aktualna promišljanja recentne sociolingvistike te razlaže kroatističko stajalište o purističnosti hrvatskog jezika. Puristička tendencija hrvatskog jezika u hrvatskom jezikoslovlju smatra se analognom njegovu razvoju i zbog toga je purizam bitan identifikacijski element ugrađen u karakter hrvatskog jezika.

Drugo poglavlje donosi uži pogled na hrvatsku jezičnu povijest. U njemu se autorica usmjerava na analizu materijala u kojima se iščitavaju elementi implicitnog i eksplicitnog purizma (od predstandardnog razdoblja, početaka standardizacije te osobito narodnog preporoda) i metoda kojima se ti elementni prezentiraju kao karakteristične tendencije hrvatskog jezika.

Treće poglavlje donosi analizu jezične situacije s prijelaza iz 20. u 21. stoljeće. U tom se razdoblju sustavno građena predodžba o kontinuitetu i tradiciji purizma realizirala u purističkom valu koji se, u skladu s eskalacijom deklarativnih nacionalnih simbola, tih godina pojavio. Razdoblje s prijelaza iz 20. u 21. stoljeće podrobnije se analizira kroz savjetničku produkciju (knjižna izdanja, radijske emisije, jezični telefon), jezikoslovne polemike te stavove koje institucije promiču o purizmu. Kroz konkretne "jezične slučajeve" i pojave opisuje se konfuzno stanje u jezičnoj praksi. Analizom purističkog govora i njegovih metoda, autorica pokazuje kako je instrumentalizacija jezika dovela do trajnog marginaliziranja bitnih jezičnih problema, a pseudoprobleme istaknula u prvi plan. Posljedice koje je ostavilo to potenciranje ekstralingvističkih vrijednosnih sudova od strane struke te nepostojanje organizirane jezične politike višestruke su: destabilizacija jezičnog osjećaja, indiferentnost prema standardnom jeziku, opća jezična nesigurnost i nepovjerenje u jezikoslovlje njegove principe.

U svrhu predočavanja djelovanja na stavove korisnika jezika korišteni su i publicistički članci iz tiska i elektroničkih medija. Isti izvori poslužili su za analizu reakcije jezične zajednice te prikazivanje dinamike tradicionalno raznorodnih pogleda na standardizacijski proces hrvatskog jezika i njegovo aktualno stanje.

RESUMÉ

Dizertační práce se zabývá tradicí purizmu v chorvatské jazykovědě. Sleduje vývoj chorvatského jazyka se zřetelem na existující tezi, že purismus je imanentní součástí chorvatského jazyka. Autorka se zaměřuje na úlohu chorvatské jazykovědy v utváření tohoto tradičního obrazu a snaží se interpretovat motivy a perspektivy této tendence. Předmětem práce je role, kterou puristické principy hrají v budování jazykové identity a analýza dlouhodobých dopadů této tendence.

V úvodní kapitole je podán přehled teoretických stanovisek k termínu purismus, aktuální úvahy současné sociolingvistiky a vyloženy postoje kroatistiky k puristickému charakteru chorvatského jazyka. Puristické tendence chorvatského jazyka jsou v chorvatské jazykovědě pokládány za prvek trvale provázející jazykový vývoj a z toho důvodu je purismus vnímán jako významný identifikační prvek zabudovaný do samé podstaty chorvatského jazyka.

Druhá kapitola přináší užší pohled na diachronní vývoj chorvatského jazyka. Autorka se v něm zaměřuje na analýzu materiálů, v nichž jsou patrné prvky implicitního i explicitního purizmu (od předstandardizačního období, z počátků standardizace, zejména pak z období národního obrození) a metody, jejichž prostřednictvím byly tyto prvky prezentovány jako charakteristické tendence chorvatského jazyka.

Třetí kapitola obsahuje analýzu jazykové situace z přelomu 20. a 21. století. V tomto období se soustavně budovaná představa o kontinuitě a tradici purizmu v praxi realizuje jako vlna purismu, která se v těchto letech objevila spolu s eskalací deklarativních národních symbolů. Období přelomu 20. a 21. století je podrobněji analyzováno na materiálu jazykových rádců (knižní publikace, rozhlasové pořady, jazykové poradny), jazykovědných polemikách a puristických stanoviscích propagovaných různými institucemi. Na konkrétních "jazykových kauzách" a jevech je popsána konfuze jazykové praxe. Analýzou puristických projevů a jejich metod autorka demonstruje, jak instrumentalizace jazyka vedla k marginalizaci podstatných jazykových problémů, zatímco pseudoproblémy vyzvedla do popředí. Důsledky tohoto potenciování extralingvistických hodnotících soudů a neexistence promyšlené jazykové politiky jsou četné: destabilizace jazykového citu, indiferentnost vůči jazykovému standardu, všeobecná jazyková nejistota a nedůvěra k jazykovědě a jejím principům.

Pro názornou demonstraci působení na názory uživatelů jazyka jsou použity rovněž publicistické články z tištěných periodik i elektronických médií. Stejně prameny posloužily k analýze reakcí jazykového společenství a ilustraci dynamiky tradičně různorodých náhledů na proces standardizace chorvatského jazyka a jeho aktuální situaci.

SUMMARY

The main topic of the doctor's thesis is tradition of purism in Croatian linguistics, i.e. the development of Croatian language from the point of view of the thesis of purism as a constant in Croatian language. The focus is placed by the author on the role of Croatian linguistics in building such a traditional image. The thesis furthermore explains motives and perspectives of the mentioned tendency. The thesis questions the role of purist principles in the construction of language identity and analyzes long-term consequences of this tendency in Croatian linguistics.

The introductory chapter gives an overview of theoretic opinions on the term of purism and current ideas of the recent socio-linguistics and furthermore explains the position of Croatian linguistics on the level of purism of Croatian language. Puristic tendency of Croatian language is in Croatian linguistics considered analogue to the language development. Therefore, purism is a very important element of identification built into the character itself of Croatian language.

The view onto Croatian linguistic history is narrowed in the second part of the thesis, in which the author analyzes the materials, in which elements of implicit and explicit purism are to be seen (from pre-standard era, beginning of standardisation and particularly the National revival) and the methods by which those elements are presented as characteristic tendencies of Croatian language.

The third chapter analyzes the linguistic situation in the transition period between the 20th and 21st century, in which period the systematically developed image of purism continuity and tradition was accomplished in a purist wave emerged along with the escalation of declarative national symbols in those years. The transitional period from the 20th into the 21st century is subjected to a more detailed analysis through advisory production (books, radio-shows, linguistic hot-line), linguistic debates and purist position supported by the institutions. The confusing status in linguistic practice is described through concrete "linguistic cases" and occurrences. By analyzing purist speech and its methods, the author shows that the instrumentalisation of language caused the real language problems to be fully marginalized, whereas the pseudo-problems were pushed into the first line. The consequences of insisting on extra-linguistic values by the linguists themselves and of the lack of an organized linguistic policy are manifold: destabilized feeling towards the language, indifference towards standard language, general insecurity about the language and mistrust in linguistics and its principles.

The quotes from the articles on one of the favorite topics journalists and authors so frequently published in the press and electronic media are presented in order to show the their influence exerted on the language users' attitude towards their own language. The same sources, however, are used in the analyses of the reaction of the language community and presentation of the pace of traditionally different opinions about the process of standardization of Croatian language and its current status.

LITERATURA*

Stručna:

- AMMON (2006): Ammon, Ulrich: Pluricentric and Divided Languages, in Sociolinguistics vol. II (ed. U. Ammon et al.), Berlin – New York 2006.
- ANIĆ (1998): Anić, Vladimir: Jezik i sloboda, Zagreb 1998.
- ANNAMALAI (1989): Annamalai, E.: The Linguistics and social dimension of purism, in The Politics of language purism (ed. B.H. Jernudd, M.J. Shapiro), Berlin – New York 1989.
- BABIĆ – HAM (2004): Babić, Stjepan – Ham, Sanda: Pravopisni rat: komentirana bibliografija publicističkih članaka o hrvatskom pravopisu objavljenih u 2000. i 2001. godini (I-III), Jezik, god. 51, br. 3/4/5 (2004), str. 93.-115./130.-153./181.-191.
- BABIĆ – HAM (2005): Babić, Stjepan – Ham, Sanda: Pravopisni rat: komentirana bibliografija publicističkih članaka o hrvatskom pravopisu objavljenih u 2000. i 2001. godini (IV-VII), Jezik, god. 52, br. 1/2/3/4 (2005), str. 22.-30./61-65./103-109./139.-148.
- BABIĆ (1969): Babić, Stjepan: Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora, in Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata, posebno izdanje časopisa Kritika, Zagreb 1969.
- BABIĆ (1990): Babić, Stjepan: Hrvatski jezik u političkom vrtlogu, Zagreb 1990.
- BABIĆ (1995): Babić, Stjepan: Hrvatski jučer i danas, Zagreb 1995.
- BABIĆ (2002): Babić, Stjepan: Jezikoslovna prenja, Zagreb 2002.
- BABIĆ (2003): Babić, Stjepan: Prijedlog za ukidanje hrvatskoga jezika, Slavonski Brod 2003.
- BABIĆ (2004): Babić, Stjepan: Hrvanja hrvatskoga, Zagreb 2004.
- BABIĆ (2006a): Babić, Stjepan: Bitka za jednu riječ, dukat za pobjedu, Jezik, god.53, br. 5 (2006), str.189.-190.
- BADURINA – MATEŠIĆ (2008): Badurina, Lada – Matešić, Mihaela: Teorijsko-metodološka uporišta jezikoslovnog rada Marćela (Marcela) Kušara, FLUMINENSIA, god. 20 (2008) br. 1, str. 1.-15.
- BARIĆ et al. (1999): Barić, Eugenija et al.: Hrvatski jezični savjetnik, Zagreb 1999.
- BAŠIĆ (2005a): Bašić, Nataša: Strah od jezika i jezikoslovaca, in Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična kultura, ur. J. Hekman, Zagreb 2005., str. 117.-121.
- BAŠIĆ (2005b): Bašić, Nataša: Znanošću se ne trguje, materinjim jezikom ponajmanje, in Jezik na križu, križ na jeziku I – Lektori i jezična kultura, ur. J. Hekman, Zagreb 2005., str. 94.-99.
- BELAJ (2009a): Belaj, Branimir: Nekoliko napomena o zadacima jezikoslovne kroatistike danas, tematski broj Kola: 40. obljetnica Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, Kolo br.1-2, 2009., http://www.matica.hr/kolo/kolo2009_1.nsf/AllWebDocs/Nekoliko_napomena_o_zadacima_jezikoslovne_kroatistike_danas
- BELAJ (2009b): Belaj, Branimir: Leksik i identitet, in Jezični identiteti i nacionalni varijeteti, prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini, ur. L.Badurina, I.Pranković i J.Silić, Zagreb 2009.
- BELIĆ (1955): Belić, Aleksandar: Društveni uticaji na razvitak srpsko-hrvatskog književnog jezika, Beograd 1955.

* Svi internetski izvori navedeni ovdje i u bilješkama provjereni su i bili su aktivni uoči zaključenja rukopisa 20. ožujka 2010.g. Sve ih također imam pohranjene u osobnoj dokumentaciji.

- Bosanski – hrvatski – srpski, zbornik Međunarodnog skupa Aktualna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, ur. G. Neweklowsky, Wien 2003
- BRATULIĆ (2000): Bratulić, Josip: Petar Zoranić, stablo domovine, predgovor izdanju Planina Petra Zoranića, Zagreb 2000.
- BRBORIĆ (1998): Brborić, Branislav: K projektu istorije srpskoga jezičkog standarda, Jezik danas 7, 1-7, Novi Sad 1998.
- BROZ (2000): Broz, Ivan: Filološke sitnice i pabirci, prikupio i pogovor napisao M. Samardžija, Zagreb 2000
- BROZOVIĆ (1970): Brozović, Dalibor: Standardni jezik, Zagreb 1970.
- BROZOVIĆ (1996): Brozović, Dalibor: Uloga časopisa Jezik u hrvatskom jezikoslovlju, Jezik, god. 44, br. 2 (1996), str. 42.-53.
- BROZOVIĆ (1998): Brozović, Dalibor: Organska podloga hrvatskoga jezika, in Hrvatski jezik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Opole 1998.
- BROZOVIĆ (2005): Brozović, Dalibor: O početku hrvatskoga jezičnog standarda, Jezik, god. 52, br. 5 (2005)
- BROZOVIĆ (2005): Brozović, Dalibor: Prvo lice jednine, Zagreb 2005.
- BUGARSKI (1997a): Bugarski, Ranko: Jezik od mira do rata, Beograd 1997.
- BUGARSKI (1997b): Bugarski, Ranko: Jezik u društvenoj krizi, Beograd 1997.
- BUGARSKI (2002): Bugarski, Ranko: Lica jezika (sociolingvističke teme), Beograd 2002.
- CALVET, L. J. / KALVE, L. Ž. (1995): Calvet, Louis-Jean /Kalve, Luj-Žan: Rat među jezicima. Jezičke politike, Beograd 1995.
- CHAMBER (2003): Chambers, J. K. (Jack): Sociolinguistic theory: linguistic variation and its social significance, Oxford – Cambridge 2003.
- COOPER (1989): Cooper, Robert L.: Language planning and social change, Cambridge University Press 1989.
- CRYSTAL (1992): Crystal, David: An encyclopedic dictionary of language and languages, Cambridge 1992
- CSER (2009): Cser, András: English Purist Tendencies in a Comparative Perspective, in Selected Proceedings of the Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL – LEX 2), ed. R. W. McConchie, A. Honkapohja and J. Tyrkkö, Somerville 2009.
- CZERWIŃSKI (2004): Czerwiński, Maciej: Language planning and lexical networks in Croatian media, Kakanien Revisited Newsletter 04/2004, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/ncs/MCzerwinski1.pdf>
- CZERWIŃSKI (2005): Czerwiński, Maciej: Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów, Kraków 2005.
- ČAUŠEVIĆ (1999): Čušević, Ekrem: "Turci" u Satiru Antuna Matije Relkovića (1732.-1798.), Prilozi za orijentalnu filologiju (Sarajevo) 47-48/1997-98. (1999), str. 67-84.
- ČERMÁK (1996): Čermák, František: Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie, in Spisovnost a nespisovnost dnes, Sborník prací Pedagogické fakulty MU v Brně, sv. 133 (Sb. příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v souč. jaz. a lit. komunikaci, Šlapanice u Brna 17.-19. 1. 1995), ed. R. Šrámek, Brno 1996., str. 14.-18.
- DANEŠ (1979): Daneš, František: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci, in Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti, Praha 1979
- Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika 1967.-1997. (građa za povijest Deklaracije), ur. J. Hekman, Zagreb 1997.
- DUA (1990): Dua, Hans R.: Multilingualism from language planning perspective: issues and prospects, ed. D.P. Pattanayak, Avon – Bristol 1990.
- DUJMUŠIĆ (2008): Dujmušić, Jozo: Antibarbarus hrvatskoga jezika i drugi članci, Zagreb 2008.

- FASOLD (2005): Fasold, Ralph, W.: Making Languages, in Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism (ed. J. Cohen et al.), Somerville 2005
- FRANČIĆ – HUDEČEK – MIHALJEVIĆ (2005): Frančić, Anđela – Hudeček, Lana – Mihaljević, Milica: Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskom standardnom jeziku, Zagreb 2005.
- GABRIĆ-BAGARIĆ (2002): Gabrić-Bagarić, Darija: Rječnik djela i pisca – cilj i zadaća, in Bartol Kašić i Biblija: zbornik radova s predstavljanja prvotiska Kašićeva hrvatskog prijevoda Sv. pisma (ur. J. Derossi), Pag 2002, str. 91.-99.
- GLADKOVA (2002): Gladkova, Hana: Vzestup a krize symbolických funkcí slovanských standardních jazyků, in Obdobja 20 – Metode in zvrsti, Ljubljana 2002.
- GÖRLACH, M. (1996): Purism and the UDASEL, Suvremena lingvistika 41/42 (1996)
- GOSTL, I. (1995): Bogoslav Šulek: otac hrvatskog znanstvenog nazivlja, Zagreb 1995.
- Govorimo hrvatski – jezični savjeti (prir. M. Dulčić), Zagreb 1997.
- GRANIĆ (2009): Granić, Jagoda: Purizam ili o(d)brana bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme, in Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik – Wortbildung – Phraseologie, ur. B. Tošović, Münster – Hamburg – Berlin – Wien – London – Zürich 2009, str. 65.-83.
- GRČEVIĆ (2002b): Grčević, Mario: O hrvatskim jezičnim promjenama 90-ih godina, Forum 4-6 (2002)
- GRČEVIĆ (2003): Grčević, Mario: Površno tumačenje hrvatskih jezičnih promjena u 90-im godinama, Forum 42 (2003), knj. 74[75], str. 228.-249.
- GREENBERG (2005): Greenberg, Robert D.: Jezik i identitet na Balkanu, Zagreb 2005.
- GUSTAVSSON (2001): Gustavsson, Sven: "Srbizmi" u hrvatskome standardnom jeziku – znanstveni i emocionalni problem, in Jezik i demokratizacija (zbornik radova), ur. S. Mønnesland, Sarajevo 2001., str. 285.-297.
- HAM (2005): Ham, Sanda: Jezični telefon, Jezik, god.52, br.2 (2005), str.78-79.
- HAM (2006a): Ham, Sanda: 200. obljetnica prvih novina na hrvatskom jeziku, Jezik, god. 53, br.4, (2006), str. 158.-159.
- HAM (2006b): Ham, Sanda: Stare hrvatske gramatike, Povijest hrvatskih gramatika, Zagreb 2006.
- HOHENHAUS (2005): Hohenhaus, Peter: Elements of traditional and "reverse" purism in relation to computer – mediated communication, in Linguistic purism in the Germanic languages, ed. N. Langer and W. V. Davies, Berlin 2005.
- HORÁK (1999): Horák, Emil: Srbský a chorvátsky spisovný jazyk (vzt'ahy a súvislosti), SLAVICA SLOVACA, ročník 34, č.1, 1999, str. 1.-15.
- Identitet jezika jezikom izrečen, zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga Jezik i identitet na Balkanu, ur. A. Peti-Stantić, Zagreb 2008.
- IVIĆ (1971): Ivić, Pavle: Srpski narod i njegov jezik, Beograd 1971.
- IVIĆ (1991): Ivić, Pavle: O Vuku Karadžiću, in Celokupna dela, Sremski Karlovci – Novi Sad 1991.
- IVIĆ (1994): Ivić, Pavle: Književni jezik kao instrument kulture i produkt istorije naroda, Novi Sad 1994., http://www.rastko.org.yu/isk/isk_04.html
- IVIĆ (1999): Ivić, Pavle: Jezičko planiranje u Srbiji danas, Jezik danas III/9, Novi Sad 1999.
- JACOBSEN (2007): Jacobsen, Per: Otvoreno pismo predsjedništvu HAZU, Književna republika, god. 5, br. 7-9, str. 220.-223.
- JERNUDD (1989): Jernudd, Björn H.: The texture of linguistics purism: an introduction, in The Politics of language purism (ed. B.H. Jernudd and M.J. Shapiro), Berlin – New York 1989.

- Jezični identiteti i nacionalni varijeteti, prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini (zbornik radova), ur. L. Badurina, I. Pranković i J. Silić, Zagreb 2009.
- Jezik i demokratizacija (zbornik radova), ur. S. Mønnesland, Sarajevo 2001.
- Jezik na križu, križ na jeziku I – Rasprave o pravopisnim pravilima, ur. J. Hekman, Zagreb 2005.
- Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična kultura, ur. J. Hekman, Zagreb 2005.
- Jezikoslovne rasprave i članci (Iveković, Broz, Maretić, Rožić, ...), ur. M. Samardžija, Zagreb 2001.
- JONKE (1965): Jonke, Ljudevit: Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb 1965.
- JONKE (1971): Jonke, Ljudevit: Hrvatski književni jezik 19. i 20. st., Zagreb 1971.
- KATIČIĆ (1969-1970): Katičić, Radoslav: Književni jezik, Jezik, god.17, br. 4 (1969-1970), str. 97.-104.
- KATIČIĆ (1986): Katičić, Radoslav: Novi jezikoslovni ogledi, Zagreb 1986.
- KATIČIĆ (2004): Katičić, Radoslav: Hrvatski jezični standard, Predavanja održana u HAZU, sv. 73, Zagreb 2004.
- KLAJČ (1942): Klaić, Adolf Bratoljub: Koriensko pisanje, Zagreb 1942.
- КЛАЈН (2008): Клајн, Иван: Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику, Јужнословенски филолог LXIV, Београд 2008., str. 153.-176.
- KLOSS (1969): Kloss, Heinz: Research Possibilities on Group Bilingualism: A Report, International Centre for Research on Bilingualism, Quebec (Canada) 1969.
- KNEŽEVIĆ (2007): Knežević, Sanja: Nazivi hrvatskog jezika u dopreporodnim gramatikama, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar 2007., str. 41.-69.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (2000): Kolar-Dimitrijević, Mira: Pisanje i djelovanje Matije Antuna Relkovića u gospodarskom polju sastavni je dio općegospodarskoga programa bečkoga dvora za Hrvatsku i Dalmaciju, in Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća, Radovi sa znanstvenoga skupa u povodu 200. godišnjice smrti, Zagreb – Davor 2000.
- KOMBOL – NOVAK (1995): Kombol, Mihovil – Novak Prosperov, Slobodan.: Hrvatska književnost do narodnog preporoda, Zagreb 1995.
- KOMBOL (1961): Kombol, Mihovil: Povijest hrvatske književnost do narodnog preporoda, Zagreb 1961.
- KORDIĆ (2005): Kordić, Snježana: U službi politike (odgovor I. Pranjkoviću), Književna republika 7-8 (2005), str. 171.-200.
- KORDIĆ (2006): Kordić, Snježana: Upute jezičnim cenzorima, Književna republika, god. 4, 5-6 (2006), str. 194.-208.
- KORDIĆ (2007a): Kordić, Snježana: Diktatom protiv argumenata, Književna republika, god. 5, 1-2 (2007), str. 184.-195.
- KORDIĆ (2007b): Kordić, Snježana: Kako HAZU pravi jezičnu paniku, Književna republika, god. 5, br.7-9 (2007), str. 224.-229.
- KORDIĆ (2009a): Kordić, Snježana: Policentrični standardni jezik, in Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, ur. L. Badurina, I. Pranjković i J. Silić, Zagreb 2009., str. 83.-108.
- KORDIĆ (2009b): Kordić, Snježana: Što je (ne)standardno za kroatiste?, in Varietäten im Slavischen, ed. A. Bierich, Frankfurt 2009., str. 313.-330.
- KOVAČEC (2004): Kovačec, August: Izazov globalizacije i hrvatski jezični standard, Predavanja održana u HAZU, sv. 73, Zagreb 2004.
- LANGER – DAVIES (2005): Langer, Nils – Davies, Winifred: An Introduction to Linguistic Purism, in Linguistic purism in the Germanic languages, ed. N. Langer and W. V. Davies, Berlin 2005
- LIPPI-GREEN (1997): Lippi-Green, Rosina: English with an accent: language, ideology, and discrimination in the United, London – New York 1997
- LOKNAR, ur. (1995): Loknar, Vladimir: Rekli su o hrvatskom jeziku, Zagreb 1995.

- LUČIĆ (2007): Lučić, Radovan: Uvest ću još koju riječ i ozdravit će duša tvoja!, in *Jezik i identiteti*, ur. J. Granić, Zagreb – Split 2007.
<http://home.medewerker.uva.nl/r.lucic/bestanden/Uvedenice1.doc>
- LUČIĆ (2009): Lučić, Radovan: Novohrvatski: stvarnost ili farsa?, in *Jezična politika i jezična stvarnost*, ur. J. Granić, Zagreb – Split 2009.
<http://home.medewerker.uva.nl/r.lucic/bestanden/Lucicdef.doc>
- MALIĆ (1973): Malić, Dragica: Počeci hrvatskog književnog jezika, Prilozi, VII međunarodni kongres slavista, HFD, Zagreb 1973.
- MAMIĆ (2006): Mamić, Mile: Hrvatsko jezično zakonodavstvo i jezična politika u 20. stoljeću, in *zbornik Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, ur. J. Hekman, Zagreb 2006., str. 59.-71.
- MARETIĆ (1892): Maretić, Tomo: Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku, Rad JAZU, Zagreb 1892.
- MARKOVIĆ (2009): Marković, Ivan: Važniji hrvatski jezični savjetnici, zadnja izmjena 2009.,
http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Markovic_Savjetnici.pdf
- MATASOVIĆ (2008): Matasović, Ranko: Jezik i identitet svugdje, osim na Balkanu, in *Identitet jezika jezikom izrečen*, zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga *Jezik i identitet na Balkanu*, ur. A. Peti-Stantić, Zagreb 2008.
- MIĆANOVIĆ (2006): Mićanović, Krešimir: Hrvatski s naglaskom (standard i jezični varijeteti), Zagreb 2006.
- MIHALJEVIĆ (2007): Mihaljević, Milica: Problemi hrvatskoga računalnoga nazivlja (s jezikoslovnog motrišta), *Studia lexicographica*, god. 1, br. 1 (1), str. 61.-79.
- MILROY (2001): Milroy, James: Language ideologies and the consequences of standardisation, *Journal of Sociolinguistics* 5/4 (2001), str. 530.-555.
- MILROY (2005): Milroy, James: Some Effect of Puris Ideologies on Historical Description of English, in *Linguistic purism in the Germanic languages*, ed. N. Langer and W. V. Davies, Berlin 2005.
- MUHVIĆ-DIMANOVSKI (1996): Muhvić-Dimanovski, Vesna: Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju iz engleskoga u hrvatski, *Suvremena lingvistika*, 41-42, Zagreb 1996., str. 457.-464.
- NAHIR (2003): Nahir, Moshe: Language Planning Goals: A Classification, in *Sociolinguistics: the essential readings*, ed. C.B. Paulston and R.G. Tucker, Blackwell Publishing 2003.
- NEUSTUPNÝ (1989): Neustupný, Jiří V.: Language purism as a type of language correction, in *The Politics of language purism* (ed. B.H. Jernudd and M.J. Shapiro), Berlin – New York 1989.
- NEWEKLOWSKY (2003): Neweklowsky, Gerhard: Tradicija i promjene u južnoslavenskim jezicima, in *Bosanski – hrvatski – srpski*, zbornik Međunarodnog skupa Aktualna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, ur. G.Neweklowsky, Wien 2003, str. 161.-179.
- NIKIĆ-IVANIŠEVIĆ – OPAČIĆ – ZLATAR (2004): Nikić-Ivanišević, Jasmina – Opačić, Nives – Zlatar, Zoran: Jezikomjer, Vodič za izbjegavanje najčešćih pogrešaka u hrvatskom standardnom jeziku, Stobreč 2004.
- OCZKOWA (2006): Oczkova, Barbara: Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej, Kraków 2006.
- OPAČIĆ– MIHALJEVIĆ DJIGUNOVIĆ – KRAŠ (2005): Opačić, Nives – Mihaljević Djigunović Jelena – Kraš, Tihana: Čega se više bojimo: materinskog ili stranog jezika?, *Jezik u društvenoj interakciji*, zbornik (ur. D. Stolac, N.Iivanetić i B.Pritchard), Zagreb – Rijeka 2005., str. 303.-318.
- OPAČIĆ (2003): Opačić, Nives: Strah od jezika, *Zbornik radova Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*, Zagreb – Rijeka 2003., str. 545.-557.

- OPAČIĆ (2006): Opačić, Nives: Hrvatski u zgradama. Globalizacijske jezične stranputice, Zagreb 2006.
- OPAČIĆ (2007): Opačić, Nives: Hrvatski jezični putokazi. Od razdraganosti preko straha do ravnodušnosti, Zagreb 2007.
- PAVLIČEVIĆ-FRANIĆ (2006): Pavličević-Franić, Dunja: U spomen – Stjepko Težak, Jezik, god. 53., br. 4 (2006), str. 121.-128.
- PAVLIČIĆ (2005): Pavličić, Pavao: Jezikova juha, in Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična kultura, ur. J. Hekman, Zagreb 2005., str. 155.-158.
- ПЕЦО (1990): Пецо, Асим: До Вука и од Вука, Никшић 1990.
- PETI-STANTIĆ (2008): Peti-Stantić, Anita: Jezik naš i/ili njihov, Zagreb 2008.
- PETI-STANTIĆ (2009): Peti-Stantić, Anita: Restandardizacija (hrvatskog) standardnog jezika, in Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, ur. L. Badurina, I. Pranjković i J.Silić, Zagreb 2009.
- PIŠKOVIĆ, T: (2008): Jezični purizam Joze Dujmušića, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 34/2008.
- PRANJKOVIĆ (1997): Pranjković, Ivo: Jezikoslovna sporenja, Zagreb 1997.
- PRANJKOVIĆ (2001): Pranjković, Ivo: Normativne i paranormativne inovacije u hrvatskome jeziku, in Dani hrvatskoga jezika 2000. (prir. B. Šimunić), Zadar 2001., str. 23.-33.
- PRANJKOVIĆ (2008): Pranjković, Ivo: Sučeljavanja, Zagreb 2008.
- PREBEG-VILKE – MEDVED KRAJNOVIĆ (2006): Prebeg-Vilke, Mirjana – Medved Krajnović, Marta: Govorite li hrengleski?, in Jezik i mediji: jedan jezik – više svjetova (ur. J. Granić), Zagreb – Split 2006., str. 769.-778.
- PROTUDER (2004): Protuđer, Ilija: Povijesni kronološki pregled hrvatskih jezičnih savjetnika (od početka) 1904. do 2004., KOLO broj 2, Zagreb 2004, str. 79. -110.
- PUTANEC (1991): Putanec, Valentin: Etimološki zahvati u djelu Matije Antuna Reljkovića (1732-1798) , in Znanstveni skup Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića, Nova Gradiška 25.-27. listopada 1984., ur. D. Tadijanović i J. Vončina, Osijek 1991., str. 171.-182.
- RENDIĆ (1971): Rendić, Smiljana: Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod, Kritika br.18 (1971)
- RIŠNER (2006): Rišner, Vlasta: Hrvatsko jezično savjetništvo u 20. stoljeću, in zbornik Hrvatski jezik u XX. stoljeću, ur. J. Hekman, Zagreb 2006., str. 367.-393.
- SAMARDŽIJA (1993a): Samardžija, Marko: Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zagreb 1993.
- SAMARDŽIJA (1993b): Samardžija, Marko: Jezični purizam u NDH, Zagreb 1993.
- SAMARDŽIJA (1999): Samardžija, Marko: Predgovor in Norme i normiranje hrvatskog standardnog jezika, ur. M.Samardžija, Zagreb 1999.
- SAMARDŽIJA (2000): Samardžija, Marko: Jezikoslovni razgovori, Vinkovci 2000.
- SAMARDŽIJA (2001): Samardžija, Marko: Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. stoljeća do godine 1918., in Jezikoslovne rasprave i članci (Iveković, Broz, Maretić, Rožić, ...), ur. M.Samardžija, Zagreb 2001.
- SAMARDŽIJA (2002): Samardžija, Marko: Nekoć i nedavno: odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskog standardnog jezika, Rijeka 2002.
- SAMARDŽIJA (2003): Samardžija, Marko: Hrvatski jezik 4, udžbenik za 4. razred gimnazije, Zagreb 2003.
- SAMARDŽIJA (2004): Samardžija, Marko: Iz triju stoljeća hrvatskog standardnog jezika, Zagreb 2004.
- SAMARDŽIJA (2006): Samardžija, Marko: Hrvatski kao povijesni jezik, Zaprešić 2006.
- SAMARDŽIJA (2008): Samardžija, Marko: Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH, Zagreb 2008.

- SCHIFFMAN (1996): Schiffman, Harold: Linguistic Culture and Language Policy, London – New York, 1996.
- SELAK, ur.(1992): Selak, Ante: Taj hrvatski, Zagreb 1992.
- SESAR – VIDOVIĆ (2001): Sesar, Dubravka – Vidović, Ivana: Jednoslovlje ili jezična kultura ili Što je novogovor učinio hrvatskom jeziku, in Drugi hrvatski slavistički kongres, zbornik radova I-II, ur. D. Sesar i I. Vidović Bolt, Zagreb 2001., str.617.-623.
- SESAR (1996): Sesar, Dubravka: Putovima slavesnkih književnih jezika, Zagreb 1996.
- SHAPIRO, M.J. (1989): A political approach to language purism, in The Politics of language purism (ed. B.H. Jernudd and M.J. Shapiro), Berlin – New York 1989
- SILIĆ (1999a): Silić, Josip: Lekisk i norma, in Norme i normiranje hrvatskog standardnog jezika, ur. M.Samardžija, Zagreb 1999., str. 282.-292.
- SILIĆ (1999b): Silić, Josip: Nekoliko misli o normi, in Norme i normiranje hrvatskog standardnog jezika, ur. M.Samardžija, Zagreb 1999., str 203.-211.
- SILIĆ (1999c): Silić, Josip: Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, in Norme i normiranje hrvatskog standardnog jezika, ur. M.Samardžija, Zagreb 1999., str. 235.-246.
- SILIĆ (2005): Silić, Josip: I pravopisna pravila mogu nauditi jeziku, in Jezik na križu, križ na jeziku II – Lektori i jezična, ur. J. Hekman, Zagreb 2005.
- SILIĆ (2006): Silić, Josip: Funkcionalni stilovi hrvatskog jezika, Zagreb 2006.
- SKOK (1952): Skok, Petar: O jezičnoj kulturi, Jezik, god. 1, br. 2 (1952)
- SKOK (1953): Skok, Petar: O srpskohrvatskom jeziku današnjice, Letopis Matice srpske, Novi Sad 1953.
- STARÝ (1995): Starý, Zdeněk: Ve jménu funkce a intervence, Praha 1995
- STOJÍČ (2008): Stojić, Aneta: Njemačke posuđenice i hrvatski ekvivalenti, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 34 (2008.), str. 357-369.
- STOLAC (1998): Stolac, Diana: Hrvatsko pomorsko nazivlje: Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljajući. Rijeka 1998.
- ШИПКА (2006): ШИПКА, Милан: Језик и политика, Београд 2006.
- ŠKARIĆ (2005): Škarić, Ivo: Kroatizmi u hrvatskome jeziku ili što to o jeziku doista propisuje Hrvatski ustav, Jezik, god 52., br. 4 (2005), str. 121.-128.
- ŠKILJAN (1988): Škiljan, Dubravko: Jezična politika, Zagreb 1988.
- ŠKILJAN (2001): Škiljan, Dubravko: Kako jezik postaje nacionalnim simbolom, Zarez br. 51, 15. ožujka 2001.
- ŠKILJAN (2002): Škiljan, Dubravko: Govor nacije (jezik, nacija, Hrvati), Zagreb 2002.
- TAFRA (1995): Tafra, Branka: Jezikoslovna razdvojba, Zagreb 1995.
- TAFRA (2005): Tafra, Branka: Bože, čuvaj hrvatski jezik, in Jezik na križu, križ na jeziku I – Rasprave o pravopisnim pravilima, ur. J. Hekman, Zagreb 2005., str. 75-79.
- TAFRA (2006): Tafra, Branka: Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik, Croatica et Slavica Iadertina II/43-55, Zadar 2006.
- TEŽAK (1991): Težak, Stjepko: Hrvatski naš svagda(š)nji, Zagreb 1991.
- TEŽAK (1995): Težak, Stjepko: Hrvatski naš osebujni, Zagreb 1995.
- TEŽAK (1999): Težak, Stjepko: Hrvatski naš (ne)zaboravljeni, Zagreb 1999.
- TEŽAK (2004): Težak, Stjepko: Hrvatski naš (ne)podobni, Zagreb 2004.
- THOMAS (1988): Thomas, George: The Impact of the Illyrian Movement on the Croatian Lexicon, München 1988
- THOMAS (1991): Thomas, George: Linguistic Purism, London 1991.
- TORBAR (1897): Torbar, Josip: O životu i djelovanju dra Bogoslava Šuleka, Ljetopis JAZU, knj. II, Zagreb 1897.
- TRASK (2007): Trask, Robert Lawrence: Language and Linguistics: The Key Concepts, Taylor & Francise e-library, 2007

- TRUDGILL (2004): Trudgill, Peter: Glocalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe, in *Speaking from the Margin: Global English from a European Perspective* (ed. A. Duszak and U. Okulska), *Polish Studies in English Language and Literature*, vol. 11, Frankfurt, New York, Oxford: Peter Lang 2004.
- TURK (1996): Turk, Marija: Jezični purizam, *Fluminensia*, VIII/1-2 (1996), str. 63–79.
- TURK – OPAŠIĆ (2008): Turk, Marija – Opašić, Maja: Linguistic Borrowing and Purism in the Croatian Language, *Suvremena lingvistika* br. 65 (2008), str. 73.-88.
- VINCE (1978): Vince, Zlatko: Putovima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978.
- VINCE (1979/1980): Vince, Zlatko: jezična čistoća i funkcionalnost, *Jezik*, god. 27, br. 2-3 (1979/1980), str. 65.-79.
- VISKOVIĆ (2005): Visković, Velimir: Prošla su vremena radikalnih pravopisnih reformi, in *Jezik na križu, križ na jeziku I – Rasprave o pravopisnim pravilima*, ur. J. Hekman, Zagreb 2005., str. 134.-135.
- VONČINA (1967): Vončina, Josip: O tuđicama u Reljkovićevu Satiru, *Filologija*, br.5 (1967)
- VUKOVIĆ (1996): Vuković, Milan: Hrvatski jezik u kaznenim progonima, *Jezik*, god. 44, br. 2 (1996), str. 77.-80.
- WEINSTEIN (1989): Weinstein, Brian: Francophonie: purism at the international level, in *The Politics of language purism* (ed. B.H. Jernudd and M.J. Shapiro), Berlin – New York 1989
- ZORIČIĆ (1998): Zoričić, Ivan: Hrvatski u praksi, Pula 1998.
- ŽANIĆ (2007): Žanić, Ivo: Hrvatski na uvjetnoj slobodi (jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe), Zagreb 2007.
- ŽANIĆ (2008): Žanić, Ivo: Bidni noialtri štokavci ili: organski idiomi i standardni jezik kao izvor identiteta, in *Identitet jezika jezikom izrečen*, zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga *Jezik i identitet na Balkanu*, ur. A. Peti-Stantić, Zagreb 2008., str. 95.-120.

Publicistički članci i ostali izvori:

- ANIĆ (2000): Anić, Vladimir: Govorite li idiotski?, *Feral Tribune* br.755, 4. ožujka 2000.
- BABIĆ (1991): Babić, Stjepan: Pohrvaćivanje, *Vjesnik*, 18. travnja 1991.
- BABIĆ (1992): Babić, Stjepan: O hrvatskome i srpskome purizmu, *Vjesnik*, 12. 8. 1992.
- BABIĆ (1999a): Babić, Stjepan: Hrvatski jezični savjetnik – svaštara nesložne braće I, *Vjesnik* 24. rujna 1999.
- BABIĆ (1999b): Babić, Stjepan: Hrvatski jezični savjetnik – svaštara nesložne braće II, *Vjesnik* 25. rujna 1999.
- BABIĆ (1999c): Babić, Stjepan: Smicalice nisu nikakav odgovor, *Vjesnik* 29. listopada 1999.
- BABIĆ (2000): Babić, Stjepan: Jezični savjetnici, *Vijenac* br. 158, 24. ožujka 2000.
- BAGIĆ (2009): Bagić, Krešimir: Od figure do kulture – neologizam, *Vijenac* br. 408, 22. listopada 2009.
- BAŠIĆ (2005): Bašić, Nataša: Hrvatski jezik je nacionalna vrijednost s kojom se ne smije trgovati, *Glas Koncila*, br. 1 (1593), 2. siječnja 2005.
- BECK (2005): Beck, Boris: Krila u koferu, Zagreb 2005.
- BROZOVIĆ (2001a): Brozović, Dalibor: Dosad se hrvatski pravopis mijenjao kao i sezonska moda, *Vjesnik*, 7. veljače 2001.
- BROZOVIĆ (2001b): Brozović, Dalibor: Jedanaest desetljeća hrvatskoga pravopisnog križnog puta, *Vijenac* br. 186, 19. travnja 2001.

- BROZOVIĆ (2001c): Brozović, Dalibor: Stoljeće teških nasilja nad hrvatskim jezikom, Vjesnik, 6. srpnja 2001.
- DEŽULOVIĆ (2009): Dežulović, Boris: Slovo o srpskom jeziku, Nezavisne novine, 8. travnja 2009.
- GRČEVIĆ (2002a): Grčević, Mario: Muke hrvatskoga jezika u njemačkoj slavistici, Vijenac br. 212, 18. travnja 2002.
- HORVATIĆ (2003): Horvatić, Dubravko: Cool, shit i papige, Vijenac br. 239, 1. svibnja 2003.
- HUDEČEK et al. (1999a): Hudeček, Lana et al.: Babićem protiv Babića, Vjesnik 6. listopada 1999.
- HUDEČEK et al. (1999b): Hudeček, Lana et al.: Gospodar i cenzor hrvatskog jezika, Vjesnik 6. studenoga 1999.
- JOVANOVIĆ (2001): Jovanović, Neven: Prisiljena tradicija, Zarez br. 49, 15. veljače 2001.
- JOVANOVIĆ (2005): Jovanović, Neven: Kroatija i participacija, Zarez br.151, 24. ožujka 2005.
- JURIŠIĆ, D. (2007): Jurišić, Dalibor: Neka cvjeta tisuću pravopisa, Zarez br. 210-211, 12. srpnja 2007.
- JURIŠIĆ, D. (2008): Jurišić, Dalibor: Polemička anatomija jezika, Vijenac br. 233, 12. lipnja 2008.
- JURIŠIĆ, M. (2008): Jurišić, Mirjana: Velika pobjeda hrvatskoga jezika, Večernji list 16. 7. 2008.
- KEKEZ (2008): Kekez, Stipe: Što su to srbizmi?, http://www.hakave.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3412:to-su-to-srbizmi&catid=56:jezik&Itemid=57
- KORDIĆ (2008): Kordić, Snježana: Kroatisti ne govore kao lingvisti, intervju, Feral Tribune br. 1162, 11. studenog 2008., str. 34.-35.
- KOVAČEC (2003): Kovačec, August: Jezična mora, Vijenac br. 239, 1. svibnja 2003.
- KULJIŠ (2007): Kuljiš, Denis: Najbolja hrvatska riječ, Nezavisne novine, 14. srpnja 2007., <http://www.nezavisne.com/kolumne/vijesti/11917/Najbolja-nova-hrvatska-rijec.html>
- LUCIĆ (1995): Lucić, Predrag: Silovanje jezika, Feral Tribune, 15. svibnja 1995.
- LUCIĆ (1998): Lucić, Predrag: Zavijati s vukojevićima, Feral Tribune, 2. veljače 1998.
- MORIĆ (1999): Morić, Živana: "Magareće uši" u hrvatskom jeziku, Vjesnik 12. veljače 1999.
- OPAČIĆ (2010): Opačić, Nives: Sramota je da Bandić ne zna sročiti tri pravilne rečenice, Globus, 7. veljače 2010.
- PANDŽIĆ (2008): Pandžić, Zvonko: Hrvatski jezik u EU, <http://www.hakave.org/index.php?view=article&catid=56%3Ajezik&id=1823%3Ahrvatski>
- PETI-STANTIĆ (2008a): Peti-Stantić, Anita: Jezik nije samo gramatika, nego i pamćenje, Vijenac br. 381, 9. listopada 2008.
- PRANJKOVIĆ (2004): Pranjković, Ivo: Jezičnosavjetničke asocijacije, Vijenac br.263, 1. travnja 2004..
- SILIĆ (2000): Silić, Josip: Novogovor je hrvatskomu jeziku učinio medvjedu uslugu, Vjesnik, 5. srpnja 2000.
- STARČEVIĆ (2007): Stračević, Anđel: Komu pripada jezik?, Vijenac br. 344, 10. svibnja 2007.
- ŠKILJAN (1995): Škiljan, Dubravko: Nemoguće je dokazati da su hrvatski i srpski dva različita jezika, Arkzin 24. veljače 1995.
- ŠKILJAN (2001): Škiljan, Dubravko: Kako jezik postaje nacionalnim simbolom, Zarez br. 51, 15. ožujka 2001.

- TOMIĆ (2009): Tomić, Ante: Stjepan Babić nije smiješan ni kad se napije, Jutarnji list, 31.10.2009.
- UGREŠIĆ (1996): Ugrešić, Dubravka: Kultura laži. Antipolitički eseji, Zagreb 1996.
- VRATOVIĆ, V. (2002): Vratović, Vladimir: Mislim latinski, pišem hrvatski!?, Vijenac br. 206, 24. siječnja 2002.
- VUKOVIĆ (2005): Vuković, Tomislav: Ljetopis, godišnjak Srpskog kulturnog društva Prosvjeta 1-6, Glas koncila, br. 48/05, 49/05, 50/05, 51/05, 52/05, 01/06, str. 25.

Prilog A

Naziv hrvatskog jezika kroz dokumente i države nakon Bečkog dogovora (1850.)

<i>država</i>	<i>dokument</i>	<i>godina</i>	<i>dio dokumenta koji se odnosi na naziv jezika</i>	<i>naziv jezika</i>
Habsburška Monarhija - Austrijsko Carstvo	O narodnom jeziku (članak Hrvatskog Sabora)	1861.	<i>Da se jeziku narodnome podieli ono dostojanstvo, kojega po pravu i božjem i čovječjem ide, bude zaključeno: 1. Jezik jugoslavenski trojedne kraljevine izjavljuje se ovim za savkoliki obseg trojedne kraljevine za jedino i izključivo službeni jezik u svih strukah javnoga života (...) (Čl. LVIII.)</i>	jugoslavenski
Habsburška Monarhija - Austro-Ugarska	Hrvatsko-ugarska nagodba	1868.	<i>U svemkolikom obsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonarstvu koli u sudstvu i upravi. (čl. 56.) Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se također hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije. (čl. 57.)</i>	hrvatski
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca	Ustav Kraljevine SHS	1921.	<i>Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački. (čl. 3.)</i>	srpsko-hrvatsko-slovenački
Kraljevina Jugoslavija	Ustav Kraljevine Jugoslavije	1931.	<i>Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački. (čl. 3.)</i>	srpsko-hrvatsko-slovenački
Nezavisna Država Hrvatska	Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu	1941.	<i>Jezik, što ga govore Hrvati, jest po svom izvoru, po poviestnom razvitku, po svojoj razprostranjenosti na hrvatskom narodnom području, po načinu izgovora, po slovničkim pravilima i po značenju pojedinih rieči izvorni i osebjuni jezik hrvatskog naroda, te nije istovjetan ni s jednim drugim jezikom, niti je narječje bilo kojega drugog jezika, ili bilo s kojim drugim narodom zajedničkog jezika. Zato se zove "hrvatski jezik". (čl. 1.)</i>	hrvatski
Demokratska Federativna Republika Jugoslavija	Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja AVNOJ-a, njegovog Pretsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku	1944.	<i>Sve Odluke i proglasi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegovog Pretsjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao vrhovne izvršne i naredbodavne vlasti u Jugoslaviji kao cjelini imaju se objavljivati u službenim izdanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije. (t.1)</i>	hrvatski

Federativna Narodna Republika Jugoslavija	Novosadski dogovor	1954.	<i>1. Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.; 2. U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.</i>	srpskohrvatski/ hrvatskosrpski/ hrvatski ili srpski/ srpski ili hrvatski
Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija	Ustav SRH	1974.	<i>U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski. (čl. 138.)</i>	hrvatski
Republika Hrvatska	Ustav RH	1990.	<i>U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. (čl. 12.)</i>	hrvatski

Prilog B

izvor: Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*, Zagreb 1990, str. 279.-280., prema Gajevu pretisku prijepisa S.Pejakovića

Književni dogovor u Beču

Dolje potpisani znajući da jedan narod treba jednu književnost da ima i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je naša književnost raskomadana, ne samo po bukvi nego još i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili. I tako smo

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik; a to sve

- a) zato što nije moguće pisati tako, da bi svak mogao čitati po svom narječju,
- b) zato, što bi svaka ovakva mješavina, kano ti ljudsko djelo, bila gora od kojega mu drago narječja, koja su djela božja, a
- c) i zato, što svi narodi, kao npr. Nijemci i Talijani, nijesu od svojijeh narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali, ter njim knjige pišu.

2. Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno; i to

- a) zato, što najviše naroda tako govori,
- b) što je ono najbliže staromu slavenskomu jeziku, a po tome i svim ostalim jezicima slavenskijem,
- c) što su gotovo sve narodne pjesme na njemu spjevane,
- d) što je sva stara dubrovačka književnost na njemu spisana,
- e) što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše (samo što svi ne paze na sva pravila). Po tom smo se složili, da se na onijem mjestima, gdje su po ovom narječju dva sloga (sillaba) piše *ije*, a gdje je jedan slog, ondje se piše *je* ili *e*, ili *i*, kako gdje treba, n. pr. *bijelo*, *bjelina*, *mreža*, *donio*.

Ako li tkogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovijem narječjem, mi mislimo, da bi za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo, da piše jednijem od ostala dva narječja, kojijem mu je volja, ali samo da ih ne miješa, i ne gradi jezika, kojega u narodu nema.

3. Našli smo za dobro i potrebno, da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali *x* svuda, gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što oni vjerozakona zapadnoga pišu *h* i kao što narod naš od obadva vjerozakona na mnogo mjesta po južnijem krajevima govori.

4. Svi smo mi priznali, da *h* u samostalnih imena na kraju u rod. množ. ne treba pisati, jer mu ondje ni po etimologiji ni po općenome narodnom govoru, ni po starome slavenskom jeziku, ni po ostalijem današnjijem jezicima slavenskijem nije mjesta. Mi smo se opominjali, da će se naći književnika, koji će reći, da bi ovo *h* samo zato valjalo pisati, da se ovaj padež razlikuje od ostalih, ili najposlije da bi ove razlike radi mjesto *h* valjalo pisati kakav drugi znak.

Ali jedno zato, što se u mnogijeh riječi ovaj padež po sebi razlikuje (n. pr. *zemalja*, *otaca*, *lakata*, *trgovaca* itd.), a drugo što u nas ima i drugijeh padeža jednakijeh, pa ih u pisanju nikako ne razlikujemo i što ovakijeh stvari ima mnogo i u drugijeh naroda – mi smo svi pristali na to, da se ni *h* niti ikak ov drugi znak na pomenutome mjestu ne piše, osim samo kad se iz smisla ne bi moglo razumjeti da riječ stoji u rod. mn. da se naznače akcenti (koje će nam valjati činiti i u ostalijem ovakijem događajima).

5. Svi smo jednoglasice pristali, da se pred *r*, gdje ono samo sobom slog čini, ne piše ni *a* ni *e*, već samo *r* neka stoji (n. pr. *prst*), i to:

- a) zato što narod tako govori,
- b) što književnici istočnoga vjerozakona svi tako pišu (osim jednoga, dvojice),

- c) što i Česi tako pišu,
- d) što su mnoge slavenske knjige glagoljskijem slovima tako pisane,
- e) što se sad dokazuje, da ni u starome slavenskom jeziku na ovakijem mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod r ni kod l, jer su ova oba slova na ovakijem mjestima bila samoglasna, kao i u sanskritu.

Ovo smo dakle za sad svršili. Ako da Bog te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni, da će se velike smutnje književnosti našoj s puta ukloniti i da ćemo se k pravome jedinstvu mnogo približiti.

Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojem, da bi na ove misli naše pristali i po njima djela svoja pisali.

U Beču 28. ožujka p. n. 1850.

Ivan Kukuljević, s. r.
Dr. Dimitrije Demeter, s. r.
I. Mažuranić, s. r.
Vuk Stef. Karadžić, s. r.
Vinko Pacel, s. r.
Franjo Miklošić, s. r.
Stefan Pejaković, s. r.
Gj. Daničić, s. r.

Prilog C

izvor: *Koriensko pisanje*, priredio i izdao Hrvatski državni ured za jezik, 2. izdanje, Zagreb 1942.

ZAKONSKA ODREDBA o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu

članak 1.

Jezik, što ga govore Hrvati, jest po svom izvoru, po poviestnom razvitku, po svojoj razprostranjenosti na hrvatskom narodnom području, po načinu izgovora, po slovničkim pravilima i po značenju pojedinih rieči izvorni i osebujni jezik hrvatskog naroda, te nije istovjetan ni s jednim drugim jezikom, niti je narječje bilo kojega drugog jezika, ili bilo s kojim drugim narodom zajedničkog jezika.

Zato se zove "hrvatski jezik".

članak 2.

Hrvatski je jezik javno dobro hrvatskog naroda, pa ga nitko ne smije izkrivljivati niti nagrdivati. Stoga je zabranjeno u izgovoru i u pisanju upotrebljavati rieči, koje ne odgovaraju duhu hrvatskoga jezika, a u pravilu rieči tuđice, posuđene iz drugih pa i sličnih jezika.

Iznimno se mogu upotrebljavati rieči, koje su već zadobile posebno značenje, te se mogu samo teško ili nikako nadomjestiti domaćim riečima.

članak 3.

Zabranjuje se davati nehrvatska imena i nazive trgovinama, poduzećima, zavodima, društvima i bilo kakovim ustanovama, a isto je tako zabranjeno izvješavati i postavljati javno bilo kakove nadpise, koji stoje u protimbi s ustanovama ove zakonske odredbe.

članak 4.

Hrvatski službeni i književni jezik jest štokavsko narječje jekavskoga odnosno iekavskoga govora. Gdje je u ikavskom govoru kratko "i", ima se pisati i izgovarati "je", a gdje je u ikavskom govoru dugo "i", ima se izgovarati i pisati "ie".

članak 5.

Na književnim djelima napisanim na bilo kojem narječju ili govoru ima se na iztaknutom mjestu vidljivo označiti, da je napisano na odnosnom narječju.

članak 6.

Mjesto neodređenog glagolskog oblika ne smije se u budućem vremenu upotrebljavati "da" sa sadašnjim vremenom.

članak 7.

Na hrvatskom se jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu.

članak 8.

Ministarstvo će nastave postaviti naredbenim putem povjerenstvo, koje će odrediti sve potrebno, da se ustanove ove zakonske odredbe privedu u djelo, i koje će se brinuti, da se hrvatski jezik očisti, a pravopis ustali u duhu ove zakonske odredbe, te će ujedno propisati i kazne za zaštitu čistoće jezika i pravopisa.

članak 9.

Dok povjerenstvo, spomenuto u čl. 8., ne izradi konačna pravila hrvatskoga pravopisa u duhu ove zakonske odredbe, moći će se privremeno u školama upotrebljavati knjige priređene na temelju ministarske odredbe o pravopisu od 23. lipnja 1941.

članak 10.

Ova zakonska odredba zadobiva pravnu moć danom njezina proglašenja, a provedba se povjerava ministru nastave.

Dano u Zagrebu, dne 14. kolovoza 1941.

Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske
Dr. Ante Pavelić, v. r.

Broj CCXLIX-1083-Z.p.-1941

Ministar nastave:

Dr. Mile Budak, v. r.

Predsjednik zakonodavnog povjerenstva ministar:

Dr. Milovan Žanić, v. r.

Prilog D

izvor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <http://hjp.srce.hr/index.php?show=povijest&chapter=27-odluka>, u izvoru prema: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*, god. 33, br. 2 (1985), str. 33.-64.

ODLUKA

o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjedništva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku

U duhu federativnog načela izgradnje Jugoslavije na osnovici prava samoodređenja i nacionalne ravnopravnosti, zajamčenih narodima Jugoslavije odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29 i 30 studena 1943. god. Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

ODLUČUJE:

1. Sve Odluke i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegovog Pretsjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao vrhovne izvršne i naredbodavne vlasti u Jugoslaviji kao cjelini imaju se objavljivati u službenim izdanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.
2. Pojedina Zemaljska vijeća i njihovi Izvršni odbori kao zakonodavni i izvršni i naredbodavni organi vlasti pojedinih saveznih jedinica donijet će odgovarajuće odluke u duhu gornjeg člana i sprovesti će u život na svojoj teritoriji ovu ravnopravnost prema uvjetima u svojoj zemlji.
3. Uslijed sadašnjih tehničkih teškoća, Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije objavljivat će u svojim izdanjima svoje odluke na jednom ili drugom od navedenih jezika, a Zemaljska vijeća obvezna su da ih službeno proglase na jezicima svojih naroda.

Br. 18.

15. siječnja 1944.

Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Tajnik:

Rodoljub Čolaković, s. r.

Pretsjednik:

Dr. Ivan Ribar, s. r.

Službeni list DFJ, br. 1, 1. veljače 1945, str. 5.

Prilog E

izvor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <http://www.ihji.hr/oHrJeziku-Novosadski.html>, u izvoru prema: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, MH Zagreb - MS Novi Sad 1960., str. 9.-10., prepisano iz faksimila teksta pisanog latinicom

Novosadski dogovor

Potpisani učesnici sastanka koji je sazvala Redakcija Letopisa Matice srpske na završetku ankete o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu posle svestrane diskusije održane 8, 9. i 10. decembra 1954. godine u Novom Sadu doneli su ove

ZAKLJUČKE

1. Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.
2. U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.
3. Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.
4. Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takodje su u svemu ravnopravna.
5. Radi iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.
6. Pitanje izrade zajedničke terminologije takodje je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.
7. Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najbitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih javnih radnika.
8. Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog "prevođenja" tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.
9. Komisiju za izradu pravopisa i terminologije odrediće naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dve akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u saradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama u društvima.
10. Ove zaključke Matica srpska će dostaviti Saveznom izvršnom veću i izvršnim većima: NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine, NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademijama u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U Novom Sadu, 10. decembra 1954.

Potpisnici: *Ivo ANDRIĆ*, književnik i akademik iz Beograda; *dr Aleksandar BELIĆ*, profesor univerziteta i predsjednik Srpske akademije nauka iz Beograda; *Živojin*

BOŠKOV, književnik i urednik "Letopisa Matice srpske" iz Novog Sada; Mirko BOŽIĆ, književnik i predsjednik Društva književnika Hrvatske iz Zagreba; dr Miloš ĐURIĆ, profesor univerziteta iz Beograda; Marin FRANIČEVIĆ, književnik iz Zagreba; dr Krešimir GEORGIJEVIĆ, profesor univerziteta iz Beograda; Miloš HADŽIĆ, sekretar Matice srpske iz Novog Sada; dr Josip HAMM, sveučilišni profesor iz Zagreba; dr Mate HRASTE, sveučilišni profesor iz Zagreba; dr Ljudevit JONKE, sveučilišni docent iz Zagreba; Marijan JURKOVIĆ, književnik iz Beograda; Jure KAŠTELAN, književnik iz Zagreba; Radovan LALIĆ, profesor univerziteta iz Beograda; Mladen LESKOVAC, književnik i profesor univerziteta iz Novog Sada; Svetislav MARIĆ, profesor i potpredsjednik Matice srpske iz Novog Sada; Marko MARKOVIĆ, književnik iz Sarajeva; Živan MILISAVAC, književnik i urednik "Letopisa Matice srpske" iz Novog Sada; dr Miloš MOSKOVLJEVIĆ, profesor i naučni saradnik Srpske akademije nauka iz Beograda; Boško PETROVIĆ, književnik i urednik "Letopisa Matice srpske" iz Novog Sada; Veljko PETROVIĆ, književnik i akademik, predsjednik Matice srpske, iz Beograda; Đuza RADOVIĆ, književnik iz Beograda; dr Mihailo STEVANOVIĆ, profesor univerziteta iz Beograda; dr Jovan VUKOVIĆ, profesor univerziteta iz Sarajeva.

Prilog F

izvor: Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika 1967.-1997. (građa za povijest Deklaracije), Zagreb 1997., str. 25.-29., prema originalu objavljenom u *Telegramu* br. 359, 17. ožujka 1967.

Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika

Višestoljetna borba jugoslavenskih naroda za nacionalnu slobodu i socijalnu pravdu kulminirala je revolucionarnim preobražajem u razdoblju od 1941– 1945. Tekovine Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije omogućile su svim narodima i narodnostima u Jugoslaviji da uđu u novu fazu njihova povijesnog postojanja. Oslanjajući se na temeljna načela socijalizma o pravu svakog čovjeka da živi slobodan od svake podjarmljenosti i o pravu svakog naroda na potpun suverenitet i neograničenu ravnopravnost sa svim drugim nacionalnim zajednicama, Slovenci, Hrvati, Srbi, Crnogorci i Makedonci formirali su federativni savez, sazdan od šest socijalističkih republika, kao jamstvo te uzajamne ravnopravnosti, međusobnog bratstva i socijalističke suradnje.

Načelo nacionalnog suvereniteta i potpune ravnopravnosti obuhvaća i pravo svakoga od naših naroda da čuva sve atribute svoga nacionalnog postojanja i da maksimalno razvija ne samo svoju privrednu, nego i kulturnu djelatnost. Među tim atributima odsudno važnu ulogu ima vlastito nacionalno ime jezika kojim se hrvatski narod služi, jer je neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu.

Novosadski dogovor opravdano je deklarirao zajedničku lingvističku osnovu srpskog i hrvatskog književnog jezika ne poričući historijsku, kulturno-historijsku, nacionalnu i političku istinu o pravu svakoga naroda na vlastiti jezični medij nacionalnog i kulturnog života. Te su tekovine formulirali i ustavni tekstovi, i Program Saveza komunista, političkog predvodnika naših naroda u revolucionarnoj borbi.

Ali usprkos jasnoći osnovnih načela, stanovite nepreciznosti u formulacijama omogućavale su da ta načela budu u praksi zaobilažena, iskrivljavana i kršena unutar širih pojava skretanja u realnosti našega društvenog i ekonomskog života. Poznato je u kojim su okolnostima u našoj zemlji oživjele tendencije etatizma, unitarizma, hegemonizma. U vezi s njima pojavila se i koncepcija o potrebi jedinstve nog "državnog jezika", pri čemu je ta uloga u praksi bila namijenjena srpskom književnom jeziku zbog dominantnog utjecaja administrativnog središta naše državne zajednice. Usprkos VIII kongresu, IV i V plenumu CK SKJ, koji su u našim danima posebno naglasili važnost socijalističkih načela o ravnopravnosti naših naroda pa, prema tome, i njihovih jezika, putem upravnog aparata i sredstava javne i masovne komunikacije (saveznih glasila, Tanjuga, JRTV u zajedničkim emisijama, PTT, željeznicama, tzv. materijala ekonomske i političke literature, filmskih žurnala, raznih administrativnih obrazaca), zatim putem jezične prakse u JNA, saveznoj upravi, zakonodavstvu, diplomaciji i političkim organizacijama, faktično se i danas provodi nametanje "državnog jezika", tako da se hrvatski književni jezik potiskuje i dovodi u neravnopravan položaj lokalnog narječja.

Osobito važne inicijative privredne i društvene reforme, oslanjajući se na bitna svojstva našeg samoupravnog socijalističkog društva, obvezuju nas da na području svoga djelovanja – jezika, književnosti, znanosti i kulture uopće – poduzmemo sve potrebno da se u neposrednoj praksi ostvaruje i ostvare sva izložena načela našeg socijalističkog sustava.

Na toj osnovi potpisane hrvatske kulturne i znanstvene ustanove i organizacije smatraju da je neophodno potrebno:

1) Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga.

U tu svrhu treba izmijeniti formulaciju iz Ustava SFRJ, čl. 131, koja bi morala glasiti ovako:

"Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom, makedonskom. U službenom saobraćaju organi federacije obvezno se drže načela ravnopravnosti svih jezika naroda Jugoslavije."

Adekvatnom formulacijom treba osigurati i prava jezika narodnosti u Jugoslaviji. Dosadašnja ustavna odredba o "srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku" svojom nepreciznošću omogućuje da se u praksi ta dva usporedna naziva shvate kao sinonimi, a ne kao temelj za ravnopravnost i hrvatskog i srpskog književnog jezika, jednako među sobom, kao i u odnosu prema jezicima ostalih jugoslavenskih naroda. Takva nejasnoća omogućuje da se u primjeni srpski književni jezik silom stvarnosti nameće kao jedinstven jezik za Srbe i Hrvate. Da je stvarnost zaista takva, dokazuju mnogobrojni primjeri, a među njima kao najnoviji nedavni Zaključci pete skupštine Saveza kompozitora Jugoslavije. Ti su zaključci objavljeni usporedno u srpskoj, slovenskoj i makedonskoj verziji kao da hrvatskoga književnoga jezika uopće nema ili kao da je istovjetan sa srpskim književnim jezikom.

Potpisane ustanove i organizacije smatraju da u takvim slučajevima hrvatski narod nije zastupan i da je doveden u neravnopravan položaj. Takva se praksa ni u kojem slučaju ne može opravdati inače neosporenom znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski književni jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu.

2) U skladu s gornjim zahtjevima i objašnjenjima potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se govori o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju.

Ovu Deklaraciju podnosimo Saboru SRH, Saveznoj skupštini SFRJ i cjelokupnoj našoj javnosti da se prilikom pripreme promjene Ustava izložena načela nedvosmisleno formuliraju i da se u skladu s time osigura njihova potpuna primjena u našem društvenom životu.

*Matica hrvatska
Društvo književnika Hrvatske
PEN-klub, Hrvatski centar
Hrvatsko filološko društvo
Odjel za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Odjel za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Institut za književnost i teatrologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zadru
Katedra za suvremeni hrvatskosrpski jezik Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za povijest hrvatskog jezika i dijalektologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za jugoslavenske književnosti Filozofskoga fakulteta u Zadru
Katedra za stariju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Katedra za noviju hrvatsku književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Institut za nauku o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu
Staroslavenski institut u Zagrebu
Društvo književnih prevodilaca Hrvatske*

Prilog G

izvor: portal Hrvatskog kulturnog vijeća,
http://www.hakave.org/index.php?view=article&catid=56%3Ajezik&id=1004%3Ao-tribini-hkv-a-qtreba-li-nam-zakon-o-hrvatskom-jeziku&format=pdf&option=com_content

O tribini HKV-a *Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?*

Srijeda, 20. lipnja 2007.

Piše: Andrija Bauer

U organizaciji Hrvatskog kulturnog vijeća 13. lipnja održana je tribina pod naslovom *Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?*

Na tribini su sudjelovali akademici Stjepan Babić i Dalibor Brozović, te Tomislav Ladan Predsjednik HKV-a Hrvoje Hitrec rekao je da je 1990. Stjepan Babić objavio knjigu *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu* obuhvaćajući time razdoblje od Drugoga svjetskog rata do prvih početaka moderne hrvatske države. Sedamnaest godina poslije, kaže Hitrec, čini se da je vrijeme za pojavu knjige pod istim naslovom. Dodao je kako bi ona prikazala ništa manje tešku bitku za hrvatski jezik.

U ovom suvremenom političkom vrtlogu sudaraju se dvije struje vrlo prepoznatljive i svima poznate iz doba hrvatske neslobode. Na jednoj su tumači i zagovornici posebnosti hrvatskoga jezika i poznavatelji njegove tradicije, a na drugoj politički i jezični nostalgici, tj. jugoslavenski unitaristi. Potonjima je bila zadaća da svih ovih godina samostalne hrvatske države ne dopuste potpuno osamostaljenje standardnoga hrvatskoga jezika. Taj njihov posao bio bi besmislen da nisu sustavno uvjeravani u oživljavanje nekoga oblika balkanskog zajedništva kojemu bi hrvatska jezična posebnost činila stanovite teškoće. Nije se dakle radilo o inatu gubitnika, nego su jugoslavenski, dotično velikosrpski jezikoslovci radili u korist vizije koja upravo sada pokazuje rezultate u realiziranju političke tvorevine pod nazivom zapadni Balkan.

Nasrtaji unitarističke jezične ideje

Programirano destabiliziranje hrvatskoga jezika ima snažno zaleđe u onim međunarodnim krugovima kojima su hrvatska država i hrvatski jezik trn u oku, ali ima potporu i u takozvanoj hrvatskoj političkoj eliti koja se potpuno izgubila u podrumima zbunjene servilnosti. Ima podršku i u kompromiserstvu nekih kulturnih ustanova kojima se nažalost na krajnje nesretan način u zadnje vrijeme pridružila i Matica hrvatska. Već spomenuti međunarodni krugovi na usta neopreznih šovinista, poglavito naravno britanskih, dovode u pitanje i samo postojanje hrvatskoga jezika. Plan o zajedničkom bosansko-hrvatsko-srpskom kao službenom jeziku zapadnoga Balkana u svezi s ulaskom u EU (ali i neovisno o tom ulasku) nije više samo neprovjerena glasina, nego drska priprema terena, što je prepoznala i nedavna izjava HAZU-a. Unitarističku jezičnu ideju promiče i nakazni Međunarodni sud u Den Haagu koji nastoji dokazati da je Hrvatska nastala na zločinu, pa nismo daleko od teze Tužiteljstva da je i sam hrvatski jezik nastao zajedničkim zločinačkim pothvatom hrvatskih jezikoslovaca. U toj igri nisu nedužni ni brojni strani slavisti koji ni u glavama ni na europskim sveučilištima nisu uspjeli razdvojiti hrvatski jezik od srpskoga. Hitrec se pita kako se suprostaviti stvaranju novoga jezika koji više ne će biti hrvatski nego balkansko-engleski. Treba okrenuti oči prema Ustavu RH kao vrhovnom zakonu ali tu se sudaramo s novim problemom. U Ustavu, naime, stoji samo ovo: da je u RH u uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. Ta bi odredba bila možda i dovoljna da ju je slijedio zakon o hrvatskom jeziku, dotično zakon o standardnom modernom hrvatskom jeziku koji bi imao i svoje podzakonske akte o gramatici i posebno pravopisu. Takav zakon nemamo niti postoji politička volja da se on donese premda slične zakone za svoje jezike imaju mnoge europske zemlje. Nepostojanje zakona o hrvatskom jeziku razlog je da standardni hrvatski jezik danas registira isključivo na razini interpretacije, neujednačenosti, neopreznosti, ignorancije i subverzivnih podmetanja.

Čemu zakon, ako ga se ne držimo?

Osvrćući se na ovu temu Stjepan Babić je rekao kako je Hrvatsko filološko društvo, čiji je on potpredsjednik, na svojoj godišnjoj skupštini 15. lipnja prošle godine zaključilo da

Prilog G

izvor: portal Hrvatskog kulturnog vijeća,
http://www.hakave.org/index.php?view=article&catid=56%3Ajezik&id=1004%3Ao-tribini-hkv-a-qtreba-li-nam-zakon-o-hrvatskom-jeziku&format=pdf&option=com_content

O tribini HKV-a Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?

Srijeda, 20. lipnja 2007.

Piše: Andrija Bauer

U organizaciji Hrvatskog kulturnog vijeća 13. lipnja održana je tribina pod naslovom Treba li nam zakon o hrvatskom jeziku?

Na tribini su sudjelovali akademici Stjepan Babić i Dalibor Brozović, te Tomislav Ladan Predsjednik HKV-a Hrvoje Hitrec rekao je da je 1990. Stjepan Babić objavio knjigu Hrvatski jezik u političkom vrtlogu obuhvaćajući time razdoblje od Drugoga svjetskog rata do prvih početaka moderne hrvatske države. Sedamnaest godina poslije, kaže Hitrec, čini se da je vrijeme za pojavu knjige pod istim naslovom. Dodao je kako bi ona prikazala ništa manje tešku bitku za hrvatski jezik.

U ovom suvremenom političkom vrtlogu sudaraju se dvije struje vrlo prepoznatljive i svima poznate iz doba hrvatske neslobode. Na jednoj su tumači i zagovornici posebnosti hrvatskoga jezika i poznavatelji njegove tradicije, a na drugoj politički i jezični nostalgijari, tj. jugoslavenski unitaristi. Potonjima je bila zadaća da svih ovih godina samostalne hrvatske države ne dopuste potpuno osamostaljenje standardnoga hrvatskoga jezika. Taj njihov posao bio bi besmislen da nisu sustavno uvjeravani u oživljavanje nekoga oblika balkanskog zajedništva kojemu bi hrvatska jezična posebnost činila stanovite teškoće. Nije se dakle radilo o inatu gubitnika, nego su jugoslavenski, dotično velikosrpski jezikoslovci radili u korist vizije koja upravo sada pokazuje rezultate u realiziranju političke tvorevine pod nazivom zapadni Balkan.

Nasrtaji unitarističke jezične ideje

Programirano destabiliziranje hrvatskoga jezika ima snažno zaleđe u onim međunarodnim krugovima kojima su hrvatska država i hrvatski jezik trn u oku, ali ima potporu i u takozvanoj hrvatskoj političkoj eliti koja se potpuno izgubila u podrumima zbušnjene servilnosti. Ima podršku i u kompromiserstvu nekih kulturnih ustanova kojima se nažalost na krajnje nesretan način u zadnje vrijeme pridružila i Matica hrvatska. Već spomenuti međunarodni krugovi na usta neopreznih šovinista, poglavito naravno britanskih, dovode u pitanje i samo postojanje hrvatskoga jezika. Plan o zajedničkom bosansko-hrvatsko-srpskom kao službenom jeziku zapadnoga Balkana u svezi s ulaskom u EU (ali i neovisno o tom ulasku) nije više samo neprovjerena glasina, nego drska priprema terena, što je prepoznala i nedavna izjava HAZU-a. Unitarističku jezičnu ideju promiče i nakazni Međunarodni sud u Den Haagu koji nastoji dokazati da je Hrvatska nastala na zločinu, pa nismo daleko od teze Tužiteljstva da je i sam hrvatski jezik nastao zajedničkim zločinačkim pothvatom hrvatskih jezikoslovaca. U toj igri nisu nedužni ni brojni strani slavisti koji ni u glavama ni na europskim sveučilištima nisu uspjeli razdvojiti hrvatski jezik od srpskoga. Hitrec se pita kako se suprostaviti stvaranju novoga jezika koji više ne će biti hrvatski nego balkansko-engleski. Treba okrenuti oči prema Ustavu RH kao vrhovnom zakonu ali tu se sudaramo s novim problemom. U Ustavu, naime, stoji samo ovo: da je u RH u uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. Ta bi odredba bila možda i dovoljna da ju je slijedio zakon o hrvatskom jeziku, dotično zakon o standardnom modernom hrvatskom jeziku koji bi imao i svoje podzakonske akte o gramatici i posebno pravopisu. Takav zakon nemamo niti postoji politička volja da se on donese premda slične zakone za svoje jezike imaju mnoge europske zemlje. Nepostojanje zakona o hrvatskom jeziku razlog je da standardni hrvatski jezik danas registira isključivo na razini interpretacije, neujednačenosti, neopreznosti, ignorancije i subverzivnih podmetanja.

Čemu zakon, ako ga se ne držimo?

Osvrćući se na ovu temu Stjepan Babić je rekao kako je Hrvatsko filološko društvo, čiji je on potpredsjednik, na svojoj godišnjoj skupštini 15. lipnja prošle godine zaključilo da

podnese prijedlog Vladi RH koja bi inicirala donošenje zakona o upotrebi hrvatskoga jezika ili zakon o hrvatskom jeziku. Citirajući spomenutu jezičnu odrednicu u Ustavu o službenoj uporabi jezika i pisma, Babić se zapitao što je to i kakva je službena uporaba prema, primjerice, javnoj uporabi. Po njemu to je pravna nejasnoća koja mora dobiti pravno tumačenje. Kad je pak riječ o tome treba li zakon o jeziku donijeti, Babić se nije posve odredio ni za ni protiv i odmah dodao da nam zakon ni ne treba kad ga se ne držimo, što se vidi iz svakodnevnog života. Naveo je primjer jasno određenog zakona o trgovačkim društvima gdje odmah piše da tvrtka trgovačkog društva mora biti na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu. To je sasvim jasna odredba no od nje malo koristi kad je, kako kaže akademik, točka dva odmah razmućuje jer u njoj piše da tvrtka trgovačkog društva može sadržavati pojedine strane riječi ako one čine ime odnosno tvrtku člana društva ili robni ili uslužni žig člana zaštićen u RH, odnosno njegovog društva registriranog u RH, ili ako su uobičajene u hrvatskom jeziku, te ako za njih nema odgovarajuće riječi u hrvatskom jeziku; ili ako se radi o riječima na mrtvom jeziku. Jezikoslovac se u takvoj formulaciji ne može snaći, a on bi to trebao tumačiti. Uzalud su sva naša nastojanja ako nije osigurana provedba zakona, tvrdi Babić.

Po uzoru na francuski zakon

Akademik Dalibor Brozović je među inim istaknuo kako je na neki način prije svega riječ o tome hoćemo li se ravnati prema engleskome ili francuskome modelu jezičnih zbivanja, a to se odnosi potom i na sve ostale jezike. Englezi nastupaju prilično nesustavno, podcjenjujući ostali svijet, pa su tako pisali i protiv dijakritičkih znakova koje, po njihovu mišljenju imaju samo primitivni odnosno trećerazredni jezici. To bi se onda odnosilo i na francuski jezik, španjolski, a dakako i na jedan od najciviliziranijih jezika na europskom kontinentu - na češki jezik koji ima mnogo dijakritičkih znakova, a čak smo i mi u gajici uzeli dobar dio tih znakova u svoj hrvatski jezik. To je jedna primitivno bezobrazna tvrdnja s engleske strane. Druga je pak stvar kako se Francuzi odnose prema jeziku, no ne bih rekao da oni nisu na drugi način bezobrazni, ali oni odavno imaju zakon o francuskome jeziku kao pouzdan instrument vlastite civilizacije, rekao je Brozović. On ne dvojiti da Hrvatskoj treba zakon o hrvatskome jeziku, te da taj zakon bude sličan francuskom. Hrvatski je jezik oblikovan stoljećima, a današnji je standard dobio u osamnaestom stoljeću i mi smo dužni cijeniti njegovu bogatu baštinu koju, ne podcjenjujući nikoga, nećemo uspoređivati sa srpskim ili makedonskim jezikom koji su nastali tek prije stotinjak odnosno pedesetak godina. Unatoč mnogim sličnostima, u jezicima koji imaju novoštokavsku osnovicu, ali sve što je civilizacija materijalna i duhovna od devetnaestog stoljeća do danas, sve je kod Hrvata i Srba različito, rekao je Brozović. Tako nazivi kemijskih elemenata u hrvatskom jeziku sličniji su onima u slovenskom ili češkom jeziku nego u srpskom. Takvih primjera ima napretek. Jezik treba zaštititi zakonom jer je jezik nositelj i izraz naše civilizacije koja je apsolutno na višoj razini nego što su ostale civilizacije u našem susjedstvu. Međutim, na djelu su suprotna nastojanja tih tzv. vanjskih faktora koji suprotno od nas žele učiniti s hrvatskim jezikom, a to je na liniji stvaranja uvjeta za taj zapadni Balkan, zaključio je Brozović koji se upitao radi li se o dvije Matice hrvatske? Jedna je 1976. donijela Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog jezika, a druga, današnja, uvela je ponovno novosadski pravopis. Umjesto zauzimanja za zakon o jeziku ravnatelj Leksikografskog zavoda Tomislav Ladan se priklonio ideji o donošenju svojevrsnog propisnika koji bi bio primjereniji aktualnom vremenu u kojem imamo četiri-pet pravopisa.

Prilog H

izvor: *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 52, br. 2 (2005), str. 41.-80.

Izjava o položaju hrvatskoga jezika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Uvod

Pitanje o položaju (status) hrvatskoga jezika u prvome je redu pravno pitanje, a jezikoslovna je argumentacija preduvjet pravnoj samo utoliko što treba odgovoriti na pitanje je li hrvatski jezik poseban jezik, različit od srpskoga, ili od bošnjačkoga (bosanskoga, jezika bosanskih Muslimana ili Bošnjaka), ili od crnogorskoga, i je li jezik Hrvata u Bosni i Hercegovini isti kao i hrvatski jezik u Republici Hrvatskoj.

Iako Hrvati govore različitim narječjima i govorima, kao i drugi narodi, hrvatski je književni i/ili standardni jezik jedan i jedinstven. Hrvati u Hrvatskoj i Hrvati u Bosni i Hercegovini²⁵⁸ nemaju drugoga jezika. Štoviše, Hrvati u Hrvatskoj ne bi imali ovakav standardni jezik da mu nisu bitnim dijelom osnovice bili govori Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Drugo, iako je hrvatski jezik genetski srodan sa srpskim, bosanskim (bošnjačkim) i crnogorskim (štoviše, standardizirani su na bliskim dijalektima)²⁵⁹, te iako su oni međusobno dalekosežno razumljivi, hrvatski je književni ili standardni jezik, a redovito se samo za standardni jezik uspostavlja pravna regulativa, poseban jezik i neovisan o srpskome i drugim srodnim standardnim jezicima (u mjeri u kojoj su se standardizirali).

Štoviše, hrvatski je standardni jezik utemeljen na novoštokavskom narječju u bitnome bio određen najkasnije u 18. stoljeću. Tada je srpski književni jezik još bio staroslovenski (starocrkvenoslavenski) pod utjecajem ruske redakcije ili slavjanoserbski, a tek se s Karadžićevom reformom u 19. st. novi srpski standardni jezik radikalno približio hrvatskomu standardu. Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik zasnovani su – svaki po vlastitu izboru (hrvatski najmanje od 18. st., srpski tek u 19. st.) – na bliskim hrvatskim odnosno srpskim novoštokavskim govorima, i imali su neovisne procese standardizacije. Bošnjački je (bosanski) standardni jezik još u stvaranju, a tako i crnogorski. Stoga je hrvatski jezik, naime standardni jezik, po svojem postanku i razvoju poseban i o drugima neovisan jezik.

U vrijeme bivše Jugoslavije lingvisti su se znali služiti pojmom hrvatske varijante hrvatskoga ili srpskoga jezika da bi ublažili pritiske onih koji su zastupali jedinstvo srpskohrvatskoga jezika, a zapravo nametali jedino srpsku varijantu. Ipak, pojam varijante ne zadovoljava ni jezikoslovne ni logičke zahtjeve za razumijevanje različitosti standardnoga hrvatskoga jezika od standardnoga srpskoga jezika, ili od bošnjačkoga (bosanskoga) ili crnogorskoga jezika u procesu moguće standardizacije. Pa i u vrijeme bivše Jugoslavije svi su savezni dokumenti morali biti sastavljeni na četiri jezika: na slovenskome, hrvatskome, srpskome i makedonskome. Hrvatski je dakle čak i u ono vrijeme imao pravno (zbog posebnosti pravnoga i drugoga civilizacijskoga nazivlja) jednako poseban jezični status kao i slovenski ili makedonski. Zato što je, bez obzira na različit stupanj genetske srodnosti, jednako poseban standardni jezik kao i oni.

Hrvatski jezik (književni i standardni) služi izražavanju svoje kulture i civilizacijskih potreba svoje povijesne i narodne jezične zajednice. On funkcionira za Hrvate savršeno

²⁵⁸ To naravno vrijedi i za Hrvate u Vojvodini i Crnoj Gori.

²⁵⁹ Srodnost hrvatskoga, bošnjačkoga (bosanskoga), srpskoga i crnogorskoga specifične je naravi tako da genetskolingvistički status njihove jezične građe ne daje povoda za genetskolingvističko razlikovanje i istraživanje, kao što kemijski sastav javorovine u violini i u guslama ne daje povoda za drvnokemijsko razlikovanje i istraživanje, a ipak su violina i gusle jasno različiti predmeti.

jednako kao za bilo koji drugi narod njegov standardni jezik. Njegovo bi potiskivanje ili diskriminacija predstavljali diskriminaciju Hrvata, odnosno njihove kulture i jezika, u Europskoj Uniji, u kojoj će Hrvatska uskoro biti ravnopravan član, ili u Bosni i Hercegovini kao državi u kojoj su konstitutivni narod. To bi grubo kršilo ljudska prava i pravne temelje međunarodne zajednice, Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe i Europske Unije.

Zato hrvatska država, hrvatska diplomacija, kao i hrvatska znanost, na međunarodnoj razini moraju zastupati i štiti ravnopravnost hrvatskoga jezika kao i svakoga drugoga europskoga jezika ili jezika u svijetu. Ne smiju potpisati nikakav ugovor koji bi mu takav status relativizirao.

Položaj hrvatskoga jezika u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Europskoj Uniji i u međunarodnoj zajednici

1. Pravni vid pitanja:

Postoji niz dokumenata međunarodnih organizacija, Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe, Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi, Europske Unije, koji obvezuju te organizacije kao i države članice njihove ili potpisnice njihovih dokumenata, a odnose se na pravo naroda ili nacionalnih manjina na kulturni identitet i jezik.

A. Dokumenti:

Navest ćemo neke od odredaba koje se tiču tih predmeta iz nekih od najznatnijih dokumenata, a potom ćemo iznijeti kratku argumentaciju što to znači za pitanje o položaju hrvatskoga jezika u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, te kakve ima implikacije za položaj hrvatskoga u Europskoj Uniji kada joj Hrvatska postane članom.

Ujedinjeni narodi²⁶⁰: Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.). U kontekstu prethodnih članaka koji govore o ljudskim pravima na život, slobodu i osobnu sigurnost, na imovinu, na slobodu mišljenja, savjesti i vjere, na rad, na odgoj i obrazovanje²⁶¹, čl. 27. kaže: «Svatko ima pravo slobodno sudjelovati u KULTURNOM životu svoje zajednice, uživati u umjetnosti, pridonositi znanstvenom razvoju i koristiti se njenim prednostima.»

Drugi dokument UN, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966., 1976.), u kontekstu prava naroda na samoodređenje²⁶², nabroja mjerila po kojima se države potpisnice moraju obvezati na nediskriminaciju prema osobama i zajednicama na svojem području. U dijelu II. čl. 1. kaže: «Svaka država stranka ovoga Pakta obvezuje se da će poštovati i jamčiti prava priznata u ovome Paktu svim osobama na svom području... bez obzira na razlike, kao što su rasa, boja kože, spol, JEZIK, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovina, rođenje, ili neka druga okolnost.» Čl. 27. nastavlja: «U onim državama u kojima postoje etničke, vjerske ili jezične manjine, osobama koje pripadaju tim manjinama ne smije se uskratiti pravo da u zajednici s ostalim pripadnicima svoje grupe uživaju svoju kulturu, ispovijedaju i iskazuju svoju vjeru ili da se služe svojim JEZIKOM.»

Još jedan dokument UN obvezuju na takvu nediskriminaciju. To je Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966., 1976.) dio II. čl. 3, stavak 2 glasi: «Države stranke ovoga Pakta se obvezuju jamčiti da će prava utvrđena u ovom Paktu biti

²⁶⁰ Tekstove dokumenata UN, VE, OSSE i EU navodimo u prijevodu prema izdanju *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju. Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*, ur. Vedrana Spajić-Vrkaš, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Zagreb 2001.

²⁶¹ Čl. 3. Svatko ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost. Čl. 18. Imovina. Čl. 18. Sloboda mišljenja, savjesti i vjere. Čl. 23. Pravo na rad. Čl. 26. Odgoj i obrazovanje.

²⁶² Dio I. čl. 1. Svi narodi imaju pravo na samoodređenje.

ostvarena bez ikakve diskriminacije u pogledu na rasu, boju kože, spol, JEZIK, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinu, rođenje, neku drugu okolnost.»

Vijeće Europe donijelo je dokument pod naslovom Europska socijalna povelja (izmijenjena: 1961., 1966., 1996.). Dio V čl. E. određuje pojam nediskriminacije: «Korištenje prava priznatih ovom Poveljom treba osigurati bez ikakve diskriminacije osobito s obzirom na rasu, boju kože, spol, JEZIK, vjeru, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, nacionalnu pripadnost ili socijalno podrijetlo, zdravlje, pripadnost nacionalnoj manjini, rođenje ili svaki drugi status.»

Drugi dokument VE Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995.) u odjeljku 1. čl. 9-14 govori o pravu na jezik. Navodimo karakteristične stavove: «Čl. 10, st. 1. Stranke se obvezuju priznati pravo da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo slobodno i bez miješanja koristiti se svojim manjinskim JEZIKOM, privatno i javno, u govoru i pismu. St. 2. Na područjima nastanjenim osobama koje tradicionalno ili u znatnijem broju pripadaju nacionalnim manjinama, ukoliko te osobe to zatraže te ondje gdje takav zahtjev odgovara stvarnoj potrebi, stranke će uzastojati, koliko je to moguće, osigurati uvjete koji će omogućiti korištenje manjinskim jezikom u ophođenju tih osoba s tijelima vlasti. Čl. 12., st. 1. Gdje je to prikladno, stranke poduzimaju mjere na području obrazovanja i istraživanja radi promicanja spoznaje o kulturi, povijesti, JEZIKU i vjeri njihovih nacionalnih manjina i većine. Čl. 13., st. 1. Unutar svojih obrazovnih ustanova stranke priznaju da osobe koje pripadaju nacionalnoj manjini imaju pravo ustanovljavati i upravljati vlastitim privatnim ustanovama za obrazovanje i pouku. Čl. 14., st. 1. Stranke se obvezuju priznati da svaka osoba koja pripada nacionalnoj manjini ima pravo učiti na svojem manjinskom JEZIKU»

I Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE, OSSE) donijela je srodan dokument Haaške preporuke o pravu nacionalnih manjina na odgoj i obrazovanje. U preambuli Duh međunarodnih instrumenata čl. 1. glasi: «Pravo osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama na očuvanje svog identiteta može u punoj mjeri biti ostvareno jedino ako oni u odgojnoobrazovnom procesu ovladaju znanjem svog materinskog JEZIKA.... »

Europska Unija nedavno je, 18. lipnja 2004., istoga dana kada je Europsko vijeće prihvatilo Hrvatsku za kandidata za EU, poslala nacrt Ustavnoga ugovora na ratifikaciju svojim članicama. Iz toga dokumenta objavljena pod naslovom Constitution pour l'Europe (Juillet 2004.)²⁶³. Navodimo uvodne dijelove koji naglašuju vrijednosti na kojima Ustavni ugovor počiva, a među njima su i prava manjina (prije navedeni međunarodni dokumenti jasno pokazuju na koja se tu prava prvenstveno misli), te ističu nediskriminaciju i poštovanje prema kulturnomu i jezičnomu bogatstvu i raznolikosti u EU. Stavovi iz toga dokumenta moraju zanimati zemlje poput Hrvatske, koja je kandidat za članstvo u EU, ili Bosne i Hercegovine, kojoj je, kao i cijeloj Jugoistočnoj Europi, otvorena «europska perspektiva» na zasjedanjima vodećih tijela EU. Titre 1, Definitions et objectifs de l' Union. Article 1-2, Les valeurs de l' Union. L Union est fondee sur les valeurs de respect de la dignite humaine, de liberte, de democratie, d' egalite, de l' Etat de droit, ainsi que de respect des droits de l' homme, y compris des droits des personnes appartenant a des minorites. Ces valeurs sont communes aux Etats membres dans une societe caracterisee par le pluralisme, la non-discrimination, la tolerance, la justice, la solidarite et egalite entre les femmes et les hommes. Article 1-3.... Elle respecte la richesse de sa diversite culturelle et linguistique, et veille a la sauvegarde et au developpement du patrimoine culturel europeen.

²⁶³ Tekst navodimo prema izdanju Vijeća Europske Unije: *Projet de Traite etablissant une Constitution pour l' Europe tel qu' agree pal la Conference intergouvernementale le 18 juin 2004, Luxembourg, Office des publications officielles des Communautes europeennes.*

B. Obrazloženje:

Iz navedenih dokumenata Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe, OSSE i Europske Unije bjelodano je da nijedna od tih organizacija ne dopušta diskriminaciju po jeziku. Iz dokumenata o zaštiti manjina proizlazi a fortiori da se u slučaju naroda u svojoj državi²⁶⁴, ili jednoga od suverenih i konstitutivnih naroda u zajedničkoj državi više naroda²⁶⁵, diskriminacija po jeziku ne može ni zamisliti, a kamo li dopustiti. Još je gore ako se tako diskriminira neki narod države članice ili kandidata za Europsku Uniju, ili konstitutivni narod i jezična zajednica u nekoj državi u kojoj ona pripada najstarijem sastavu stanovništva. A najgore je ako se pritom radi o malenom, ili čak u nekoj državi najmanjem, narodu i jezičnoj zajednici, kao što su to Hrvati u Bosni i Hercegovini, kojoj bi navedene međunarodne zajednice od Ujedinjenih naroda, preko Vijeća Europe do Europske Unije po svojim načelima morale posvećivati najveću pažnju i pružati najveću zaštitu! Stoga bi se svaki pokušaj da se hrvatskomu narodu u Hrvatskoj, u Europskoj Uniji, u Bosni i Hercegovini, ne dopusti slobodno služenje svojim posebnim književnim i/ili standardnim jezikom, stjecanje svih stupnjeva naobrazbe na njem i služenje njime u zakonodavstvu i radu tijela vlastite države, ili u skoroj budućnosti u tijelima Europske Unije, morao osuditi kao nedopustivo kršenje ljudskih prava i diskriminacija protivna svima načelima navedenih zajednica i ustanova!

Takav bi trebao biti službeni stav i pravna argumentacija predstavnika Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine (osobito predstavnika hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini).

2. Genetskolingvistički vid pitanja:

Hrvatski i srpski standardni jezik, a tako i bošnjački (bosanski) i crnogorski ako se standardiziraju kao posebni standardni jezici, iako jesu genetski veoma bliski (standardizirani su na bliskim dijalektima!), a i međusobno uvelike razumljivi, ipak su kulturološki i standardološki različiti književni i standardni jezici. Služenje njima izražuje pripadnost različitim nacionalnim kulturama, pa je nametanje jednoga drugima izrazit oblik diskriminacije kulture drugih. Pitanje njihove genetske srodnosti stoga može biti akademsko pitanje (s obzirom na genezu) s jedne strane, a pragmatičko (s obzirom na razumljivost) s druge, ali odgovor na nj ne odgovara na pitanje o različitosti književnih ili standardnih jezika, niti može imati veze s pravnim pitanjem nediskriminacije kulturnoga identiteta i jezika hrvatskoga naroda u Hrvatskoj i Europi, ili konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini.

²⁶⁴ Navedenim međunarodnim dokumentima može se dodati navod iz Ustava Republike Hrvatske. U čl. 12. Ustav određuje položaj hrvatskoga jezika: "(1) U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. (2) U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenu se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilčno ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanim zakonom."

²⁶⁵ Konstitutivni su narodi u Bosni i Hercegovini Bošnjaci (južnoslavenski Muslimani), Hrvati i Srbi; oni su kao nacionalne zajednice nositelji suvereniteta Bosne i Hercegovine, koji počiva na volji svih građana i triju konstitutivnih naroda. U tome osebujnome pravnome sustavu, primjerenome Bosni i Hercegovini, nijedan od konstitutivnih naroda nije manjina, te svaki a fortiori mora uživati prava koja nisu manja od onih koja se jamče manjinama, a nezamislivo je da se nekomu od njih ospore prava koja se inače jamče manjinama. To je jasno iz Preambule Ustava BiH, iz sastava Parlamentarne skupštine koja ima Dom naroda i Zastupnički dom, i iz činjenice da se Ustav i svi akti objavljuju na bošnjačkome, hrvatskome, srpskome i, za međunarodnu zajednicu, na engleskome. Evo, kao primjer, zadnjega stavka Preambule Ustava: Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (zajedno s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine...«. Inače je znakovito da se taj Ustav izričito pozivlje na spomenute međunarodne dokumente.

3. Književnojezični i standardnojezični vid pitanja:

Ako i jesu nazivi za brojeve, rodbinske odnose ili osnovne glagolske radnje dalekosežno podudarni među hrvatskim, srpskim, bošnjačkim (bosanskim) i crnogorskim jezikom, nazivlje s područja kulture i civilizacije (uz veći broj razlika čak i u gramatici standardnih jezika) jasno se razlikuje. Argumentaciju za posebnost hrvatskoga jezika u odnosu na genetski tako bliske, ali standardološki i kulturološki jasno različite jezike, nije lako artikulirati jer suvremena lingvistika nije dovoljno razvila teoriju književnoga i standardnoga jezika, a u nazivlju i teorijskom aparatu genetske lingvistike, kao ni dijalektologije ili sociolingvistike, takva se očita posebnost ne da dobro izraziti ni objasniti. Razvoj teorije književnoga i standardnoga jezika (uz pomoć filologije) ostaje zadatak za jezikoslovlje. No, lako se može ilustracijom objasniti o čem se radi. Tako čas i trenutak u hrvatskom jesu varijante, to jest – jesu slobodno zamjenljivi izrazi, ali čas «trenutak» i čas «sat» (značenje riječi čas u srpskome standardu) nisu zamjenjivi. Odatle proizlazi da hrvatski izbor jezičnoga izraza predstavlja cjelinu koja predodređuje izbor jezičnih elemenata, pa oni niti pojedini niti u svojoj cjelini nisu varijante elementima bošnjačkoga ili srpskoga izraza. Isto vrijedi za srpski prema hrvatskomu i bošnjačkomu, i za bošnjački prema hrvatskomu i srpskomu. Zato svi oni kao cjeline nisu varijante nego posebni standardni jezici. Kada bi pripadnici hrvatskoga naroda bili prisiljeni govoriti pozorište, kiseonik, sijalica, defile, a ne bi smjeli reći kazalište, kisik, žarulja i mimohod, onda bi se time potirala i diskriminirala njihova kulturna, znanstvena, tehnička i civilizacijska posebnost²⁶⁶. A ako se ona priznaje, očito se priznaje i posebnost njihova hrvatskoga jezika.

Priznavanje te posebnosti hrvatskoga jezika (kao i drugih kulturološki posebnih jezika) najosnovniji je stupanj priznavanja onih ljudskih prava i onih načela Ujedinjenih naroda, Vijeća Europe, OSSE i Europske Unije koja su ilustrirana navodima iz njihovih dokumenata, i koja te zajednice i ustanove obvezuju, pa očekujemo ne samo da ih same poštuju, nego i da ulože najveće napore da im osiguraju poštovanje u svim zemljama u kojima imaju utjecaja.

Položaj hrvatskoga jezika i hrvatskih lektorata u inozemstvu

Hrvatska država preko svojih ministarstava treba nastojati da se otvori što više lektorata za hrvatski jezik, a gdje je moguće i hrvatskih katedara, kroatističkih odsjeka ili hrvatskih studija. Treba nastojati da se na sveučilišta u inozemstvu šalju dobri lektori (profesori), da se šalju knjige, priručnici i potrebna oprema. To je bitna investicija u afirmaciju hrvatske kulture u svijetu, a tamo gdje ima hrvatske manjine ili iseljeničke zajednice, i u očuvanje njihova identiteta.

Treba nastojati da lektorati u svijetu budu hrvatski, za hrvatski jezik, književnost i kulturu uopće. Ipak, znamo da su tu mogućnosti ograničene. Prvo, zbog sveučilišne autonomije, novčanih prilika, a i svijesti pojedinih kolega profesora. Stoga će biti najlakše pomagati onim kolegama slavistima koji stručno zastupaju gledište da je hrvatski jezik poseban književni i standardni jezik. Negdje će biti moguće uspostaviti trajne hrvatske lektorate, ili čak katedre i odsjeke, bilo u skladu sa željama na nekom sveučilištu, bilo na osnovi recipročnosti, bilo na osnovi sufinanciranja s hrvatske strane. Drugdje će biti moguće postići barem da se naizmjenice primaju hrvatski lektori u smjeni sa srpskima, ili / i drugima. A svugdje treba nastojati jezikoslovnim i pravnim argumentima postići da se pojmovno razlikuje hrvatski jezik (kao književni i standardni jezik) od srpskoga, kao i od bošnjačkoga i crnogorskoga (u mjeri u kojoj su se standardizirali).

²⁶⁶ Čak se i u kulturi svakodnevnoga života jasno razlikuju hrvatski i srpski, i drugi jezici. Govornik hrvatskoga sjest će za stol, te jesti iz tanjura pomoću žlice, vilice i noža, a obrisat će usta ubrusom ili salvetom, a govornik srpskoga sjest će za trpezu ili sto, te jesti iz tanjira pomoću kašike, viljuške i noža, a obrisat će usta servijetom. Nemoguće je napisati tekst od nekoliko rečenica, osobito ako se radi o kulturološki obilježenu sadržaju, a da bude i hrvatski i srpski (ili još i bošnjački i crnogorski)

Samo ako se pojmovno jasno razlikuje hrvatski jezik kao poseban književni i standardni jezik, moći će se raditi na njegovu učenju i širenju. Radi toga treba prihvaćati inicijative kada dolaze od drugih za osnivanje hrvatskih lektorata (ili čak katedara i odsjeka), a s druge strane treba u Hrvatskoj stvoriti vlastitu strategiju zalaganja za uvođenje takvih lektorata (katedara, odsjeka) na strateški znatna sveučilišta i u (politički ili kulturno) strateški znatna središta u Europi i svijetu.

Prihvaćeno na sjednici Predsjedništva Akademije 23. veljače 2005.

Prilog I

izvor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, http://www.ihj.hr/dokumenti/Zapisnik_15.%20sjednica.doc

ZAPISNIK 15. SJEDNICE VIJEĆA ZA NORMU HRVATSKOGA STANDARDNOG JEZIKA

Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske sastalo se 21. prosinca 2006. na svojoj petnaestoj sjednici. Primjedaba na zapisnik 14. sjednice nije bilo i on je jednoglasno prihvaćen.

1. Pristupivši prvoj točki dnevnoga reda "Poraba stranih riječi", članovima Vijeća obratio se zamjenik predsjednika Vijeća i pročitao Riječ predsjednika:

Za svakoga tko se služi standardnim hrvatskim jezikom postavlja se u većoj ili manjoj mjeri pitanje porabe stranih riječi. One su u hrvatskom jeziku prisutne, a pitanje njihove porabe svodi se uvelike na to koliko su i standardne. Ovdje, sasvim svjesno, još nije bilo riječi o tuđicama, jer taj naziv svojom negativnom konotacijom donekle prejudicira odgovor na pitanje koje se ovdje postavlja. Sugerira protupitanje: "A što će nam tuđe?" No još važnije je to što se pojam tuđice ne poklapa s pojmom riječi stranoga podrijetla. Tako *sat*, *boja*, *čizma* nisu tuđice, nego sasvim domaće riječi. Njihova poraba ne predstavlja nikakav normativni problem, kako god su etimološki nedvojbeno orijentalizmi. Sve su tri preuzete iz osmanlijskog turskoga, prva je iz arapskog, a druga i treća su izvorno turskoga podrijetla. Riječi pak kao *kava* i *čaj* tako su nerazdvojno vezane za uvoznu robu koja se njima naziva da ni tu nitko ne će govoriti o tuđicama, premda je, kako bi se i očekivalo, prva arapskog, druga kineskog podrijetla, a obje su preuzete iz osmanlijskoga turskog. Tuđicama se pak smatraju riječi na kojima se pozna pripadnost drugom jeziku, osobito kad naobraženi pripadnici jezične zajednice znaju taj jezik, pa se i služe njime.

Odnos prema stranim riječima u hrvatskom književnom jeziku vrlo je slojevit. Ishodište hrvatske jezične kulture, kada se rabi slavenski, određeno je tradicijom crkvenoslavenske književnosti. U njoj, koja polazi od preslika grčkih liturgijskih tekstova, dana je izrazita prednost slavenskim izražajnim sredstvima, a tek iznimno se preuzimaju riječi koje nisu slavenske. To je udarilo pečat hrvatskoj jezičnoj kulturi sve do naših dana. Poraba hrvatskih riječi, ako treba i prilagođena značenja, ili hrvatskih tvorenica, ako se doživljavaju kao uspjele, predstavlja veću vrijednost nego mehaničko preuzimanje stranih izražajnih sredstava. Tako je onda hrvatska riječ svečanija i formalnija (*glazba*, *mirovina*, *redastvenik*), a posuđenica opuštenija i manje zahtjevna (*muzika*, *penzija*, *policačaj*). Ta dimenzija purizma ugrađena je u same temelje hrvatske jezične osjetljivosti.

No to, osobito u novije doba, nikada nije spontano išlo do kraja. Kada je u osvit novoga doba, u drugoj četvrtini 19. st., odlučno živnula hrvatska publicistika, trebalo je odjednom mnogo novih riječi za nove sadržaje koji su se javili u europskom javnom diskursu onoga vremena. Pri tome se pokazuje velika otvorenost preuzimanju stranih riječi, ali isto tako i nastojanje da se zamjenjuju hrvatskima, uz prilagođena značenja ili pak novim tvorbama. U tijeku desetljeća jača malo sad jedna, sad druga sklonost, ali su obje uvijek prisutne.

Iz toga razgovjetno proizlazi da je za hrvatski standardni jezik neprihvatljiv dosljedan purizam, kakav je uvelike prevladao u mađarskome, ali je isto tako neprihvatljiva ravnodušnost prema vrijednosti zauzetoga traženja novih vlastitih izražajnih mogućnosti, kakva je karakteristična za engleski ili ruski. Ne bi bilo nikakvo zlo da se *grejpfrut* udomaći onako potpuno i isključivo kako su se udomaćili *kava* i *čaj*, ali *limunika* kao uspjele zamjena hrvatskim izražajnim sredstvima predstavlja vrijednost koja se, hoćemo li ostati na tlu hrvatske jezične kulture, ne smije zanemarivati. Potrebno nam je oboje: i neumorno traženje uspješnih hrvatskih zamjena, i slobodna poraba, bez grča i grizodušja, prikladnih posuđenica. Sve dalje pitanje je mjere, ukusa i stilskoga opredjeljenja. Kao takvo treba ostati slobodno. Slobodna pak poraba stranih riječi ne znači, dakako, i olaka njihova poraba.

Traženje hrvatskih riječi koje su svojim značenjem jednakovrijedne preuzetima iz drugih jezika zahtijeva svjesno razmatranje toga značenja, produbljuje tako pristup pojmovima i upućuje na temeljitije razmišljanje o onom o čem se govori. Mnogi će reći da već poznate, a osobito uobičajenije, strane riječi razumiju lakše nego njihove hrvatske zamjene. No takve se riječi često razumiju prelako, pa takvo njihovo razumijevanje ostaje sasvim površno. Kada se barata i hrvatskom zamjenom, napast površnosti znatno je manja.

Što se pak tiče civilizacijskoga nazivlja (*obzorje / horizont, kušalica / epruveta*) i apstraktnoga rječnika (*možebitan / eventualan, konačan / definitivan, uzročnost / kauzalnost*), tu nam uvijek "treba i naša hrvatska, i naša europska riječ" (Dalibor Brozović). Pripadnik hrvatske kulture nije naobražen ako ne zna obje i ako ne umije skladno baratati njima. A valjani školski udžbenici vodit će učenike upravo tomu. I agresivni purizam i agresivna nebriga za izražajne mogućnosti vlastita jezika razaraju hrvatskoj kulturi temelje.

Strane riječi, kad se u danom trenutku u drugim jezicima karakteristično rabe, uvrštavaju se i sasvim *ad hoc* u hrvatski govor, pa i u pisanje, ali one time čak i ne ulaze u hrvatski jezik, a kamoli da bi u njem postajale standardne. To osobito vrijedi za brojne engleske riječi koje se danas preuzimaju *ad hoc* na područjima kao što su računalstvo, zabavljaštvo i razna natjecanja. Njih valja strogo lučiti od stranih riječi koje su čvrsto ugrađene u standardni rječnik, bez kojih nema hrvatskoga jezika kakav danas jest. Među tima su osobito znatne riječi latinskoga i grčkoga podrijetla. Uz njih stoje i riječi preuzete iz crkvenoslavenskoga, no takvima se, kad su se doista udomaćile, obično i ne pozna da su posuđenice (*ustrojstvo, blagovijest*).

Tu valja, kako se već kreću diskusije i komentari, još napomenuti i to da u hrvatskoj državi uspostavljanje hrvatskoga nazivlja u zakonodavstvu, upravi i vojsci nije purizam, nego legitimno vraćanje samovlasno potisnutomu. Legitimno je i da se to nazivlje dalje izgrađuje prema potrebama novoga vremena.

U raspravi koja je uslijedila dr. sc. Mirko Peti naglasio je uravnoteženost u procjeni statusa stranih riječi i u prosudbi što je purizam, a što nije, u Riječi predsjednika. Prof. dr. sc. Marija Turk istakla je moguće stilističke i tvorbene razlike strane i domaće riječi, npr. u izvodljivosti glagola *muzicirati* iz imenice *muzika*, ili glagola *uglazbiti* iz imenice *glazba*, koji nisu zamjenljivi. Za domaće zamjene tuđica bitno je da se pojave pravodobno da bi mogle zaživjeti. Prof. dr. Ljiljana Kolenić smatra da je, i kada se navode u udžbenicima i strani i domaći naziv, potrebno domaći navesti prvi. Raspravljajući o stavu u Riječi predsjednika da se strane riječi često razumiju prelako i površno, prof. dr. sc. Branka Tafra navela je semantičku asimetriju naziva *kvaliteta* i *kakvoća*, jer "kakvoćan" ne bi moglo značiti "kvalitetan". Prof. dr. Ivo Pranjković izrazio je zadržku prema tvrdnji o površnome shvaćanju stranih riječi, a i prema uspješnosti tvorbe "limunika". Prof. dr. Mislav Ježić natuknuo je da se kod stranih riječi češće dobro razumije denotacija nego konotacija njihova.

Dr. sc. Dunja Brozović-Rončević upozorila je na praktičke teškoće u svladavanju zadataka pred hrvatskom terminologijom jer nije zaživjelo *Povjerenstvo za izradu pojmovnika za službene prijevode akata Europske Unije*, koje je imenovala Vlada RH, a koje bi Institut za hrvatski jezik trebao koordinirati.

U daljoj su se raspravi spominjali primjeri hrvatskih tvoraba za nove pojmove, npr. *potpornica za stent*, ili *premosnica za bypass* (M. Turk) i sl. Istaknuto je kako je bitno da se nazivi ponude pravodobno, da budu značenjski ispravni i prihvatljivi (prozirni, razumljivi) (D. Brozović-Rončević, M. Turk, M. Peti). S druge je strane, istaknuta opasnost od poplave tuđica, naročito iz engleskoga, na područjima koja se u svijetu naglo razvijaju ili mijenjaju. Ako se jezik od nje ne može obraniti, umire (Lj. Kolenić). Osjećaj da je sramotno ili griješno stvarati hrvatske nazive nametnula je hrvatskomu u politici prošloga poretka, a danas, kada je u Ustavu RH hrvatskomu zajamčen položaj službenoga jezika, trebalo bi se toga osjećaja osloboditi (M. Peti). Rad na izgradnji nazivlja treba biti usustavljen i organiziran (I. Zoričić). Tijekom rasprave iscrpno je izložena i ugroženost maritimnoga nazivlja, svojevremeno novoštokavskim purizmom, a danas tuđicama iz engleskoga (J. Božanić). Bilo bi moguće zamisliti matematički model koji bi pokazao

koliko je vremena potrebno, ako se nastavi priljev tuđica istim razmjerom kao do sada, ili se čak ubrza nekim predvidljivim ubrzanjem, a ne suprotstavi mu se organiziran rad na izradi hrvatskoga nazivlja, da se hrvatski jezik pretvori u nekakav *pidgin language* ili kreolski jezik (M. Ježić).

Na kraju rasprave Vijeće je donijelo zaključke.

Prihvatilo je Riječ predsjednika u cijelosti jednoglasno.

Donijelo je i zaključak da se pošalje pismo Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa i Nacionalnoj zakladi za znanost s pozivom da se pokrenu, a možda i naruče, projekti izrade hrvatskoga nazivlja za područja na koja najbrže prodiru tuđice, i to s interdisciplinarnom suradnjom jezikoslovaca i stručnjaka za područje, npr. za područje europske pravne stečevine, računalnih znanosti, gospodarstva, financija i tržišta, te svih znanstvenih područja. Te projekte trebaju voditi ugledni jezikoslovci u suradnji s ustanovama koje se takvim zadacima bave ili ih se bitno tiču, za njih bi se morala, prema potrebi, otvarati radna mjesta, i za izgrađene znanstvenike i za novake, kojima bi to bio glavni zadatak (a ne dodatni uz mnoge druge), da bi se rad na nazivlju intenzivirao prema potrebama odgovora na terminološke izazove na tim područjima, te da bi se usustavio i udružio potrebne snage i znanja. Prijedlozi za nazivlje potekli iz rada na takvim projektima mogli bi prolaziti prvu provjeru u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a drugu i višu (općenitiju i načelno konačnu) u Vijeću za normu hrvatskoga standardnoga jezika. Uz dobru organizaciju, za razmjerno bi se mala sredstva mogli rješavati razmjerno veliki problemi koji ugrožavaju opstanak hrvatskoga jezika.

Konačnu formulaciju toga zaključka Vijeće će potvrditi na sljedećoj sjednici.

2. Druga je točka dnevnoga reda bila rasprava o Upitu mr. sc. dr. Igora Petričeka (u prilogu), iz Klinike za očne bolesti KBC Zagreb, o stavu Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika glede na jezik pisanja dijagnoza u medicinskoj dokumentaciji u Republici Hrvatskoj. U upitu se potiče zaštita hrvatskoga jezika, zastupa pravo pacijenata na razumljivu obavijest, i predlaže pisanje dijagnoza na hrvatskome, s mogućim latinizmima u hrvatskome tekstu, umjesto na latinskome.

U raspravi je prof. dr. sc. Ivo Pranjković izrazio mišljenje da Vijeće nema ovlasti nametati rješenja medicinskoj struci, a da latinska dijagnoza k tomu zaštićuje dio obavijesti i od pacijenta, te djeluje blaže od hrvatske u teškim slučajevima. Dr. sc. Branka Tafra upozorila je da je odgovor na upit impliciran u Ustavu RH koji hrvatskomu daje status službenoga jezika.

Na kraju je rasprave donijet zaključak s 8 glasova ZA i 2 suzdržana da Vijeće kao stručno jezikoslovno tijelo stručno podržava modificirani prijedlog da se uz latinsku dijagnozu (koju ne treba ukidati) piše i hrvatska s obzirom na pravo pacijenta na obavijest, a i radi njegovanja hrvatskoga nazivlja u medicini.

Takav se odgovor može poslati i podnositelju upita.

PRILOG J

izvor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <http://www.ihjj.hr/institut-prioriteti.html>

Prioritetni zadatci hrvatskoga jezikoslovlja

Uvodna riječ

ravnateljice Dunje Brozović Rončević

Hrvatski je jezik od svojih početaka, odnosno već više od jednoga tisućljeća, temeljnim jamcem očuvanja hrvatskoga identiteta, poveznicom koja je održavala i razvijala osjećaj zajedništva među svima onima koji su na hrvatskome razmišljali i njime se sporazumijevali. Upravo je temeljem te svijesti o zajedništvu hrvatski jezik opstao unatoč mnogobrojnim stoljetnim pritiscima znatno moćnijih jezika, moćnijih ne samo po većem broju govornika već i po političkoj moći kojom su pretpostavljali da će potiranjem hrvatskoga jezika zatrti političko jedinstvo Hrvata i svih onih kojima je hrvatski jezik bio materinskim. U različitim povijesnim razdobljima na različite su načine i s različitim ciljevima opstojnost hrvatskoga jezika među inima ugrožavali talijanski, turski, mađarski, njemački, srpski i, naposljetku, danas engleski jezik.

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje osnovan je godine 1948. pod okriljem Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (tada JAZU). U više od pedeset godina svojega postojanja Institut je u više navrata mijenjao ime i ustroj, ali nikada se nije odricao svoje temeljne zadaće - skrbi o hrvatskome jeziku i očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta. Institut je brigu o hrvatskome jeziku vodio i u razdobljima kada je ta skrb bila svestrano ometana. I u doba kada se hrvatski jezik nije mogao nazivati svojim pravim imenom, Institut je njegovao hrvatsku jezičnu kulturu, poticao stvaralački razvitak jezičnih teorija, sustavno proučavao hrvatsku onomastičku i dijalekatnu baštinu i samozatajno izrađivao temeljna djela hrvatske leksikografije i jezikoslovlja uopće.

Vlada Republike Hrvatske osnovala je god. 1997. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao središnju državnu ustanovu za proučavanje i njegovanje hrvatskoga jezika, kao zalog njegovanju hrvatske jezikoslovne tradicije i očuvanju jezičnoga identiteta. Priznavanje hrvatske državne samostalnosti nije, nažalost, u svijetu automatski dovelo do priznavanja hrvatske jezične samobitnosti. Pred Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje danas su postavljeni i novi zadatci. Institut bi na državnoj razini trebao usklađivati suradnju među raznim državnim i znanstvenim institucijama u svim odlukama koje se donose u vezi s hrvatskim jezikom. Taj je zadatak osobito važan u trenutku pokretanja procesa približavanja Hrvatske Europskoj uniji, odnosno u doba definiranja statusa hrvatskoga jezika u međunarodnoj komunikaciji, u doba sveopće globalizacije koja ugrožava i jezike sa znatno većim brojem govornika nego što je hrvatski.

Stoga su *prioritetni zadatci hrvatskoga jezikoslovlja podudarni s prioritetnim zadaćama i obvezama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.*

Prioritetni zadatci hrvatskoga jezikoslovlja

- Znanstveno proučavanje i njegovanje hrvatskoga jezika kojemu je standardizacija započela sredinom osamnaestoga stoljeća i uglavnom se završila krajem devetnaestoga. Razvijanje svestrane znanstvene predodžbe o hrvatskome jezičnome standardu i njegovu odnosu prema drugim novoštokavskim standardima, to jest prema bošnjačkomu, crnogorskomu i srpskomu standardnom jeziku. Osobitu pozornost treba poklanjati izgrađivanju znanstvene argumentacije za pobijanje predrasuda i krivotvorina o hrvatskoj jezičnoj problematici koje su se tijekom desetljeća uvriježile u slavistici i u općem jezikoslovlju, a osobito u tradicionalnoj "serbokroatistici".
- Proučavanje organske hrvatske jezične povijesti, povijesti jezika hrvatske pisane baštine u svim njezinim književnim i stručnim vrstama, hrvatske povijesne leksikografije te povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Ta se istraživanja temelje na bogatoj

povijesnojezičnoj građi pučkoga i književnog izraza te iznimno bogatoj tradiciji hrvatske povijesne leksikografije.

- Razvijanje modernoga pristupa proučavanju hrvatskih narječja, odnosno svih dijalekata kojima govore Hrvati u Hrvatskoj i izvan njezinih granica (osobito u BiH). Hrvatski je dijalekatni pejzaž jedan od najbogatijih i najraznolikijih u slavenskoj dijalektologiji, a dijalekatna jezična baština, koja je bitnom sastavnicom hrvatskoga jezičnog identiteta, danas je znatno ugrožena u mnogim dijelovima Hrvatske, kao i na drugim prostorima gdje žive Hrvati.
- Prikupljanje i proučavanje hrvatske imenske baštine, odnosno poticanje sustavnih onomastičkih istraživanja. Imena su pouzdani, a nerijetko i jedini tragovi jezika mnogih naroda koji su od početka povijesnoga razdoblja obitavali na prostoru današnje Hrvatske. Upravo se u imenima kao jezičnim podacima s jezičnim i izvanjezičnim porukama bjelodano čuvaju svjedočanstva narodâ i jezikâ s kojima su Hrvati tijekom stoljećâ dolazili u dodir.
- Sustavna briga o terminologijama i nomenklaturama pojedinih struka, pri čemu je nužna suradnja jezikoslovaca (kroatista) iz jezičnih institucija i predstavnika samih struka.
- Podizanje razine jezične komunikacije u tiskanim i elektroničkim medijima. Pri tome osobitu pozornost treba posvetiti sustavnomu razgraničavanju od neznanstvenih, lažnopatriotskih javnih istupa o hrvatskome jeziku koji se u inozemstvu često navode kao tipični za hrvatsko jezikoslovlje.
- Zalaganje za poboljšanje jezičnoga obrazovanja u osnovnoj i srednjoj školi koje je u današnje doba na bitno nižoj razini nego u drugim europskim zemljama. U sadašnjem se trenutku u srednjim školama hrvatski jezik gotovo uopće ne poučava, za razliku od većine europskih zemalja u kojim je odnos prema jeziku u školi bitno ozbiljniji.
- Zalaganja za znatniju podršku društva i države hrvatskoj jezičnoj znanosti, njezinim ustanovama i njihovim zadaćama.

Prilog K

izvor: Narodne novine 167/2003

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE

2417

Na temelju članka 23. stavaka 1. i 3. i članka 30. stavka 2. Zakona o Vladi Republike Hrvatske (»Narodne novine«, br. 101/98, 15/2000 i 117/2001), Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 16. listopada 2003. godine donijela

ODLUKU

O IZRADI STRATEGIJE RAZVITKA JEZIČNE KULTURE

I.

Pristupa se izradi Strategije razvitka jezične kulture (u daljnjem tekstu: Strategija).

II.

Projektni zadatak jest izrada Strategije, što će uključivati rad na postizanju hrvatskog jezičnog standarda, razvitku jezičnog obrazovanja, odnosu hrvatskoga jezika prema drugim jezicima, te očuvanje hrvatskog jezičnog identiteta u službenom komuniciranju s Europskom unijom.

III.

Osniva se Povjerenstvo za praćenje izrade Strategije (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo).

Članove Povjerenstva imenuje Vlada Republike Hrvatske posebnim aktom.

Članovi Povjerenstva jesu: predstavnik Ministarstva prosvjete i športa, predstavnik Ministarstva znanosti i tehnologije i predstavnik Ministarstva kulture.

Ostale članove Povjerenstva imenovat će Vlada Republike Hrvatske nakon provedenog postupka javnog poziva.

Zadatak Povjerenstva je koordinirati izradu projektnog zadatka u sklopu izrade Strategije.

IV.

Za određene dijelove projektnog zadatka raspisat će se javni natječaj.

Javni natječaj iz stavka 1. ove točke raspisuje Povjerenstvo.

V.

Sredstva za izradu Strategije osiguravaju se u državnom proračunu Republike Hrvatske.

VI.

Ova Odluka stupa na snagu danom donošenja, a objavit će se u »Narodnim novinama«.

Klasa: 600-01/03-02/03
Urbroj: 5030104-03-4
Zagreb, 16. listopada 2003.

Predsjednik
Ivica Račan, v. r.

Prilog L

izvor: portal Hrvatskog kulturnog vijeća, prema Hrvatskom slovu
http://hakave.org/index.php?option=com_content&task=view&id=962&Itemid=143

Položaj hrvatskoga u europskim integracijama HAZU - 2007.

Prema pravilima Europske Unije, službeni su jezici europskih institucija službeni jezici svih država koje u nju ulaze, bez obzira na broj govornika koji se njima služe. Tako su i neki brojem „mali“ jezici (estonski, letonski,... pa i irski gaelski, uz engleski) postali (službenim) jezicima Unije.

Većina građana Hrvatske s radošću očekuje primanje Hrvatske u Europsku Uniju, ali istodobno, s pravom, i strepi od toga. Naime, na različitim razinama u Europi - već od početka devedesetih i osobito često u posljednje vrijeme - od pojedinaca i predstavnika nekih institucija dolaze (poput probnih balona na koje nitko iz Hrvatske službeno ne reagira) poruke prema kojima bi se „narodi zapadnoga/Zapadnoga Balkana“ (sic!) morali dogovoriti o zajedničkom jeziku s kojim će, svi u-utire (ta ionako se međusobno razumiju!), ući u Europsku Uniju, pa bi se i ime jezika moralo mijenjati: mjesto nekadašnjega, za zapadnu Europu, jedinstvenoga srpskohrvatskoga (N. B. velikim dijelom i zbog takve jezične prisile Jugoslavija se raspala); vjerojatno se sitnežu „zapadnoga/Zapadnoga Balkana“ u Europi sprema bošnjačko-crnogorsko-hrvatsko-srpski (bošnjačkocrnogorskohrvatskosrpski), a njegovo bi se jedinstvo zasigurno moralo diktirati iz nekoga centra koji u tom već ima iskustva.

Treba istodobno istaknuti da su Austrijanci ishodili da se njihov njemački jezik (za koji, za sada, nisu izrijekom zahtijevali da mu se da ime osterreichisch) u komunikaciji s Europom služi svojim karakterističnim rječnikom (više desetaka karakterističnih jedinica), a ne onim koji je obvezatan za Njemačku. To bi značilo da u EU, ako se primijeni načelo „zajedničkoga jezika za narode zapadnoga/Zapadnoga Balkana“, postoje narodi koji imaju pravo na svoje jezične posebnosti i vlastito ime svojega jezika (a to znači i samostalno vođenje vlastite jezične politike i oblikovanja jezične norme), a onda će postojati i oni narodi koji to pravo - kao narodi s europske treće galerije - neće imati (jer baš za te narode posebno prevođenje skupo stoji!), nego će svoj jezik svojim vlastitim imenom moći zvati i njegovati njegove posebnosti, eventualno, samo u ghetu svoje sadašnje države (ako im se i to ne zabrani).

Zabrinjava što se ni najednom sveučilištu nekadašnje tzv. slobodne Europe hrvatski jezik i književnost ne može studirati bez prisilnog braka sa srpskim i bosanskim, a jedino većina bivših europskih socijalističkih zemalja (osim Rusije i Bjelorusije; ipak, i u Rusiji se na Visokoj diplomatskoj školi u Moskvi posebno predaje hrvatski!) na sveučilištima posebno podučava hrvatski jezik i književnost, neovisno o drugim srodnim jezicima. Ne samo u Velikoj Britaniji i Francuskoj, nego i u Njemačkoj, Italiji, Nizozemskoj spominjanje hrvatske jezične posebnosti često se prikazuje kao primitivno „nacionalističko“ bogohuljenje (kao da je formulacija iz retorti bivših Centralnih Komiteta), a javnosti nije poznato jesu li hrvatske vlasti, ili njihova legalna predstavništva, išta poduzele da se takvo stanje promijeni. Zabrinjavajuće je i to što, primjerice, Haaški sud uporno priopćenja za Hrvatsku daje na srpskom, ili rjeđe na bošnjačkom (ne zna se jesu li za Srbiju priopćenja na hrvatskom), a Hrvatska televizija ropski ih poslušno izravno prenosi, što bi, uostalom, trebao biti dokaz da su idiomi zapadnoga Balkana „isti jezik“: svi sve razumiju, a na primitivnom zapadnom Balkanu ionako ne može biti standardnoga jezika. Javnosti nije poznato je li Hrvatska na sve to pri Haaškom sudu i pri institucijama u Europskoj Uniji reagirala.

Kako su pregovori uznapredovali, valjalo bi odlučno - te u dužnom pravnom obliku - postaviti i pitanje hrvatskoga jezika: ako nam s nametnutim oblikom i imenom (standardnoga) jezika u Jugoslaviji nije bilo dobro (a svi sigurno znamo da dobro bilo nije), i ako je to bio jedan od razloga raspada bivše savezne države, treba se odlučno usprotiviti pokušaju da se Hrvatima u ime „europske slobode za sve narode“ opet nametne jaram nekoga „zajedničkog i jedinstvenog jezika“ - samo zato što se nekome na

Zapadu, vrlo slabo upućenom, drugačije rješenje može činiti skupim. Mnogo bi skuplje i pogubnije bilo nezadovoljstvo cijeloga jednoga naroda. Zašto onda nije skupo prevođenje na estonski, litavski, letonski, slovenski itd.? Ili će Hrvati biti zbog svega toga, u ime europskih prava i pravde, primorani prigrliti kao svoj neki jezik poput ruskoga, slovačkog ili esperanta kako ne bi pristali na nasilno jezično unijaćenje, slično onomu kako su se u XIX. st. grčevito držali latinskoga da im ne bi bio nametnut mađarski ili njemački. Pravo na svoj jezik (bez obzira na postotak njegovih razlika prema drugim jezicima) i pravo na svoje ime jezika jedno je od osnovnih ljudskih prava.